

דביר לעם

יל. גורדון

טל. מאד. כבוד

דבר יום ביומו

כתבי י. ל. גורדון

על נהר כבר
פרקי זכרונות
דבר יום ביומו

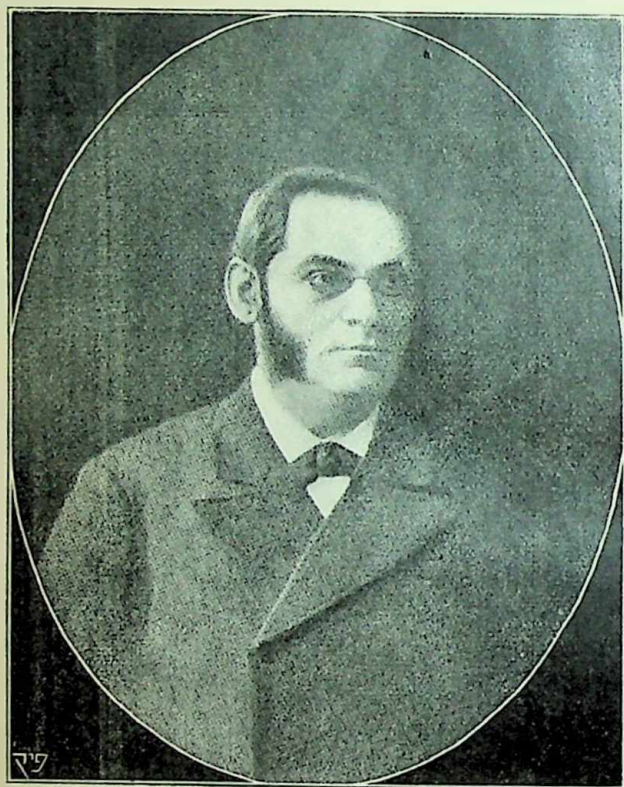

הוצאת, דכיר, תל-אביב
תרפ"ח

Copyright! 1928 by the „Dvir” Co. Ltd., Tel-Aviv.

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2021

דפוס קואופרטיבי „אחדות בעינינו” תל־אביב

לדורך כבר זה, הראשון לכתבי יל טדרוק, נכנס פרקי אוטוביוגרפיה של המשורר, בשם „על נהר כברי, שכתב המחבר בומניס שונים, ורשימות יום יום, בשם דבר יום ביומו, שנכתבו בידו בשנת חייו האחרונה, היא שנת תרנ"ב.

אוצר יקר זה היה במעט כלו הכוש הרבה שנים בשמן, בארכיוני של החוקר בדברי ימי ישראל בארץ רוסיה, ש. נינובירג, שליחו נמסרו כמה כתבים מעובדי של המשורר המנוח ע"י התנו מ. קפלן (כן הוקן הדפוס). מהם נתפרסם במאסף „רשימותי בדרך ראשון (תרע"ח) הפרק הנחיל הראשון של „על נהר כברי בשם „הילדות והסחרות, שנכתב בידו יליג בשנת תרל"ט בהיותו בעלה בפלך אולונצק אשר ברוסיה. אח"כ נדפסו באותו הקובץ ברך המיסי (תרפ"ו) עוד ארבעה פרקים מתוך „על נהר כברי, שנכתבו אף הם כנראה בשנת תרנ"ב, על פי העתק שהמציא לנו מר א. ר. מלאכי בניו-יורק; ועליהם הוספו עוד פרק, שנכתבם כבר ע"י יליג בחייו בשם „שעה אחת של קורת דחי (המליץ, 1887, גליון 35, 38).

על פרקי זכרונות אלה נספו בספר זה עוד פרקים, שנכתבו בידו יליג רוסית: פרק אחד גדול „במאמר ובטלית (נרפס במאסף „Пережитое" ברך ג) ושלושה „פרקי זכרונותי קטנים (נדפסו בשנה זו, 1928, במאסף „Евр. Вестник" שיצא בפטרבורג ע"י חברת „מרכז השכלה בישראל). ארבעת הפרקים האלה תרמו מרובות בידו מ. ו. ולפיכסקי.

ולסוף הספר נכנס הזמן של יליג בשם „דברי יום ביומו (נתפרסם בנורמל „העברי" ברך א' וב' תרע"ח), שהתחיל מחברו לכתבי בראשית שנת תרנ"ב והמשיך את כתיבתו עד ימיו האחרונים בסוף השנה ההיא.

על גדול ערכם וחשיבותם המרובה של פרקי הזכרונות והזמן של יליג אין להבדיר מליט. יקרים וחשובים הכתבים האלה לא רק מפני שכותבם היה הארי שבחבורה של כופרי ישראל בדורו, וכל פרט ופרט מניע לחייו יש לו ערך, אלא גם מצד עצם ערכם הספרותי, בהיותם מצויים בחכמם המלא ענין, כמוב שנים סגנונם הגאה וכפשוטות תאודי הרברים בהיותם, הערכים ביותר לבב בלא כחל ובלא יפוי כל שהוא וחותם האמת הנמורה טבוע על הכל. עובדי של יליג, הנתן בזה, יש בו וראי ברכה מרובה לשאיהתנו.

המוציאים.

על נהר קבר

דבר אחד לדור.

אם אמרתי אספרה לדור תולדותי והעתים אשר עברו עלי, לא כל קבל די רוח יתרא בי אעטה זאת. ולא בהשיאי את נפשי כי גדולות עשיתי בחיי ומעשי יהיו יקרים בעיני הבאים אחרי. רוח אחרת היתה אתי בזה: לידתי וגדולי היו בזמן חלוף השטות בגדול הבנים, בזמן שעמדו בני ישראל בארצנו על הפרק לעבור מארח עולם אשר שמרו עד לה אל דרך כל הארץ אשר ידרכו בה כל מתי תבל. אני ואנשים אשר כגילי היו הפליטים אשר נכרתו על הפרק הזה, בהנתק כפות רגלם מארח עולם ואל דרך החדשה לא כאו. ובספרי את חנוכי וקרב-לבי אני אספר כמו גם חנוכם וקרב לבם המה, עור זאת: ימי שני מגורי מלאים נדודים ולגו. מיום עמדי על רגלי לבקש אכל לנפשי הלכתי בעיר לעיר וממקום למקום אחר. אחת לשבע שנים הקדוש ברוך-הוא החליף עולמי. בשנת תרי"ג באתי לפתניו ובשנת תר"כ לשאוועל, ומשם לטיוו בשנת תר"ו. ומשם בשנת תרל"ב לפ"ב. בדרך הלוכי ראיתי מקומות רבים ומנהגיהם ונפשות רבות וחטרונן ומעלות רותן, וספורי יהיה קבצת תמונות שונות מרקמות על היריעה. קורותי המוצאות אותי – הציור ואני היריעה לציורי, והראה המבין אל פעלות הצייר לא יראה אל פסת הבד המשוחה בששר. כי אם אל התמונות אשר עליה. ועוד בה שלשית אני בגלגל בארץ נוד. בני עמי נחרו בי, שמוני מסרה לתצם. לב רבו החסידים ועם הארץ את המשכילים וראשי הקהלה בעיר הבירה, בכוא יום הכחירה לבחור מורה הנראה לעתם. ראשי העדה המשכילים ידעו את זמנם ומקומם ויבחרו להם איש אשר לו צורת אדם מתוך ולב יודע צרכי עמו מקרב, ולא פנו אל רהבים ושטי כזב אשר חמדו להם רב מוסיף הבל לשמצה בקמיהם. וכראות החסידים והיראים כי ידם על התחתונה במריבת העדה שמוני לסבת

1 הוספה בצד העמוד הראשון בראשית.

הוספה שנייה בזהו עמוד – הפרקים שצולח במחשבתו של המשורר לכתוב: "היללות השחרות, ימי"

העבודה, ימי עבודתי בעיר המדינה, ימי עבודתי בעיר המלוכה, ימי הרעה, שנים אשר אין בהם המץ."

2 הוספה שלישית באותו עמוד: "במרי החנוך היסן אשר נתחנכו בגלגל נפסם ולאסוף ולכנס את

הנבואה החנוך היסן העבירו המועד אנשים כאלה שנבראו מן היקק רכנס בדורגה כל בני דור החולך השח

שהצפס יטן והאגים ורשע."

3 הוספה רביעית באותו עמוד: "ומשם בשנת תרל"ב חלכתי כגולה."

ממלתם, דרכו קשתם דבר מר כנגדי, וילשינו עלי במקום סתרים ויטו בשחר לב אחד מפקידי המלכות, ויביאו עלי ועל בני ביתי שאה לא ידעתי, ארבעים יום וארבעים לילה ישבתי אני וביתי בבית הבור מקום אשר אסירי המלך אסורים שם. וראשי העדה והמשכילים הנשענים על ידי, אשר מכל תכונות עם מחצבתם לא נשאר להם רק מרץ לב ואהבתם לנפשם, עמדו מנגד ביום נכרי ולא נמצא איש בהם פצה פה ודבר דבר להושיע משטני נפשי. זקני העיר ראים כי נמצא בגבולם חלל, חלל של רשות, יודעים המה מי הכהו, כמה הכהו וכשלמי הכהו, יודעים הם כי בשלהם נעשתה השערוריה הזאת, ולבם לא יחרפם, וכליותיהם לא תיסרום, אין קורא בצדק ומתעורר להחזיק כי ואין רוחץ פיו על הדם הנקי אשר נשפך בקרבם.

ויראיה'האלהים המלשינים, בצדקתם או בעוני הרבים, כונו ברגע הזעם בהיות בעיר המלוכה מהומה ומבוכה, ובכן יצא הקצף ונתחייבתי חובת גלות והשלכתי אני ואשתי אל ארץ גזרה, מקור חיי דלל, קני משלה ונעזב, אפרוחי כעוף נודד, ואני ואשתי החוליה בתוך הגולה.

ובאולונצק המדינה.	אשא על קני קינת.
במקום מקלטי פודש.	כי הורם וכי הודש.

והנה בימי צר ומצוק כאלה, בהיות העת הבאה מלאה מלרות, כלות עינים ומדיבת נפש, והעתידה לבוא נעלמה מעיני כל, אין טוב לאדם כי אם לשים אל העבר פניו, ושם נחמתו בעניו, שמה — הכל צפוי בעליל, אין חנון וחלמות והרשות נתונה לכתון בני אדם ולדין דין אמת, גם לי היא לישועה ולשעשעים, בימי עצב ונעגועים. ומתי מצאתי לי שעה פנויה לחיות את זכרונותי מערמי הצבורות כמשך חמש עשרות שנים אם לא בימי מנוחתי אלה, מנוחה בעל כרחי, מנוחה בלי שלום ושלווה והשקט ובטח, מנוחה בלתי שלמה שאינני רוצה בה.

עוד תקותי כי יצא כננה צדקי ותמתי קרובה להגלות, ואשיב ואבנה חרבות, ושבו בנים אל אבות.

ובצאתי מאולונצק המדינה.	עוד אשא אלמותי ברנה,
ממקום גלות פודש.	וכבודי עמדי יחדש.

(*) יותר דברי המקרה המוזכר הוא ופרסיו הלא הם כתובים על הספר לפני פרק "צדק ואין צדק" (הערת המשורר). — על הפרה זו יש להוסיף, שאותו פרק נכתב, כפי הנראה, רק רוסית ולא עברית ונדפס על-ידי גינבורג בקיבוץ Пережитое כרך ד' כשם Тюрма и освобождение, והוא יבא כספר נח להלן בתרגום עברי.

1 שעות בלילה וצ"ל: תרל"ט. שהרי בתרל"ט ולא בתרל"ז הגלה המשורר לפלך אולונצק.

הולדות והשחרות.

כי נראה בעפעפי שחר.

או נדע מה ילד יום:

יום צען או יום צחר.

רוח צח או מלאובח חם.

וכי נראה בעפעפי ילד.

מי יחוש עתידת תבאנה¹.

אם ספדורים יקום חלד.

או עת קשה בו נבונת.

בפי שלמדתי מדברי אמי ז"ל נולדתי ביום כ"א כסלו תקצ"א. ודבר זה לא בפירוש אמרה לי אם, כי אם מכלל דבריה למדתיו. פעם אחת אמרה לפי תומה כי בעת מרידת בני פולין (בקץ שנת 1831) הייתי בן חצי שנה, ובפעם אחרת, בבוא זמני להגיה תפלין, עשתה סעודת בר מצוה בליל מוצאי שבת ד' חנכה שהוא כ"ח כסלו, ואמרה שהוא היום שבו נכנסתי לברית. מקום מולדתי היא העיר ווילנא ונולדתי שם בכית ר' ברוך רינדזונסקי, הנקרא אז בפי כל "ברוך הסופר", כלו' סופר הקהל, הוא בית החומה העומד עד היום ברחוב ס"ט יערוי על יד בית התפלה לקטולין. כשנה אחרי הנולד העתיקו הורי את משכנם משם לבית ליובאנסקי, אשר קנהו אחרי כן מאנסקי. העומד גם כן ברחוב ההוא בקרבת הבית הראשון, וישבו שם כשמונה שנים.

1 מתחלה היתה לחרוז זה נוסחא אחרת, שסיימה בדרך עמודי, ובהתאמה אליה היתה נוסחת החרוז המקביל, האחרון, כך: "או יום חשך נכון בירד", אלא שהמשורר נזכר בפי הנראה, שטעות היא בידו הכותבים "עמודי", "עמוד" וכו' במקום "עמוד", "עמך" וכו'. ומחק את הנוסחות הקודמות וכתב תחתן אלו שלפנינו.

כל השיר נכתב כצד העמודי, ובפי הנראה היתה כונת המשורר שישימש אפיגרף לפרק כולו.

את אבות אבותי לא ידעתי אף לא אהר מהמה. כי בצאתי מרחם אמי לא היה איש מהם בחיים. רק מפני השמועה ידעתי כי אמי, פריידה שמה. היתה בת ר' שמואל השוחם בעיר מצער אסטרין בסלך הורדנה. ותמיד התסארה ביחוסה זה. מפני שהשו"ב נמנה גם הוא על קהל כלי הקדש בכל עיר ועיר. ואם רבנן מלכי, השוחם - לדעתה - קרוב למלכות הוא. בוילנא היו לאמי ארבעה אחים. ושם משפחתם דראזונים. ואחות אחת; כלם עסקו במסחר. החזיקו חנויות ויולידו בנים ובנות. לפני היותה לאבי לאשה היתה אמי נשואה לאיש אחר אבל ילד לא היה לה מאישה הראשון. בכית אבי היתה אמי הראש ועקרת הבית. כי היא היתה בעלת דעה וקשה כארז ואבי היה דך כקנה ושומע בקולה בכל אשר תאמר לו. והיא היתה אחת מנשי החיל אשר בהן יתפאר ישראל: אשה כשרה וצנועה ויראת-שמים; מפקחת על פרנסתה. מגדלת בניה וצופיה הליכות ביתה. הכרת פניה ענתה בה כי בימי נעוריה היתה יפת תואר ובריאת בשר. תפלות¹ לא למדוה אבותיה. וכל תורתה היתה לסדר התפלות ולקרא ספרי עברית-אשכנזית; כתוב לא ידעה אפילו עברית, והנסיון המלמד להועיל למד לשונה לדבר כן בשפת רוסיה ופולין ככל הררוש לצרכיה ולחשוב על פיה השבונות ומספרים עד להפליא. עד כי פעמים רבות הראתה כחה בזה נגד אנשים ותמשל.

אבי נקרא אשר בן דוב בן מרדכי ממיעדניק. עיר קטנה בסלך ווילנא בגליל אשמיאנא. כפי ששמעתי מאבי, היתה העיר הזאת נחלת הנסיך ראדזיביל ואביו דוב, או אבי אביו מרדכי. היה נשוא פנים בעיני אדוני העיר. שם המשפחה גארדאן. כפי הנראה, לא היה לאבותי הזקנים, ואבי רק הוא התייחס על המשפחה הזאת ונקרא על שמה בשנת 1818 בצאת דבר מלכות על כל היהודים להקרא בשמות איש על משפחותם; ויבחר אבי בשם המשפחה הזאת. יען היה קרוב להם מצד אמו. כפי שהגיד לי, ובכואו לוויילנא בימי שלותו קרבוהו בני המשפחה ההיא כמו גגיד, כי "גגיד" היה כעת ההיא. גם את הנרי אבי לא ידעתי. כי לא מצאתים בחיים. אפס כי לאבי אבי היתה בוילנא אחות ושמה רחל אשת ליב קורנסקי. היא אם אשר. אבי כל בני קורנסקי הנודעים במעשיהם המקולקלים. ולאם אבי היה בוילנא אח. אדם צדיק, אדם צנוע, והוא שמש ראשון לחברת גחשא. ושמו ר' אברהם. הוא אבי ר' בצלאל אבי חיים זלמן אליהשוויץ הנקרא חזא"ל.

אבי היה איש משכיל ומלמד כדורותיו. שנת מולדתו היא שנת תקנ"ו לפ"ק או 1796. השנה אשר בה נולדו ניקולאי הראשון קיסר רוסיה וגם

1 כחצי תורה. ש"ס המלמד את בתו תורה כאלו מלמדת ופולח.

ווילהעלט הראשון קיסר אשכנז. לאבי היה לבב חכמה וכשרונות טובים לקבל דעה והשכל. מבלי מורה ומלמד — כי מי הורה בימים ההמה דעה לנערי בני ישראל בארצנו? — למד לשון פולין ולשון רוסיא על בורן. בדברו בשפות האלה לא הכירו בו כי איש יהודי המדבר, כי דבר צחות כלשון עמו ומוולדתו. אף כתב בשתי השפות ההנה כמשפט בלי שבושים, אף כי לא למד דקדוק מתוך הספר. גם בלשון עבר היה מהיר לכתוב בלשון נקיה והיה אוהב לקרוא ספרים ומכתבים כתובים על טהרת הלשון. בנערותו הסיקוהו גם בגפ"ת, ועודני זוכר כי מסכת ביצה כלה היתה שגורה על פיו, ולא פעם ופעמים בהנני בתלמוד בבואי מבית רבי, ידע סרק בשיר וקולו היה ערב והיה עובר לפרקים לפני התיבה, אף היה מנגן מאליו בכנור וזה היה כל שעשועיו בשעות הפנאי. מטבעו היה איש טוב מאד, איש אמת וצדק, איש אמונה ומאמין לכל אדם. נוח לבריות ומעביר על מדותיו יותר מדאי, עד כי מעלתו זאת היתה לו תקלה, כי השתמשו בה רמאים ובני אדם שאינם מהוגנים ויזו את רכושו וירוששו ויציגוהו ככלי ריק לעת זקנתו; כי האמין בהם והמה בגדו בו וירמוהו.

כמלאכת לאבי י"ג שנה השיאוהו אבותיו אשה, אשר לא כלבו, ואם כי ילדה לו האשה התיא בת, בכל זאת לא גר עמה רק זמן קצר ובבואו באנשים ויצא מתחת ידי הוריו שלח מעל פניו את האשה אשר השיאוהו בעל כרחו ויקח לו אשה אחרת אשר חשקה נפשו בה. וגם בגלל הדבר הזה יצא לו בימים ההמה שם "משכיל וברליגר", כי הנהיה כדבר הזה בישראל בימים ההם לקחת עול ימים אשה לו לאשה באהבתו אותה!?

בימים ההם, בפשט הצרפתים על הארץ ובהדוף אותם הרוסים אחר ויכתום עד חרמה וירדפו אחריהם עד מעבר לגבול ארצם, היה איש יהודי מספיק תבן ומספוא לסוסים, לכל גדודי הרוכבים הרוסים. שם האיש ההוא שלמה פומירנץ מאנטפול, והיה האיש ההוא נושא תן בעיני שר הצבא המצביא את חיל הרוכבים; ויקח פומירנץ את אבי — והוא נער כבן שבע עשרה שנה יודע סדר ולשון המדינה ומשכיל בספרי התשכונות, ודבר זה יקר בין בני ישראל בימים ההמה — ויקחהו פומירנץ וישימהו אל משמעתו למחשב חשבוניות ולמפקח על המביאים והמוציאים את המספוא. אז עזב אבי את מקום מגורי אבותיו ויעתק משכנו לוויילנא ואז מצא לו ידים להפיק את זממו אשר זמם ויגרש את אשתו הראשונה אשר לא מצאה תן בעיניו וישא לו אחרת, עלימה יפת תאר אשר אהב.

לא היו ימים טובים לאבי בכל ימי חייו כימים האלה אשר עשה את

פומירנץ: ימי האביב והאהבה, התענוג והשמחה. כל ימי חייו היה מספר באזניו, באזני בניו ובנותיו, זכרונות וקורות שונות מן הימים ההמה, וספוריו אלה נתנו מעדנים לנפשו. מספוריו אלה ידעתי כי ר' שלמה פומירנץ זה עלה ויָרַד פעמים רבות בסלם ההצלחה, פה יעני ופה יעשיר, וסוף־סוף כלה את חייו במסכנות ובחסר כל, ועודני זוכר מימי ילדותי בבוא אלינו איש זקן רע פנים ורסה לח מאד, לבוש בלוי אדרת שער כחרבוני קיץ, ואמי שופתת לו סף חמים ופת לחם לסעוד לבו. הוא היה ר' שלמה פומירנץ. מספורים על אודותיו אוכיר בזה ספור קטן אחד, אשר ממנו תראה כי דרכי אחינו בני ישראל בימים ההמה לא גבהו מדרכיהם בימינו אלה ומדרכיהם בדור המדבר בימי העגל ומחולות. עוד בימי המלחמות הראשונות לפני פשוט הצרפתים על הארץ היה ר' שלמה זה עוסק בעסקי קבלנות לצרכי הצבא. באחד מן העסקים האלה אבד עשרו בענין רע ותמט ידו וידל מאד, אז כל האנשים אשר עשו עמו בעסקיו בימי עשרו והשכימו לפתחו בשעת הנאתם, פנו לו ערף ולא פנים ולא עמדו לו בשעת דחקו. כל אשר מצא און לו רדה דבש ממפלתו והעשירו מקרני הודו ומשבריו לוחותיו, ואותו השליכו אחרי גום ולא יספו לדעתו. ואולם לא ארכו הימים והצלחת ר' שלמה שבה לעלות במעלות אשר ירדה, אז שנו גם מיודעיו מלפנים את טעמם וישבו להתרמס לפניו כי ראו כי ברכה בו. ביום חג השבועות שנת תקע"ג באו לבקרו בכיתו אשר הכין לו בוויילנא. כראות ר' שלמה בעד החלון את האנשים כאים צוה ויציגו על השלחן את ארגו ארגו הכסף ובבוא לפניו האנשים וישתחוו לו ויברכוהו, ענה אותם לאמר: שלום בואכם, אחי הנכבדים! אבל הלא לא אלי באתם להשתחות, כי אם לפני המזבח הזה תשתחוו. ובראותו אותם נכלמים צוה ויורידו את הארגו וייטיב פניו אליהם ויקבלם וישב לדעתם ולשית ידו בעסקים עמם.

האשה השניה אשר נשא אבי ילדה גם היא לו בת, היא גאלדע־ראשי ער היום הזה. אבל אשתו אהובתו זאת לא האריכה ימים ותמת על פניו בעודה באכה, ויתאבל עליה כל ימיו. וגם אחרי כן בנשאו את אשתו השלישית, היא אמי, לא חדל מלהזכירה לטוב לפעמים ומלספר בשבחה גם באזני אמי; כי ידע כי כלום אשה מתקנאית בירך חכמתה שכבר מתה ועברה ובטלה מן העולם? לאבי היה בוויילנא אח אשר היה בו הפך מטבע אכי, כי היה איש נכלים ולחם סתרים ינעם לו, ולא היו לו מהלכים בביתנו, כי אבי שנא אותו ולא יכול דברו לשלום, ואחות אחת אשר חיתה כל ימיה בדחק ומתה בעני.

מימי ילדותי הראשונים, עד בואי החדרה אל רבי, לא אוכור דבר. אדע כי אני לא היניקתני חלב שדיה, כי נתנו אותי למינקת אשר שמה כשם אמי פריידה, אשת נחום החייט. ועד היום לא ארע הסבה מדוע לא היניקתני אמי בעצמה כאשר עשתה לשאר ילדיה הבאים אחרי, ואני הייתי יחיד ובן יקיר לה.

הדבר הראשון אשר אוכור מימי ילדותי הוא כי באחד מימי חוה"מ פסח, אחרי מלאת לי בחנכה שעכרה ארבע שנים, בא אלי איש מדה קצרה, בעל שער אשר שיבה ורקה בו, ויגע על לחיי בחבה יתירה ויאמר: בני, התחפוף ללכת אל החדר? התחפוף ללמוד?

אני או ככן ארבע שנים וארבעה חדשים וכבר ידעתי קרוא עברית כתקונה, לא אוכור מי למדני זאת, ובלי ספק היה בא אלי אחד הצעירים מעוזרי המלמדים (ריש דוכנא) ללמדני בבית הורי, כי יחיד ורך הייתי לפני אמי ולא נתנתני ללכת החדרה בימי החרף; אפס זכר אוכור כי אבי היה מקסיר מאד להבחין בין ימין לשמאל ובעצמו למדני לכטא בשפתים שין ימנית ושין שמאלית עד אשר היה המבטא הזה שגור בפי, לא אוכור גם כן מה עניתי להשואל על שאלתו האחסוף אם לא אחפוף ללכת החדרה, אבל אוכור פי בראשית ימי הקיץ החליתי ללכת אל החדר וללמוד תומש אצל רבי הראשון, ר' ליפא.

פה בפתח דברי מקום אתי להקדים ולאמר כי במרוצת ימי חיי אין לי בדרך כלל פתחון פה להתאונן רע על ההשגחה ועל ההצלחה, כי על פי רוב הסבירה פנים אלי ולא חדלה מהגן עלי גנון והצילי, אמת כי לא עליתי על במתי ארץ ולא הגעתי למרום קץ האשר כגדולים אשר בארץ המה ואדירים אשר כל הפצס בהם נעשה, רב לי כי במשך ימי חיי עד היום לא אנה אלי רעה גדולה ונגע לא יוכל להרפא לא קרב אל אהלי, יש אשר לא כגמול הושב עלי ולא האכילוני פרי חטאת נפשי, ויש אשר עמדתי במקום סכנה (והרפואה קדמה למכה) וההצלחה נשאה פנים אלי וחנצל נפשי. האות הראשון אשר עשתה ההצלחה עמי לטובה הוא כי בבוא עתי עת לטודים נפלתי בירי אדם כר' ליפא מלמדי הראשון, כל שער עמי יודע איוה הדרך יקימו אחינו בני ישראל מורים ומלמדים לבניהם, כלם יודעים ומודים, שאין העולם מתקנים אלא בהבל פיהם של תינוקות של רבן ואין חולה על זה ואין דואג שלא יהיה ההבל הזה הבל הבליים, כל הרוצה לטול את השם מלמד בא ונוטל, וירבה לו תלמידים בעקיפין וכדברי פיוסין; אבל אין מי מבחין בין מלמד טוב לרע, אין בודק ומנסה אותו אם כדאי והגון

הוא למלאכת שמים זאת בדיעותיו ובמדותיו. אם יש לו שטה מסודרת בלמודו, אם איננו קפדן וקצר רוח ואם יש בו מן התכונות הדרושות לפדגוג אמן ולמלמד להועיל. הכל תלוי במזל ובמקרה.

ר' ליפא נעשה מלמד ואנכי תלמידו יען כי אשתו היתה קרובה ושאר בשר לאבי. ממילא משמע שכתב היחש איננו כתב סמיכות וקרובי האשה לא יוכלו לפעול על האיש להיותו מלמד טוב ומועיל אם איננו כדאי והגון לכך מבריאותו ותנוכו. אבל – הוא הדבר אשר דברתי, כי על-פי מקרה נודמן לטובתי ולהצלחתי, שר' ליפא היה באמת מלמד טוב ופדגוג אמן בדורותיו. ואספר תולדותיו בקצרה.

ר' ליפא זה היה אחר מתלמידי ר' חיים מוואלאזין המובהקים. ולא עוד אלא שבנערותו יצק מים ממש על ידי הגאון ר' אליהו מוויילנא, כלומר שבהיותו בן י"ג שנה היה נער משרת את פני הגאון ויוצק מים על ידיו בשעת נטילה. בבחרותו נכנס לישיבת ר' חיים והיה מבחירי תלמידיו. והיה היום ויבוא איש עשיר אחד מבני הישוב אשר לו בת שהגיעה לפרקה ויבקש את ר' חיים לתת את אחד מתלמידיו הטובים לבתו לאיש. כי ככה יעשה לפנינו בישראל. ויפתח לו ר' חיים ויתן לו את ליפא.

בעבור מספר השנים אשר אכל ר' ליפא (ואשתו והנפש אשר עשו) לחם על שלחן חתנו, כנהוג, נסה לשלוח במסחר ידו. לרגלי מסחרו הובילוהו רגליו לערים שונות ולארצות אחרות ויביט אדם עוד עם יושבי חדר מלבד האדם אשר ראה בישיבתו. וכפי אשר ספר לבנו לתלמידיו לא אחת ושנים, בא פעמים רבות עד בראד, היא בראדי אשר בגאליציון. אולם לא ארכו לר' ליפא ימי שלותו. אשתו הראשונה מתה עליו ועזבה לו בן יחיד, משה יקיר שמו. שנים אחדות ישב ר' ליפא פנוי, עוסק במסחרו ומלמד תורה לבנו יחידו. ואולם בראותו כי ביתו נוטה לנפול מאפס עצור ועזוב נועץ וישא אשה שנית היא קרובת אבי. ותלד לו שתי בנות את חוואליש ואת פרוממע. לעת זקנתו ירד ר' ליפא מנכסיו וגם אשתו השנית לא האריכה ימים ותמת עליו בעוד בנותיה קטנות וישאר ר' ליפא אלמן דטפלי תלוי ביה; אז נועץ וישלח את ידו במלאכת שמים ויעשה את תורתו אומנתו ויבוא לוויילנא ויהי – למלמד.

ואבי אשר ר' ליפא ובנוהיו נחשבו על קרוביו פרש כנפו עליו ויקרבהו ויתן לו אותה את בנו יחידו. ללמדו תורה. וימציא לו עוד תלמידים אחדים

1 בתחלת היה כתוב: על-פי מקרה טוב נודמן הדבר, אחר-כך חזר המחבר וכתב בידי שחורה את הגופא שלפנינו.

בני בעל־בתים אשר בקרבתנו. ולמען לא ירחק ממני הדרך ללכת אל התדר יום יום בעודני רך וקטן נתן אבי לר' ליפא מעון לשבת בחצר הבית אשר גרנו שמה. כי שכר אבי את כל בית ליובאנסקי ויכן בו בית מלון אורחים, וממנו פריו נמצא.

בעת ההיא אשר ראיתי את ר' ליפא רבי ראשונה היה הוא כבן חמשים ומעלה; בשער ראשו וזקנו זרקה שיבה; הפרת פניו הרוים והחורים ענתה בו כי איש מאובות וירוע הלי הוא. עיניו כעין התכלת מפיקות חסד וטוב לב; מהלכו במתינות ודבורו בנחת. קומתו בינונית. כתפיו הרחבות ועבי גביו יעידו כי היה לפניו בעל כרס ובעל בשר, אפס כי היתה בו יד הדאגה ועמל החיים ותדקוהו, ומעני ומרב דאגה פניו קמטו ולא עת ובשרו כחש משמן.

מישיבתו של ר' חיים בוואלאוין אשר הלך בעקבות רבו הגר"א, ואולי גם מנסיעותיו אשר נסע לרגלי מסחרו בארצות אחרות ויראה מעשיהם. למד ר' ליפא להקים לו בתלמודו שטה קבועה ולנהל את תלמידיו צעירי הצאן בדרך ישר מן הקל אל החמור לפי שקול דעתם. כמעשה שאר המלמדים המתחילים. ^{מן} הגמרא לא עשה. כי אם בתחלה למד לתלמידיו תורת ה' מפרש ושים שכל על־פי הפשט; וכאשר סימנו חמשה חומשי תורה שבנו לחזור עליהם עם פירוש רש"י ובאותו זמן בעצמו קראנו גביאים ראשונים וס' תהלים. ורק אחרי אשר כלינו את חמשת חומשי התורה שנית עם פירוש רש"י הגענו להתחלת גמרא. וגם אז לא הלעיטנו כבקר כי אם האכילנו את המן הזה מעט מעט למען יהיה נבלע באברינו הרכים. ויחד עם שעורנו בגמרא לא גרע חקנו גם בשאר ספרי הקדש. נוסף לזה למדנו ר' ליפא כתיבה תמה (קאליגרָאפיה) וגם – ראשית כללי הדקדוק כפי אשר השיגה ידו. וזה דבר מתמיה ופלא גדול אם נזכור את הזמן אשר בו נעשה הדבר הזה – שהוא סוף המאה שעברה. ומפאת שדקדוק הלשון מצד עצמו איננו דבר המושך את לב ילדים צעירים כגילנו התחבס ר' ליפא וימצא לו תחבולות להביא את החכמה הזאת בלבנו כשעשעים; וזה אשר עשה: לקח לו פיסות גייר או קלף ויכתוב לנו את כללי הדקדוק אשר היה לנו לשנן בכתב אשורית. כעין מגלה קטנה. ובזה היה לו לעזר בנו משה יקיר, אשר היה מסדר אותיות בבית דפוס עברי וידע לכתוב כתב אשורית. ועתה הגע בעצמך את שמחת הילד הקטן כבן שש או כבן שבע בהגותן לו מגילת קלף קטנה כעין מזוזה ועליה כתוב באותיות מרבעות: אחה"ע מן הנרין, וכו' וכו'! המגלות העפות האלה היו לנו לשעשועים יום יום ומדי שחקנו והשתעשענו בהם קראנו את

הדברים הכתובים עליהם ונאכלם ויבאו כמים בקרבנו. — גם בלמדו אותנו מלאכת הכתיבה דקדק ר' ליפא עם תלמידיו ויקפיד מאד שתהיינה האותיות יפות ומתוארות כבמחוגה. וזכרני שאני בכתבי לא הייתי מדקדק בכתיבת הו', ויגער בי רבי ויאמר: אל יהי דבר זה קל בעיניך! אפילו ו' וי' שבאיב צריכות עיון והשתדלות שתהיינה כתובות כראוי.

ר' ליפא לא זרק מרה יתירה בתלמידיו ולא הרים ידו עליהם להכותם. כי ידע דרך עמו להסותם אל משמעתו על ידי עונשין קלים הפועלים על הלב ומעוררים מוסר כליות וכלמות. או כי יעמיד את הנער בן העונשין על יד הדלת כשומר הסף ויתן מטאטא בידו. או כי ישים מגבעת ניר משותה בפית הכבשן על ראשו. ואם יהיה בן הכות הנער, כי יהיה גדול עונו, גם אז לא יסרו בשוטים ולא הכוהו על ירך כי אם צרף מחשבה למעשה מגשוא לו. וזה הדבר אשר עשה: ספסל מיוחד היה לו מוכן לפורענות זאת. אורך הספסל כמלא קושת הנער, ועל קצה הספסל גומא קטנה ושחורה מכנת אש; והיה אם בן הכות הנער והפילו ר' ליפא על הספסל לפניו ובא חוסם הנער המטל במקום הגומא שנעשתה פחם. ועל ראש החוסם תהיה צרבת המכוח כעין כתם של פחם; ואף כי לא הכה הנער ובשרו לא הודש בשוטים, אבל כל לאהו ביום ההוא יחשב כי הכה שוט על ירך ובו לו ולעג לו והנער ישמע מוסר כלמתו והיתה לו לחרפה כל היום. ככה יעשה ר' ליפא כל הימים.

חמש שנים, שהם עשרה „זמנים“, עשיתי בחדר ר' ליפא ורק פעם אחת נלכדתי בעוני והוטל עלי הענש הנזכר, שהוא היה החמור שבעונשין. ומעשה שהיה כך היה, בבית דירתו של ר' ליפא, שהוא גם חדרנו, היה תנור של לבנים רחב וכלתי גבוה, באופן שמגב התנור עד תקרת הבית היה מקום מונה, והיינו אני ועוד חברי עולים ורובצים שם בעתות הפנאי. באחד מימי החורף ואני אז כבן שבע כבן שמונה לא היה רפנו בכיתו והוואליש בתו הכבירה, שכבר בגרה והגיעה לפרקה, יושבת על יד השלחן העומד אצל התנור ומורסת נוצות משברי כלי החרס אשר לפניו. חברי רובצים על התנור ואני שט ורץ בחדר הנה והנה, מדלג על הכסאות ומקפץ על השלחנות. וחבוא בי הרוח לעלות על התנור דרך השלחן וכת הרבי, ואשים רגלי כאילות ואנחר על השלחן ואדרוך ברגלי האחת על ראש כת הרבי וברגלי השניה על התנור ואעל. וחברי רואים ושוחקים כי שמתי את הוואליש להדום רגלי ולסלם לעלות בו. כשמוע הרבי בשובו את מעשה התעלולים הזה ויחר אפו, ויאמר ליסרני בשוטים ויפילני לפניו על הספסל המוכן לפורענות זאת; אף הוא היה מכון לשום את חוסמי במקום מכנת האש עד כי נכתם עוני

על ראש חוסמי, ובעוד אני שוכב למעצבה על הספסל חשוף שתי וחברי עומדים עלי מימיני ומשמאלי נתן לי רבי ס' שמות וצוני לקרוא בקול גדול פירוש רש"י לפסוק, לא תעלה במעלות על מזבתי¹. והייתי אנכי שוכב וקורא בקול בוכים: ומה אבנים וכו' וכו'. ככלותי לקרוא העמידני ולא נגע בי לרעה בשוט אשר בידה. אפס כי הכתם על ראש חוטמי נשאר כל היום שהוא והיה כל הבא אל הבית ואמר: בוז לך, לעג לך, מפה שוט על ירך!

שלשה תלמידים היינו אצל ר' ליפא לומדים בכת אחת. בהיות ר' ליפא אסתנים וחלש לא הרבה לו תלמידים, כי אם הסתפק בשלשה בני בעלי-בתים אשר השיגה ידם להרבות בשכר למוד בניהם. השלשה היו אני ואבן בן פייוויש עושה שכר שעורים, ואליהו בן זלמן קולקין מוכר עצים. חברי זאב היה בן גילי ונער בעל כשרונות טובים מאד. אבל הוא היה גבן וידוע חלי וימת בדמי ימיו בן חמש עשרה שנה. אליהו קולקין היה נופל בכשרונות משנינו. והוא כביר לימים ממני בשנה וחצי; הנה הוא עתה רופא חולים בעיר הורודנא. אנכי הייתי בעל כשרונות, וביחוד היה לי כח זכרון חזק מאד אף כי שכלי לא היה חר ומעמיק חקר. רבי אמר עלי שאנכי ספוג שסופג את הכל. בעשרת הזמנים אשר למדנו אצל ר' ליפא קראנו חמשה חומשי תורה עם פירוש רש"י ותרגום אונקלוס פעמים רבות וכמעט כל ספרי נביאים וכתובים עם פירוש מצ"ד; בשנה השמינית לימי חיי אחרי אשר כלינו פעם שנית חח"ת והיינו בקיאים בהם היטב הביאנו רבנו מעט-מעט במצולת התלמוד; למדנו אצלו מסכת ביצה וכתובות בשלימות ופרקים מקוטעים ממסכת פסחים. מסכת כתובות עם כל דקדוקיה ופרסיה למדתי בהיותי כבן תשע שנים.

כמלאת לי שבע שנים סימנו חח"ת עם פירוש רש"י ות"א; ובחנוכה בשנה ההיא שנת תקצ"ח עשו אבותינו שלשתם יחד משתה גדול בבית אבי, משתה סיום חח"ת. כשלשים אנשים נקראו אל השלחן ודודי ר' אברהם איש זקן ושבע ימים ישב בראש. זכורני כי אותנו, את שלשת בעלי-השמחה, הושיבו על שלחן מיוחד על מטה מלאה כרים וכסתות; והחדר היה מלא אור גדול וקרע החדר מצפה נסרי עץ וחול לבן. הקרואים המסבים על שלחנם הציעו לפנינו שאלות רבות, ואנחנו ענינו להם איש ממקומו. בראשית המשתה דרש², ואגיד להם בעל פה פרשה מ"ט כס' בראשית, שהיא ברכת

1 הוספה בצד העמוד: "אשר ז"ל סם בקצור: הרחבת הפסיעות קרוב לגלוי צדקה ומה אבנים שאין

בהם דעת אמרה תורה לא תעלה בהם מנהג בזיון, חברך שהוא מקסיד על בזיונו פאכריכי"

2 לא נתפרש מי דרש, וכפי הנראה חסרה כאן חיבה אחת או יותר.

יעקב, עם תרגום אינקלוס; ויתמהו האנשים על זכרונני, וזכרונני גם מקרה קטן מעורר שחוק אשר קרה לי בערב ההוא. בהנחתי לפני הקריאים אוויות צלויות אש, נתנו לנו בחלקנו את הקורקנות מן האוויות, לאיש ממנו קורקבן צלוי, ואני בתפשי בכף את הקורקבן הצלוי אשר שמו לפני לאכלו והנה דודי ר' אברהם אשר כבר כלה לאכול את חלקו דלש דרש מאתי להגיד לו באר היסב את פרוש רש"י על פסוק לא תענה על רב לנטות. בהחלי להגיד דברי רש"י נשמט הקורקבן מדי ויפול לארץ ואנכי מהרתי וצנחתי מן המסה אשר ישבתי עליה אל החת השלחן לבקש את הקורקבן הנפול. ואחי מחפש את הקורקבן ואומר דברי רש"י מתחת השלחן, וישמעו האנשים ויתנו בצחוק קולם, ור' אברהם דודי שחק גם הוא, נגש אלי וישקני נגד כל היושבים משמחה ומסוב לב'.

בשנת תקצ"ו ילדה אמי בת שנית, היא אחותי לאה, וכבר היתה לי אחות בכירה ממני ושמה נחמה, ובהקשותה בלדתה קרא אבי עמי מזמורי תהלים הקבועים לחטלה בעד היוולדת. וקריאתי זאת הועילה לאמי מאד, כי בעודני קורא המליטה אמי, ויהי בשמעני את קול הילדה ואקרא בתמי באזני הנצבים עלינו: הוי, חתול מיללת! ואחי לשחוק.

בשנה שלאחריה, היא שנת תקצ"ח, בירת טבת או שבט נולד אחי אברהם, ואז חדלתי להיות בן יחיד להורי.

בהיותי כבן שמונה שנים בשנת תקצ"ח קנה לי אבי ספר תנ"ך דפוס לונדון בכרך אחד וישלם מחירו י"ב זהובים פולין שהם א' רוי"כ ושמונים קאפ, הוא הפעם הראשונה אשר החלו ספרי תנ"ך דפוס לונדון לבוא בארצנו, ואשמח על המתנה הזאת שמחה גדולה ואחי מהפך והוגה בו בשעות הפנויות בשובי מן החדר הביתה, וביחוד ערבה עלי לקרוא בספרים החדשים אשר לא קראתי לפני רבי, אף כי לא בכל מקום עלתה בידי להבין את אשר אני קורא.

1 הוספה בצד העמוד: מזמן הזה אזכור אינקלוס אחד, בשבת פ' נצבים בקיץ שנת תקצ"ו ואני אז כבן שבע פחות ר' חרשים, נקראתי בפעם הראשונה להפסיד בתורה "במנין" אשר היה בביתנו מובן מאליי שקורם לזה "העברתי הקריאה" בהדורי ותורתי על ההפסדה וסדרתי קריאתה לפני רבי, בעלותי על הבימה עשו המחפלים "יוסבי מורת" אזניהם כאפרכסת לשמוע את קריאתי, כבר יצא לי טעם כי "כשל עברי" אנכי וישימו הגדולים ~~לדבר~~ באיזה שניאה, ויהי בתביעי למלות "ואשכרם בחמתי" הריעו השומרים האורכים פתאם תרועה גדולה וימחאו בכפיהם על העמודים אשר לפניהם בקול גדול: ואשכרם! ואשכרם! אנכי בבהלתי כמעט רצע מקול הקורא ואקפז פני, אבל בדע זה נעזר לי ליפא אחי ממושב ויקפוץ ויעלה על הבימה ויכה מכה רבה על השלחן ויקרא בטול דם: "ואשכרם!" רגעים אחדים היתה המהומה ואזני צללו לקול הקורא: ואשכרם, ואשכרם! עד אשר קם הסאן לרממה אז חלף רוחי ואשוב לקרות ולנגן ארים קולי ואקרא במנצח: "ואשכרם! בחמתי".

בקיץ תקצ"ט לפי מלאת לי חשע שנים יצאתי מחדר ר' ליפא. אוכור כי ר' ליפא בעצמו אמר לאבי לבקש לי מלמד אחר טוב ממנו, ולא אוכור אם מחמת חולשת בריאותו לא עצר כח לעסוק רק עם ילדים קטנים, או אם בהיותו כשלישים שנה כוחר וטרוד בעסקיו שכת לעת זקנתו תלמודו אשר הביא בידו משיבתו של ר' חיים. איך שיהיה, ודבר זה יעיד על חמת לב ר' ליפא וצדקתו.

מחדרו של ר' ליפא הוצאתי בקיאות לא־קטנה בתנ"ך. כתבתי עברית בכתב יפה; יכלתי לכתוב בלי שבושים אם יקרא איש מפיו אלי, כי גסני בזו ר' ליפא. אף זכרונני עמד לי וכל מלה אשר ראיתיה פעם אחת עמדה בקומתה ובצביונה לנגד עיני – אף כי ידיעתי בדקדוק הייתה דקה מן הדקה. כי מלבד הכללים הראשונים בנקוד ונטות איזה בנינים על־פי לוח הפעלים מן המסלול לא למדנו רבנו דבר, ואולי לא למד גם הוא. וידיעתי בתלמוד הגיעה עד כדי „לקרוא“ ולהבין מעצמי „עמוד“ אחד בשבוע; וזכרונני כי בזמן האחרון קראתי לפני רבנו מס' כתובות עם כל פרטיה ודקדוקיה, כי בדבר הזה לא יצא ר' ליפא מכלל בני דורו ולא שם אל לבו איכה תפעל שטת „טת פתוח“ וְדַם מפקד סקיד“ על כח דמיונם של ילדים בני תשע ובני עשר שנים.

בצאתי מחדרו של ר' ליפא נתפרדה התבילה ביני ובין שני חברי הנזכרים אשר הלכו לבקש תורה מפי מלמדים אחרים. האחד מהם זאב... מת בנערותו כמו שכתבתי, ולהשני הייתי מודע ואוהב נאמן כל ימי. בשנה האחרונה לשכתי בחדרו של ר' ליפא נוסף על חברי עוד נער אחד ושמו משה בן דוד החייט, הוא הנודע אחר־כך בשם משה הכהן רייכרסאן.

בצאתי מחדרו של ר' ליפא החליתי להתהלך מחדר לחדר ומלמד אל רב אחר; ואזכור כי בכל החדרים אשר התהלכתי שם לא מצאתי קורת רוח כמו מרבי הראשון. המלמד אשר באתי אליו אחרי צאתי מתחת יד ר' ליפא היה חסיד – לא אוכור שמו כעת – וקפדן גדול. נוסף לזה היה איש בריא מאד, לו זרוע עם גבורה, ויראנו מפניו כמפני הארי; והיה כאשר פיו למהלמות יקרא לא נותרה בנו נשמה. רבי זה גר גם הוא בקרבתנו – בשנה ההיא העתיק אבי משכנו לחצר צבי אייזנשטאט אשר ברחוב הגשר, הנקרא עוד, עד לא נעשה בו מרצפת אבנים, רחוב החזיר, אשת הרב החזיקה חנות ממכר כל אכל נפש, וגם היא היתה אשה גדולה ובעלת כח וקולה כקול המון כקול גבר בדברה וגם ממנה יראנו, כי גם ידה נחתה בנו לא פעם ופעמים. אוכור כי פעם אחת בלכתי החדרה ביום הששי בבקר רציתי כי החטת סגורה על

מסגר, ובבואי עם חברי החדרה יצא הרבי לקראתנו וישלחנו הביתה לאמר: היום נקיים אתם לביתכם; לא תלמדו! — הסבה היתה, כי ביום ההוא בבקר המליטה אשת הרב בת. שמתנו על זה, כי אמרנו אך שכת תשכב היולדת ימים או עשור במסתה אשר עמדה בחדר למודנו ואנחנו נהיה חפשים כל הימים ההמה. אבל תקותנו נשארה מעל. כי ביום הראשון בבקר שלח הרבי לקרוא לנו, ובבואנו ראינו כי החנות סתוחה ואשת הרבי כבר ירדה ממסתה ויושבת בחנות. מאד חרה לנו על אשת החיל הזאת וקללנוה במדענו קללה נמרצת.

לא אוכור מי היו חברי בחדרי זה, וגם אתרייכן לא יספתי לראותם ולדעתם; רק אוכור כי היו גדולים וכבירים ממני לימים והמה החלו ללמדני משובת הנערים מורעי מוסר. רק, זמן אחד בקרתי בחדר הזה ולמדתי מסכת פסחים ופרשת השבוע בשבועה.

מחר רבי החסיד באתי לחדר אחר, גס-כן בקרבתנו ברחוב הגשר. את שם הרב החדש לא אוכור; ורק אוכור כי במספר חברי היה נער אחד בן שמונה-עשרה יעקב שמו וכבר היה, תתן והיתה לו בלה בשווינצאן; הוא החל להודיעני, למה בלה נכנסת לחפה, ויהי היום ואנחנו יושבים לפני רבנו ועוסקים בשעורנו במס' ב"ק, וכשהגיע הרב למקום, אמר רבא" הידוע (דף י"ט) חפץ לעבור על מקום הסנופת הזה בחפזון ובמנוסה, או לחש לי חברי יעקב לאמר: שאל ויבאר לנו מאמרו של רבא. אני בתמי שמעתי בקולו ואפצר ברבנו לפרש לנו את המאמר, וכתשובה ברורה הכני הרב על לחי ויאמר: שקץ, קרא וְלָךְ — כי תגדל תדע. וכן היה. גדלתי וידעתי כי יעקב חברי מיראחו לשאול בעצמו את פי הרב וישאלוה על פי.

יעקב חברי זה מת קודם שנכנס לחפה ושמואל אחיו נשא את, כלתו. יעקב חברי זה היה בן ר' נחמיה בנו של ר' אהרן הסופר דגחש"א; ועל ר' נחמיה זה אמרו שהיה סופר ומליץ בלה"ק, והוא איש עשיר ופורן. ויהי ביום הסורים ויאמר רבנו לשלוח לר' נחמיה מכתב מליצה למען ישיב לו מנה אחת אפים, ויקראני אתו ביום תענית אסתר אחר חצות לחבר אתו את המכתב, כי כבר נורעתי לו לבקי בתנך. דעתו של רבי, שכל תקפו של מכתב מליצה אינו אלא שיהיה כתוב בסגנון קשה להבין ובמלות זרות, ואני מבקיאותי בתנך ידעתי אי זה מקום המלים הקשות. לקחתי את התנך, פתחתי בו ס' איוב ולקטתי לאחד אחד והבאתי אליו כל הדבר הקשה כמו המלות המרבעות: פרתה, רטפש, פרשו, המאמרים הקשים: לפיד בוז לעשותות שאנן, ודומיהן. וכן הייתי הולך ומלקט באמרים בס' איוב, והוא חורז אותם

בטורים על חוסי רעיוניו. עד שגער בי רבי ויאמר: עד מתי אתה מגכב לדי דברים רק מס' איוב; נקה גם את ס' משלי. עשיתי כדבריו ויצא לנו מכתב המליצה.

בבוא יעקב החדרה אחר הפורים, שאלתיו אם מצא המכתב הזה חן בעיני אביו, ויעניי יעקב בפנים שוחקות על משבתי כי אביו צחק על המכתב ההוא. באמרו כי אין זה מכתב מליצה; כי כל עקרו של מכתב מליצה הוא שיהיה כתוב בשפה ברורה למען ירוץ הקורא בו. — הרבה למרתי מרבי ומחברי יותר ממנו.

בזמן שאחר זה היה לי עוד רבי אחד, ר' אייזל המגיד שמו. והוא היה "מגיד מישרים" באחד מבתי המדרש. את הרב הזה אזכור כמו שאזכור את פרתו של ר' אלעזר בן עזריה. ברצועה שבין קרניה. כי לפדגוג אמן זה היו רצועות מרצועות שונות, רצועות פשוטות ורצועות כפולות ומשורות להנות בהן את תלמידיו. בין חברי בחדרי זה היה בחור אחד בן יית או י"ט שנה ושמו יוסף, גם מח וקשה ההבנה מאד, ורבי היה קורא לו "ערל ראש", וכמעט בכל יום ויום היו רצועותיו חורשות על גבול, ומלבד זה היה מוחץ רקתו בעבי גבי ס' מהרשי"א או מהר"ם שי"ף כרוך בקרשים. מכל הבא בידו. אבל כל זה לא הועיל לפתח את מחו וסוף-סוף נעשה סגנרל ואנכי ראיתי אחרי כן מוכר מנעלים בשוק ופניו העידו עליו כי היה עני מדכא. כפי הנראה לא למדוהו רצועות הרבי גם להשתמש ברצועות על הסדן כראוי. — עוד חבר אחד היה לי בחדר ההוא וגם הוא כביר ממני בשנים שלש שנים, שמו שאול והוא בן לאיש כורך ספרים; והוא נער בעל כשרונות טובים וחזק השכל מאד. בגדלו אחז באומנות אביו ויהי אמן טוב וגם משכיל יודע ספר.

בקץ שנת תר"א, או תר"ב, היו לי שני מלמדים בזמן אחד. המלמד אשר לקחתי בתוה"מ פסח היה גם שדכן ולרגלי פרנסתו זאת נסע לחג השבועות לארץ רחוקה ומסרני או מכרני אותי ואת עדר חברי, אשר לא אזכור איש מהם, למלמד אחר. ובכן היו לי במשך חמשה זמנים ששה מלמדים. לקים מה שנאמר: מכל מלמדי השכלתי.

במשך הזמנים האלה למדתי כשנה או כשנה וחצי כתוב עברית אצל ר' אהרן יאנאטהאנזאן הנקרא שקודר, הוא ר' אהרן בנו נתן אשר הצנתי ציון לנפשו במליץ שנת 1868 נומ' 34. האיש הזה נודע אחר-כך למליץ. הוא מחבר הס' "כלי שיר" (ומכתב ידו גנב חאשקעס מיטב שיריו בספרו

! הקן בצד הסמור: "היה מוחתו על העמוד וממדרו בריבוי")

„כנור ונבל“). ואף-על-פי שעיקר חובתו היה ללמדני יפי הכתיבה אבל אוכור כי היה משתדל לערוך לפני תמיד כתבים מעשי ידיו ערוכים על סהרת הלשון. ובלי ספק הועילו גם המה להעיר כי את רוח השפה ולהביע בה את רעיוני¹.

עד שנת תקצ"ח היה אבי במעמד טוב. כי רבים מאצילי פולין אשר מהם פריו נמצא היו סרים לבית מלוגו. כי אהבוהו על ישרת לבו ועל אמן רוחו ועל דברו צחות בשפתם. אוכור ואוכיר מקרה אחד אשר קרה כימים ההם והוא יעיד על ישרת לבב אבי ונקיון כפיו. פעם אחת סר אלינו ללון איש פולני, אשר לא ידעו אבי תמול שלשום. ויקח לו חדר מרוח בחצר ויסב שם ימים אחדים ויפן ויצא לדרכו. אמי היתה נוהגת פעם בפעם בצאת האורחים מחדריהם לבוא בעצמה ולבקר בחדר אם הכל על מקומו בשלום בסרם תבוא השפחה לטאטא ולנקות; והי בבואה הפעם אל החדר אשר גר בו הרופא ותמצא מראשתי המטה כיס של עור (ארגני) כבד בכסף ובזהב, ותבוא ותגד לאבי. ויספרו את הכסף והיה שם כשמונה מאות ר"כ אדרכתונים ויחביאנו עד דרוש האוכור אותו. כי לא ידע אבי אנה הלך ויבקשהו. עברו יומים וכבר בא אורח אחר ויזן בחדר ההוא. ביום השלישי והנה האיש בא רוכב בסוס ויבא אל אמי ויבקש את מפתח החדר אשר גר שם. ותגד לו אמי כי אורח אחר בא על מקומו בחדר ההוא. וכאשר שאל אבי לחפצו ענהו כי בדרך במלון בפתחו את ארגזיו ראה כי אבד לו כיס הכסף ואיננו זוכר אנה הוא בא. אם בדרך נשמש מידו או בהיותו בוילגנא ובלכתו בה ובה בעסקיו. וכמה היה כסף בכיסך? שאל אבי; ויאמר האיש: כזה וכזה היה כסף בכיסי. ויוציא אבי את הכיס וימנה את הכסף וימלאהו אל יד בעליו. והאיש משתאה ומחריש בשמתת לבו. ויודה לאבי את חסדו ואמונתו וישב אל ביתו שמח וטוב לב. כשבוע אחרי הדברים האלה באו שלשה יהודים מראשי עדת ישראל בוילקומיר. וישאלו לאבי לשלום ויודו לו בשם כל בני עדתו על עשותו באמונה את האיש ויקדש שם ישראל ברבים. ויספרו האנשים לאבי, כי האיש ההוא הוא רופא העיר בוילקומיר והיה מיצר

1 הוספה בצד העמוד: בשנת ת"ר ביום א' דסכות נולד אחי משה. האוכור כי ביום השמיני עצרת שהיה ביום השבת כחואו בברית נאספו רבים מקרובינו וימהללו ויטכרו; וביחוד הדיינו לשבח אחרים מבני קוראנסקי. ויפתחו את התנור ויוציאו את החמין ולא היה להם לאכול לתם כבהרים; ותקצוף אמי על זה סאר ויהי לה התנן לתנא ולסוגת לה.

ביום א' דפסח בשנה תחוא (שנת סתור נדל) יצאנו אבי אתי בעלות השחר ונעל על ההרים באנטוקולית מעבר לנהר וויליקא לברך על החמה בתקופתה. אבל היום הזה היה יום המעונן ולא ראינו את נריחת השמש.

לישראל תמיד. כי שונא הוא אותם מעודו. ואולם מיום המעשה נהפך לכו טוב להם באמרו כי מצא גם בין היהודים אדם כשר ונאמן רוח. אשר לא פלל ולא עלה על לבו מעולם. על כן ינחם על שנאת החנם הכנושה בלבו אל כל היהודים ולא יוסיף שונא אותם כל הימים.

משנת תקצ"ט והלאה החל אבי לרדת ממעמדה. בזמן ההוא ירדה גם כל העיר ווילנא פלאים. כי העלתה עליה חמת הקיסר ניקולי לאין מרפא. בגלל הקשר אשר נמצא בין בני פולין בשנה שלפני זה. בהיות ניקולי בוויילנא ויברח משם לילה בהחבא; הוא הקשר הנודע בשם קשר קאנארסקי. אז באו על שרידי פולין הנה על הנה ולרגלם שדדה כל הארץ. בעת ההיא סגר האוניוורזיטט בוויילנא. יצא ממנה הקוממיסרס; פסקו אספות האצילים בעלי-הנכסים (סיים) ונגזר על כניהם הזכרים שיהיו כלם יוצאים לצבא איש אחר אחיו בהגיעם לפרק. ועוד העיקר עליהם בגזרות קשות לכלוא את רוח המרד המפעמם תמיד. ובצוק העתים לאצילי הארץ נהפך הגלגל גם על בעלי-פרנסה כמו אבי אשר מהם פריו נמצא. מאין עובר ושב היו חדרי בית מילנו שוממים וכאשר פנה השתכר אל צרור נקוב. בשנה ההיא עזב אבי את בית טאנסקי וישכור לו ברחוב הגשר את בית אייונישטאט הקטן ממנו. בבית ההוא ישב שנתים ימים. ואז העתיק משכנו לבית שאדורסקי אשר נכח בית תפלת הקתדרא באכה אנטוקליה; ובבית הזה אשר ישב בו אבי כשמונה שנים (תר"ב-תר"י) אבד לו יתר הונו ויבוא עד משבר לחם. בשכרו את הבית פרצו ריץ ודברים בינו ובין האיש (צבי אייונישטאט) אשר היה גר שם עד כה. ויהיו נדונים בבית מועצות האפוטרופסים אשר מידו שכרו את הבית; ואף כי אבי זכה בדין והבית קם לו. אבל בענין רע זה אבד לו כל כספו. כי הדינין ענו הדין במשך ששה חדשים ומצצו את לשד בעלי-הדין; ונוסף לזה עליו היה לפייס סך מסוים לאיייונישטאט, ונאנס לקחת כסף בהלוואה ולשלם רבית. וכמעט החל להחליף כח ולהשיב רוחו אל נדנה קרהו מקרה לא טוב אחר: תומת הבית אשר ישבנו בו נבקעה ממול פניה. ומדאגה כדבר מן תפול החומה תחמיה. צוו שרי העיר ויהרסו את בית החומה ואבי כנה לו בחצר בית קרשים ארעי ונשב שם...

בימים ההמה נתן אבי את אחותי הגדולה נחמה לאיש לימכל גארדאן. שלש שנים ומחצה נמשכו בין התנאים והחתונה. אשר היחה בערב ססח שנת תר"ב. ואני אז בן י"א שנים וארבעה חדשים. מיכל זה בן אהרן דוד (מחבר ס' 'אפיק נחלים') בן מיכל גארדאן הנקרא בוויילנא מיכל קרוינעס. הוא אחי ר' ישראל גארדאן אשר היה בוויילנא לרב מאת הממשלה. שבע

שנים ישב מיכל זה בביתנו ויאכל לחם על שלחן אבי עד מות אחותי זו אשתו בשנת תר"ט. וההתקרבות הזאת פעלה פעולה גדולה עלי ועל דרך חיי כאשר אספר לקמן.

מיכל זה¹ נחשב בזמנו על עולי הימים המשכילים בוויילנא אשר פנו מאחרי התלמוד ויתנו את לבם לדרוש בחכמה ולכתוב צחות בשפ"ע. כנר לרגלם היו הסופרים הידועים רמא"ג ואדם הכהן².

בחוה"מ סכות שנת תר"ב. לפני מלאת לי שתיים-עשרה שנה. ראיתי איש אחר. עודו צעיר לימים כבן עשרים ושמונה. בא אל אבי ויתלחשו על אדומי; אחר נגש האיש אלי וישאלני על דבר למדי בתלמוד ויבחנוני בעל-פה. ויהללני אל אבי. אבל שם תהלה בדרך אשר אחזו בה מלמדי. ואף-על-פי שלא הנירו לי את דבר משאם ומתנם אבל מזלי חזי לי שהאיש הזה הוא יהיה מלמדי לזמן הבא. וכן היה.

ביום (ראשון) החדש חשון לקחני מיכל גיסי. (לבקשת אבי אשר היה טרוד בעת ההיא). ויוליכני אל פרור העיר אנטוקוליה ויביאני ביתה רבי החדש. הוא האיש אשר ראיתי בביתנו בימי החג. הבית אשר הובאתי בו היה בית הרב המפורסם בזמנו ר' יצחק סירוויץ. הנקרא המגיד מסירווינס או המגיד מאנטוקוליה. ולר' יצחק הזה שני בנים. האחד אליהו אליעזר שמו. וקן ממני כחצי שנה. ואביו יקראהו "ויזינקע". השני עזריאל. צעיר לימים ממני כחצי שנה. ואביו קרא לו "ואזינקע". לשני בניו אלה לקח ר' יצחק מלמד מיוחד ומובחר במינו — הוא האיש אשר היה בבית אבי. — את שמו לא שמעתי מעודי ולא אדע עד היום. כי היה נקרא בפי כל "המגיד מקארעליטש" או "המורה-הוראה מאנטוקוליה". לא ידעתי אם היה לרבנו זה אשה ובנים או לא. אבל אנכי לא ראיתם ולא שמעתי על אדותם כל ימי למדי אצלו. במשך שלשה זמנים. את המגיד ה"קארעליטשי" הזה לקח ר' יצחק הנ"ל לביתו ויהי גר שם ואוכל לחם על שלחנו ובלי ספק קבל גם שכל למוד במזמנים ללמד תורה לשני בניו הנזכרים. וכדי להרבות בשכרו נתנה לו רשות לקחת על שני תלמידיו עוד אחד מן החוץ מבני "בעלי-הבתים".

1. אנו חוזרים ומביאים את הדברים שנמצאו תחלה במקום הזה בכתב-היד והמחבר מחסם: "מיכל זה היה אחי מנערי בני-ישראל המשכילים בימים ההם אשר פנו סוף אל התלמוד ויתנו את לבם לדרש שפת קדש ולסוגות הגוים. כנר לרגלם היו הסופרים הידועים ר' מא"ג ואדם הכהן לעבנואהן. המטרה אשר הציבו להם עולי הימים האלה חברה אותם לאגודה אחת. הידועים בהם אשר לא עזבו גם אח"כ את דגל ההסבלה וימשיכו בסבסם סופרים אם מעט ואם הרבה היו: מיכה יוסף לעבנואהן (בנו של אדם) אשר מת ברמי ימיו קלמן טולסאנו; ו"ו קאפלמן. מיכל גארדאן. יצחק רומש. ת"ז אליהטוויץ".

2. הוספה בצד העמוד: תבונת נפש מ"ג תבוא אחר-יכן בחוק נפשות שאר בני הנעורים המשכילים.

בחנאי שיהיה הנער „נער טוב“ והגון להיות חבר לאחד מבניו של ר' יצחק, ויצא הגורל עלי. עוד היה לר' יצחק בן שלישי „מישא“ שמו. אבל הוא צעיר מכלנו ולמד בהדר אחר אצל מלמד אחר. כי עוד לא הגיע לידי כך ללמוד תורה אצל הקארעליטשער. בשבועים ימים אחר־כן (כבוא 29 ספטעמבער ראש השנה לדירות בוולנא) העתיק ר' יצחק מסכנו אל „העיר“ ברחוב אשכנזי בביתו של ר' חיים נחמן פרנס. וישב שם במקצוע החצר משמאל בקומה השניה מעל לדירתו של המגיד מוילנא ר' וואלף (או ר' פייוויל, לא אזכור): ואהי מהלך יום יום מכיתנו אל חדרי בבקר ובערב. ונער משרת הולך עמי לשלחני ומביא לי את ארוחת הצהריים. אותי הושיב הרבי עם עזריאל, בנו של ר' יצחק הקטן, ואליהו אליעזר למד בפ"ע. אנכי עם עזריאל למדנו מסכת ב"ק מחלחלה וא"א למד מפרק הכונס. כי חמשה פרקים הראשונים למד הוא בזמן העבר. והנה בשלשת הזמנים אשר עשיתי בביתו של ר' יצחק למדנו את שלשת הבבות, וצריך להודות על האמת שרפנו זה עשה מלאכתו באמונה ולמדנו להועיל, והזמן הזה היה אמנם „תור הזהב“ בכל ימי עסקי בתלמוד והיה היסוד אשר עליו נבנתה ספת ידיעתי בתלמוד הנופלת. — אצל הקארעליטשער למדנו רק גמרא לתור. פעם אחת השמיע אבי את הפצו שאלמוד גם „פסוק“, ובערבי שבתות „קריאת התורה“, ויהי כשמוע ר' יצחק את הדבר הזה ויצחק ויאמר אלי: „אולי יחפון אביך שתלמוד ג"כ „תיי-אדם“ אנכי לא הבינותי אז את העוקץ הטמון בתשובתו של ר' יצחק, אבל אבי שמע ולא עמד על דעתו, כי כפי הנראה היה רוחו נות מאד מזה שזכיתי ללמוד תורה בביתו של ר' יצחק והיה לו לכבוד. ולמלאות חסרון זה פקד אבי עלי לקרוא מקרא בעצמי בשעות הפנויות והיה הוא בעצמו מעביר עמי את „הקריאה“ בערב שבת אחר חצות. כפי שאזכור היו כשרונותי טובים מכשרונותיו של חברי עזריאל (אמת כי היה צעיר ממני כחצי שנה, כאמור). פעמים רבות הוכרחתי להיות בעזרו כדי שיבין את שיעור ה„קריאה“ אשר נסל עלינו רבנו. ובה נראה נשיאות פנים של אלה האנשים לבניו של ר' יצחק, שלא הושיבו אותי בישיבה עם אליהו אליעזר הגדול ולמד יותר ממני, אשר לא הייתי נופל בכשרונותי ממנו, והייתי לומד ממנו, כי אם הושיבוני אל הקטן כדי שילמד הוא ממני, וגם זולת זה ראיתי פעמים רבות עין בעין שהמה מבכרים את חברי על פני, וכשהיה ר' יצחק מנסה את בניו או כשהיה מראה אותם לאחרים הבאים אחריו (יותר משאר אנשים היה בא אל ביתו ומנסה את בניו ר' ישראל סלנטר) היה לוקח את בניו אליו אל חדרו ואנכי הייתי נשאר לבדי בחדר הראשון ואין שומע אותי. בפעם הראשונה

כשבא ר' ישראל סלנטר נסה את שלשתנו יחד ובחפצו היה שנעמוד מעצמנו על איזה קושיא הנמצא בתוספות. ואחי אנכי הראשון אשר עמדתי על הקושיא. וכפי הנראה לא ישר הדבר בעיני ר' יצחק. כי שוב לא נסה אותי ר' ישראל. וכבואו לקחו הנערים אל חדר אביהם. ושם נסו. ואף כי בעת הזאת לא גמלה דעתי עוד לדעת ולהבין פשר הדבר הזה. בכל זאת הסליו עי"כ קנאה בלבי ויהי ריב ביני ובין חברי. וביתור היתה מריבה וקטטה תמיד ביני ובין עזריאל. כי אליהו אלעזר סוכ המזג מעזריאל והייתי חי עמו בשלום יותר משל אחיו. ויהי בהיות בינינו הרות הרעה היה כלי וייני תמיד עלי לנקום בהם. והוא לחי ויריעתי במקרא. כי הנערים האלה אשר התעתדו מקטנותם להיות גדולי ישראל לא הבינו במקרא ולא ידעו קרוא פסוק כצורתו ויהי הדבר הזה להם לפעמים לפוקה בשעת קריאת השיעור בגמרא: ואף-על-פי שעל האגדות המלאות, מקראותי היינו מודלגים לפני רבנו או עוברין עליהן כנשימה אחת. אבל כשהיה איזה פסוק קשה להולמו מבצבץ כחור דבר הלכה היה להם כפטורא בפי ושט, והיה אם היתה השעה שעת רחמים ועת רצון הייתי מכאר להם את הפסוק. ואם היתה השעה שעת מלחמה. הייתי, אוגר את דברי. וזכרני כי לא בארתי לעזריאל את הפסוק, אם תבעיון בעיו שובו אתיו, ובשביל זה לא ידע במקום ההוא את פירושו של רש"י. ורבנו אשר לא התבונן אל סבת הדבר קצף מאד על עזריאל וגם הכהו על הלחי; ותהי זאת נקמתי ממנו. ושוב קרה כדבר הזה בעת שלא היה רבנו בחדר ונתקשה עזריאל ולא ידע פירוש הפסוק, והימים ימי מלחמה בינינו. וישאלני ולא הגדתי לו ויתן את קולו בבכי כי ירא מפני הרבי, וישמע ר' יצחק ויצא מחדרו ויבאר לבנו את הפסוק, ויתוך זה עמד על עקר הדבר ויתן את לבו למלאות את החסרון הנה וללמד לבניו מעט מקרא. לא לשם מקרא כי אם לשם גמרא; ואחרי אשר ראה כי אני לא נתקשיתי במקום ההוא ושמע מפני בניו כי אנכי בקי במקרא. כחנני ונסני במקומות רבים בספרים שונים ואצא זכאי. וישאלני עם איזה פירוש למדתי מקרא. וכאשר שמע כי למדתי מקרא עם מצודת דוד וייסב הדבר בעיני וימלא את ידי ללמד לבניו מקרא בשעה שאינה לא יום ולא לילה. כלו' בין מנחה למערב. וינעם עלי מאד בראותי כי לכל הפחות בדבר אחד עליתי על חברי. אחרי אשר בשאר הדברים שמוני, כיהודה ועוד לקרא.

כבר העירותי כי בחדרי זה למדתי שנה וחצי והייתי בא בשעה התשיעית בבקר ויוצא בשעה התשיעית בערב; ואם-כן כל הזמן ההוא כמעט

1 תקין בצד העמוד: "אם היה שלום בינינו בעת ההיא".

לא היו עיני אבותי צופיות על הליכותי; ובחדרי היה רבי רק מלמדי תורה אבל לא משגיח על מעשי והנהגתי. בעוד אשר חברי היו בביתם תחת עין אביהם ואמם, הייתי אני כאסוף מן החוץ ואין לאה ואין יודע; וזה אמנם לא נשאר בלי רושם עלי ועל נפשי.

ר' יצחק היה גדול בעיני היהודים ונודע בשם "המגיד משירווינט", ושמו זה מעיד עליו כי היה לפנים "מגיד" בעיר קטנה סירווינט אשר על הדרך העולה מוויילנא לווילקומיר. אבל בוויילנא לא היה לא מגיד ולא רב ולא מורה תוראה כי אם דין או "בורר"¹ בידי ממונות. והיה כל הדיבר הקשה והביאו אליו והוא היה מתוך בין הצדדים. בזמני בא לפניו דין ודברים שהיה (כמו שאמרו אז) בין "היורשים מהורדנא" והיו באים אל ביתו בלילה כמה פעמים בשבוע במשך חרף אחד עוד ארכעה בוררים, ור' יצחק היה החמישי המכריע. בין הדינים היו ר' יאשיה זעלקעס. אבי ר' שלמה זאלקינד המשורר והמורה בבי"ס הרבנים, ור' מרדכי מסמארגאן ושמות השנים הנותרים לא אזכור; וכשהיו נאספים היו מביאים לפניהם בכל פעם ופעם יין ודגים מלוחים ופרפראות שונות והיו סועדים לבם ומעיינים בדבר כל הערב; וכן היה הדבר נמשך כמעט כל החרף. וכאשר שאלתי את חברי מי הוא העורך השלחן בכל ערב (כי ידעתי כי יד ר' יצחק איננה משגת להעלות לפני אורחיו מעדנים ומטעמים כאלה בכל פעם ופעם) ויאמרו לי כי כל זה נעשה בהוצאת בעלי-הדין; וכאשר שאלתי: עד כמה בערך יעלה העסק אשר עליו הם דנין אמרו לי כי העסק עולה עד שלשים אלף רוי"כ. בערב אחד בסוף החרף נאסמו כל הדינים ובעלי-הדינים והיה השלחן ערוך כשלחן שלמה בשעתו ונרות רבים דולקים, ועל-ידי-זה היה גם לנו חג קטן כי נתבטל למודנו, כי גם החדר אשר ישבנו בו אנחנו היה מלא אנשים; והגידו לי שהוא יום הפסק דין. בערב ההוא בא שמה גם "נחום הטוען". שהיה גם כן מסורסם בשעתו, ושמעתי מדבר וטוען הרבה.

והנה השכר אשר השתכר ר' יצחק מדינים כאלה היה רק שכר ארצי, ובמשך שנה וחצי אשר עשיתי בביתו לא אירע עוד עסק גדול; אבל שכרו בקביעות היה לוקה ממעות ארץ-ישראל (כי היה שד"ר, או כמו שהיו קוראין אז "משלח") חמשה רוי"כ לשבוע. ובכל יום החמישי כשהיו מביאין לו "השכירות" על-פי רוב במטבעות נחשת, שרָבָן היו פסולות ולא היה חותמן ניכר, כמו שהיו מוציאין אותן מן הקופסאות, היתה אשת ר' יצחק נוחנת לי למנות

1 כך קוראים להם ההמון על-מי המשנה בסנהדרין פ"ג, א'; אף-על-פי שברור הדבר שהיה צ"ל נברר. (הערת המחבר).

את הכסף ולבקר בין טוב ובין רע. כי אנכי הייתי בעיניה כבקי בהיות העולם וכיודע בטיב מטבע.

אשתו של ר' יצחק – הענע פריידה היה שמה – היתה אשה כשרה ויראת שמים וסוכת המזג מאד ואוהבת בניה כבבת עינה ושומרת אישה מכל משמר. כי אסתגים וחלש היה, ואנכי אהבתיה וכבדתיה מאד ולא קרה מעולם שלא נשאתי פניה ולא בסלתי את רצוני מפני רצונה אם בקשה דבר. ועל כן אהבתני גם היא ואהי לה כבן. וכל הימים אשר עלה זכרונה על לבי אחרי־כן היתה בעיני כאחת הנשים הנזכרות בספרי־קדש אשר בנו את בית ישראל. ושוב לבה ואהבתה אלי הצילוני פעם אחת מרעה ומצרה גדולה. כלו ממכות חררי בטן. ומעשה שהיה כך היה. באחד מימי החנוכה בשנת תר"ג. הוא „הזמן“ האחרון אשר למדתי בכיתו של ר' יצחק. לעת ערב יצא הרבי באשר יצא ויעזבנו לנפשנו „לחזור“ על למודנו ואיש לא היה אתנו בבית וולת אם הילדים אשר שכבה בחדרה על מטתה. והיה כאשר בלינו את משנתנו ואומר אל חברי: הבה נשחק במנענעים (качели), וישמעו לי. בחדרנו עמד אל מושב הקיר ספסל אשר היינו יושבים עליו לפני רבנו והוא דף מנח על שלשת גורי עצים עבים. ונעמד את הספסל בתוך החדר ונוציא את שני גורי העצים מתחת שני הקצות. ויעמוד זיזינקע על הספסל מקצה מזה וואזינקע עמד מקצה מזה ואנכי בתוך כמטוטלת צומד ומניע. מעלה ומוריד ברגלי את הדף וחברי, אשר גם משחק כזה לא ראו מימיהם. מפזזים ומברכרים בכל עו על הדף. מתענגים כמלאכי אלהים עולים ויורדים בו. אבל פתאם זו ואזינקע ממקומו בהנשאו למעלה ותמעד רגלו ויפול ויפגע בגבחתו אל קצה הדף ויפצע את ראשו, ויזעק וזעק גדולה ומרה עד מאד. ותחדד אמו לקול וזעקתו מחדר משכבה ותרא והנה בנה פצוע, זב דם. ותפהל מאד. כי אמרה מת הוא. וברגע באפה התנפלה עלי לכלות חמתה כי, כי לבה הגיד לה כי אני הוא מסור הדבר הנני. אבל בהביטה בי ותרא כי פני חורו כמת ונשמה לא נותרה בי מפחד לבבי נכמרו רחמיה גם עלי ותרץ ממני ותמהר אל בנה להרגיעו ולהסותו. כי יראה פן ישוב אישה הביתה והוא איש חלש וחולה נוח לכעוס ויבלע לו ויבלע גם לי. ותמהר ותמשח על הפצע לחם רך אשר לעסה בשניה. ותרתיץ את דמו. ותחבוש ראשו במטפתתה. ולמען הרגיעו ולמען הפיג את פחדנו שלחה אל בית אברהם בן ר' חיים נחמן ויביאו לנו קלפים (карты) – כי בבית ר' אברהם פרנס כבר פרצה הקלפה ונמצאו נצוצי טומאה כאלה – ותסר מתוכם את הטלמסאות ואת כל הגליונים אשר שתי וערב בהם ותתן לנו לשחק בהם. עד שוב הרבי. היא הפעם הראשונה אשר שחקתי בשחוק הקרטין בימי חיי.

זיזינקע, או אליהו אליעזר, היה מטבעו מתון וסוב המזג, אבל קשה
 ערף מאד, והיה בהקשותו את ערפו וחפצו לא נתן לו היה מתמרמר מאד
 ונושך מרוב כעס את צפרניו עד שפך דם עליהם. כמו שהיה עושה נסוליון
 הראשון בשעתו – ולא אדע מי למד ממי, ברגעי שגעונו אלה לא עצרה גם
 אמו כח להעבירו מדעתו, ולדוגמא אזכיר מקרה קטן. לי היה כובע שעד
 בעל אזנים, כאשר נשאו אז אבותינו בימי החול כחרף ואני הייתי לובש
 אותו אפילו בימי הקיץ. וייטב הדבר בעיני זיזינקע וישם לו לחוק בלכתו לפנות
 לצרכו לשום את כובעי בראשו, ואנכי הייתי נותן לו את חפצי זה תמיד
 כל הימים אשר הלך אתי בשלום ובמישור. בית המתראות אשר היינו יוצאים
 שמה בחוץ היה באחד המבואות האפלים אשר בקומת הבית העליונה, עד כי
 גם בעצם היום הלכו שמה לאור הנר, וידלק זיזינקע את פנסו ללכת לצרכיו
 ויאמר אלי: תנה לי את כובעך. אבל הימים ימי מלחמה בינינו ומקרה לא נזדמן
 לידי לנקום נקמתי, והי בבואו לבקש את כובעי ואמר בלבי: כאן מצאתי
 מקום לגבות את חובי, ואשיב את פניו ריקם, אבל הוא התעקש ויחל לדרוש
 את הכובע מאתי ביד רמה ובקול נוגש. הוא דורש ואני יושב ואינני נותן.
 הנר דולק לפניו והוא עומד ונושך את אצבעותיו ומשהה נקביו וקורא בקול
 גדול: הבה לי הכובע ואם אין... ואנכי שמתי את כובעי תחת ירכי ואשב
 עליו ולא שמתי לבי אל שועתו ואל דמעותיו, ותכא אמו ותדבר על לבי:
 לך בני לורכך בלי הכובע! אבל הוא באחד לאמר: לא אלך! הבה לי
 הכובע... הכובע... ואם אין... לא אלך. ויתמרמר אלי לקחתו ממני ביד חזקה.
 ותרא האשה כי מתאמץ הוא לבלתי לכת בלי כובע ותשם פניה אלי בדברי
 חן ותחנונים: „עבור נא אתה על מדותיך, בני, הלא חכם אתה ממנו! ומה
 ממך יהלוך אם חתן לו את כובעך כפעם בפעם? הסרם תדע כי משגע הוא,
 עוד מעט וקרה לו אסון מסלון החזור, ואשמע בקולה ואקח את הכובע
 ואזרקוהו זרק בפניו, והוא לקח וישם את כובע הישועה בראשו כמנצח
 וילך. כעבור רגעים אחרים שב והכובע אין אתו. איה כובעי? שאלתיו.
 „איננו“ – אמר לי ברע-פנים – „לא תוסיף לראותו עוד עד עולם!“ אז הרימותי
 אני את קולי ואקרא. ותבוא עוד הפעם אמו לנסותו בבקשותיה להשיב לי
 את כובעי, אבל הוא באחד: הכובע איננו. ותשב האשה ותדבר על לבי:
 בני, הלא עוד היום גדול ואינך הולך עוד לביתך; כבוא מועד שובך הביתה
 ישיב לך את כובעך. אבל בא הערב והיה לילה, המשרת בא לקחתני הביתה
 וזיזינקע איננו מגלה את סוד המקום אשר שם שם את הכובע, ויבקשותי
 ולא נמצא ויתנו לי כובע אחר ואלך הביתה בפעם הזאת. אבל גם ביום

השני וביום השלישי לא השיב וייונקע את הכובע. ורק כעבור ימים אחדים באו לנקות את ארבות העשן ויוציאו מן הארפה את כובעי מגאל ומגולל בפיח התנור, עד כי פנה זיוו, פנה הודו, פנה הדרו.

לר' יצחק היו שתי בנות: האחת נערה בתולה (כפי שהגידו לי) כבת שש-עשרה אבל היא יושבה בכית אחת משאר יבשרה בעיר מצער סאדועלווע, וכל ימי בואי ביתה ר' יצחק, במשך שנה וחצי, לא באה אל בית אביה אפילו פעם אחת, לכל הפחות אנכי לא ראיתיה. בת ר' יצחק הישניה, "בריינה" שמה, כבת כ"ה עד שלשים, היתה אשה מתגרשת מאישה ויושבת בית אביה כנעריה.

זכורני כי בעת סדור גרושיה נקראתי אני לבית ר' חאצקעלע (יחזקאל לאנדא) מסדר גיטין בוויילנא, אשר היה גר גס-כן בבית ההוא, וישאלני מה שם המתגרשת (כדין ששואלין בחינוקות), ואלו היו שואלין אותי בלי שום כרכורים הייתי משיב בלי ספק כמו שהיו קוראין אותה בביתה בריינע, אבל הוא הוסיף לכרכר ולשאול: "בריינע או ברוינע"? ועל-ידי זה הביאוני בספק, ויהי גם האורים-והתומים שלהם פוסח על שתי השעפים ולא הצילו מפיו דבר אמת.

אזכור עוד מעשה נעדרות זה, האשה בריינה הנ"ל אחר שלוחיה יושבה פעם אחת בחדר למודנו אל השלחן ותמרוס נוצות משברי כלי חרס אשר לפניו, אין איש אתנו בחדר, לא ידעתי אנה פנו כל האנשים, השעה שעת הצהרים, ואנכי יושב וסועד לבי בצהרים, ולפני מונחים לחמניות עגולות (крендели) הנקראות, בעגול"ו, ותבא בי רות שטוח ואקח אחת מהעגולות ואשים על שן קדרת הנוצות העומדת לפני בריינה ואומר בפה מלא המלות הנוראות אשר בהן תלויים חיי רבים מבני ישראל ואשרם: "הרי את מקדשת לי וכו'". לא אזכור כעת אם חפצתי לקדש לי את בת ר' יצחק הגרושה או את קדרת הנוצות, בין כך וכך לא היה זה זווג עולה יפה כי אני אז בן שתיים-עשרה שנה ובריינה כבת שלשים, והקדרה כפי הנראה עוד זקנה ממנו לימים. כשמיע רבי את הדבר הרע הנה ויכבדני במתנת ירו הפתוחה והרחבה, ואנכי נתתי את קולי בככי לאמר: ומה בכך אם קדשתי את קדרת הנוצות? הנני נכון לגרשה, אחרי-כן שמעתי את רבי ור' יצחק מתלחשים על אודות הדבר וכלי ספק היו ביניהם שו"ת אם קדושין תופסין בקדרה של נוצות או לא.

והנה כל מעשי תעלולים אלה ותרבה כיוצא בהם באו וגהיו ב"זמן" השלישי, אחרי אשר הייתי כבן בית בביתו של ר' יצחק ופחדם ומוראם ירד

ALGU, EGA, ECG, LLQ, ELNOL

ԵՒ ԿԱՆ Ե. ՆՈՏՁ ՀԺՍՍ ԽԱՆՆ ԽՄԼ ՀԵՄՆ՝ ԿԱՆՆ - ԿԱՆ ՀԱ ՄԱՆ ՄԱՆՆ՝
 ԼԵՆ ԿՅ. ԼԵՆՈ ԸԸՈՒՄ՝ ԵՆ. ԵՆ. ԼԵՆ ՄԱՆՆ. ԸՀԱՆՆՆ Ե. Լ. ԿԱՆՆ
 ԿՅԱ ՄԱՆՆ ՀԵՄՆ. ԿԵՄՁՀ ԽՈ ԸԸՆ՝ Ե. ԿՆԿ ԿԱՆ ՄԱՆՆ. ԼԵՆ ԸԸՆԸՀ.ՈՒՈՒՈՒՈՒՈ
 ԸԸ. ԿՅ ԼԵ. ԿՅ ՄԱՆ՝ ԸՈ ՄԱՆ. ԿԱՆ ՄԱՆ ԸԸՆՆ ՄԱՆՆ. ԸԸՆ ՄԱՆՆ.

CS LHO HUN HUN. CYTE HTOXN EQUULU: EAU. ITO TCGOU. ZULU
LAL. HA GT. ULU.

[illegible]

44. 45. 46.

64 54 804 1556

கூட ஒரு பத்திரம்

מל ממשל ממשל

1984-85 2000-01 2001-02

[illegible]

אם אמת דבר רבי כי עתה מי יודע אם לא היתה זאת הטובה היחידה והמיוחדת אשר גמל עלי גיסי מיכל גארדאן בכל ימי חייו:

בחורף ההוא מלאו לי י"ג שנה ונעשיתי בר-מצוה. במוצאי-שבת חנכה בשנה ההיא עשו אבותי משתה, סעודת בר-מצוה, ואנכי דרשתי את הדרשה אשר שלם רבי בפי. והוא היה, "הדרן" על מס' בבא מציעא ותורף הדרשה היה פרכא ותשובה על השסה מקבצת. הקרובים אשר באו אל סעודת המצוה. לפי שאזכור כעת, היו: רבי הקארעליטשער והברר עזריאל עמו (אליהו אליעזר לא בא). אליעזר בנו של ר' ברוך רנדזונסקי וגיסו מרדכי בן ר' יעקב הרב מקראק, והוא עודנו גר בימים ההם בבית חותנו. ר' זאב רוזינטהל, סוחר עצים (הוא גר בשכונתנו), ולו עין אחת ובה אחת, וישם את עינו האחת בי לקחת אותי לחתן לבתו האחת, כי יצא שמי לתהלה (כל זה נודע לי אחר-כך, כמובן מאילו). איש וקן אחד ושמו ר' יצחק הנקרא "המגיד משווינצאן", והוא יושב בבית-מדרש הקטן אשר כרחוב שער המים ומגיד לאנשי בית-המדרש, ואוכל על שלחן אבי בשבתות ובמועדים, והוא גם הוא הסב את עין ר' רוזינטהל עלי, ויהי המתוך בדבר, אתרן-דוד גארדאן (מיכל בנו גיסי). כמדומה לי שגם ר' ליפא מלמדי הראשון, אשר היה עתה מלמד (בתלמוד?) תורה, היה בתוך הבאים ועוד אחדים אשר לא אזכרם. אזכור כי בבוא העת להניח תפילין נחתי אל לבי להיות ירא שמים ויהודי כשר ונעשיתי בעלי-תשובה, אף-על-פי שלא אזכור מה היה פשעי ומה חטאתי קודם לכן. בהנחתי בפעם הראשונה את התפילין התפללתי בכונה עצומה ובקול בוכים, ומיכל גיסי עומד מאחורי, כמפסיקתפל הידוע ושוחק על תמתי, ובעוד אני עומד בתפלה בלב נשבר וגדכה ומתיו היטב את המלות, וקבל ברחמים וברצון את תפלתנו שמעתינו אומר:! (הנקודות האלה תורינה שם חרפות שלא נתן לכתוב) יבוא היום ותהיה גם אתה מתרשל בתפלה. ברגע ההוא מלאתי עליו חמה ומי יתן לי מבשרו לא שבועתי, אבל בעוה"ר פתח פיו לשטן ונבואתו זאת הקטנה נתקימה בי. וזכרתי זאת במקום הזה לפי שבשעת סעודת הבר-מצוה שלי אירע מקרה לא-טוב אשר נתגלה אחר-כך, שהיה כסימן רע ליראת חסאי ומעשה שהיה כך היה:

אני בעודני דורש את דרשתי בהתלהבות עצומה, מדרך קושיות ומשבר תירוצים, גועץ סוף המסכת בראשה וראשה בסופה, מכניס בזו ומוציא בזו ומעיל פילא בקופא דמחטא, והדברים המה כבשעת יציאתם מפי רבי, ואוני אבי ואמי ומינקתי (כי גם היא היתה בין הבאים) שומעות ומלאות נחת, ומני ר' זאב וואלף, היושב ממלי ומגרס כנף אוז הצלויה, צוהלים משמחה

(אף כי לא הבין דבר מכל מה שדרשתי כי היה אדם ששום) ועינו האחת מבסת כי בנחת ומאירה כשמש. ור' יצחק השווינצני היושב על ימינו מכיס בו כעינים חודרות ומראה התפעלות גלויה לכל היושבים, — בעצם הרגע הזה נתקעה עצם בגרונו של הבן יקר אליעזר רנדזונסקי ויחנק. מובן מאליי שברגע הזה שבקו כולי עלמא את דרשתי ואולו בתר הנדון בחנקי להצילו. ותהי מהומה גדולה בבית ותחרדנה הנשים ותתרוצצנה הנה והנה. עד אשר באה אמי וככר לחם גדולה בידה ותך בכח בככר הלחם אשר בידה בגבו ממול ערפו ותצא העצם מגרונו וירוח ^ל אז אורו עיני האנשים וישוכו לפעלם ולעבודתם בסכינים ובמזלגות אשר בידם. אבל דרשתי נפסקה ולא שבה לקדמתה. כי בחפצי לשוכ ולהחל במקום אשר עמדתי קראו היושבים ובראשם מחתננו אהרן-דוד: רב לך אל תוסף דבר. כיון שנפסק נפסק. אכול גם אחת והתענג ביום שמחתך.

בעת ההיא לא שמו לב לדבר, אבל עתה אנכי ראה עין בעין המקרה הזה בסעודתי ביום שנעשיתי בר-מצוה² אית היא כי לא רצה האלהים את תשובתי ואת נדרי אשר נדרתי ^ל בלבי ובאה נבואת מיכל גיסי ויראת-חטאי לא נתקימה ביד.

כאשר פתרתי כן היה. החרף הזה היה האחרון ^ל בבית ר' יצחק סירוונינס. משם יצאתי ותלמודי ג' בבות ביד. והייתי בקי בהם דף על דף עד שכמעט לא שכחתים עד היום. משלשת בני ר' יצחק נשאר בחיים רק האחד הבכור, והוא ר' אליהו-אליעזר הממלא עתה מקום אביו כווילנא ונחשב לגדולי רבני ישראל בזמננו. והוא נשא לאשה את בת ר' ישראל סלנסר. אותו ראיתי פעם אחת אחרי עבור עשרים ושמונה שנים, כמו שאספר להלן במקומו. אחיו עזריאל נשא לו לאשה את בת ר' יעקב הרב מבוסק ומת בדמי ימיו, ואחיו השלישי מיישא היה חתן לבת ר' שמעון זרחי הרב מטויראגען ומת קודם שנבנס לחפה.

ואף-על-פי שהייתי בייג שנותי בקי בג' בבות ככל זאת לא הייתי בקי היטב בדינין והנהגות ופעם אחת קרה שטעיתי בדיני הנחת תפלין ואהיה לשתוק. אז גלה אבי את אוון רבנו הקארעליטשער כי לדעתו טוב שילמד לתלמידיו פסקי דינין והנהגות על-פי השולחן ערוך או ה"חיי-אדם" למען ידעו את המעשה אשר יעשון. הקארעליטשער הביא את דברי אבי אל ר' יצחק סירוונינס. ור' יצחק זה ^ל על דעת אבי ואמר: הנה אביך חפץ

1 חקון ביד השווינצני "הנחנק".

2 חקון ביד העמור: "בר-עונשין".

שתלמוד "חיי אדם"; ראה כצאתך מן החדר הזה תעזוב את הגמרא ותעסוק בחיי-אדם. כראות אבי כי לא נעשתה עצתו בתדרי קום הוא בעצמו את לבו למלאות החסרון ויתן לי את השלחן-ערוך אורח חיים והחיי-אדם ואני קראתי אותם בעצמי, כי כבר מצאה ידי לבוא עד תכונתם, ובעת התפלה קראתי את דיני ההנהגה בסדור דרך החיים, ולפני כל חג חורתי יחרו עם אבי על הלכות החג בשלחן-ערוך או בחיי-אדם.

כשתים-עשרה שנה אחר-כך, ואני יושב בפוניוויז ומורה דת לילדי ישראל בבית הכנסת אשר להממשלה, בא ר' יצחק סירויניט בדרך הלכות לקבץ מעות ארץ-ישראל לפוניוויז ויתאכסן בבית קרובתו חיסע אשת ר' יחיאל, שמה בקרתיו וראיתיו בפעם האחרונה לימי חיי, וישאל למעשי ואומר: "מורה בבית הספר אנכי". — "חיי-אדם תלמוד" ענה ואמר בשחיק והתול גלוי לעינים. גם את שאר גדולי לומדי ישראל ראיתי — נוהגין קלות ראש בחיי-אדם, ואומרים עליו שהוא ספר כתוב לחייטים ולרצענים. וזה היה משתי סבות. הא' שהיה הר"ר אברהם דאנציג מאחרונים שבאחרונים ורבים מן תמלגלגים עליו ידעוהו פנים בפנים ואין נביא רצוי בארץ מולדתו (נ"א: סיית על אבוס בעליו לא יקרא חמור). והב' שנתקבל הספר הזה לספר הדת בבתי-הספר מן הממשלה שהיו שנואים בעיניהם. ואולם בכל דור ודור היו גדולי הרבנים נוהגין שחוק וקלות ראש בספרי פסקי הדינים שנתחברו בימיהם, וזה יען שלדעתם ספרים כאלה ראויים להנתן רק לפני ההמון הרב, אבל רב ההמון וכל למדן אין צורך לשאוב מימי תורתו מבארות נשברים אלה אחרי אשר לפניו נגלו מעינות תהום רבה הוא התלמוד. והר"י מינץ (שור"ט סי' ט"ו) אומר: יש מהרבנים שאינם רוצים אפילו לקרות בסור אורח חיים ונותנים טעם שהבעלי-בתים לומדים אותו. עי' החלוצ ב' תרי"ג במאמר "דבר בעתו" ליה"ש צד 53 בהערה. ובעל המאמר מוסיף: כי מטעם זה שהרחיקו רבני דורו של מהר"י מינץ את סור א"ח. מאסו רבני הדור בשעתם את הבאה"ט. ואיזה מרבני דורנו תרע עינם בסדר דרך החיים. ע"כ. אבל למרת רוח הרבנים וגדולי הלומדים ספרים שיש להצבור צורך בהם מתפשטים ומתקבלים בכל גבולות ישראל, וכן קרה גם לס' ח"א למרת רוח ר' איצעלע סירויניט ושאר גדולי ווילנא. ושמעתי שכאשר הדפיס ר' אברהם דאנציג את הח"א ראשונה לא נמכרו ספריו. ובשביל כך מכר אז זכות ההדפסה לר' זימל המדפיס בעד חמשים ר"כ, ומן אז והלאה נדפס הספר במהדורות רבות ונתפשט בכל גבולות ישראל, עד אמריקה בכלל, ונמכר במספר רבי רבבות עקומפלארן.

בקיץ שנת תר"ד למדתי תורה אצל הרב ר' טודרוס, אחיו של ר' יחזקאל מרא דאתרא ומסדר גטין בוויילנא הנודע בשם ר' הצקילי. מתברר בחדר ההוא אזכיר רק שנים, את יוסף בנו של ר' יעקב פינצסקין ובנו של ר' שמואל קולקין. את שם זה האחרון לא אזכור – ועסקנו או במסכת תולין¹. החרף לשנת תר"ה היה לי זמן שמטה. כי לא שכר עלי אבי מלמד כי אם נתן לי חדר מיוחד בביתנו והניחני לנפשי ללמוד תורה ממקום שליבי הפץ או לחזור על הראשונות. בביתנו גרה בעת ההיא נערה בתולה קרובת אבי והיתה גם היא יושבת בחדרי חופרת או מורטת נוצות ומפנה את לבי לבטלה. בחורף ההוא היה בא אלי מורה שעות, היימאן שמו. ללמדני שפת רוסייה, הוא החל להיות מורי בשפה הזאת; והיה בא שעה ליום וקבל שכרו ר"כ וחצי לחדש. וכפי הנראה לא נחה דעת אבי בפעולתי אשר פעלתי בלמדי בזמן ההוא כי שב בקיץ הכא ויקח לי מלמד ושמו ר' ליב לופצקער, והוא מלמד בביתו של ר' אברהם בן ישראל גארדאן. אשר היה רב מאת הממשלה בוויילנא. לבנו של ר' אברהם, יהודה שמו, ואתנו עוד נער אחד ושמו שמואל מאנאשעוויטץ. לא אזכור באיזה מסכת עסקנו בזמן ההוא. אבל אזכור כי הזמן ההוא היה האחרון לשנות חדריי. כי בצאתי בסוף הזמן מן החדר לא יספתי לראותו עוד עד עולם².

כאן באו רשימות קצרות בסוף כתב-היד, כתובות בעפרון; ונתנו בזה כמו שהן רשומות בגוף כתב-היד:

פגשתי ברמ"א גינצבורג במלון
בעיר הקטנה פאדבראדז, הוא נסע
לשווינצאן – ויצרם לי בלחיי.
קהל המשכילים בני הנעורים
קרוב לשנת 1848. בית האר"ם מיכ"ל.
זק"ן. שולמאן. דיק. פלונגיאן.

בן ששים ואחת שנה אנכי היום.
ואני עומד על נהר כבר, כבן עשתי-
עשרה שנה.
הארדוף ואשיג בטפחות ימי
הנשואים את חמשים השנים ואת
התמורות והתליפות השונות אשר עברו
בהן על נפשי?
לא עליך המלאכה לגמור ולא
אתה בן חורין להבטל ממנה.
יוצא ירך מלך קסריסין.

1 הוספה בצד העמוד: המעשה עם השלחן הסבור והחגורה של שבת.

2 הוספה בצד העמוד: למדי מעצמי בבית המדרש שעל שער המים, ובבית"ם של ליב לייזערס.

3 הוספה בסוף כתב-היד, כתובה בעפרון:

מן הזמן תהא ותלמה לא חוסף אבי עוד לשביר עלי מלמד, אם מאשר בעת ההיא מסה ירו
לרבלי המקרה חרש אשר אספר תיכף, או מאשר חשב כי אין לי עוד צורך במלמדים, כי מעתה אוכל
ללמוד וידע מאלו, או משני חסמים האלה גם יחד.

סוף-סוף בראשית הדרך תר"ה פרקי מעלי עוד המלמדים אף-על-פי שיעיל תורה לא פרקי מעלי
בארץ הייתי יושב ולומר בבית-המדרש הקטן אשר בשער המים שהיה באותה חצר עממה שאבי יושב בה.
ובקיץ יתייץ הולך ללמוד לבית"ם של ליב לייזערס אשר ברחוב היהודים.

להקדמה לפרקי יעל נהר כברי הנוספים.

את ספרי „על נהר כברי“ אשר בו יש את נפשי לספר לדור את תולדותי והעתים אשר עברו עלי, החלתי לכתוב בשנת תרל”ט. בהיותי במצור ובמצוק בארץ נוד, ולא ידעתי אם יקרא דרור לי ואחרי מתי עוד. או היתה כתיבת זכרונותי לי לשעשועים ולמשיבת נפש, כי לולא זאת אז אבדתי בעניי ממגנת לב ומקצר רוח. ואולם בימי גלותי ההם לא עצרתי כח לכתוב רק את הפרק הראשון „הילדות והשחרות“ וגם אותו לא עד תמו. ובשובי בסוף השנה ההיא אל ביתי ואל משפחתי שבו אפפוני תשואות עיר המלוכה וסדרות החיים ולא פניתי עוד אל זכרונותי מימים עברו. כי היה לבי אל ההנה וחש עתידות לו. ככה עברו כשתים עשרה שנה עד סוף שנת תרנ”א. אשר אז הוכתי במכאוב אנוש ויסורים באו עלי ויזכירוני כי הגיעה העת לפשפש במעשי, ובהקל לי מעט ממחלתי שמתי לבי לשוב אל מלאכתי ולכתוב זכרון בספר את קורותי ואת כל המוצאות אותי למשמרת לבני ולבאים אחרי. אכן בחלק הראשון עמדתי בסוף ימי הילדות, בהיותי כבן עשתי עשרה שנה, ועתה הגעתי לימי זקנה והרי אני כבן ששים ואחת, ובשובי אל מלאכתי זאת, לבי נוקפי ואומר: „התרדוף וחשיג בטפחות ימין הנשארים את חמשים שנה החסרות, שנות השמיטה אשר שמטת אשר בהן רוב פעולותיך וראשי התמורות אשר עברו עליך“ ואומר אל לבי: „השמר והשקט, לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להבטל ממנה. כל אשר בכותך לעשות – עשה, ואל תדאג דאגת מחר, כי אם יקפד האורג את חייך כטרם תשלם מלאכתך עוד יהיה החפץ לבאים אחריך לרשום בספר הזכרון. הלא גם שברי לוחות היו מונחים בארון“. ולמען תהיה מלאכתי זאת קרובה אל השלמות בכל מה דאפשר, בין אם אזכה להשלימה ובין אם יפסיקוני באמצע, נועצתי לחתור אל המטרה אשר לפני בשלשה דרכים: א) להמשיך מעט מעט בחוברת הראשונה את ספורי על אודות ימי ילדותי, עד צאתי מבית אבי לבקש אכל לנפשי, שהוא הגבול אשר גבלתי במחשבותי לחלק הראשון הנקרא „הילדות והשחרות“. ב) את קורותי והעתים אשר עברו עלי מיום בואי באנשים ועמדי ברשות עצמי לכתוב בחוברת מיוחדת לא בתור ספור משלב והולך למישרים, כי אם בתור זכרונות מקוטעים, רשומים לסירוגין, כפי אשר יעלו על לבי, ומהם אקח, או יקחו אחרים אחרי, את

המקרים הכודרים לתת אותם בספור תולדותי איש במקומו בין חוליא לחוליא. באופן אשר יהיה הספור מתמלא מחוליותיו. וקרבו החוליות אחת אל אחת והיה לספור אחד שלם או קרוב לשלם. (ג) ומהיום. מראשית שנת תרנ"ב והלאה. לרשום את כל מעשי הגדולים עם הקסנים ואת כל אשר יקרה אותי בשארית ימי. זכרון בספר. **דבר** יום ביומו. כי מי בו ליום קטנות? הן לא ידע האדם את מעשיו אשר הוא עושה ואשר יעשה לו. איזה מהם יכשר להניח אותו למשמרת לדורותיו. יש דבר יקר לפני איש ופעלו מאסע. ויש בו לדבר. כי כמהו כאין בעיניו. ואחריתו ישגא וינחחו בדרך עולם.

א.

ראיתי את פני מונטיפיורי.

ביום ב', ט' תמוז תרל"ב. נשמע אצלנו כי סיר משה מונטיפיורי בא לפ"ב להתייצב לפני הקיסר. בו ביום באנו. אני והד"ר גיימאן, וגלינו את אוזן ה' ג"ב' (האראץ) ראש הפרנסים בקהלתנו. כי מן הראוי לקבל את פני האורח ההגון הזה בכבוד. ואולי יש לעשות איזה הכנות לזה. מובן מאליו. כי גם הג"ב מצא את הדבר כשר וישר, אפס כי אמר לשאול בתחילה את פי אחד השרים המפקחים על עסקי חוץ. אם לא יהיה הדבר למורת רוח להממשלה. בין כה מלא ירינו לשאול בראשונה צפ"י הטלגרף את הרב אדלער². אם אמת השמועה ע"ד בוא רמ"מ אלינו. ונשאל, ויען הרב אדלער בו ביום כי אמת נכון הדבר. כי ביום הראשון בשבוע ההוא יצא רמ"מ באניה. וביום ו' בא לפ"ב ויסר אל בית המלון לקליי אשר ברחוב הארות הגדולה. הוא הבית הנכנה אח"כ מחדש ויסבו את שמו לבית מלון אירופה עד היום הזה.

וה' ג"ב התראה פנים – כמדומה לי – עם השר האמבורגער העומד על יד הנסיך גורטשאקוף. ויען לו כי איננו רואה בזה כל טאומה אם נכבר את אחד מכני ברינתו הנודע לשם במפעליו הטובים; ולמה ירע זה בעיני הממשלה? – אז מלא הג"ב את ידי להתודע כמה יש בלב רמ"מ להתעכב בעיה"מ. ומתי יוכלו אנשים מכני ישראל לבוא ולהתייצב לפניו ואם יקבלם. בעצת הג"ב חכיתי שנים שלשה ימים עד אשר ינות השר וכני לויתו מנדודי הדרך. וכיום השני באתי אל הד"ר לעזריה ואשאלהו כאשר צוני הג"ב.

1 גינצבורג. 2 אדלר. ראש-הרבנים באנגליה.

3 אליעזר הלוי מזכירו של מונטיפיורי.

ויענני הד"ר לעווי: כי כטרם יתיצב השר לפני הקיר"ה לא ידע אל נכון כמה יתעכבו בזה ואם יקבל השר אנשים מבני ישראל. קבלת פני השר בהיכל הקיר"ה נקבעה ליום הרביעי בשלש שעות וחצי אחר חצות היום. יצאתי מלפני הד"ר לעווי והוא לא מצא חן בעיני. כי לא היה בעל סבר פנים יפות ודבורו לא היה בנחת עם הבריות כדין ת"ה. כי נסה לדבר בקול נגיד ומצוה. במרוצה ובתפון כאיש קצר רוח אשר אין נפשו אל הדובר בו.

שמעתי כי כיום השבת אסף השר אל חדרו מנין אנשים להתפלל. וכי בתוך הבאים היה גם החייט פנחס בן תיים ראוינכערג. אשר התפאר כי יודע השר אותו פנים בפנים. והוא גם הביא את שאר המתפללים מן הקרובים אליו להראות לעיני השר כי הוא מדברנא דעמיה. כדרך כל הקוצצים בראש. לבסוף ספר לי הד"ר לעווי, איך נפל הדבר ואיזה יחס והכרה היתה בין השר ובין החייט; ומעשה שהיה כך היה: באחת השר הולכת עמו תמיד אשה אחת (שכחתי את שמה) שהיא צופיה הליכות ביתו ומעמד שלחנו בהיותו בדרך. השר נוסע במסלת הברזל במרכבה ממחלקה הראשונה ובני לויחו במרכבות המשנה. כל' מן המחלקה השניה. באחת הנסיעות נזדמן הדבר כי אשתו של ראוינכערג ירבה במרכבת אחת עם האשה הנזכרה. בת-משק בית השר. ונדברו יחדו. וזה כל שרש דבר בקרבת ר"ב אל בית השר. כשמוע ר"ב כי הרמ"מ בא לפ"ב. קדמו הוא ואשתו ובאו אל האכסניא והציעו להיות לעזר בהכנסת צרכי שבת. והאשה הנזכרת קבלה את הצעתם ונסתייעה כס. זולת זאת חשב ר"ב לו לצדקה את אשר בנה בימים ההם מעקה על גג אחד מבתי הכנסיות אשר בעיה"ק ירושלים (תבנית המעקה ההיא יצוקה ממחכת עומדת בבית ר"ב בבאה במקום רואים לראות בה לכל באי ביתו). ודמה בלבו כי בגלל זאת יש לו הזכות להתחשב בין מיודעי השר ורואי פניו, ובאמת התלו, הוא ואשתו. לבוא יום יום אל בית המלון קלוי ור"ב סצר כהד"ר לעווי להציג אותו ואת אשתו לפני השר. עד אשר התלוצץ בו לעווי (כך שמעתי מסיו) ויאמר לו: אדוני ר"ב! הנה אשתך עודנה צעירה לימים ויפת תואר, איעצך לבלי תוסיף קחת אותה עמך לכית המלונות אשר שם מצויים בני אדם שונים. ההכין ר"ב את הרמז הזה או לא הכין. אכן מכיון שלא נתרצה לעווי להציגם ביחוד לפני השר, כלא את רגליו ולא בא אליו עוד.

עוד איש אחד נדחק ונכנס ונתיצב לפני השר אעפ"י שלא היה כדאי והגון לכך. יען כי נפשו לא מטהרה ולא בא לפני השר בלתי אם על מנת

לקבל איזה פרס ממנו, אע"פ שהתחסד ושם על פניו מסוה של, אדם כשר" ושל, עברי אדוק". האיש הזה, ש. מ.י. חבר בעת ההיא ס' דברי ימי רוסיא בלה"ק, כי ועד החברה להרבות ההשכלה מלא את ידו בדבר ונתן את שכרו. הכ"י נמצא אז תחת ידי להגיתו ולתקנו, במצות ראשי הועד. ויהי היום ויבא ש. מ. אלי לפנות ערב ויבקש מאתי לתת לו את הספר לימים אחרים; ועל שאלתי: למה לו זה? ענני כי חפץ הוא להתיצב לפני השר מונטיפיורי ולהראות לו את הספר מעשה ידיו להתפאר, ובוראי יקבל על זה מאת השר מתנה הגונה. אנכי עניתי, כי הס' הוא קנין החברה ונתן לי מאת ראשי הועד ואחריותו עלי ואין לי רשות להוציאו מרשותי אפילו לשעה אחת. והשר מ"מ גם לא יקרא בספרו... ואם לא סגי לו בלאו הכי, יפנה אל ה' ג"ב או ר"ט² ואם יתנו לי רשות אז נתן אתן לו את הכ"י. ואולם ש. מ. פצר בי ובקשני לתת לו לכל הפחות את החוברת האחרונה (כל הספר כלו היה כתוב בשבע עשרה חוברות). ששם ידובר על אודות מונטיפיורי ופעולותיו הגדולות. בדבר הזה לא השיבותי פניו, ונתתי לו החוברת. מה עשה עוד? הלך וישב לפני הצייר (פוטוגרף) והכין לו צלם דמות תכניתו ובירר הימנית כעין לוח או ספר, וכתוב עליו באותיות גדולות: "עברי אנכי". וכל זה כדי למצוא תן בעיני השר התם ומתקם עם תמימים, למען תפוש אותו בלבו (או יותר נכון: בכיסו). והנה כל יודעי האיש הזה יבינו מעצמם, כי כל זה היה רק אחיזה עינים בעלמא, כי כן דרכו תמיד, ובגלל כן בוז יבוזו לו ועל חכמתו וידיעותיו הרבות יאמרו כי הוא יין מפואר בכלי מכוער; ואולם עוד הוסיף יוסיפו לבוז לו בשמעם את אשר הגיד לי אח"כ אחר ממיודעיו (משה פראזער), כי ביום שלפני בוא מ"מ לפ"ב ישוב ש. מ. זה לפני בראפמאן הידוע, והתיעץ עמו אם להמיר דתו או לא. ובראפמאן יעצו לבלוי יעשה את הרבר (באו ונחזיק טובה למאהבנו זה על כי בעטיו לא אבד שמש גדול כזה מישראל!) באמרו: כי גם הוא מתחרט על מה שעשה. ובצאתו מלפני ב"מ שמע ש. מ. כי הרמ"מ בא, ויתמכר לעשות מעשה חרמית שהוא אשר אמרתי.

השר נתקבל מאת הקיר"ה בשעה הקבועה, ביום הרביעי בשבוע, כשלש שעות ומתצה אחרי חצות. ביום החמישי למחרתו, בשעה העשירית, שבתי ובאתי לפני לעווי לשמוע מפיו אם יקבל השר את שליחי הקהלה. לעווי קבלני גם בפעם הזאת בתחלה בפנים כלתי יפות; החדר אשר בו קבלני, הוא גם חדר המשכב אשר לו, היה בערבוביא ולא סדריס; המטה היתה

1 ש. בנדלקרן. 2 לוח רונטגן.

עדיין בלתי מוצעת. גם העביט של שופכין עוד עמד תחת המטה. ואגן מי הרחצה אשר התרחץ בו עמד במקצוע החדר. לעווי אמר לי כי השר, אחרי הראותו אמש את פני הקיר"ה, גמר אמר לבלי לקבל שום איש ולבלי להתעכב בפ"ב אפילו שעה אחת יתירה, כי עוד ביום ההוא עתיד הוא לרדת באניה המפלגת בים בשעה הראשונה אחר חצות, וכבר הם מצמידים ומקפלים בגדיהם וכל הפציהם לצאת לדרך. אז אמרתי: אם לא יקבלנו השר בתור שליח צבור, לכה"פ אבקש לקבל אותי כאיש פרטי, יען אני הוא האיש אשר כתבתי את המאמר ע"ד בוא השר לוויילנא בשנת תר"ו. הוא המאמר הנדפס במה"ע פ"ב לפליפואהן. לדברים האלה הצהיר לעווי את פניו ואמר לי בדברים יותר רכים: „וכותך זאת היא שעמדה לך להתיצב לפני השר, על כן הואילה נא וצא רגע אחד למסדרון הבית וחכה שמה עד אשר יפנו וינקו את החדר ואביאה את השר הלום". עשיתי כדברו, והי אנכי מתהלך במסדרון הבית הנה והנה, והנה גם ה' ג"ב בא להתיצב לפני השר, כי שמע גם הוא כי יוצא הוא עוד היום לדרך. עצרתיו רגעים אחדים במסדרון עד אשר נקראנו אל ה' לעווי החדרה, וה' לעווי יצא ויבא את השר עמו. ידו תחת אזורעו, כי זקן האיש וכבד. זכרתי את מונטיפיורי בראותי אותו רגע אחד בוויילנא בשנת תר"ו בצאתו ממרכבתו הוא ואשתו ג"ע לבוא לנשף החשק אשר הכין להם הגעג, גוב, ואני אז נער כבן שש עשרה עומד בתוך הקהל ברחוב העיר. אז הלך מ. בקומה זקופה, לבוש בגדי השר, בגד ארגמן, ומשכמו ומעלה, גם יותר מזה, היה גבוה מיהודית אשתו, כי הוא היה איש מזה, והיא בינונית; ועתה עיני ראתהו — והנה קומתו כפופה ועל גבו ממול ערפו כחטוטרת קטנה, עקבות עשרים ושש שנה הנה, אשר עבר הזמן על טוב צוארו ויעקשהו.

מ. בא החדרה שמה וטוב לב; על ראשו היה כובע מוקף פתיל מוצהב, כאשר ישאו חובלי הים, ובבואו אלינו הסיר הכובע ביד ממהרת כעול ימים, ויושם את ידו אל הבאראן ג"ב, אשר אותו הציג לעווי לפניו ראשונה. וידבר אתו אנגלית ולעווי סתרגם אשכנזית. ויספר השר לה' ג"ב את דבר הראיון אשר התראה אתמול פנים את הקיסר, ויהלל את הקיסר על מדברו הנאווה ועל דרך הנהגתו את הנדברים אתו, ויאמר כי „דוינסעלמאן אמת הוא ומדבר אנגלית כאיש אנגליא מלידה ומכסן". ה' ג"ב ענה למ. דברים אחדים של מה בכך. אחר בקשו ה' לעווי לשבת על הכסא ויצג אותי לפני השר, ויאמר כי אני הוא האיש אשר ספרתי לדור בחוברת נדפסת את דבר בואו לוויילנא ושבתו שם בשנת תר"ו. ויתמה אלי השר ויאמר:

הכי אפשר דבר זה ואני צעיר לימים בשנה ההיא! אין זה כ"א אבי כתב את המאמר ההוא. השר מ. בתומו דמה. כי כתבתי את המאמר בשנת היותו שם. ואני או באמת עול ימים, ואולם אני חברתי את המאמר בשנת 1864. כשמונה עשרה שנה אחרי כן.

אנכי מסרתי להשר את השיר אשר כתבתי על בואו לס"ב (הלא הוא גרפס בס' „כל שירי" ח"א עמוד 19-117) והפצתי למסור לו לזכרון גם את ספרי (משלי יהודה ושירי יהודה). את השיר קבל השר וימסרנו ללעווי ואת הספרים בקש לשלוח לו ע"י פאסט, **לכלי** ירב המשא עליו.

אחרי כן **דבר** אלינו השר עוד דברים אחדים. ויאמר כי שמח הוא שמחה רכה לראות ההבדל הגדול במעמד אחי"י ברוסיא בין שנת תר"ו ובין השנה שאנחנו עומדים בה עכשיו (תרל"ב). בבואו ראשונה לע"ב בשנת תר"ו פגשוהו מב"י רק אנשי חיל פשוטים. ועתה יקבלו פניו ראשי הקהלה ופני העדה אנשים משכילים. ולא עוד אלא כי רבים מבני הנעורים שוקדים על דלתות בתי החכמה הגבוהים, משתלמים בחכמות כלליות ואינם שוכחים גם את עמם ואת כולדתם ואת שפת אבותיהם. לדברים האלה הוציא השר מחיקו את צלם דמות תבניתו **של** מ. אשר הזכרתי, ויאמר: מה נאיה המראה ומה שמח לבי לראות איש אשר גמר למודיו במדרש החכמה והוא כותב ספרים בלה"ק. מתגאה במקור מחצבתו. כי חקק **על** לוח תבניתו: „עברי אנכיו" —

ב.

[ש"ב ר' ישראל גארדאן וביתו].

בצאתי מוויילנא. בשנת תרי"ג. לנסוע לפאנוועז להיות שם מורה בכיה"ס. באתי להפגד מאת ש"ב הר"ר ישראל גארדאן. הוא ברכני בשלום בסבר פנים יפות ונשק **לי** על ראשי ואמר: „בני. ראוייה היא פרנסתו של אדם שיתפלל בשבילה תפלת מנחה אחת!" — והוא מעין מה שאמר היינריך הרביעי: — Paris vaut bien une messe. והנה אני לא אזכור אם שמעתי בקולו ומלאתי אחר עצתו. אבל ידעתי איש אחד ממכרי שלקח לו עצה כזאת לקו וחפץ לתפוש לב הקהל במנחה. ולא עלתה בידו. ספרו לי על יבנה. כשבא לקאוונא ועמד על הבחירה לרבנות. היה מתפלל כמה פעמים תפלת מנחה ביום אחד. בכל מקום אשר יקראוהו למנין **ידך** ויתפלל. כדי שיאמרו הבריות: ירא שמים גדול הוא! ובכ"ז כשבאתי לקאוונא בשנת 1867 מצאתי כי **כל** העדה קמים עליו ומשתדלים להדריחו מכסאו. והרי לך שגם המנחה לא תועיל לו לאדם.

ר' ישראל גארדאן שהזכרתי, או כמו שהיה נקרא בוויילנא בפי ההמון ר' ישראל קרוינעס, היה שם רב מטעם הממשלה בטרם נבקעו ביצי בתי-ספר הרבנים ויצאו אפרוחיהם—הם פרחי הרבנים המשכילים. בבית בנו ר' אברהם למדתי תורה עם בנו של ר' אברהם זה, יהודה, בקיץ שנת תר"ד אצל מלמד הנקרא כמדומה לי, ליב לופצער.

ועוד פצא בימי חיי נודמנה לי לזכור את בית קרובי הרחוקים האלה. לעת רעה ועצבון, יהודה הנזכר הוליד בן פריץ ושמו מרדכי, אשר נסה אתרי תורת הנפתלים, אנשי ההרס מבקשי שתוף הנכסים והמשפחות, בשנות השבעים למאה הזאת, וילך לברלין לשמוע דרשת הסאציאליסט בעב"ל, ובשובו משם עוד הוסיף על חסאתו פשע, כי מכר את תעודת המסע אשר לו לאיש רוססי אשר היה בין המורדים כמלכות, והאיש ההוא בכה התעודה ההיא עבר את הגבול וימלט. ומרדכי נתפש והושם בבית האסורים בשנת 1879 ונשלח לסיביר; וכשנתפשתי גם אני בשנה ההיא, יתסו אותו לי לאח ותלו גם מעט מקולרו בצוארי. ואני ראיתי את הפרחת הזה בבית האסורים בפעם הראשונה בימי חיי! הוא נשא לי לאשה את בת המנוול חיים קאיראנסקי, הנודע בוויילנא במעשיו הרעים, וגם היא הלכה עמו בגולה, והיא הרה לילדת, ותמת בדרך כי נהפכו עליה ציריה ותקש בלדתה.

ג.

שיר שני פגעים.

המשורר אדום הכהן היה איש קנא וקפדן גדול וחרד על כבודו. הוא הטח חסר רק לפרחי המשכילים אשר הכירו כח גדולתו והיו נכנעים לפניו, אבל המשכילים מבני גילו אשר אמרו להשתוות אליו לא נשאו חן בעיניו, ואם נגע איש מהם אל עצמו ואל בשרו כמלא גימא, שפך כאש חמתו עליו ולא ידע חנות. מאליו מובן, כי כל כחו לא היה אלא בפה מדבר בשנואי נפשו באוני ביתו וכעס סופרים אשר כתב עליהם לפעמים שירים סתיריים אשר לא באו בקהל לנו. חץ שחוט היה לשונו אם בדבור ואם בכתב, והאיש אשר משך אפו עליו נעשה ככברה על ידי אבני הבליסטראות והחצים השנונים אשר הביא בכליותיה, בני דורו בוויילנא זוכרים בודאי את השיר של סגעים כלשון יהודית המדברת, אבא גבאי אשר ערך כנגד הגבאי דגחשא אבא פרוכט, על אשר לא עסק בקבורתו של ר' נח בלאך בכבוד הראוי, אשר ראשיתו היה כזה:

„אבא איז ניט דער טאטע

וואס פערקויפט סאלאטע

וואס געהט מיט'ן קאסוק

וואס קען ניט קיין פסוק...”

וכן גם את דרשתו אשר דרש ביום השלשים אחרי מות גינצבורג אשר יסדה על הפסוק „ויבא הנער המגיד“, ומלא אותה חדורין על המגיד דמתא ר' טייבול על אשר לא הספיד כהלכת את גינצבורג בשעת הקבורה; הלא היא כתובה על ספר „קינת סופרים“, אבל לא כל איש הקורא אותה מעל הספר יבין את חדודיו ואל מה ירמוזן מליו. שיר של פגעים אחד סמין זה נשאר בזכרוני עד היום בשלמותו, וכותב אני אותו זכרון בספר לבלי ישכח לגמרי, כי כתוב הוא על סהרת להק ורוח האד"ם נוססה בו. ושיר חולין של משורר חכם כזה טעון שמירה לדורות.

בשנת תרי"ב בא לוויילנא המשורר גאטלאבער להדפיס את ספרו „הנצנים“. אם סר לראות את האד"ם בביתו או לא – לא ידעתי, אכן זאת ידעתי כי רוח קנאה עברה בין שני המשוררים ולא יכלו לדבר איש את אחיו בשלום. אל כל משכילי וויילנא הנותרים בא גאטלאבער ולקח מאתם הסכמות. מאיש כגבורתו, ככל אשר הן נדפסות בראש הספר בשיר או בדבור פשוט. וירע הדבר בעיני האד"ם, כי ידע כי משכילי וויילנא מהללים את גאטלאבער לא מאהבתם אותו באמת כי אם להקניט אותו. את האד"ם, ע"כ כתב „שיר של פגעים“ זה, אשר בו הפגיע את עון כלם ופגע גם בגאטלאבער גם באנשים אשר סמכו את ידם עליו. ולקוראים העתידים לבוא, אשר השיר הזה יהיה להם כספר החתום, אנכי אבאר את רמזיו: בשם העורב הוא מכנה את אב"ג בעצמו אשר באמת היה לו אז דמות כמראה עוף דורס: שעריו על ראשו ועל להיו (כי היה גלות זקן) היה שתור ונטוע כמסמרות. חוטמו חר ומעקל כחרטום של צפרים. שתי עיניו היו נשקפות מבעד לבתי הזכוכית כשתי בנות העלוקה האומרות: הב. במלות: „נצני יער“ נרמז שם ספר „הנצנים“. שר"ס הוא ר"ת שמעון ראזנטהאל, שפיפון רומז לשמואל יוסף פיין, הרוב"ץ – לאליעזר ליפמאן הורוויץ, מבי"ן ר"ת מררכי בינעס, הוא הנדפס בראש הספר ההוא. כל האנשים הנזכרים סמכו ידם על ראש אב"ג ועל כלם סמכה חמתו של האד"ם. וזה גוף השיר:

1 מררכי אחריו. ראה גם את זכרונותיו של א. י. מאסירנה ב"ירושמות" כרך השני, עמוד 152.

צמד העורב על נצני יער
 וימן קולו קול אומר "קראו"
 והמון ינשופים זקן ונער
 צנחתו ובקולם סהללך נקרא.
 אל תאמין עורב כי גדלך באו
 הן אף התפאר כמוף יצאו.
 וכקולך גם קולם שר"ט לנפש
 עד כי כל שומע יאטם אזנהו,
 כשפיפון הרוב"ץ תוך בץ ורפ"ש
 כל קרואה בו יתר אל אחריהו.
 איך משתין בקיר יטטיר שיר בספל
 ובפי מבי"ן כבעיר אין רסן כסל.

מדי דברי בהאד"ם ובהנהגתו את המשכילים בני דורו, אזכיר כי אנכי
 הייתי בר מזל ועמי התנהג תמיד בחסר ובאהבה רבה. ימים רבים הייתי נכנס
 בביתו, בהתרוצעי עם בנו מיכ"ל ז"ל לפני צאתו לברלין להתרפא בשנת
 1848. והאד"ם היה רואה אותי יושב במסכת בנו ומרעיו ומעולם לא נסה
 אלי דבר; וגם אנכי לא הרהבתי עז בנפשי לשאת פני אליו ולדבר אתו. כי
 היה מוראו עלי תמיד ומפני שמו נחתתי. ועתה שערו נא את שמחתי כי בשובי
 יום אחד בימי הקיץ תר"ח לביתי אמר לי אבי ז"ל: בא היום "בערל
 מיכאלישקער" ויבקש אותך לבוא אליו מחר בבקר. מובן מאלי כי ביום
 הקבוע ובשעה הקבועה לבשתי את בגדי, בגדי שבת החמדות, ובאתי אליו
 הוא גר אז בשוק הסוסים בחצר בלאך. וזה הדבר אשר הניעתו לבוא אלי
 ולבקשני בבית אבי: מיכ"ל בנו היה אז בברלין, ואביו גמר לגרום לו שמחת
 פתאם ולהדפיס קובץ שיריו בלה"ק אשר נמצאו באמתחתו בביתו. השירים
 ההם לא היו עדיין מובשרים ומתוקנים לדפוס. כי היו כתובים בקולמס ראשון
 ובלתי מוגהים; והאד"ם שם אל לבו להגיהם ולחקנם כדכעי, אפס כי השירים
 היו כתובים בכתב מטושטש ובאותיות פורחות (ונחוץ היה בתחלה להעתיקם
 בכתב נקי ולסדרם על גליון חדש). כי לרגלי מחלתו היו ראשי אצבעותיו
 של מיכ"ל עשויים כיתדות וכתב בכתב גרוע מאד אשר לאו כל אדם היה
 יכל לרוץ ולקרוא בו, ואנכי אשר כרע כאח התהלך עמי והיה מראה לי תמיד
 את כתביו לקרא בם, נסיתי לקרא את כתב ידו במרוצה ובלי קושי, ודבר

זה היה ידוע להאד"ם. קראני מביח אבי ומלא את ידי לעשות עמו ועם בנו את החסד הזה ולהעתיק את השירים המחוקים והמטושטשים על גליון חדש בכתב נקי. טובן טאליו כי חשבתי לי את הדבר הזה לכבוד גדול וקרבותי אל המלאכה בשקידה רבה ואעש אותה בחפץ כפי.

האד"ם נתן לי מקום מיוחד בחדרו והעמיד לי שם שלחן וכסא וכל צרכי הכתיבה. ובשעות הבקר, כשהאד"ם לא היה בביתו כ"א בבית ספר הרבנים, הייתי בא ויושב אל שלחני ומעתיק וכותב שעות אחדות ויוצא ומניח את אשר כתבתי. והאד"ם נבואו היה מעיין ורואה את אשר כתבתי, ולמחרתו הייתי יושב וכותב, וכן נמשך הדבר ימים אחדים, כי היו הכתבים רבים, הלא המה השירים הנדפסים בספר "שירי בת ציון".

ויהי היום, ואנכי יושב בחדרי בבית האד"ם ועושה את מלאכתי, ואיש אחד בא ויחכה לשוב האד"ם אל ביתו ואשר אני לא ידעתי מי הוא, נצב עלי ורואה את מלאכתי. ובעוד אני כותב והוא עומד ומביט, שב האד"ם ונכנס אל חדרנו, ויען האיש העומד על גבי ויאמר אל האד"ם: "הנער הזה ממהר לכתוב בכתב יפה בל"ה"ק". "הנער הזה, אתה אומר, ממהר לכתוב בכתב יפה?" – ענה אחריו האד"ם בכבוד ראש ובקול תמיהה קימת – "הנער הזה הוא ליב גארדאן והוא מבין וידוע היטב בשפת קדשנו. הגע בעצמך, אנכי בקשתי מאתו להעתיק את כתבי מיכ"ל אל הנקי למען אוכל להגיהם ולתקנם כראוי להשוות המשקל ולהסיר השואים הנעים מראשי התיבות. והנה אני בא אחריו יום יום וקורא את אשר העתיק ומוצא כי בדרך הלוחו הוא בעצמו תקן את כל המקום אשר יש שם בדק וכמעט לא נשאר לי אחריו לעשות מאומה". – זאת הפעם הראשונה אשר שמעתי את האד"ם מספר בשבתי בפני ויהי לי הדבר לקורת רוח ולשכר טוב בעד עמלי ועבודתי בהעתקת השירים.

שוב פעם שנית התעורר האד"ם מעצמו לספר בשבתי בדפוס ואנכי לא בקשתי מאתו. זה היה בשנת תרס"ו, אני יושב אז בפאניוועז ומורה לילדי בביה"ס. וכבר היה לנגד האד"ם קינתי על מות מיכ"ל אשר קראתי לה שם "אפל בת ציון" (היא הנדפסה אח"כ בספר "כל שירי ח"א בשם "הוי אחו"). בשנה ההיא הוציא אד"ם לאור את ספרו שש"ק ח"ב ושלח ספר אחד לי במתנה. ויהי אנכי קורא והולך לתמי ומוצא בהערות (עמוד 241) את הדברים האלה:

"ועוד נשא עליו קינת זה רעו אשר לא נודע עוד בעם חין ערכו בצחות ובטליצות ורב כחו בדברי שיר בלשוננו. האברך השלם מ"ה יהודה

ליב גארדאן מורה כביה"ס בעיר פאניוועז. הוא חבר על מותו מאמר נכבד בארת שיר ובדרך חיון מאד נעלה...

לא אכחד כי הדברים האלה הרהיבוני והמציאה הזאת שבאה לי בהיסח הדעת נתנה שמחה בלבי. והוא שלם לי כפעלי וכמעשה ידי אשר עשיתי עמו בשירי בנו. כי בהדפסי בשנה שאחרי כן את ספרי אדו"מ. קבל הוא על עצמו את ההגהה ותקן בו מלות אחדות.

ד.

[דברי השטנה.]

אלה דברי השטנה אשר כתבו עלי שלימי אמוני ישראל בשנת תרל"ט. ויחיבו את ראשי למלכות:

- (א) כי מחלק אני פרס לתלמידים אשר הם בקשרים;
- (ב) כי בשם הגביר ה' גנצבורג אנכי מאסף נדבות מכל תסוצות ישראל ונותן את הכסף המאסף לאוצר הקשרים;
- (ג) כי בעד מגוי בפ"ב הרב ממאהילעוו (ז. דראבקין או לנדוי). לקחתי שוחר חמשת אלפים רז"כ ונתתים אל אוצר הקשרים;
- (ד) כי בא אנכי בכתובים עם ראשי הקשרים היושבים חוץ למדינתנו;
- (ה) כי עוסק אנכי בצרכי הצבור שלא באמונה. כי אם גונב ממון מקפת הקהל ושם בכלי.

את זאת הודיע הגענעראל גובערנאטאר גורקא. במכתבו מיום 31 אפריל. להגראף אגנאטיעוו היושב ראש בסוד שרי המלוכה (אבי אגנאטיעוו שהיה אח"כ לשר הפנים ויבא צרה גדולה על ישראל), והוא הודיע זאת לאחי אברהם. והשעה שחקה או להמלשינים. כי עת רעה היא והארץ נתנה ביד כל שטן מקטרגו. כי ילשינו על איש. לא יחקר ולא ידרש כ"א דנו אותו לאתער לחובה; וכן לא תקרו ולא דרשו על אדותי. ובלייל שה"ג, 13 סאדן. באו לבושי התכלת וחפשו בביתי ומששו את כל כלי. ואף כי לא מצאו כל דבר רע. ככ"ז הובאתי אני ואשתי ובתי הצעירה ובני בבית האסורים. שמה ישבנו אני ואשתי (ליילדי קראו דרר בלייל פסת הראשון) ארבעים יום וארבעים לילה. ואחרי כן שלחנו לגור כנפת אלאנעצק בעיר הקטנה פודאש. שם ישבנו מאה ועשרים יום ואחר נתן חפשו לנו. כי בהשתדלות אחי (יוכרהו אלהים לטובה) שב הג"ג גורקא ותהה על משפטי וביום 13 יולי יצא צדקי מלמניו והודה באוני המיניסטר כי שגה בשפטו אותי. וישנה את דיני לטוב.

ביום 26 אוגוסט שכתי לפ"ב, אבל אחי ובני עמי אשר יעצו להדיחני משאתי עוד לא שבעו מבשרי ויצאו כנגדי תלוצים בתנאיותיהם ובעלילותיהם, ויקחו בשוחד שוה כסף את לב השקרן המפורסם השטוף בזמה אשר ישב אז ראש בקהלה ושערורת עשתה מאד בת ישראל... ותחת אשר פקדי המלכות, בראותם את שגגתם, התזירו עטרה ליושנה, אחי ובני עמי טרפו לעד אפם ויוסיפו עוד על חטאתם פשע ועל דלטורא ומלשינות הוסיפו עוד תבל ומאז לא יבואו בקהל לנו, ויתר דברי הנבלה הזאת הלא הם כחובים על ספר דברי ימי חיי אשר לא יראו אור בלתי אם אחרי מותי.

ובכן הראו קנאי עמי שנשיכתם נשיכת שועל, כי לא הקשה איש אליהם וישלם. עלבוני מחול להם וימי אשר הקצירו יפלו, ואני תפלה, כי לא יחשוב ה' להם עון, כי אם ימול את ערלת לבבם ולא יוסיפו להונות את אחיהם בכובים ובעלילות שוא, ולא יוסיפו לזכות זכחי אדם לאלהיהם.

ה.

שעה אחת שד קורת רוח.

... בקיץ תרל"ו הלכתי במצות הרופאים למאריענבאד. היא הסעם הראשונה אשר עברתי את גבול ארץ רוסיה והצגתי כף רגלי על אדמת נכר. גמרתי בלבי להתעכב ימים שלשה בברלין לראות את שכיות החמדה בעיר ההוללה הזאת, אשר ההלה או לעלות כפורחת אחרי בלעה חמש רבוא רבבות מחיל הצרפתים. אפס כי לא לתועפות ארמנותיה ומצבות עזה כלתה נפשי, לא אכתד כי גם אחרי רואי כל הנצורות והגדולות אשר בקרבה לא לקח לבי שמץ מבלי הדרה וולתי הפרדם אשר בפרור שארלאסטענבורג ומצבת קבורת המלכה לואיזע אשר בו, כי מה המה בתי ברלין והיכלית בעת ההיא, פשוטי קירות אבן, לא כחל ולא סרק ולא פרכס, לעומת בניני תלפיות וארמנות פטרבורג? מה הכית בקצה שדרת האלונים אשר הקיסר ווילהלם יושב בו, בנין חלק למשעי שרוק ואמוץ, אשר בראותי אותו גם נפל הסיח מעל הקיר ממול פניו, לעומת "היכל החרף" אשר לנו הרם ומתנשא שוכן שחקים? ומה רחוב האלונים הכפופים והיבשים אשר בהם יתפאר כל איש ברליני, לעומת רחוב-נעווסקי הרחבה והעשירה; ומה מי השפרעע הדלוחים ההולכים לעומת מי נעווא העצומים והרבים? אנכי לא לאלה כלו עיני. נפשי גרסה לתאיה לחמודות ישראל אשר בעיר ואם זאת הרת השכלת עמי ותקנתו. פחד ורחב לבבי בזכרי כי רגלי עמדה בארץ

המישור, בארץ אשר בה עמלו ראשונה מתקני דרך בת עמי ויפסלו להם ארת החיים וירימו המכשולים מבית ומחוץ; בעיר מגורי מענדעלסזאהן וכל הדור ההוא, בארץ מולדת חכמת ישראל, בעיר אשר נפתולי אלהים נפתלו משכילי ישראל עם נפתלים ונעזי לב וגם יכלו. הן בל אלה שמעה אזני ממרחק ועתה כי באתי עד הלום איכה לא אראה אותם עין בעין? הלא טוב מראה עינים מהלך נפשו!

ומלבד התשוקה הזאת שאיננה תלויה בדבר, אשר רק תאות נפשי היתה ומשא לבי מימים רבים, היה לי גם דבר חפץ לראות איכה יתנהגו אחינו המשכילים והמתקנים ההם בעסקי קהלתם ובצרכי הצבור, איכה ירעו איכה ירביצו רועי ישראל בעיר הזאת את צאן מרעיתם. כי אמרתי תורה היא וללמוד אני צריך את כל הדברים הטובים והסדרים הישירים אשר עשו הם ואשתדל לעשות כן גם אני בקהלתנו כפ"ב, אשר אך החל החלה או לצמח ולהכות שרש בארץ.

קודם כל באתי אל אולם הקהל אשר שם בית ועד לפרנסי הקהלה ושם המזכיר וסופר הקהלה ה' ווערטהיים. כשמעו כי חברו ובן אומנתו אני וללמוד מאתם באתי קבלני בסבר פנים יפות, ושם נקרה בשעה ההיא גם פרנס הראש ה' מייזער וישא גם הוא פניו אלי, ויראוני האנשים הנכבדים ההם את כל תכונת ההנהגה אצלם, מוצאה ומבואיה, ויפתחו לפני ספרי חשבוניהם ופנקסיהם, ויראוני את החדרים והאולמות אשר בו ישבו גבאי שאר החברות, ויאמרו לי: פה חברה גבאי צדקה גדולה, ופה בית ועד לגבאי חזק; פה האולם אשר בו יאספו הבוררים בעת הבחירות, וכן התמו. אנכי מראשית דברם כי ראיתי כי עמלי כפעם הזאת הוא לריק, כי אנחנו בקהלתנו בארצנו לא נוכל להקים עוד סדרים ישרים כאלה ולהתנהג כמנהגם, לפי שספר תקנותיהם מאושר ומקיים מאת הממשלה וטובם בידם וכל חפציהם נעשים על פי עצמם וזר לא יתערב בתוכם; גם מקור הכנסות הקהלה הוא מקור לא אכוב, מים נאמנו, כי איש איש מבית ישראל אשר ידור בברלין דירת קבע מחויב לשלם מדי שנה בשנה מסכת כסף לצרכי הקהלה כפי אשר ישיתו עליו פרנסי הקהלה ע"פ הערכה, ולזה יש להם שמאים ורואי חשבון מיוחדים אשר זה חובתם ויעשוה — לערוך לעת צאת השנה את חשבון ההוצאות הנחוצות להקהלה בשנה הבאה ולפי חשבון זה יסילו על אנשי העדה לשלם איש כאשר תשיג ידו, כאשר ישיתו עליו השמאים אשר יעריכו כל אדם כפי מעמדו ומשלח ידו במשפט צדק, והתשלומים האלה חוב הוא ולא נדבה, ואם לא ישלם הנערך ברצון ונתן בסליים, והדבר הזה הוא

העיקר שהכל תלוי בו; ומכיון שאצלנו חסר היסוד אי אפשר לבנות הבנין.
 על כן גליתי להם את נגע לבבי ואצא מעם פניהם סר וזעף, כי אמרתי:
 למה אני עמל ומאבד זמני וזמנם לריק והיא לא תצלח ליי

מעין זה קרה לי גם במקצוע אחר. ידעתי כי רבני אשכנז נתנו אל
 לבם להגיה ולשנות את נוסחאות התפלות וביחוד את הפיוטים, חסר משם
 כל נקוד וטלוא שרוע וקלוט, כל אשר איננו עולה יפה עם עבודת האלהים
 המתקנת לפי רוח היום וצרכי בני עמנו בזמן הזה; שמתי אל לבי להתבונן
 ולתור בספרים ההם למען אדע את הדרך אשר הלכו בה ואת המעשה אשר
 עשו. כנסתי לי שלשה מחזורים מן האחרונים. של אויב (כרלין 1866). של
 גייגער (1870) ושל יואל מברסלוי (1872); תהיתי על קנקנם וראיתי כי
 איש מהם חזון לבו ידבר. עיקר הסעם לתקנותיהם הוא רצונם להרחיק את
 בקשת החזרת הקרבנות שאינם חפצים בה והחזרת מלכות ישראל שאינם
 מאמינים בה; ובמקום הכתוב אצלנו למשל במוסף יו"כ והביאנו לציון וכו'
 ושם נעשה לפניך את קרבנות חובותינו וכו' - יואל כתב: "שים אהבה
 ואהוה בקרב פזורינו וכו' וקבל ברצון גיב שפתינו במקום קרבן... שהקריבו
 אבותינו לפניך" וכו' - ואויב כתב: "וקרבנו לעברך באמת וראו כל אפסי
 ארץ ישועות אלהינו וגודה לשמך ברנה ובשמחת עולם וקבל ברחמים
 וברצון ארשת שפתנו כקרבנות שהקריבו לפניך אבותינו" וכו'. ושניהם
 מביאים פרשת הקרבנות האמורה בתורה; אבל גייגער דולג עליה לגמרי
 ומביא רק את הפסוק ובעשור לוודש עד ועניתם את נפשותיכם. וכן מחקו
 כל הזכרת קרבנות בכל מקום. ולפיכך כרע נפל שדוד תחת סכינם הודוי
 ועל חטאים" כלו. בודוי על חטא השאירו רק איב אחד. כל חמתם סמכה על
 כל נדרי" והעבירוהו ובטלוהו מן העולם. יואל השאיר עוד במחזורו
 "זכר לחרבן" בהעמידו במקומו תפלה חדשה אשר בדה מלבו. המתחלת
 כל פשעי". וזה לשונה:

כל פשעי וחטאי עמך בית ישראל נא כפר עליהם ותאמר סלחתי
 כדברך. יסעד ויבטח לבנו מיום כפורים זה עד יום כפורים הבא עלינו לטובה.
 כלנו שבים אליך, כלנו עומדים לפניך מתנחמים מתודים גכנעים ונרכאים,
 לא בגאווה ולא בגודל לבב. נא אל תשנו, נא אל תכלימנו, נא אל
 תשיבנו ריקם מלפניך".

רואים אנחנו בפיוט זה התאמצות מחברו לחקות את סגנון כל נדרי
 בתמונתו החיצונית, ואולי כדי שיהלמנו יפה הנגון המקובל; אבל מחסרונן
 ידיעתו בלה"ק לא נמלט המחבר משגיאות: "כל נדרי ואסרי" נאמר בנפרד

וה' יואל אומר בסמיכות. ואין בסגנון לה"ק היפה שני נסמכים אל סומך אחד. כי או הנסמך השני צריך לכוא בכנוי והיה צ"ל כל פשעי עמך ב"י ותטאיהם. וכן המבטא „ויבסח לבנו" הוא גרמניזם. ויותר ראוי לכתוב ויחזק לבנו. המלות „לא בגאווה ולא בגודל לבב" נראות כמיותרות אחרי אמרו „נכנעים ונדכאים". — גייגער ואויב קצרו לגמרי את אזכרת „כל נדרי" והעמידו תחתיו שיר בלשון אשכנז המתחיל „א טאג דעס הערעכן. דו נאָהסט". אין לחדד כי מזמור זה, אשר ינגנו אותו בנגון יפה ויזמרו לו במנים ועוגב, חודר הלב ומעורר הנפש. גייגער מחק לגמרי גם את „העבודה", לפי שלא הפץ להשאיר רבר המזכיר את זכר ציון והעבודה במקדש. ואויב ויואל השאירו את ודויו של הכה"ג. את הפיוטים שאחר העבודה, שבהם יש השתפכות הנפש על ארך הגלות והצרות, מחקו כלם לפי שראו את עצמם כאלו כבר נגאלו. אם לא היו הזורים מדעם זאת גם בימינו ימי האנטיסמיטיזמוס, לא אדע, וגם לא לבקר את מעשי המתקנים ההם עד גמירא כונתי בכך כי אם להגיד כי גם בזה לא מצאתי קורת רוח לנפשי, והמתקנים אשר יעמדו לנו בארצנו יוכלו אמנם להסתייע במלאכת חבריהם הקודמים לפניהם אבל לא ללכת אחריהם העינים עצומות כי תקניהם עודם צריכים תקון.

בליל שבת בקרתי את ביהמ"כ הגדול הבנוי לתלפיות ברחוב אראניענבורג. הוא באמת בנוי נפילים. היכל כלו אומר כבוד, והמגרעת האחת בו היא כי עומד הוא במקום צר ובית בבית יגיעו בו משני צדדיו מזה ומזה, מאפס מקום מונח ביניהם, אשר על ידי כן יגרע שיאו ותמעט יפעתו. אולם ההיכל, המתנשא מרומ ונשא וגבוה מאד לנוגה ברק אלפי שלהבות המאירות מן המנורות היודרות מן הכפה ומן הפנסין המתחבאים בין מזוזות החלונות ונוצצים מבעד לשמשותיתם בעלי גונים שונים, יפיל אימה ופחד על המתפלל אשר יהיה בעיניו כחגב לעומת הענקים האלה ויכון את לבו לשמים. שם שמעתי את מקהלת המשוררים מקבלים שבת תחת יד מנהל התיאטרון לעוואנדאווסקי, ובמקהלה ישוררו בתורים ובתולות יחדו וגם ביניהם יש אשר לא מבני ישראל, כי גם בת שומר הסף, והוא איש נוצרי, שרה במקהלה ההיא. ובכלות התפלה בצאתי, והוא הלבישני את מעילי, שמעתי אותה יורדת מן הרכון ומתאוננת באזני אביה לאמר: „הוי, אבי, אבי! היום יצא ה' שמע ישראל" לא תואר ולא הדר לו". אמרתי אני אל לבי: הכי כבר נתקיימו בנו דברי הנביאים: „ונבאו בניכם ובנותיכם, וגם על העבדים ועל השפחות אשפוך רוחי, ורחוקים יבוא ועמדו כהיכל ה', וגם מהם אקח לכהנים וללויים"? אבל בכל אופן מעורו לא חלם המקובל ר' שלמה אלקבץ כי סזמנונו לכבוד המטרוניתא שבת

מלכתא ירונן ויושר בתוך עלמות אילות אהבים ויעלות חן מנהגות בקול יונים ומלבבות בעיני יונים!

ביום הראשון, שהוא יום השבת שנדחה, לבני כת האלדהיימער, באתי אל היכלם, שגם הוא נכנה בהוד והדר אף כי קטן הוא מהיכל רחוב אראניענבורג. שתי שדרות ספסלים עומדות בהיכל מזה ומזה והבאים בתוך יעבורון. מימין יושבות הנשים ולשמאל האנשים, כי בבית תפלה זה יבואו להתפלל האנשים על הנשים, הדומות כפי הנראה בעיניהם כקאקי חורי. האנשים יושבים גלויי ראש. פניהם אל הדביר, הוא ארון הקודש בכיתל מזרח על בימה גבוהה ונשאה מאד. על הבימה עמדו שני ראשי המורים בבית הכנסת הזה בהיותי שם. עניהם גלויי ראש: ד"ר ריטסער וד"ר פאפער. אחד מהם עבר לפני התיבה והחפיל בל' אשכנז, והשני פתח את הארון והוציא ממנו ס"ת וקרא בו שלשה פסוקים מסדר היום, פרשת כי תצא, ותיכף השיב הספר למקומו ושם פניו אל העם ודרש מענין הפרשה באשת יפת תואר, להראות יפוי כחה של תורתנו היודעת לכלוא את רוח אנוש ולכבוש את יצרו אפילו בשעת חירום ומלחמה שאז העולם נעשה כהפקר, והתורה צותה אם יראה איש ישראל בשביה אשת יפת תואר אין לו רשות לבוא עליה ולבעול אותה תיכף, כי אם ישים חכים באף יצרו ומתג בשפתי תאותו ויתאפק ירח ימים.

מספר בני הקהלה הזאת אשר בנו להם במה לעצמם עולה עד כדי אלף נפש, כל צרכי הצבור להם מיוחדים משאר אחיהם היהודים, וולתי ביה"ק משותף להם.

משם הלכתי לראות את ביה"ק הישן מקום שם קבר הרמ"ד ז"ל. ביה"ק ההוא עומד ברחוב היידע-רייטען¹. בימי הרמ"ד היה מחוץ לעיר, ואחרי אשר רחבה ונסבה עיר ברלין ביה"ק ההוא נמצא עתה באמצע העיר ומוקף דיורין מסביב. ממול פניו בנוי בית אבנים בעל שלש קומות ושם בית מחסה לזקנים עניים, ומשגיח על הבית הר"ר אליעזר לאנדסהוט בעל סדור "הגיון לב", והאיש חכם ובקי גדול בספרי ישראל וגם רחיס ומוקיר רבנן. והוא כבד אוננים, ויקבלני בפנים יפות אף החילונו לשוחח בדברי תורה, אפס לא ארכה שיחתנו כי נחר גרוני מקרוא, אף אמרתי לו כי קצרה לי עתי כי עוד ביום ההוא עתיד אני לנסוע לדרכי, ויובילני דרך

1 הנני מקדים כי המפרים ושמות אחרים מוטלים אצלו בספק, לפי שמוקדי ישיבות אבדו לי בענין רע בשנת תרל"ט, ככתוב על ספרי זה בספר "עורק ואין תעורר" הכותב.

הפתח הפנימי, ובעברי את הסף והנני עומד בחצר הקברות. ונלך לימין במסעול ההולך לאורך הגדר ובהגיעי לחצי השורה הראשונה עמד ויור לי על קבר אחד. וארא והנה אבן גזית מרובעת מונחת על הארץ במעמד אופקי ועליה חרותות המלות: פ"ג החכם משה מדעסא. יותר לא ראיתי או ראיתי ושכחתי. מדי דברי אתו והנה איש אחד בא דרך הפתח אשר באנו בו. איש זקן מאד, קצר הקומה ודל הפנים, והוא לבש בגדי השרד אשר ילבשו המשרתים במלכות, וענקים ורבידי זהב ואבנים יקרות רבים תלויים לו על לבו ממול פניו. ויחרד לאנדסהוט לקראתו ויקבלהו בקידה ובהשתחויה ויובילהו אל תוך השדרות מבינות לקברים בעבר החצר השני, ואני נשארתי לבדי עומד על קברו של מענדעלסנאהן, מאור הגולה באמת. עומד תפוש בזממות לבי על האי שופרא דכלי בארעא, ואומר אל לבי: זה כל האדם הגויול הנה, וזה קברו כקבר אחד מבני העם לא כחל ולא שרק ולא פרס. בצאת האיש הזקן שב לאנדסהוט אלי ויאמר: הידעת מי האיש הזה אשר היה סה? הוא געחיימראטה פריעדלאנדער, בנו של ר' דוד פריעדלאנדער, והוא פקיד שומר אוצרות הספרים בחצר הקיסר, מקריא ספרים באוני הקיסרית אוגוסטא; והיום יום מות אביו ויבא לפקח על קברו, וכן יעשה שנה בשנה.

ביום ההוא נודמנה לי להיות גס בשדה הקברות החדש אשר מחוץ לעיר על הדרך הנקראת, שאנהויזער אללעז, כי ביום ההוא הובילו לקברות את החכם לעברעכט הידוע במאמרים מחוכמים על קדמוניות ישראל במה"ע "אריענט" ובהוצאתו את ספר השרשים להרד"ק, כל גדולי חכמי ישראל ונכבדי הקהלה בברלין הלכו ללוותו והרב אויב הספידו ויקברוהו במעלה הקברים בשורת הרבנים אצל קברו של גייגער. ראיתי את בית הקברות, הוא האהל, כדי להשוותו אל הבית שנבנה בשדה הקברות החדש בפ"ב שנפתח בשנת 1874; והנה בברלין הבית הוא בנין אבנים בן קומה אחת ושם דירה לשומר הקברות וחדר הסתרה, וממול פני הבית הפונה אל הקברים אכסדרה פתוחה אשר בו יעמדו המלויים בשעת ההספד, וגם בזה ראיתי כי אין הנדון דומה לראיה, שאצלנו לא היינו יכולים לבנות על ביה"ק החדש בנין עראי ופתוח כעין אהל כי אם בנין חזק ובית סגור מכל עבריו, כדי שיוכלו המלויים לנח בו מעט מרוב הדרך, לפי שביה"ק רחוק מן העיר מהלך אחת

1 מו"ל - המליץ מעיר על זה: ירוש הוא כי במלאת מאה שנה למות הרמ"ד סקרו את קברו וימארוהו ויעמידו עליו מצבת אבן גדולה.

עשרה ווערסט. ולהיות עליהם סתרה מפני הרוחות המצויות שם המנסבות מצד הנהר נעווא. אחרי אשר הגדר אשר סביב השדה איננו גבוה¹. אחרי הקבורה עברתי בין שדרות הקברים וראיתי קברות אנשים רבים נודעים למרחקים ובכללו את קברו של מאיר-בעער באחות קבר בני-משפחתו אצל קיר החומה. ומדי עברי בין הקברים נחו עיני על מצבה גבוהה אחת שעליה חקוקה כתובת גדולה בחרוזים בלתי-ק, והוא דבר יקר שם, שצ"פ רוב הכתובות קצרות ובלשון אשכנז; קראתי (שרא לי מאיר) את הכתב שעל גבי הקבר ובקראי את שני החרוזים הראשונים האלה:

איכה במקום ראות המות מצאת

ברלין המעטירה להרפא עת באת

זכרתי את הדברים ההמה ויהיו בעיני כידועים לי מכבר: צרפתי את ראשי החרוזים וראיתי כי קבר אחד במכירי מנכבדי ציר שאוועל ר' אברהם קאפעלאנסקי אשר מת בברלין ונוסח המצבה אני כתבתי לפני שנים רבות לבקשת בני משפחתו.

והנה כל מה שראו עיני עד כה בברלין לא היה לי לענג ולמשיב נפש. העלמות בנות אל נכר. המשוררות במקלהל בית הכנסת ואומרות כי ה"שמע ישראל לא תואר ולא הדר לך" לא לקחו את לבי; בבית תפלת בעלי כת האלדהיימער מצאתי אבני גיר מנופצות מדת ישראל; פריעדלאנדער היושב בחצר המלכות ומבקר את קבר אביו — גם הוא אחת מן העצמות היבשות אשר לא לנו הן עוד; ראיתי עוד שרידי תפארת ישראל במות יקברו... הריסות וחרבות. מות וקברים... כל אלה למסוס נוסס ולא למושש לב לכל רואה בם; אבל "שעה אחת של קורת רוח" אשר היתה לי בברלין — אותה מצאתי לא בבתי התפלות הבנויים לתלפיות ולא בחצרות המות המלאים "גדולים מתים", כי אם במקום אחר, בבית החכם ר' יו"ט ליפמאן צונץ. אשר באתי לראות פניו ביום השבת כתצות היום.

צונץ היה דר בבית קטן על יד השוק הנקרא "קאפענמארקט". ובמדרגות מספר במעלות של עץ הפונות אל הרחוב יעלו אליו. עליתי ואמשון את הפעמון לשמאל הבית ואשה אחת כבת ארבעים וחמש² פרועת

1 אח"כ שניים שונים בביה"ק הזה והגביהו גם את הגדר; אבל על אדות כתי הקברות בכתוב.

בפ"ב נמצא בספר זכרונותי ההם פרק מיוחד בשם "ציר מתים".

2 היא היתה כת אחותו צונץ, הבתולה מיי ער, אשר אחרי מות אשתו של צונץ היתה היא או לבטלה הכית והיא אשר ירשה אחרי מותו את כל הון ביתו מאתים אלף מארק כסחוסים. צונץ מת בלא בנים.

הכתוב.

ראש ושערותיה צהובות מעורבות בלכנות, פניה מלאות נקודות ובהרות — בוקק הוא — פתחה לי את הדלת מעט אבל לא נחתני לבוא החדרה ותשקף אלי מבעד לחור הדלת ותאמר:

— מה הפצץ, אדוני?

— האם ד"ר צונץ בביתו? — שאלתי.

— אבל מה הפצץ, אדוני, הגידה לי! — שבה ושאלה מבלי תת לי לדרוך על סף החדר.

ראיתי את פני אשה הומיה וסוררת זאת כי נכונה היא לנעול הדלת בפני, על כן בטרם עניתי לה על דבריה שנית מהרתי ושלחתי ידי מן החור ואומר:

— תני לי בראשונה לבוא החדרה ואחר תשאלי מי ומה אני, וכי כך מקבלים אורחים בברלין?

לדברים האלה משכתי את הדלת אלי בחוקה ואדחק להכנס, אף היא כפי הנראה בושה מעט ונכלמה ממעשיה ותשב אחור, ובכואי במסדרון הבית בטרם פשטתי את מעילי מעלי ראיתי והנה איש זקן קטן הקומה ודל פנים, זקנו גדועה למשעי ושערות ראשו החורות כצמר נקי תלויות לו אחורי אזנו, והנהו עומד נכחי בחדר השני על יד הפתח הפתוח מביט אלי בפנים נועמים מחריש לדעת מה ידבר בו האיש הבא אל ביתו כשודד בצהרים.

— האם הד"ר צונץ בביתו? — שבתי ושאלתי שנית.

— אני צונץ, ענני, ומה הפצץ בביתי, אדוני?

— הפצץ בביתך אמנם כבר נתן לי, עניתי, ומעתה אוכל לשוב אחור וללכת בדרך אשר באתי בה. איש יהודי עובר אורח אנכי ומארץ רחוקה אני בא, ומדי עברי דרך העיר הזאת אמרתי איכה אכוא לברלין ואת פני צונץ לא ראיתי? ואחאפק ואעל אליך.

— נשה אפוא הלום ובוא החדרה, אמר ופניו לא היו לו עוד, והגידה לי מי אתה ומה שמך?

ובדברו לא חדל מלהסתכל בי ובאצבעות ידי, ואומר אל לבי: אך כשודד בצהרים עורני בעיניו ומסתכל הוא אם אין חרב בידי להמיתו.

קראתי בשמי לפניו והוא העביר את ידו על מצחו כמבקש לזכור נשכחות, ויאמר:

— שמעתי, שמעתי, בין הכותבים אתה, כתיר לי זעיר ואחוך את אשר כתבת...

בראותי כי נקשה הוא לזכור אשתי לעורתי ואמר בשחוק:

— לא חוקר ולא בוקר אנכי, פייטן אנכי וחורז חרוזים. ואלו הייתי מבני דורו של הקליר היה צונץ בקי בפיוטי ויורע לצרף את כל אותיותיהם. עכשיו שמבני דורו של צונץ אני, אין אחריותי עליו ואיננו נזקק לדעת את פיוטי ולזכור את שמותם. ואלה שמותם.

קראתי לפניו בשמות את הספרים אשר הוצאתי בדפוס עד העת ההיא. אף הוא הצהיל פניו אלי ויאמר:

— אמנם כן. ידעתי, ידעתי, ברוך אתה לי כמוכיר נשכחות! וזה לך האות כי באמת זכרתיך ואת מעשי ידיך כי דין ודברים היה לך זה לא כבר עם זה האיש „משה ש...“ על נצלו את ספרך... ואת פיך לא שאל. הלא אתה הוא הכותב ועורך מכתבים תמיד במה"ע צד"י. אם לא אסגה?

— בדבר הזה לא שגית, אדוני, אמרתי, עורך אני לפעמים דברים של מה בכך במכתב עתו של פ', — ובדבר הטענה אשר באתי על ש... ילדות היתה בי והעזתי פני נגדו. כי הלא עלי לדעת כי ספר הנדפס הרי הוא כמיצר שהחזיקו בו רבים, וכזה וכזה יקח הלוקח ממנו. כי הלא אין ברית כרותה בין ממשלת ארצנו ובין ממשלת ארצך לגדור גדר בפני העולים בפרצות... צונץ הביט עלי בעינים חודרות לראות אם בחס-לב למדתי זכות על האיש אשר הוא זכר אותו ראשונה, או אם התולים עמדי בהצדיקי את הלוקח לו משל אחרים ושם בכליו לאמר: זכאי הוא לפי שלא היה הבית שמור והארגז סגור.

— אבל למה נעמוד על רגלינו, אמר אלי בחפץ גלוי לתדול מן הענין הזה ולהשיא אותי לדבר אחר — הואילה ושבה לכסא ונשוחח בשעה זעירה. כי על כן באת בצל קורתי, ואני הנני רואה כי איש אתה אשר שיחתך תערב עלי.

ובדברו הראה לי בידו על המטה העומדת מאחרי השלחן אל הקיר והוא ישב אל הכסא העומד בראש השלחן.

כהפנותי שכמי לגשת אל המטה ראיתי כי „בעלת האובי“, אשר עמדה עד כה בסף הדלת ושולחת בי את חצי עיניה הרעים, חמקה עברה אחרי ראותה כי לא גזלן ולא לססים מזוין אני וכי כלי נשק בידי אין.

— אשריכם המשוררים, אמר צונץ אלי אחרי ישבי על המטה אל מושב הקיר — אשריכם המשוררים וכותבי צחות (בעלצעריסטען) בימינו, כי בשוטכם בפרסם הספרות ואחר כל „ירוק“ תדרושו לא תעלימו עינכם גם מעלה נבל, המה ספרי החוקרים חקרי קדמוניות, בדעתכם כי בכל מקום חמצאו מעט דבש ומעט נכאת למגדנותיכם ולמטעמיכם, לא כן אנחנו המכוננים לבנו לחקרי

ימות עולם ולבינת שנות דור ודור, אנחנו נוציא חדש מפני ישן וכמעט נקשיה לבנו כלה למפעלות הדור החי ואפילו למתוקנים שבהם, כמו ששכחתי אני למשל את ספרך אתה אשר כתבת.

דברים חלקים מחמאות ורכים משמן אלה נאמרו, כמובן, מפני דרכי שלום ודרך ארץ, כמבקש להיטיב את הרעה אשר הרע לי ולכפר פני בעד העלבון אשר דמה בלבו כי עלב אותי יען אשר לא ידע את שמי ולא היה כפי בספרי אשר כתבתי.

— אם לעשות נחת רוח לי אני עבדך אדוני דובר כדברים האלה, עניתי לו— אחלי קבל נא תודתי על כונתך הרצויה; אבל אם לדין יש תשובה, ידעתי משוררים גדולים ומפורסמים אשר לא לבד שלא שמו לבם לתקור קדמוניות, כי גם הדברים הגלויים וידועים לכל נעלמו מהם והם טועים כסמקל הזה של סומא.

— ומי המה, לדוגמא, המשוררים הגדולים והמפורסמים האלה אשר אתה אומר?

— לדוגמא אזכיר לפניך את היינריך היינע חברך מנעורייך, המיחס בשירו „שבת מלכתא“ את „לכה דודי“ לר' יהודה הלוי, בעוד אשר גם העלמות הנכריות, אשר שמעתי אמש משוררות את הפזמון ההוא בבית כנסתכם, יודעות כודאי כי ראשי הבתים בשיר ההוא הם „שלמה“ ולא „יהודה“. צונץ שחק אלי ויאמר: מי שם לבו לדבר הזה ומי ילך לבקש ידיעות דברי ימי ישראל בשיריו של היינע? ואני גם לא באתי עוד במגע ומשא עמו בימי האחרונים.

מענין לענין נתגלגלה שיחתנו וכאה לכתב היתדות של האשורים הקדמונים. אז אמרתי לו: הרשני נא, רבי ומורי, ואשים לפניך השערה אחת קטנה שעלתה על לבי בענין זה, ואתה בחן נא אותה אם יש לה יסוד אם אין. הצעתי לפניו את ההשערה, כי ספרי אשור הכתובים בכתב היתדות הם המה הנזכרים בספר קהלת (י"ב י"א) בשם „דברי חכמים כדרבונות וכמשמרות“, וכי מחבר ס' קהלת, שחי לדעת קצת מן התוקרים לא קודם מזמן תלמי מלך מצרים, רמז בזה על בית אוצר הספרים הגדול אשר אסף המלך החכם הזה באלכסנדריא ואשר בלי ספק היו שם גם „אסופות“ (כלו' קבוצים) של לוחות או „עלים“ (בעלי אסופות) כתובים בכתב הקוים או היתדות ואוצרים בתוכם חכמת הכשדים, ובקש לו קהלת למצוא דברי תפץ כאלה שהם — דברי חכמים נטועים כדרבונות וכמשמרות על עלי האסופות הקבוצים ההם¹.

1. ההשערה הזאת כבר באה ברמז (עו' -המליץ" שנת תרמ"א נ"י 15), האולם אהיב חזיתי מרברי

צונץ שמע את דברי והחריש רגעים אחדים ואמר: הדבר האחד אשר אוכל להגיד לך בענין הזה הוא כי חשבון הזמנים איננו מכחיש את השערתך זאת. כי בשום אופן לא נתחבר ס' קהלת קודם זמנו של תלמי.

עודנו מדברים והנה נשמע קול הפעמון וקול צעדי אשה נשמע בסתר. ותסר בתחלה אל בית המבשלות וכעבור רגעי מספר באה אל החדר אשר אנחנו יושבים בו. האשה כבת ארבעים, גדלת קומה ובריאת בשר. והיא עודנה טובת תואר לפי מספר שנותיה. ענות חן שפוכה על כל יצוריה ופניה מפיקות חכמה והשכל. ברגע הראשון הכרתי כי אשה כבודה מבנות מרום הארץ נצבת לפני.

כבואה חדר צונץ לקראתה בפנים מסבירות ויקדמנה ברכות טובו. אף היא הצתילה פניה אליו ותשא אל שלומו, ותגש אל החלונות וחבט אם סגורים הם ואם אין רוח טועה בחדר אשר אנחנו יושבים בו. צונץ הציגני לפניה ויקרא בשמה לפני: אשת הפרופיסור לאזארוס!

את שמע הפרופיסור לאזארוס ואשתו שמעתי עוד קודם לזה. ידעתי כי הוא מורה פילוסופיה באוניווערסיטעט ברלין וכי גם היא אשה חכמת לב מן המפורסנות וביתה בית ועד לחכמים כביתה של הענריעסטע הערץ בשעתה; ושם לאזארוס היה רשום בפנקסי לבקרתו בהיותי בברלין אם תספיק לי השעה. על כן שמחתי לקראת המקרה הטוב אשר קרם פני ויתן לי את חפצי בהיסוד הדעת. לאזארוס ואשתו היו אוהבים דבקים לצונץ. מכבדים ומעריצים אותו בגלל חכמתו הרבה. ומיום שנתאלמן ונהרס ביתו היו המה דואגים לו ושוקדים לשמור את שלומו וטובתו לבלי יחסר לו דבר, והאשה הכבודה הזאת היתה באה לעתים אל ביתו לפקח על עניניו ולראות אם הכל נעשה יפה. וכן באה גם בעת אשר הייתי אני יושב לפני צונץ.

היא הוסיפה לי ידה לברכני ותבקשני לשוב לשבת על מקומי. ואף היא ישבה על הכסא אל מול פני. בשמעה כי מכירת רוסיא אני בא וזה ראיתי את ברלין ראשונה ותהי ראשית שאלתה אם מצאה העיר ברלין חן בעיני. אמרתי לה בהתגלות לבי כי העיר בעצמה. שהם בתיה ובניניה. לא ההריוני ולא שתו מורא לי. יען כי בנינו פטרבורג גדולים וטובים מהם. אבל אנכי לא לבניני חלפיות שמתי לבי כי אם לאנשי המעלה היושבים בה.

לפי סאחר מנידע: המסכילים (שבתו כתי מי הוא ולא אוכל לאמר דבר בשם "העיר") העירנו כצדק כי לא מצאנו בספר "עלה" מוסאל לרף "נייר" ולא בא השם הזה לידי שמוש בלסוננו אלא אצל הסופרים האחרונים בשאלה "אחרות" שם הוא מסותף לשני המושגים.

* יחזיש אשר העיר אותי על זאת הוא הסופר המשכיל ר' דוד סלוצקי ו"ל" (הערת י"ב ב"י).

אשר לשמם ולזכרם היתה תאות נפשי מרחוק. כמרוצת דברי אמרתי לה כי יש עם לבבי לבקר גם אותה בביתה לראות את פני אישה ולהתודע אליה. — צר לי כי המקרה ימנעני מנחת רוח זאת לראות אותך בביתי. אמרה היא בשפתים גוטפות גופת — היום אנחנו יוצאים לשבת כשדה; בביתי אשר בעיר כל כלי הבית החושים וארזים וסוגר כל חדר מבוא. והנה אישי יבוא הלום בקרוב ותראהו ותכירהו; ואולם אם יובילוך רגליך דרך לייפציג. סורה נא אלינו לבית הקיץ ונחזה בשמחה את פניך, כי בקרבת העיר זההיא אנחנו יושבים בימי החופש.

מובן מאלי. כי מרגע בוא האשה הכבודה ההיא חדלנו לדבר על קהלת ועל כתב היתדות ונחל לשוחח במילי דעלמא. וכעבור רגעים אחדים נשמע קול שעטת פרסות סוסים ורעש המון גלגלים ומרכבה מרקדה עמדה על פתח הבית. היא הביטה בעד החלון ותאמר: הנה אישי בא. ויבוא ה' לאזארוס. והוא איש במבחר שנותיו. כבן ארבעים ועוד. בעל קומה יותר מבינונית. איש חואר ויפה פנים, זקנו מנדולת ועשויה במספרים. דבורו בנחת כדבורו של תלמיד חכם אמתי. מנהגי בעלי הנימוס בכל הליכותיו ותור האדם המעלה במצעדיו. בבואו הביתה השגיח בתחילה בעינים מסיקות אהבה רבה וחבה גדולה ויתרה בפני צונץ וישאל לשלומו. ואחר שם עיניו כי ואשתו מהרה לקרוא בשמי לפניו ותאמר כי איש עברי מילידי רוסיא אני, בא מפרטבורג והולך לחלוק עצמות למקומות מעיני הרפואה.

— יהודי רוסיא! — אמר ה' לאזארוס כמדבר אל לבו, אחרי תקעו כפו לי לברכני וישב אל הכסא לפנינו. מה יהמו מעי להם מדי זכור אנכרם עודו מי יתנה חוקף מפלתם ושפלותם. ומי החכם אשר יגיד אינו מהם גדלה — שפלותם החמרית או שפלותם הרוחנית?! כמה לילות עמל וירחי דאגה מנו לינו — בהיות לפני שנים אחדות שנת בצורת בנבולכם. הואילה מ' לאזארוס לבאר לי את דברי אישה. נהרו מבני ישראל המונים מארצכם דרך ארצנו למדינותיהם. בעירנו נקבע אז ועד לתמוך בידי הנודדים האלה ואישי היה ראש הועד.

— נפשי יודעת מאד את חסדכם ואמתכם אשר עשיתם אז את אחיכם האומללים, עניתי אף אני חלקי. כי גם בעיר השדה אשר ישבתי אני אז נקבע מטעם שר הפלך ועד עסקנים ואנשי מעשה לפקח על צרכי העניים. ואני ישבתי בראש הועד ההוא. ויודע אני את כסף התועפות אשר עפו אלינו למשען העניים בכל שבוע ושבוע מן הארץ הזאת. גשם נדבות הנפתם עלינו ונחלתנו הנלאה אתם כוננתם!

— אבל לו ידעתם את טרחם ומשאם אשר נשאנו מה בעברם עלינו תמיד! הוסיפה היא. יחד באו גדודים כשטף מים רבים ויסולו אלינו ארחם. ביתנו היה בעת ההיא כעיר נצורה; מן הבקר עד הערב סבנו גם סבבנו אנשים ונשים יהודים מרודים, איש ושאלתו כפיו ובקשתו בידו, כלם מחכים. עד שוב אישי מן האוניווערזיטעס הביתה ובשוכו לא נתנוהו עד בלעו רוקו. אישי שם לבו וכל מעיניו לחלכאים אלה וכמעט עסק עמהם יותר מאשר עם תלמידיו באוניווערזיטעס.

— אכן עם כל עמלנו וטרחנו הלא היה גורלנו יפה מגורלם! נענה ה' לאזארוס בינתים בפנים שוחקות.

— אזכרה מקרה קטן מן העת ההיא אשר עד כה לא אוכל להסיח דעתו ממנו. הוסיפה היא לספר מבלי לענות על דברי אישה. דירתנו היתה אז בבית ראדזיוויל וגם ביסמארק גר אז בבית ההוא. אנחנו יושבים בצלע הבית מזה והוא יושב בצלע הבית השני מזה ובמעלות שונות יעלו אלינו מן הרחוב. ויהי היום וגרם המעלות העולה אלינו מסול הרחוב מלא יהודי פולין. והיום ההוא יום גנוסיא של ביסמארק היה ובביתו עשו הכנות לקבל פני הקיסר אשר אמר לבוא לאכול אתו לחם בצהרים. והמסעד אשר על פתח ביתו כלול בהדרו במרבדים ובבגדי צבעונין ומשרתים לבושי שרד עומדים ממעל לו, ומרכבות כבודות באות והולכות. כמה התחננתי אל העניים הצרים על ביתי לבוא אל החצר הפנימית ולחכות שם. והמה לא שמעו לי ולא קמו ולא זעו ממקומם. כי אמרו ערום אערים, ומדי היותם בחצר יצא אישי דרך פתח הבית אל הרחוב וימלט מהם. מה נורא היה המראה לראות העוני כשבת עברתו מעבר מזה, ועושר כבוד מלכות ביקר תפארת גדולתו מעבר מזה. עושר וריש נפגשו נצבים איש לקראת רעהו!

— האמת נתנה להאמר, מלא לאזארוס את דברי אשתו. כי עניי ארצך כגדל עניותם כן גדלה גם עזותם וגסות רוחם. הם לא יבואו כעניים בני טובים בבקשה ובתחנונים וכצניעות, כי אם בעקיפין ובטרוניא יבואו, בקרדומות יעלו כחוטבי עצים.

— מנהג בני ארצם בידם, אמר צונץ בשחוק על שפתיו. כי כן אהבו גם הם תמיד לבוא על עמים אחרים ובארצות נכריות בחיל ובכח, ביד חזקה ובזרוע נטויה.

— יש לי ללמד זכות עליהם, אמרתי חציי בשחוק וחציי בכבוד ראש. העניות והאונס מעבירים את האדם על דעתו ועל דעת הבריות. האנשים ההם מרי נפש וקשי יום הם, ומפני מדת הדין הקשה שפנעה בהם אינם

מאמינים שיש מדת רחמים בעולם. על כן לבם נוקסם בבואם פתחי נדיבים שמא לא ימצאו את הפתחים ההם פתוחים לפניהם לרוחה, ולכן הם באים בחזק יד כבעלי אגרופין, ואולי גם הצדקה אתם... הוספתי. הגעו בעצמכם, אדוני הנכבדים, כי גם אני עברכם כאתי אל הבית הזה באגרון ובחזק יד. כמנהג בני ארצי אשר אתם אומרים; ולוא עשיתי כזאת מי יודע אם היתה לי השעה הזאת של קורת רוח אשר עשיתי בתברתכם הנעימה ואשר לא אשכוחה כל ימי חיי...

לאזארוס ואשתו תמהו אלינו, כי לא ידעו אל מה ירמוז מלי, וצונק מהר להוציא אותם ממבוכתם בהצהילו פניו ויאמר בשחוק:

— פי אורחנו הנכבד ענה בו, כי אמנם כן כמעט בחזק יד בא אל ביתי, בערסתה לא חפצה לתתו לבוא הביתה ער אשר יאמר מה חפצו אלי, והוא נדחק ונכנס...

— וגם אתה אדוני, כפי הנראה, ידעת מזני בבואי, כי ראיתך מביט עלי ועל אצבעות ידי, ואין זה כי אם חפצת לראות אם לא בכלי גשק כאתי ולהרגך אני אומר...

ה' לאזארוס הבין כרגע את אשר נעשה ויען ויאמר:

— אחוך אדוני, כי ירדנו הנכבד הד"ר צונק מתירא מאד מסני המחברים המקדימים לפתחו פן יכסו עליו את ספריהם כניגית, והוא כבר מלא כרשו מעדניהם כל ימי חייו עד אשר יצאו מאפיו ויהיו לו לזרא. וזה הדבר אשר בדק בידך אם אין אתך מן הספרים אשר כתבת; וכראותו כי יריך ריקות אין כל בודאי קבל איתך בסבר פנים יפות. האף אין זאת? צונק מלא פיו שחוק על דברי לאזארוס ולא ענה מאומה. ולאזארוס קם ממקומו ויאמר אל אשתו: הגיעה השעה לנו לשוב לביתנו. ואתה אדוני, שם פניו אלי, היה שלום וברכה. אם תספיק לך השעה לבוא לבקרני בבית הקיץ בימי החופש ינעם לי לראותך עוד הפעם ולטייל עמך ארוכות, ולפי שעה ערבה עלי לראות בפעם הראשונה בימי חיי איש יהודי בא אלינו מארץ רוסיה לא כמבקש חסד וכמחזיר על הסתחים.

— האמינה לי אדוני, עניתיו, כי גם עלי יערב הדבר הזה מאד.

מ' לאזארוס נענעה לי בראשה, כי כפי הנראה מצאה תשובתי חן בעיניה. וכדברים אלה נמרדנו איש מעל אחיו.

כשבע שנים אחרי כן, בשנת 1883 הלכתי עוד הפעם לחו"ל ונתעכבתי בברלין יום אחד. היום היה יום סגריר ומטר סוחף נתך ארצה. בלבי היה

לבוז עור הפעם לראות את צונץ. אפס כי לא ידעתי אם עודנו יושב בבית ההוא אשר בקרתיו בו ראשונה. והדרך מבית המלון אשר סרתי שמה אל הקאפפצנמארקט רב מאד ויראתי סן יהי יגיעי לריק ושכר לא יהיה לי בעמלי. על כן נבואי לאכול פת שחרית בבית אחת האכסניות הכשרות. אמרתי לשאול את אחד היושבים שם לסעוד איה בית מגורי צונץ לעת כזאת. בבית האוכל ישבו כמאה ועשרים איש לשני שלחנות ערוכים, כלם לבושי מחלצות וגדועי זקן וטובי מראה. והכרת פניהם ענתה בם כי מבעלי תרבות ומן המשכילים המה. ואפנה אל אחד מן היושבים אל השלחן אשר לפני ואשאלהו אם איננו יודע איפה גר כעת צונץ.

— צונץ!? השיב לי הנשאל בקצרה. מי הוא זה ואי זה הוא? לא ידעתי

— מה האדון הזה מבקש? שאלהו איש אחר היושב על ידו.

— מבקש הוא איש אחד ששמו צונץ.

— איזה צונץ? שאלני השני. צונץ הסנדלר?

— לא. עניתי בשפה רפה. את הדאקטאר צונץ אנכי מבקש.

השני מסר את דבריו אל שכנו הקרוב אליו, וזה השלישי ענה

אף הוא חלקו:

— צונץ. רופא חולים? רופא כזה לא שמעתי מעודי.

וככה הקיפה שאלתי את כל השלחנות ואת כל המסובין ואיש מהם לא

ידע מי הוא צונץ ואיפה הוא גר. זולתי זקן אחד ענה ואמר בקול רם:

— כודאי אחרי צונץ מעתיק התנ"ך האדון הזה ידרוש. כמדומה

לי שכבר מת.

הכל יודעים שנבואת השוטה הזה לא נתקיימה אלא לאחר שתי

שנים ומחצה.

במאמר ובגולה

מאורע מימי חיי (כ"ד למרחשון) כ"ו לאוגוסט שנת 1879

במקום הקדמה.

הדבר היה בשנת 1839, ואני אז ילד כבן שמונה שנים. הורי ישבו בוויילנא ברחוב הגשר, בבית אייזנשטאדט. בחדר הראשון של בית-דירתנו היתה דלת אחת פונה כלפי הרחוב ודלת שניה. בקיר מנגד, הוליכה לחדר המטות של הורי, שאף אני הייתי ישן שם מאחורי מחיצת-קלעים. ויהי בליל שבת קודש. ליל שבת הגדול שבערב פסח. ואדעשן נרות החלב הפיל הכלי שנה על עינינו לאחרי סעודת השבת השמנה ונשקע כלנו בשנה עמוקה וכבדה. ויהי בחצי הלילה ונשמע פתאום קול הולך חזק ותכוף בדלת החיצונית. לשאלת אמי: "מי שם" עלתה תשובה פסקנית בשפת-פולין: "פתחה, אשת אֶשְׂרָוֹ" אמי הכירה בקול את הפריסטאוו המקומי שנארבותובסקי, שהיה ספורסם בשעתו. הורי חדרו ונבהלו. הפריסטאוו שנארבותובסקי, איש פרוץ וחלל, היה מטיל אימה על כל דרי הרובע. הופעתו בשעת-לילה מאוחרת נבאה לא-טובות. ומאחר שהמשרתת שבבית ישנה בחדר שני, מהרה אמי הטילה על גופה מעין-לבוש ופתחה בעצמה את הדלת. אותו הקול דרש להעלות אור. אמי סרבה מחמת קדושת השבת. היא הושיטה לו נר, ובעוד הוא חוצב אש – בעת ההיא לא היו משמשין עדיין בעצי-גפרית – חמקה-עברה לחדר-המטות ועמדה להתלבש. מבין הדלת הפתוחה למחצה, לאור נר החלב המהבהב, נראה שנכנס לתוך החדר המון רב: אנשים אחדים לבושים בגדי-אזרחים, אנשי צבא אחדים ורוביהם ביד, שוטרים, אנשי חיל-המגן חבושי קובעים ונעולים נעלות-יד, גם מגבעות משולשות, מעוטרות גוצות נראו ביניהם. כל האנשים האלה עמדו צפופים בחדר הראשון ולא הוציאו הגה מפידם. דומית-מות שררה. רק הפריסטאוו לבדו פסח ועבר על סף חדר-המטות, וכשנסתה אמי לדבר דבר אליו, הגיש אצבע אל פיהו וציין לה: סססו וישאל: "היכן בעלך?" אמי הצביעה על המטה, אשר עליה, מאחורי הפרגוד, שכב אבי. ויגש אליו הפריסטאוו ויצו עליו בקול-חשאיך לקום ולהתלבש.

וכשנסה אבי לשאול בשל מה כל החרדה הזאת. הפסיק גם אותו בלתי-שנועף: „טסס“. אבי נעל את מנעליו. נתן אדרת שער קלה מעל ללבוני ויצא בלויית הפריסטאו לחדר הראשון. מיד נפתחה לפניו שרישרת של אנשי-צבא. קלטה אותו פנימה. פנתה עורף ותצא לרהוב. בין הפרצופים, שהיו חבושים לראשיהם מגבעות עטורות נוצות, הכירה אמי את פני הגרף רזשיווסקי. שר השוטרים העליון, ואת מצביא חיל-המגן בוקסגיבדין. נדהמה ונאלמה יצאה אמי בעקבותיהם החוצה. ובראותה כי פנו לימין לצד הפרור לוקיסקי, מקום שם בית אסירי-המלך, פרצה החדרה נואשת ביללת-קול: „אווה לי, כי לבית-הבור הוליכוהו!“ קשה לתאר את המהומה והמבוכה הרבה אשר קמה בכית. אני צעקתי צעקה גדולה ומרה: אף הילדים הקטנים נתנו קולם (לאה היתה אז בת שנים, ואברהם בן שנה). גם המשרתות הרימו קול קינה. לא עברה מחצית השעה וכסופת-סער פרצה הביתה בקול בכי ויבבה גולדה-ראשי, שהיתה נשואה כבר בימים ההם וישבה בקרבת-מקום. אמי וגולדה-ראשי חבקו אשה את רעותה ויחד פתחו בנהי וביללה. גם הטיחו ראשן בכתל-הכית. אם כי הן לא ידעו כל חסא באבי. בכל זאת נראה היה כי חשבוהו עדי-אובד ושעה רבה לא יכלו להשיב רוחן מעוצר בהלה ויאוש.

עברו שנים שלש שעות איומות. לאחר ששבעו דמעות ויבכות כל צרכן והרגשת השואה הראשונה פגה. נרגעה רוחן במקצת והתחילו לדון ביתר-מנוחה ולטכס עצה מה לעשות. פתאם נצנץ רעיון במוחה של אמי. כי בעצם לשם מאסר אבי בלבד לא היה צורך כלל שיופיעו שר השוטרים העליון ומצביא חיל-המגן בלויית אנשי-חיל מרובים כל כך; אבל תחת להרגיע את עשתונותיהן הביא פרט זה בלבן משנה פחד ורעדה: אם אמנם נדרשה כל התכונה הלזו לצורך המאסר, אין זאת אלא שהאסיר הוא פושע מדיני חשוב ומסוכן. לבסוף גמרו בנפשן לחכות עד אור הבוקר, ואז תלכנה לשמוע עצה מפי ב. רינדזיונסקי, אדם קרוב לרשות ברובענו והוא גם מודע ומכיר טוב לביתנו.

עברו ארבע-חמש שעות של ענווים קשים. בשבע שעות, אך האיר היום. קמה אמי ותלך אל רינדזיונסקי. בפקדה עלי להתפלל בכוונה יתרה. רינדזיונסקי כבר היה ער. לאחר ששמע את כל ספור המעשה מפיה, הודיע לה, כי עתה בהשכמת-הבוקר אי אפשר לפעול כל דבר. „אם הלכה הרשות לערוך מאסרים בלילה, הרי היא לעת כזאת נתונה עריין בשנה“ — כה העיר לה. יש להמתין עד עשר-אחת-עשרה שעות. והבטח הבטיח לה, כי ילך בעצמו לחקור מפי הפריסטאו מה טעמו של דבר. לפי שעה יעץ לה לשוב

אל המנוחה. אמי שבה הביתה כדי לצפות לשעה המיועדת לה. אולם לא עברה שעה. בשמונה שעות בערך, נפתחה הדלת — ומה רבו שמחתנו ותמהון לבנו בראותנו את אבינו נכנס לבדו, חפשי לגפשו.

הענין התכבד בחלית הפשטות. לא הרחק מביתנו גלתה הרשות עקבותיו של סוכן האמיגרציה הפולנית, שהגיע בדרך-סתר לוויילנא יחד עם קונארסקי, אשר הוצא להורג זמן-מה לפני המאורע המסופר. אל סוכן-החשאין הזה באו לשם חפוש ובדרך לקחו עמם את אבי בתור עד-ראיה. אכן לא ראו כל צורך להרגיע אף בדבור כל שהוא את המשפחה הנבהלת...

ארכעים שנה עברו מאז.

1

בליל יום הששי, אור לל"ג במרחן שנת 1879, שבתי הביתה בתחלת השעה השלישית אחרי חצות הלילה מבקורי בבית א. ל. כסנסעתי לביתי (כית בילוגין מספר 10, ברחוב הפרוספקט הטרואיצקי, בגדוד האיזומילובי). ראיתי לתמהוני עוד מרתוק כי רב האור בבית-דירתי ושבבי-נוגה ירצדו על פני כל התדרים. בצאתי מביתי בעשר שעות ומחצה עובתי את אשתי, אשר חשה בגופה, שוכבת כבר במטה, אף הבן הלך למטתו והבת שנכנסה למכיריה בשכונתנו עמדה לשוב בקרוב. הרעיון הראשון, שעלה על לבי למראה האור בבית-דירתי, היה, שמחלה קשה תקפה את אשתי והבהילו את הרופא לבית. ליד כבש הבית עמדה מרכבה בת ארבעה מקומות ושתי כרכרות של עגלונים. על שאלתי: מה אירע כאן? ענני העגלון: "לא אדע. ודאי נשף-חשק הוא או כיוצא בזה" — נשף-חשק כאין בעל-הבית, — העירותי. היכי תמציו? אך מהרה נחברר הדבר. כשנכנסתי דרך המבוא התיצוני פגשתי בחדר-המבשלות את המבשלת, שתזות פניה נשערה מאד, והיא אמרה לי:

— אדוני, הבולשת בביתנו!

בחדר מצאתי פריסטאוו בלתי ידוע לי מתמול שלשום. הוא ושני סקיד-רובע ושוטרים אחדים, שוערים ועדי-ראיה, — כלם יחד כעשרה אנשים. בני ביתי, אשתי, בתי ובני היו מלובשים את בגדיהם והיו מסייעים לחפוש הנערך. שכפי הנראה זה אך התחילו בו. הפריסטאוו עמד על יד הפסגתר והפך בחוי הנגינה. הוא שאלני אם אני הנני בעל-הבית ואיפה אתרתי עד עתה. נעניתי לו ואמלא את חפץ-הדעת אשר בו ואשאלהו אף אני מצדי. מי הוא בעצם ומה הוא שואל ממני. מתחלה נסה לבטל את שאלתי בשתיקה והוסיף לעשות את מעשהו, אבל לאחר שחזרתי ודרשתי תשובה בכל תוקף, המליט

בשפת-הרב: „אני הנני הפריסטאו לרובע הראשון של פקידות הבולשת לאי-
 וסילי, והוטל עלי לבדוק בביתך ולמשש בכליך“. במחשבה ראשונה לא יכולתי
 לשער בנפשי כי ההפוס בביתי יערך מטעם פקידות הרשות העליונה. זה לי
 זובע שנים שאני יושב בעיר המלוכה ובהיותי עוסק בצרכי צבור שונים
 הייתי זקוק. לרגל המלאכה אשר לפני, לבוא במגע ומשא עם כל מוסדות
 שלטון-העיר. לרבות לשכתו של שר העיר, והפקידים הגבוהים הכירוני. אם
 מעט ואם הרבה, גם ידעו את עבודת-הכלל שעבדתי ובחנו את מהלך-מחשבותי.
 ויען כי לא זכרתי כל סבה כעבר אשר תטיל חשד בכשרותי לפני הרשות
 ותביא אותה לרדוף אותי, שוערתי בנפשי, כי אין פה אלא שגגה שיצאה
 מלפני הפריסטאו ואבקש להראות לעיני את כתב-הפקודה. לאחר שסרב
 בהחלט להענות לי, דרשתי ממנו כי יקרא בשמי ויפור על ידי כך כל ענף-
 ספק מלבי. אף לזה סרב שעה ארוכה, חשב כנראה, שלמטה מכבודו הדבר.
 אבל לבסוף מלא את דרישתי. אזי נוכחתי כי מצדו אין כל משגה בדבר
 ואבוא לעזרתו לערוך את החפוש לכל פרטיו ודקדוקיו.

מובן מאליי, ששום דבר חשוד לא מצאו מחוץ בדיקה זו. נכר היה
 שהמחפש מסב תשומת-לב יחרה לחמונות-אנשים ולמכתבי חוץ-לארץ. החרימו את
 אלבומי-התמונות, את כל אוסף האגרות שנאגר בביתי במשך חצי יובל שנים.
 בין בעיני משפחה ובין בעיני-ספרות, את כתבי-היד, וכמו כן גם חליפות
 המכתבים אשר בין בתי ובין חברותיה בבית-הספר, ואף מהברות הבן עם רשימותיו
 בלמוד לשונות יון ורומי. בחמש שעות לפנות בוקר בא החפוש אל קצו. נערך כתב
 הפרוטוקול ובו נאמר ששום דבר חשוד לא נמצא. אז פנה אלינו הפריסטאו
 בסבר פנים למראית-עין ויבקש מתחלה אותי ואחרי כן גם את אשתי, בתי
 ובני, כי נלך אחריו. בתשובה לשאלתי, אנה זה יוליכני, ענה ואמר: „לקימסיה“.
 מרוב תומתי ומחמת העדר בקיאות בענינים אלה, דמיתי באמת כי נסע
 למחלקה השלישית, או למחלקת-הסתרים של הבולשת, וכי אין אנו נעצרים
 אלא לשעה קלה עד שיוסר הלום מעל פני הדברים, על כן, כששאלני
 הפריסטאו אם נוטה אני לכך, שבית דירתי יסגר על מסגר ויחתם או שאני
 בוטח במשרתי ביתי, עניתי כי משאיר אני את הדירה להשגחת המבשלת והשוער.
 אך על כל צרה שלא תבוא לקחתי עמי את כל הכספים המזומנים שהיו
 בבית, יחד עם תעודות-הערך וכל כלי-הכסף. בורות זו שלי בהליכות הפוליצי
 היתה לי לטובה והיא שעמדה לי, אשר מקץ ששה שבועות למאסרנו כשהלכנו,
 באור ליום רביעי במאי, בגולה באותה השלמה לעזרנו, אשר בה הוצאנו מן
 הבית, נתגלגלתי לארץ-מרהקים נכריה לא בלי טרטה מזומנת בכיס לכל

הפתוח. בית דירתי הובא בִּהְרֵם, היינו שקבעו בו שוטר ומקודה נתנה לו לאסור כל איש אשר יבוא לביתי.

היתה צנת-כפור. התעטפנו באדרות השער ונצא לרחוב ונשב במרכבה שהמתינה לנו. ואחנו במרכבה ישב לו אדון לבוש בגדי־אזרחים. סוכן הפוליצי או מרגל. כנראה. על הדוכן. ליד הרכב. ישב שוטר והפריסטאו מסר לו איוו הוראות. המרכבה עשתה את דרכה בראשונה לצד הגשר האיזמילובי, אך לאחר שעברה כמה אמות. פנתה ותסע דרך גשר־מצרים על פני רחוב מהילוב ורחוב הגן. לאורך החוף השמאלי של התעלה הקריר־קובית. כשעברנו בגשר הרוכלים, לחשתי לאשתי: „מובילים אותנו, ירדתי. למצודה הליטאית“, היא אמצה את רוחה ותען: „ומה בכך?“ אף אמנם נעצרה המרכבה לפני המצודה ואנחנו נתבקשנו לצאת.

הבסתי למורה־השעות וראיתי כי השעה היא חמש וארבעים רגע. נפתחו לפנינו שערי בית־האסורים. נכנסנו לפרוזדור האפל שלו. כניסה זו לא היתה זרה לי. לפי בקשת הרב מדרבינט בקרתי פעם בלשכת בית האסורים על מנת להתראות את האחים אימאנוב (אחימעץ). שהיו אסורים במקום זה. או לזה אותי שר הגדוד להספקת צרכי־צבא גיקולי בן ניקולי פושקין, אשר הציגני לפני שר בית־הסוהר. מובן מאליי, ששליט זה התנהג אתי בנמוס ובסבר פנים יפות. עתה באתי הנה בלוית משפחתי ורגשות אחרים לגמרי אפפוני, אכן לפי שעה לא נסיתי עוד להאמין כי אף אמנם יכלאוני בבית האסורים. עדיין החוקתי בהשערה, שאינו קומיסיה מתכנסת פה והיא תעיין מיד בכתב־החפוש. תחקור ותדרוש ותשלחנו לנפשנו. רוח של חמימות היתה בי! הכניסוני ללשכת בית־הסוהר. פה המו החיים בכל עוז. שוטרים ושואג־דארמים היו באים ויוצאים ומביאים אתם מחנות מחנות של אסירים. היו כאן משפחות שלמות. יחד עם אימנות ותינוקות. נמצא שבו כערב הובאו כתשעים איש למצודה הליטאית בלבד. סגן המשגיח על בית הסוהר פיודורוב לא הספיק לקבל ולרשום את האסירים המובאים. מעונה ויגע השתולל וצוח: „אכן ליר ברתולומאוס הוא זה!“

האם הכיר איש מסכן זה בעצמו עד כמה היטיב לקלוע באמרתו אל המטרה?

את הגשים הוליכו דרך הלשכה אל התא השלישי, את הגברים הכניסו אל מבפנים לשכבה ושם לקחו מהם את כל אשר היה בידיהם. או הלבישום בגדי־אסירים וויליטום לירכתי חצר בית הסוהר. למחלקת הסתרים. ואני עוד טרם האמנתי למראה עיני כי אף אמנם כולאים אותנו בבית

במשך היום הראשון קראוני פעמים ושלש אל הלשכה; אך כל זה היה רק לשם מלוי כל מיני דרישות חיצוניות בלבד. כגון לשם בקורת חפצי ורשימתם בספר. הגאולה אשר קייתי לה לא באה. ולאט-לאט השכלתי לדעת כי לא רק צחוק עשו לי האנשים באסרם אותי ולא בעטיה של טעות מקרית אסרוני. אכן לשוא הוגעתי מוחי להבין שמקדבר הסבה אשר גרמה למאסרי. כך עבר עלי היום הראשון למאסרי - שבת. כיד למרץ. וכשם שהלילה הקודם לו עבר עלי ללא שנוה, כן עבר עלי היום כולו סבלי אשר נגעה ידי באוכל. לא היה לנו מה לאכול וגם לא היה הלב פנוי לאכילה. אתה לילה, סמכתי ראשי על לוחות הדרגש הקשים. אך את עיני לא עצמתי כל אותו הלילה. ראשי בער עלי כראשו של חולה-קדחת.

11

הלילה הראשון בבית-האסורים. כלילה האחרון בבית. חלף לנודודי-שנה. שני לילות ללא שנה ויום ולילה ללא מזון. מפקפק אני. אם בפעם אחרת היה עובר עלי כמקרה הזה מבלי לתת אותותיו אותות בבריאותי. אבל הפעם היו עצמי נרגשים כל כך, עד כי לא חשתי. לפי שעה לפחות, כל אות לרע. כל הלילה התגוללתי מצד אל צד על פני לוחות הדרגש הקשים, למרגלותי ישן וכל תנועה קלה של ההרירה אותו משנתו. כל אלה, ואף מחשבותי הנסערות שנקרו במחי, מנעו מנוחה מעפעפי. פעם חרדתי לאשתי החולה ולבתי. פעם הרהרתי באנשים העלולים לבוא אלי לבקרני בביתי ולהתפש בכף, אך יותר מכל הציקתני המחשבה: כמה יכולתי לגרום למאסרי ומה חסא ועון מצאו בי? עברתי במתשבה כמעט על כל הכתוב באוסף בן כ"ה שנים של אגרותי אשר התרמו ובטות הייתי כי כל דבר אשר לא כדן המלכות לא ימצא שם. אך שאלה אחת הטרידה את מוחי והעירה ראגה בלבי: מי יהיה הקורא את אגרותי וכתבי ידי בשפת-עבר? אפשר בראפמאן¹ או האשקעס², אם כך הרי אין אני בטוח, כמובן, מכל מיני פורעניות. אך האם אפשר הדבר שאני אהיה כלוא פה כל הזמן עד אם כלו לעבור על גל כל הכתבים שלוקחו ממני?

המאורע הראשון אירע למחרת היום, כראשון בשבת. בכ"ה לחודש. בשעה שהוציאנו אל הרחצה ואפגש במסדרון עם שניטקה. שהיה משמש במשרת גובה בהנהגת הקהלה לעדת ישראל בפטרבורג. הוא נאסר בבית

1 מיכר המפורסם במאמרי-התפלות על ישראל שהדפיס נמכה"ס. מחבר - ספר הקהל.
2 - סומר - פוסט-דיר. קרית ים פנץ ומשא את חוגי חבולטת.

דירתה. כי היתה תעודה בידו לשלחה על שם המיניסטר לעניינים ויבוא אלי לקחת את ספר-המשלוח. השוטר, אשר הפקד לשמור על ביתה, הולך אותו לפקידות-הרובע ומשם נשלח למחלקת-הסתרים של לשכת שר העיר ובו בלילה הובא למצודה.

שני לילות ללא שנה ומעת-לעת ללא מזון פעלו את פעולתם ועצבי, המתוחים במדה שאין למעלה הימנה, נתרופפו כליל. הרעיון כי מאסרי לא תל בסכת איוו שגגה ששגו באישיותה, והמחשבה כי אשתי ובתי כלואות בבית האסורים, נסכו עלי רוח נכאה. זרם דמעות נתך מעיני ואכך כילד וצ-קי. חברנו למאסר, קם לנחם אותי וגם הוכיח אותי על מורך-לבי. הוא חרת אז על הקיר את היום האחד-עשר להכלאו. אני מניתי רק את היום השני. בשום אופן לא יכולתי להעלות על דעתי, כי אף אני אשב כאן מספר ימים כמותו. כדי להקל במעט את מכאוב נפשי ושברון רוחי רשמתי על הקיר צרופי חרוזים. מכשירי כתיבה לא היו עמדי. אך אנחנו השכלנו לכתוב בעציר-גפרית מפוחמים על פני שיד-הקיר.

כה חובלה רוחי כל הבוקר. ראשי כאב עלי מנשוא ואני שמתי עלי אספלניות של צוננים ואתאמץ להפיל תרדמה על עיני. אף אמנם כשתי שעות ישנתי שנת חרדות כבדה, אשר בכל זאת השיבה לי מעט מכחי הראשון. מעתה נגולה לפני פרשת חיי אסיר משמימים. נכנס השומר שהפקד עלינו ובידו פנקס ועט-עופרת. מלאנו את ידו להביא לנו מזון. אך לקבל את מזוננו אפשר היה רק לעת-ערב. נעניתי לבקשת צ-סקי ואקת ממנו כוס חלב. שריר מיום אתמול, ואשת אותו בלחם שחור מפת-בג של בית-האסורים. באחת עשרה שעות בבוקר הביאו לנו מעין נזיד, אך אני גם אל פי לא הגשתיו. אוסיף גמע גמיעות אחדות מן הנזיד הזה, אך גם הוא כלכל את נפשו בלחם וחלב. בארבע שעות בערך (כל מורה-שעות לא היה אתנו) נכנס לתאנו סגן המשגית פיודורוב וימסור לי תפוחי-זהב מנתה שלוחה מאת אברהם¹, שדרש בשלומנו וברך אותנו בגאולה מהרה. מצד פיודורוב היה בנה משום מעשה חבה יתרה. בדרך כלל אין נוהגין לספר לאסיר מי הוא השולח לו את המנחה, וזו נמסרת על ידי איש צבא סתם. אברהם הביא גם שאר פירות בשבילנו והניח עשרים רז"כ בשביל אשתי, בחשבו, כי מחסור לה בכסף. אינטרמצו זו עודדה מעט את רוחי. הנה, לפחות, נודע דבר מאסרנו וודאי יגשו לפעולות. חוץ מזה הייתי חושש מתחלה לגורל בנינו

1 בנו של יל"ג, תלמיד הגמנסיה שנאסר יחד עם אביו.

2 א. גורדין, אחי יל"ג, עורך דין במטרבורג.

(מקסים¹ ומיננה). שנתבקשו לבוא אלינו לבלות אתנו את ליל הסדר. שמא יתפשו בידי השוטר.

בשני לשבת הולינו אותנו לכתוב. אני ערכתי: א) כתב־בקשה על שם שר העיר; מפני שלא נודע לי מה עול מצאו בי לא ידעתי את אשר עלי לדבר. על כן ספרתי את קורות חיי ואעיד עלי אנשים ידועי־שם המכירים אותי; ב) אגרת אל אברהם כי ימציא לי גלומי־קטורת; וג) אגרת אל דראבקין². כי יצוה להביא לנו מאת חארנאס³ ארוחת־צהרים. ארבע מנות יום־יום. בגלל חג הפסח הבא עלינו. אני בתומי חשכתי כי מכתבים אלה יגיעו לתעוררתם בו ביום. נודע אחר־כך. שהמכתב הגיע רק מוקץ שבוע לאחר החג. אולם בחג הביאו לנו פת־צהרים ופת־ערבית על חשבון הנהגת הקהלה. בו בערב התקדש ליל חג הפסח. לאחר שהביאו את סעודת הערב, הוציאו את כל האסירים מבני־ברית אל המסדרון. אף אני יצאתי. אז נגש אלי איש צעיר כבן עשרים ושלוש בעל קומה למטה מבינונית ובשאלו בקצת עזות לשם משפחתי, קרא בשמו לפני: תואמי־שמות הננו ומאדק גארדאן זה שמו ואכנהו. נמצא שהוא גין ונכד לישראל גארדאן. מי שישב על כס הרבנות בוויילנא. אשתו היא היליני לבית הקוירנסקים. פרט זה אני רושם כאן. משום שלאחר כך נתגלה. שאדון זה שראיתי את פניו עתה בפעם הראשונה בחיי, הוא אשר היה גכור העלילה כולה. הוא נאשם על חטא שחטא בפריקת צולה של מלכות. והרשות חסדה בי כי אחיו עצמו ובשרו הנני וכי הייתי מסייע בידי עובר עבירה.

בנסף בערב אותו היום שולחו לתששי אוסיס ונאדי⁴. ממילא גם הוסר החרם מעל ביתי. נמצא שפקודה נתנה מטעם הרשות להוציא לחרות ארבעים נפשות שאסרה הפוליצי בשגגה. על פדותה של נאדי נודע לי במשך הזמן, אך ימים רבים לא ידעתי דבר על גורלה של אשתי.

למחרת היום היתה הרותה לאסירים. רשות נתנה לצאת בשעת הצורך לבית־המתרחות. שהיה נמצא בדיוטה ההיא. במסדרון השני בקצהו. מקום זה שמש אחרי כן בית־ועד לאסירים אשר הכירו איש את אחיו אם מעט ואם הרבה. אף אמנם פנה המקום דרך שחוק בשם „בית מועד“. כבוקר היום ההוא העתיקו את מושבי ואת מושבו של צ-סקי לחדר אחר. מספר

1 פ. קפלן, עורך דין בפטרבורג, בעלה של מיננה, בתו בכורתו של יל"ג, סנסטרה בשנת 1902.

2 א. ג. דראבקין, דוקטור לפילוסופיה. בעת ההיא כהן בחור רב מטעם הממשלה לצדק ישראלי.

כפטרבורג.

3 מתווק בית מנוח יחודי.

4 בת יל"ג חזקיהו, שנישאה אח"כ לד"ר רייטנברג.

שלשה. במסדרון השני. שם מצאנו כבר שני אסירים אחרים. את הרופא ס-קי. סגנו של בוטקין ואת תלמיד המחלקה השניה של האינסטיטוט למונדסיס ג-ק. לא עברו שעות אחדות והפקודה נתנה להבדיל בין צ-סקי ובין ס-קי לבל ידורו בחדר אחד. מטעם זה העבר צ-סקי לחדר הסמוך ומשם בא למלא את מקומו יק-וב. תלמיד האוניווערזיטעט. חלונות התא שאליו העתיקו את מושבנו פנו לסמטת בית-הסוהר. ששה דרגשי-קרשים היו מצויים בו. חמשה בטור אחד והששי בפנה לבד. מימין לפתח. את הדרגש האחרון הזה תפשתי אנכי. וכך היה סדר היום: כשש שעות היו נוהגים משרתי הבית (מחיל אסירי-הצבא) להכניס המין בעביטים. במסדרון שלנו היה משרת האסיר פיודור. מקולו האדיר כקול הרעם הקורא: „רותחים!“ הקיצו כל דרי המסדרון. משתה החמין ארך כשעה ומעלה. או כבדו את הבית וטהרו איריו. בתשע שעות בערך היו מביאים לחם. באחת-עשרה – פת-צהרים. בעשר שעות בערך היה נכנס השומר והאסירים רשמו בפנקסו. איש איש אשר ירצה לקנות. מפת-בג בית-הסוהר בצהרים הסתלקתי; במקום מנת הבשר הקצוץ המגיעה לי. היו מביאים לי קערת נזיר חמוץ (מכית-החולים). את ארוחת הצהרים שלחו לי מן הבית. בשלש שעות אחרי הצהרים עוד הפעם שתית חמין. אחרי-כן הוליכו אותנו לטיול בגנה. בשבע בערב עוד פעם חמין. לשעה זו היה בא השוטר ומביא לנו את מקחותינו; משמונה עד תשע עברנו לפני הבקורת.

כה בא יום אחר יום. בולם שוממים ומעטי ענין. רוח אחרת נסכו עלינו הימים. שבהם הלכנו לכתוב מכתבים ולערוך כתבי-בקשות או ימי הראיון. ברביעי בשבת. בעשרים ושמונה למרץ. בא אלינו סגן שר העיר פיודורוב. אני. שעד הנה לא ידעתי אם עוד אשתי כלואה בכלא ואם שלחווה לחפשי, את האם על הבנים. פניתי אל פיודורוב וקובלנה בפי על דבר מאסרי וביחוד על דבר מאסר אשתי החולה. הוא אמר לי כי יום אתמול בקר אותם אחי והגיש כתב בקשה בענין זה על שם שר העיר. ואולם הוא עדין לא הרץ דבר ואינו יודע עוד את אשר יעשה. בקורו של פיודורוב היה המאורע האחרון שהביא נחומים לנפשנו במשך השבוע האחרון לפני חגיגהם. אכן בשבת הוציאו לחפשי מחדרנו את יק-ב. בעת החפוש מצאו בביתו את „האדמה והחפוש“. השתדל לטובתו ליסייב. אביו ערב אותו ערובת ממון. ספרו. שדמי הערבון עלו לסך שלשת אלפים רובל. שחרורו של יק-ב נפת רוח תקוה בלב שאר האסירים. כל איש אשר ידע כי נפשו חפה מפשע ולא נכתמה בכתם דבר אשר חטא בו. קוה עתה לגאולה מהרה. האם לא היתה להם הצדקה לקוות לכך?

מפי השמועות והשיחות, שהתהלכו בבית האסורים, נודע לנו כי לא על חטא אחד נשבו כל האסירים. כך, למשל, כת אחת כת עשרים ותשע נפשות, ואני ואשתי בתוכן, נאסרה על פי כתב שיצא מאת המחלקה השלישית אל שר העיר. ספרו שכתב־אשמה זה נקרא עליו השם: "ענין הגארדאנים הווילנאים". מזה יכולתי לדון, שעלי נופל חלק מן התפקיד הראשי בענין הזה. אך מה היא עצם אשמת, לא ידעתי גם כעת. מהיותי מכיר כקודם כי חף אני מכל פשע, גמרתי בנפשי להבדל ככל האפשר מעל מ. גורדון, שהכל ראו בו את האיש, אשר הקדיח את כל התבשיל. השבוע האחרון לפני חגיהם הגיע לקצו וכל האסירים אשר יחלו לגאולה מהרה, ואני בחוכם, נפלה רוחם, ומכיון שבימים הראשונים לשבוע הקודש אין יושבים בדין, הרי ידענו ברור היטב, כי גאולתנו לא תמהר לבוא לפני סוף חגיהם. ואפשר שהיינו זוכים לכך, אלמלא המאורע אשר חל בשני לאפריל¹.

השמועה על דבר ההתנקשות, שחלה בשני לאפריל, חדרה לבין כחלי המצודה בו ביום בשתיים אחרי חצות היום. בראשונה לא האמין איש לשמועה, אך לאחר שנתאמתו הדברים, נפל רוח כל האסירים עליהם, כי לבם נחש להם, שמאורע עגום זה ישפיע, אגב אורחא, על גורל הכלואים כולם. וכך הנה. פקידי הרשות התהלכו וראשם סחרחר, שוב באו מאסרים על גבי מאסרים ובין כה וכה נדחתה החקירה והדרישה במשפטם של הכלואים הראשונים, וכששבו ונזכרו בהם כעבור שבועים, הרי עתה, כמובן, נראו חדרים בפנים אחרות ומדת הדין נמתחה ביותר.

ביום הששי, שחל בששי לאפריל, בא אלי מקסים לראותני פנים. זה היה לנו הראיון הראשון בבית האסורים. מקסים לא הכירני מתחלה, בהיותי לבוש את לבוש־האסירים ווקני מגודל פרע. דמעות קמו בעיניו והמו בקולו ורק אחרי שראה כי רוחי נכון בקרבי, הבליג על עצבונו. מקס הודיעני את היריעות המשוערות על סבת מאסרנו. הוא ספר, שבמשך ירח ימים מרגלי הפוליצי היו חוקרים מפי שוער החצר אם קויראנסקי או קויראנסקית מוצאים להם מלון־לילה בביתנו; וזה ירח ימים שהם מחרימים את מכתבי בבית־הדואר, ואשר לפעולת ההשתדלות לשחרירנו, הודיעני כי הוא ואברהם בקרו בית שר העיר והגישו כתב־בקשה; מלבד זה נסע גם א. א. אל שר העיר פעמים, אך לא מצאו בביתו, כביכול; ועוד אמר שבשבוע החג וראי היו קוראים לנו דרור, אלמלא מקרה האסון ביום השני לאפריל. באנו לבלל

1 התנקשותו של סולוביוב בחיי המלך אלכסנדר השני.

דעה שאין גאולתנו אלא שאלה התלויה בזמן וצפינו לעתיד בלב שלם ובטוח. אחר שיצא מאתי התראה מקס את אשתי, וכה נגמר ביני ובין מקס. שמאסרי בא בגלל החשד שנפל עלי, כי בצלי תחסה קוירנסקית הנשואה לגורדון והאיש הזה ריחו נבאש מאד, כפי הנראה, בעיני הממשלה. אני נזכרתי, שהיליני לבית הקוירנסקים היא שארת-בשרו של מקס ואתר חתונתה גם בקרה כלוית בעלה בביתו ואשמח בלבי על שהפוליציני לא הלכה בדרך זו, כי אם נטפלה אלי אשר לא קוירנסקית ולא בעלה לא דרכו מעולם על סף ביתי. שמח הייתי שהוטל עלי להיות קרבן-כופר, ביחוד, מאחר שבטוח הייתי כי צדקתי תצא לאור וגאולתי לא תאחר.

ועוד הפעם באו ימים כבדים, ממושכים, במשך שלשה שבועות רצופים לא בא אלי כל איש להתראות פנים. ידיעות קלושות קלטתי מפי אנשים אחרים, שזכו להתראות עם ידידיהם. הידיעות האלה הביאו דאגה רבה בלבותינו ואני בניתי על סמך זה השערות מהשערות מעציבות. בראשונה חשבתי כי נאסר עוד אחד משלנו, ביחוד חרדתי למקס, בשעה שו. זלקינד התראה פנים עם אביו, מלאתי את ידו לחקור בדבר. מדוע אין איש בא לבקרנו. הוא הביא את התשובה שאשתי בקשה, כביכול, את מקס לבל יוסיף לבוא. התשובה הזאת לא הניחה, כמובן, את דעתי, כי עדין השאלה במקומה עמדה: הרי יכול היה מקס לבוא אלי בלבד? למחרת היום בא לבקר את זלקינד דודו י. ס., השבעתיהו לחקור היטב לסבת העדרו של מקס. אחרי כן מסרו לי מפי י. ס. כי הלך מקס למסעיו. ברור היה בעיני כי מכסים ממני דבר-אמת, כי הוא קבל תשובה אחרת, אלא שהוא נמנע מלגלותה לי. עוד יותר גברה מבוכת-נפשי, לבסוף שמעתי מפי אחרים, כי דודו של זלקינד הגיד לו, שגזרו מגבוה על הראיון אתי, כביכול, יצאה פקודה האומרת: "למנוע כל ראיון ממשפחות הגארדאנים והקוירנסקים". משמע, שמצבי הוא חמור וברע, אם כה יתהלכו עמדי. רק לפלא היה בעיני הדבר שלא מקס ולא אברהם לא שמעו מאומה על אדות הפקודה הזאת שהגיעה לאוזני י. ס.

עם אנשי בית קוירנסקי, שכחמש נפשות מהם ישבו כלואים בבית האסורים, לא באתי במנע ומשא קרוב, מעולם לא ננהה לבי אחריהם, אף על פי שהם שארי-בשרי (אמנם, רחוקים מאד). כל ימי ובכל מקום הייתי משתטט מבוא כחברתם של אנשי משפחה זו... על כן לא חקרתי גם כעת, אם בא איש לבקר אותם אם לאו. מכל בני חבורתנו זכו לראיונות תכופים ביותר ג. י. מאנדל ותלמיד הקונסרוואטוריום א. האמבורג, מצבי כבד עלי עד לבלתי נשוא.

להקלה פורתא היה לי, מה שהוגד לי מפי משגיח בית-האסורים, כי אשתי היא בריאה, ואנחנו שלחנו זה לזו מנות מעט, ברכות-שלום בלי אומר ודברים, גם ידעתי כי שלום לנאדי ולאוסים, בהיותי מקבל מן הבית ארוחת-יומי כחך, על אדות אברהם, וכמו כן על מקס ועל משפחתו, לא יכולתי להציל דבר.

ברביעי בשבת, בכ"ה לאפריל כמדומה, נקראו כל בני חבורתנו אל הלשכה לשם חקירה ודרישה. ראשון נקרא בן משפחתי מרק או מקס גורדון, הלא הוא גבור כל העלילה הלזו. אני נקראתי אחריו. פקיד הפוליצי החשאית שאלני אם אח לי מקס גורדון. עניתי כי אין לי אח אשר שמו מקס. אתרי כן נשמעו השאלות השגורות על אדות הגיל, מספר הבנים, מקום הולדתי וכו'. כששאלתי: על שום מה נתפשתי ומה פשעי, השיבני כי לא הוטל עלי לענותני, ובזה תמה כל החקירה. אחרי נקראה אשתי, אחרי כן ספרה לי כי שאלוה כמה שנים היא נשואה ואם כל השנים האלה ישבה עם בעלה יחד?

מפי שאר האנשים הנחקרים נודע לי, כי לאחר חקירה ודרישה זו נתקיים בלשכת-הסתרים של הפוליצי החלטה, אשר תוגש בימים הקרובים לשר הפוך-המצביא לשם אשור.

סוף סוף, לאחר הפסקה של שלשה שבועות מיום הראיון הראשון קראוני ביום הששי, ככ"ז לאפריל, לראיון. באו נאדי ואוסים, דרשתי כשלום כל ואשאל את נאדי אם הביאה בפיה בשורת-נחומים כל שהיא, היא הניעה בראשה, לאמור: לאו, המסכנה, לשונה לא נעה בפיה לענות בקול. נכון הדבר, שגזרו על הראיון אתנו, ברור היה, שהפוליצי הביטה עלי בעין זועמת. אברהם ומקס אינם בקיאים כנראה במצב הדברים, הטלתי עליה להודיעם את פרטי החקירה ודרישה, שנערכה על ידי פקיד-הפוליצי וכי פסק-הדין יוגש בימים הקרובים לגנייראל-גוברנאטור לשם אשור, ועל כן עליהם להתראות אתו פנים אל פנים. מלבד זה כקשתי את נאדי כי תשלח לי את אדרתי והוריתי להמנע מריב עם שוער החצר, או נפטרתי מהם ואשתי נקראה אליהם לראיון.

עוד בשני בשבת, ביום השלישים לחודש אפריל, הגיע הקול אלינו לבית-האסורים, כי הגנייראל-גוברנאטור חתם על הפסק ודיננו נחתך, עתה לא היתה עוד כל ברירה לפנינו אלא להאריך רוח ולצפות להכרות גור-הדין. בו ביום בא מקס לראיון, הכרת פניו עתה בו כי רוחו נשערה מאד, זה

1 הגנייראל-גוברנאטור הופני לחיל מסבירג היה או המצביא י. ג. גורקא.

לנו עשרים וחמשה ימים, שלא ראינו איש את פני אחיו. עתה עמדה פה גם אשתי, שלא ראיתי פניה משעה שנאסרנו. בכורך ההוא בקרו מקס ואברהם בבית הגינראל-גוברנאטור והוא הודיעם כי הפסק אשר ויצא דיננו להגלות. מקס לא חפץ, כנראה, להראיב את נפשנו. על כן אמר, שאם אמנם, לא עלה בידו להודיע מה מקום גלותנו, אך יש לשער, כי נשלח לעיר מולדתנו, היינו, לוילנא, ובכל אופן אין לפקפק בדבר שלמשך ימים אחרים יקרא לנו דרור עד שנסדר עניני ביתנו. כתנאי שנתחייב לנסוע על חשבוננו ביום הכסא למקום המיועד, אשתי בקשה להשתדל ככל האפשר שיפטרוה מלהצטלם אצל צלם הבולשת. מקס הרגיע את רוחה, באמרו כי כבר הודיע לבולשת כי תמונותינו תשלחנה מביתנו. אף על פי כן הוטל עלינו ביום הרביעי לעבור בסך יחד עם שאר בני חבורתנו, ולעמוד לפני הצלם, שבא לשם כך עם מכונת הצלום למצורת בית-הסוהר. האחד היה מאנדל שרנו בו דין יוצא מן הכלל, מהלקת-הסתרים הסתפקה בחמונות תבניתו שהובאה מן הבית. אין זאת כי נהגו עמו במדת-החסד.

ביום השלישי לשבוע, בראשון למאי, יצא לחפשי א. האמבורג. למחרת היום נפדו בערבות מאנדל וולקינד, לגינצבורג, תלמיד האקדמיה לחכמת הרפואה והנתוח, וללור קירנסקי, תלמיד האינסטיטוט למהנדסים, וכמו כן לתלמיד הקונסרוואטוריום ציונסון הודיעו, כי ימצאו להם אנשים אשר יערבום ואז יוציאו לחפשי.

ביום החמישי, כשעה אחרי חצות היום, באו להתראות אתנו מקס ואברהם. אני ואשתי נקראנו אליהם יחד. עתה הוגד לנו, שגזר-דיננו יצא להגלות לפלך אולונצק. אולם אברהם היה בטוח שפסק זה אין סופו להתקיים. מפאת השתדלותו כתב הגרף איגנטייב, היושב ראשונה בסוד המיניסטרים, בו ביום על אודותינו לגינראל-גוברנאטור גורקא ולחתנו זורוב, הוא שר העיר. אברהם תלה תקוות רבות בהתערבות זו וקרא בקול מלא אמונה: "ראה תראה כי ביום הראשון הבא נהיה מסובים כולנו אתך בביתך לסעדת-צהרים". מקס היה מתון יותר בדבורו, אבל אף הוא עמד על דעתו, כי בכל אופן ישלחוני לנפשי למשך ימים אחדים, למען אעשה כל הנחוץ לביתי ולעסקי ואחר כך אסע בעצמי למקום גלותי. וכך נפטרנו זה מזה באמונה שלמה. בי במהרה נתראה עוד פעם.

הוי, מה מרה היתה אחרית תקותנו!

בשמונה שעות ומחצה בערך, משהחשיך היום, נכנסו ובאו מרכבות אחדות דרך שערי המצודה. מיד נקראתי אף אני עם כל השאר, כשנכנסתי

ללשכה כבר מצאתי שם את אשתי נבהלת ונרגשת מאד. הודיעו לנו כי מגלים אותנו לפטרוזאוואדסק, שלשה ושאנדארמים, שעליהם הוסף להוליכנו בדרך, נתנו תוקף להודעה זאת. יחד אתנו נשלח תלמיד האוניווערזיטאט סח-וב, אשר הגלה לארתנגלסק. האיש אשר שם משפתו כשמי יחד עם אשתו ועם עוד אשה אחת, ליביריבה שמה, נשלחו דרך מוסקבה (השמועה אמרה, כי מקום גלותם נקבע בסיביר המזרחית). היה זה רגע מר ונמהר מאד. קמה מבוכה ומהומה. המשגיח עם סגניו החלו למנות את דייריהם. הודיעו לגולים את גזר זיגם ואכפז עליהם להתחייב בחתימת-יד, להמנע מכל מעשה פלטה ממקום גלותם ולא – יוגלו גלות אחרונה לסיביר המזרחית. (מה היה נוסח התחייבותם של אלה אשר הגלו מתחלה לסיביר המזרחית – לא נודע לי). והשוטרים והזשאנדארמים משוטטים הנה והנה ומשמיעים הד צלצול כלי-נשק. הגולים אוספים כליהם וכספם שניתנו פה למקדון; – אסרו לשלוח דבר הביתה. ליביריבה אחזה במדת והירות ותשאף להביא לה את הפציה שנשארה בבית-דיירתה. מיד הביא השוטר בלויי-סחבות אחדים – מיטב כליה נגנבו בינתיים, אף מורה-שעות של זהב ושאר כלי-חפץ בכלל. ערך האבדה אשר אבדה לאומללה עלה לסך של שלש מאות רובל. לי ולאשתי היו במוזמנים מאתים ועשרים ואחר רובל. ואתנו הבגדים שבהם היינו לבושים בשעת המאסר בעשרים וארבעה למרץ. היינו עטופים באדרות השער. מלבד זה היתה אתי אדרת חמה ומעט כלי-לבן כצנור. אשתי כמעט שהתעלפה. הושיטו לה מים. משגיח בית-הסוהר לחש על אזני ברחמי-אמת: „אכן בתקות שוא הוליכוכם“. סגנו, שראה למבוכת נפשי, אמר אלי: „אבל הלא רק למשך שלשה ירחים אתם גולים“. אכן שקר דבר האיש כדי להרגיע את רוחנו. יותר מכל דכאה נפשי הידיעה כי עלינו לנסוע ברכב-הדואר. יראתי סן לא תעצור אשתי כח לשאת את הסלטולים, נתנה לי הרשות לכתוב אגרת לילדי.

אין זאת כי למען תהיה הבהלה שלמה, הכניסו אותה שעה אסירים חדשים כשמונה אנשים, וביניהם אשה חולה אחת שבכתה בכי היסטירי. המשגיח פקד להביא אותם אל מבפנים לשבכה עד שיוליכו אותנו מכאן. בתורת בני-לויה לשנינו, לי ולאשתי, הפקדו שלשה ושאנדארמים, שני אנשי-צבא נמוכים ואחד סגן-אופיציר, התחננתי לפני המשגיח כי יובילו אותנו לאט-לאט ויתנו לנו להחליף כח בדרך. המשגיח הראה על סגן-האופיציר ואמר, כי הדבר תלוי בו. בינתיים נודע לנו כי לא יחד נסע, אלא מובדלים זה מזה. הדבר הזה המר לנו מאד, אבל מה יכולנו עשה? מן השמים גזרו כי נשתה את כוס-היגונים עד תומה.

יצאנו אל מחוץ לשערה ונשב במרכבות אשר חכו לנו. אני עם שני ושנאדארמים במרכבה האחת ואשתי עם איש-חיל אחד – בשניה. הפצרתי בסגן-האופיצר, היושב אתי, לקרוא לבנינו כי יקחו ממנו את ברכת הפרידה וגם יביאו לנו מספר חפצים. אך הוא לא נעתר לבקשתי. הוי מה קשה היה ללבנו בעברנו בקרבת מקום לבית מגורי מחמדי-נפשנו. מבילתי יכולת להתראות עמם. בטרם נצא לדרך רחוקה, שאחריה לווה בערפל... בתחנת-הדואר רתמו למעננו שתי רתמות משולשות של סוסים; נתנו לנו שתי כרכרות דוהרות. עגלות בעלות קפיצים לא נמצאו. את הדרך עד לתחנה הראשונה נסעתי בהיותי מובדל מאשתי. בדרך בקשתי מאת סגן-האופיצר לא להבדיל עוד בינינו, כי חולה היא אשתי וזקוקה לעזרתי. גם פצרתי בו שלא נחפו בדרכנו. הוא הביניני לדעת כי אין הדבר חלוי אלא ברצונו הטוב. כשבאנו לבית התחנה מצאתי את אשתי שבורה ורצועה שוכבת כאבן דוממת בתחתית-העגלה. לבי התפלץ מכאב למראה הזה. מכאן ואילך הושיכו אותי ואת אשתי בעגלה אחת והדבר הזה היה לה להקלה פורתא. מאליו מובן כי כל הלילה לא נתנו שנה לעינינו. קרוב לשש שעות בבוקר הגענו לשליסלבורג. עמדנו להנפש בתחנת-הדואר. שתינו חמין ונמצא מקלט-מנוחה באחת הפנות לעצמותינו הינעות. אבל אי אפשר היה להרדם שם אף לשעה קלה. רק חדר אחד היה והמוני אנשים שוטטו הנה והנה. זה יוצא וזה בא. משליסלבורג נסענו באנית-הקיסור ההולכת בארץ ישר מפטרבורג לפטרוזאואדסק.

ביום הששי, כשתי שעות אחר הצהריים, הפליגה האניה מחוף שליסלבורג. היא עשתה את דרכה לאט-לאט, עד כי כל מאה ועשר הפרסאות(ז), אורך התעלה ההיא, עברנו כמעט במשך מעת-לעת ומחצה והגענו לסיחיונק(ז) בשבת, לפנות ערב. בבית אכרים מצאנו לנו מלונת-לילה ובוים הראשון השכמנו בבוקר. עלינו על מעברת-המים ונסע בתעלת סיאס. המעברה נמשכה בחבל הקשור לסוס. שצער ליד החוף. אמור מעתה, שמהירות לכתה של המעברה לא עלתה על מהירות הסוס ההולך צעד-צעד. וכך עשינו במשך יום ולילה חמשים ותשע פרסאות. והמים, אשר גאו בעת ההיא, כסו את כל אדמת החוף אשר מסביב. על כן היה הכרח שתעמוד המעברה במרחק חמש שעות מן הכפר. על פני לוחות קרשים הגענו עד לבית אכרים, שמראהו היה מראה אי הבולט מבין המים הרבים אשר פשטו מסביב. שתינו חמין וננפש מעט. בני-הלויה שלנו חקרו ודרשו לזמן בוא האניה ההולכת מפטרבורג. הגידו לנו, שהאניה מצאה לה מחסה ומסתור באחד החופים מחמת הסערה שהתחוללה ועוד לא הגיעה, וכי בכפר הרחוק ממנו דרך חמש פרסאות

נמצאת מעין לשכה. אשר שם אפשר לחקור לדעת על אודות הזמן אשר בו תבוא האניה. עד הכפר ההוא יכולנו להגיע רק בסירת-דוגה. אחד הושאנדארמים נתעכב מסבת מה וכשיצאנו בסירה היתה השעה קרובה לתשע. נהגו בסירה שתיים נשים. הגענו לכפר ונמצא מקלט לנו באחד מבתי-האכרים. מפי בעלת הבית קבלנו שהאניה עוד לא עברה וכי בעברה במקום הזה היא מכריזה על עצמה. בהשמיעה קול שריקה. אכן לשם יתר בטחון. מן הראוי לנו להגיע אל החוף למקום חנייתה במרחק שש פרסאות מפה. היא הבטיחה לנו להתקין למעננו סירת-מפרש טובה. כי הסירה אשר הביאתנו עד הלום היתה בלה ורעועה והמפרש לא הונף עליה. אך בעוד בעלת-הבית עומדת ומבארת לפנינו את כל פרשת הענין והנה נשמע קול-השרקה וממרחק נראו חמרות עשן הארובה של האניה אשר הפליגה ונחפזה בדרכה. עתה לא היתה עוד שעטנו בידינו להמתין עד אשר יתקינו לנו סירה חדשה ונחרף נפשנו לגשת אל האניה בסירה הראשונה. אשר בה הגענו עד הלום. מהרנו ונשב בה ונפצר בכל לשון של הפצרה בשחי הנשים. כי יגיענו למחוז חפצנו. אף מצאו לחן לעור כנגדן את אחד האכרים. מתוך פנור-הדעת נשכח משוט אחד על החוף ולירי היושב על ההגה לא נמצא משוט. הונף המפרש הישן. המוטל בירכתי הסירה. במקומות אחדים במפרש נפרם התפר. גם כל יתר לקשור אותו אליה. למען יעמוד הכן. לא היתה אחנו, ונאחו את חבלי המפרש בידינו. אבל עד אשר נכנסנו לאפיקו של נהר סוויר חלפה-עברה האניה על פנינו. אז החלונו לרדוף אחריה. נעצנו ורמזנו לה במטפותינו. אך האניה לא עמדה מלכת. החלטנו לרדוף אחריה עד מקום חנייתה. אולי יעלה בידינו להדביק אותה בטרם תלך. אין ספק שבנסיעתנו זו היתה כרוכה סכנה. גשבה רוח חזקה ואנחנו יגענו ולא הונח למפרש להשמט מידינו. זרם המים היה עז. המים הכו גלים גאים. כשמונה אנשים ישבנו בסירה עד כי היתה שקועה ברובה במים. אשר כמעט הגיעו עד לשפתה. כל דחיפה קלה שבקלה יכלה להפוך את הסירה על פיה. היה גם צורך להביט בשבע עינים ולהזהר שלא לפגוע בכלונסאות אשר נתקעו בנהר על ידי פורשי-מכמורת למצודות הדגים. במקום אחד הכרחנו לבור לנו דרך לא ישרה מסביב לאי קטן. אך אנחנו לא שמנו לבנו לכל הסכנות האורבות לנו ונטס כחץ מקשת לאורך הסוויר. הבתולה שישבה ליד ההגה היתה בת-חיל ותחחור בחפץ-כפיה. כשקרבתנו לכלונסאות ונראה מרחוק איש-שיט אחד. נמלך האכר היושב אתנו ויאמר לקרוא את הזר לעזרה. אז גערה בו הנערה ותאמר: "הרף, למה זה תביא מורך ופחד בלב האנשים!" אמרה ותעבור בשלום בין הכלונסאות.

בקצה השמים עוד נראה גוף האניה. שעדין עגנה כנראה בחוף. אך בדרך שוטנו מסביב לאי פגעה סירתנו בשרטון ותעצר. בכוחות משותפים עלה בידנו להסיע את הסירה מעל השרטון ולחלוף מעל פני האי ואז נגלתה לפנינו האניה כשהיא מפליגה מן החוף. ראינו איפוא שהאניה חמקה-עברה, אך לשוב אחורנית לא היה כדאי לנו. עוד מרחק שתי פרסאות הבדיל בינינו ובין תחנת האניות. לבסוף הגענו. פנת-המקלט לאניות היתה בנויה כעין גשר. **כל** קורת-בית, למצוא בו מחסה ומסתור מורם וממטר, לא היתה במקום. ממרחק נראו סכות-הכפר הדרות, שנסתפו במים. עתה לא היתה לפנינו אלא דרך אחת: להגיע אל תחנת הדואר, ומשם לנסוע ביבשה, ברכב, או ב-**עליה**. כלשון הבריות במקום הזה. עוד הפעם היתה לפנינו דרך חמש פרסאות עד תחנת-הדואר. נקרה לנו אכר, שקבל על עצמו להעבירנו את הדרך עד התחנה. הנשים עיפו עד לבלי נשוא ותמאנה לחתור הלאה. את הסירה החדשה, שבה עמד האכר להפליג, אפשר היה להתקין לדרך כמשך חצי שעה לא פחות מזה. אני ואשתי נסתרנו מן הרוח מאחורי אסם אחד. חרב למחצה. שבצבץ מתוך מי הגאות. סוף סוף הקריבו את הסירה. קנינו בה ישיבה ובה הגענו וירדנו בשלום לחוף ליד תחנת הדואר גופא.

בסך הכל עשינו בסירה כשש-עשרה פרסאות במשך שתי שעות. ירדנו לחוף קרוב למועד הצהריים בשני בשבת, הוא השביעי לחודש מאי. מ... עד פטרוואוואדסק עוד היתה לפנינו דרך של... פרסאות. הושאנדארם אמר לנו כי עלינו להחפז, כי אם לא נגיע בשמיני למאי עד הצהריים, ודאי שנמצא דלת לשכתו **של** שר הפלך נעולה בפנינו. הרביעי בשבת, **שהל** בתשיעי למאי, הוא יום הג ומועד. וכך יהיו הם אנוסים לשהות בדרך שני ימים מיותרים ועלינו יוטל לבלות יומים אלה בבית-המשמר, עד שיפקידונו בידי הרשות המקומית. אודה ולא אבוש כי התקוה הזאת שנשקפה **לי** לא שעשעה את נפשי ביותר. אחרי שכלינו ששה שבועות בכית הבור שבעיר הבירה עמדנו לסעוד טעם בית הסהר שבעיר השדה! אספנו שארית כוחותינו ולא רק הסכמנו לנסוע בלי הרף והפסק, כי אם הוספנו עוד לזרז את הושאנדארמים. לאשרנו נזדמנו לנו בכל התחנות עגלות וכרכרות שהתגודדו רק מעט ואנחנו נתנו בהן חציר שחת, אשר היה למצע-משכב לאשתי. גם הדרך, מחוץ למקרים בודדים יוצאים מן הכלל, הלכה למישרים. עשינו למעלה מעשר פרסאות בשעה. כלילה, אור **לשלישי** בשבת עמדנו להנפש ב... כשלוש-ארבע שעות ביום השלישי יצאנו בשש שעות בבוקר, עוד היתה לפנינו דרך **של** ששים וחמש פרסאות. ברנע צאתנו מתחנת קוקסאזירו. הרגשנו כי

בעגלה המביאה אותנו מתחנת אולונצק ואשר שבה כבר בדרך אחורנית, שכחו הזשאנדארמים את הצורך שבו היו כל כלי-הלבן אשר היו אתנו במקרה בבית-האסורים. וכבר היו הסוסים רתומים לצאת לדרך. בעל הכרכרה נחפו לשוב לפני עשרים רגע בערך. מיד כשבאנו למקום, בטרם יניח לסוסיו, ניכר, שסוף מעשה היה במחשבה תחלה, כי העגלה השניה עוד עמדה במקום ולא מהרה לשוב למקומה. משגיא התחנה אמר לשלוח איש רוכב להדביק את העגלון הבורח. אך שכר המתנה זו היה יוצא בהפסד זמן של שעה לכל הפחות ואנחנו העלינו על לב את אזהרתו החמורה של הזשאנדארם ונגמור בנפשנו לחוס על הזמן היקר ולהסתפק בהבטחת המשגיא כי יתן דברו בידי העגלון המחכה פה לשלוח את הצורך הנשכח בפוסטה הקרובה. כלומר בחמשי בשבת. והוא המשגיא ימציאהו לשכת שר-הפלך. הודעה זו הרגיעה את רוחנו ונסע הלאה לדרכנו. ועדין אנו עומרים ומצפים עד היום לבוא הצורך האבוד הלזה.

כתחנה האחרונה הפרידו ביני ובין אשתי ונסע כל אחד עם בני ליתו. במבוא העיר כפתח השער נעצר הזשאנדארם ויעש עמי חשבון. הגענו לפטרוזאוארסק ביום השלישי. הוא השמיני למאי. בשתיים עשרה בצהרים בדיוק. ונסע ונבוא לפני ביתו של שר הפלך. הזשאנדארמים הוליכנו בפומבי כדת ונעלה בכבש הפנימי, אז יצא לקראתנו אחד הפקידים ויוליכנו לפנים החצר. אשתי היתה לבושה אדרת שער ובעמל רב הניעה רגל. בהשענה עלי. אני הייתי עטוף אדרת חמה וחבוש מגבעה מעוכה. שנינו בכלי לבן מזוהמים. שערנו לא עשוי ופנינו לא רוחצו. מכוסים שכבה עבה. בליז אבק ורפש, וכמראה זה התיצבנו לפני שר הפלך אולונצק. העירותי על הדבר את אזני סגן האופיצר ואבקש ממנו להגית לנו עד אשר ניסיב במעט את חזות פנינו. אך הוא השיבני בבת-צחוק על שפתיו, לאמור: „אין דבר, יודע שר הפלך כי זה אך כואכם מן הדרך“. כחדר הקבלה של שר הפלך ראיתי במראה את פני ואחרד לחזותי הפרועה. הפקיד המוליכני גטל את הכתב מידי הזשאנדארם וישא אותו לפנים הבית. כעשרים רגע עברו עד שיצאו לקראתנו זקן כבן ששים. בעל שיבה ובראשו קרחת. קומתו למטה מבינונית והוא לבוש מעיל אורחים שחור וארוך. — זה היה שר פלך אולונצק. גריג. גריג. גריגורייב. הוא נגש אלי ויקרא בשמי. דרך שאלה. ובטרם יקבל תשובה מפי, אמר לזשאנדארם: „לכו אל שר השומרים“.

ועוד פעם הליכה כחוק ברחובות העיר. לאשרנו היתה לשכת הפוליציית מצויה בקרבת-מקום. שר השוטרים הוציא כתב-תעודה לזשאנדארם וכו קיים

כי קבל אותנו השנים לרשותו. או החזיר לי הושאנדארם את כלל ושארית כספי (205 ר"כ) השמורים תחת ידו. וכך יצאנו מרשות הנהגת חיל-המגן לרשות הכולשת שבמקום. מיד שלח שר השוטרים אחר מפקידיו ללכת אתנו לתור למעננו דירה לשבת. הוא הביאני לג'חדרים המרוהטים של ביליאוב, אשר ממול בית האכסניא, פאלירמו, לא הרחק מחוף-הנהר. שאלו ממנו ר"כ מחיר חדר אחד ליום. אני לא עמדתי על המקת. כי קייתי לעבור לדירה אחרת. באמרי בלבי שודאי יניחוני לגור בפטרוזאואדסק; מלבד זה גלאינו מאד מטורח-הדרך ונשמח לקורת-בית כל שהיא. אשר בצלה נוכל לשוב אל המנוחה. ונשאר. פקיד הרשות הלך לדרכו. בעזבו את אחד השוטרים במבוא הבית. נמצא שעדין אין אנו חפשים לנפשנו ועוד שומה עלינו משמרת.

הרגעים הראשונים שבלינו אני ואשתי לבדנו. באין זר אתנו. היו קודש לזכרונות על אדות ילדינו. נפלו איש על צוארי רעותו ונפרוץ בככי. כשנרגעה סערת רוחנו. השכבתי את אשתי במטה ואצא לצוות לנו ארוחה חמה לסעודת-צהריים. גם לקחתי דברים מעט עם בעל הבית על החיים ועל המעשים בעיר הזאת. אשר לא ידעתי אותה מתמול-שלשום.

לאחר הסעודה עלתה אשתי על יצועה ואני ערכתי טליגרמה על בואנו. אך נזכרתי כי נאסר עלי משלוח טליגרמות בלי רשות שר הפלך ואעלה בדעתי כי לא עת היא עתה להטרידהו ממנוחתו. כי ודאי ישן הוא כעת שינה שלאחר הצהרים. בארבע שעות בא פריסטאוו ויודיע, כי למקום מגורינו נועדה העיר פודאש ועוד היום עלינו לצאת לשם באניה המפליגה בשמונה שעות. מפטרוזאואדסק עד פודאש דרך שלש מאות ושמונים פרסאות: חזרה באניה מאתים פרסה עד וואוניסיניה. משם לוויטעגרה שבעים וחמש פרסאות. שאפשר לעשות גם באניה. ומשם עד פודאש דרך של מאה ושתים פרסאות בעליה. הודעה זו מפי הפריסטאוו לא בשרה לנו נעימות כלל. חשבנו בראשונה כי למקום ישיבתנו נועדה פעטרוזאואדסק גופה. והנה גם להלך עצמותינו כדבעי לא יתנו לנו; מלבד זה היה נחוץ להריץ אגרת לילדינו ואף לקבל מפטרבורג מעט כלי-לבן ובגדי-קיץ. עניתי ואמרתי לפריסטאוו כי היום לא נוכל לצאת. יען כי חלתה אשתי מחמת טרדת-הדרך. אגב נזכרתי על מציאותו של ד. א. רינדויונסקי. המכהן בכהונת סגן קטיגור בפטרוזאואדסק. קייתי שהוא יעמוד לנו בצרה וימליץ עלינו לפני הרשות אשר תניחנו לגור בפטרוזאואדסק. באתרונה נודע לי כי על דעת עצמה בלי רשות המיניסטר לעיני פנים, לא יוכל שר הפלך לעשות קטנה או גדולה בענין זה. הפריסטאוו השיב, כי יביא דבר מחלת אשתי לפני שר

השוטרים, אשר ישלח רופא לבחון את בריאותה, ואני עוד פסחתי על שתי הסעפים אם אפנה לרינדיזיונסקי אם לאו. מתירא הייתי שמא אביאהו במכובה. לא עברה שעה מועטת וסגן הפריסטאו אץ אלי ומזמיני לבוא ללשכת שר השוטרים, מקום שם גם רינדיזיונסקי מחכה לבואי. שכרתי מרכבה ואסע. רינדיזיונסקי קבל אותי בעמדו ליד המראה, בשני שר השוטרים, וסבר פניו היה של שר המקפיד על דברי-חוק. איככה זה „נוקשת“? שאלני בפנים נועזים ויעץ בי מבט חודר כליות ולב. „לא אדע איככה, השיבותי, גם לי לא הוגד הדבר עד היום“. „אמנם – הפסיק את דברי – אחת היא עכשיו, את הנעשה אין להשיב; אך מעתה עליך לנהל את מעשיך רק על פי החוק. הנה אתה מודיע, כי אשתך חולה ולא תוכל היום לצאת לדרך, יבוא אפוא הרופא ויבחן את בריאותה“. וכך הוה. מיד בא הרופא בלוית שר השוטרים למעוני. בדקו את בריאות אשתי וירשמו בספר – ולא אכפו עלי עוד לגסוע בו ביום.

ביום הרביעי בבוקר הריצותי טיליגרמה וזה לשונה: „תמול באנו בשלום בפעטרוואודסקה. למקום מגוריני נועדה העיר מודאש. השלום לילדים, למשק הבית ו“ את הטיליגרמה שלחתי ברשיון שר הפלך ויום תמים תכיתי להשובה. מכיון שזו לא באה העליתי בדעתי, כי אנשי ביתי יתקשו בדבר אם כדאי להשיבני על ידי הטילגרף, בהיותם מפקקים בדבר אם עדין בפעטרוואודסק הננו או שכבר נסענו מזו. על כן ערכתי ביום החמישי טיליגרמה נוספת, לאמר: בפעטרוואודסק נשהה ימים מספר; שלחו החפצים באניה הראשונה. לבשורה מפיכם יגל לבניי. ליתר בטחון הרצתי טיליגרמה זו על פי האדריסה של אברהם ופתשגן הכתב למקס.

מאחר שנתן לי הרשיון להריץ את הדברים האלה, הייתי מובטח, שלא יוסיפו להטריד מנוחתי עד בוא החפצים. אף גליתי את דעתי בענין זה כאוני שר השוטרים והוא הסכים לכך. השמועה אמרה כי שר הפלך הזה הוא איש נבון ובעל יושר. בתקופת הימים הקצרה שכליתי בפעטרוואודסק, היתה לי שעת-הכושר להוכח, כי כנים דברי השמועה הזאת. עם כל חומר הרין הנהוג לגבי פושעי המלכות הגולים, היה מתנהג עמם במדת החסד והרחמים. כשקרא במכתבי הראשון את בקשתי לשלוח את האגרות אלי ישר לפודאש, מלא את ידי שר השוטרים להודיעני, כי אתקן את הדבר, למען ישלחו המכתבים לפעטרוואודסק, כדי שלא ילך הזמן לאבוד, כי בין כה ובין כה ישיבו את המכתבים החתומים מפודאש לראות עיניו. אחרי כן, כשבאה אלינו בתנו נאדי עם החפצים, יראתי פן יציקו לה בחפשים ובגזרת אסור להתראות

אתנו. אכן שום דבר מעין זה לא הוסב לה. מזיותי מכיר את מזגו הרפה של שר השוטרים. בסוח אני, כי נהג לפי הוראת שר-הפלך. שר השוטרים בליאיוב הוא איש טוב וישר. אך אין זאת כי דעתו קצרה ופוסח הנהו על שתי השעפים. הוא קנה השכלתו בבית הספר המחוזי כאן וזה לו שבע-עשרה שנה. שהוא מכהן בפעטרוואודסק. בכהונת שר השוטרים. בדרך כלל נהגה אתנו הרשות בדרכי נועם ובהסברת פנים. ומדי פעם בפעם כבואי ללשכת הפוליצי היה שר השוטרים קם לקראתי ומכבדני במקום לשבת. נסיתי לחקור מפיו את סבת מאסרנו וגלותנו וכמה זמן תארך הגלות הזאת. ימים רבים מאן להאמין כי סבת הדברים נעלמה ממני והיה חושד בי כי מתחפש בדברים אנכיו, אך לאחר שנוכח בכנות דברי, הגיע פעם לידי התגלות הלב ויספר לי כי אף לו לא נודע שמץ דבר. אז הוציא ממגדת-סתרים את אגרת שר הפלך על אדותינו ויראני את הכתוב בה לאמור: „בפקודת הגניראל-גוברנאטאר לס. פטרבורג הגלו בגולה לפלך אולוניצק, מטעמים מדיניים. אורח הכבוד י. ל. גורדון ואשתו ב. גורדון.“ והכטה הבטיחני, כי יחקור על אדות הענין בלשכת שר הפלך. אך גם שם לא ידעו שמץ דבר. אכן בואה של נאדי הסיח מלבי את כל השאלות הללו.

לאחר שהגיה שר הפלך את הדיפטישה השניה שלי והתיר לי את שליתחתה, ויחד עם זה מלא את ידי שר השוטרים להמציא את התשובה ישר מרשותו. התשובה הגיעה עוד ביום החמישי לפנות ערב. אבל בהיותה שלוחה על פי כתובת רינדזיונסקי, אשר הלך למסעיו, החזיק שר השוטרים את הדיפטישה בידיו. חולה מתוחלת טמושכה, סרתי ביום הששי לאחר הצהרים ללשכת הפוליצי. אז הראני את הדיפטישה החתומה ובקושי נאות לשלחה לגברת רינדזיונסקי, אשר תסיר בעצם ידיה את החותמת מעליה. מתחלה אמר להמתין עד שוב רינדזיונסקי.

דיפטישה זו, שבכנפיה צרורה הבשורה הראשונה מאת בנינו, היתה לנו לישועה רכה. קראנו בה ונבכה בדמעות שליש. אברהם כתב: „נאדי בלזית המשרתת תצא עם החפצים לפעטרוואודסק. הכל דורשים בשלומכם מקרב לב, אל תפלו ברוחכם; בעזרת השם ישונה מצבכם לטובה. שלום לכולנו.“ החלוננו לבאר ולפרש כל דבור בדיפטישה זו. המלים: „הכל דורשים שלומכם מקרב לב“ יחסתי לירידינו ולשאר האנשים. הנושאים עמנו בצערנו. את הבשורה על בני-הבית קראתי במלים: „שלום לכולנו“, שאפתי להבין פשר המלים, בעזרת השם וכו“. האם תפץ אברהם להגיד בזה, כי הוא טורח ומשתדל למעננו ומקוה להצלחה. או אין זה אלא סתם שיגרא דלישנא, הנאמרת רק כדי לגחמנו מיגוננו. וכוונת

הדברים היא: אל תבטחו בבני אדם שאין להם תשועה? מהרהורי לבי הקודרים ראיתי ונשיתי בלבי לפשט אחרון זה ורוח עצב ויאוש נסכה עלי פעם בפעם. אך מיד זכרתי את הדברים הנלהבים שדבר אברהם על אדות האגרות שהריץ איגנטיב לג'ניראל-גוברנאטור ולזוראוו. האף אמנם ייגע בדי ריק? האף אמנם לא יצא לאור צדקנו? קשה היה להעלות רעיון זה על הלב. בעיקר שאפתי למצוא בלבי מה היא מסרת נסיעתה של נאדי. האם היא באה על מנת לשבת אתנו כל הימים, כי אסרו עליה את הישיבה בפטרבורג? אם כן, הרי נחתך גורלנו ואברה לנו כל תקוה. ומה יהיו מעשיה של נאדי בפודאש? או אפשר שהיא באה רק לראות פנינו, לנחמנו מעצבנו ולספר לנו פרטי דברים על מהלך עניננו? צדקה גדולה היתה עושה עמנו. לו היה הדבר כן. ואם אמנם בעוד ימים מספר יתברר הדבר לאשורו, אך קצרה רוחי לשבת דומם ויחיל, — ארכו לי יומים אלה כנצח. בכלל הייתי חבור עצבים מתוחים ונסערים במרה שאין למעלה הימנה. לא ידעתי שלו בנפשי אף לשעה קלה.

עוד טרם אקבל את הדיפטישה שלחתי ביום החמישי שני מכתבים לאברהם ולמקס ובהם הוראות שונות בנוגע למשק הבית ולתקנת הילדים... קראתי את המכתבים לפני אשתי ובדמעות שליש השקינום. כשנקבתי במכתבי לאברהם את סכום הוני המגיע קרוב לחמשת אלפים, אמרה אשתי, כי שמועה היתה מהלכת בפטרבורג (מפי ולקיןד), שהוני עולה לשלשים אלף. עניתי ואמרתי לה: לו היה הוני מגיע לשלשים אלף, הייתי זה כבר מתפטר ממשמרתי בהנהגת הקהלה העברית ומאוד אפשר, כי הייתי פטור או גם מכל הצרה הזאת אשר באתני".

ביום הששי הופיע שנית הרופא, בפקודת הפוליצי, לבחון עוד הפעם את מצב שלום אשתי ולברר מתי תוכל לצאת לדרך. מתירא הייתי פן נהיה מוכרחים לצאת מסה בטרם תבוא נאדי ואודיעהו כי סחכים אנחנו לבתנו הנושאה אתה חפצים בשבילנו והנה היא באה ביום השני, על כן יהיה כבר ממנו הדבר לנסוע מסה לפני היום השלישי. הוא הבטיח לתכן את תשובתו לרשות לפי בקשתנו. הרופא הזה, המכהן מטעם העיר, אנדרוסקיביץ שמו, מורע הפולנים, הוא כבר לב וזעזע-פנים. בעד בקורו הראשון תקעתי לידו שני ריב. אודה, כי הייתי ירא מפניו, שמא תגרם לי תקלה על ידו.

בשבת לאחר הצהרים קבלתי דיפטישה חדשה מאת אברהם, המבשרת כי יצאה נאדי לדרך. כדי לקצר את הזמן החליתי לקרוא בספרי השנה למלך אולונצק משנות 1865-1866. באוני אשתי קראתי איזה רומן, שרק את חלקו האחד מצאתי. יותר משך את לבי הספר, מחיי הגרף ספירגסקי- (חבורו של

הברון קורף). שנודמן לי אצל בעל ביתי; גם ספר זה נפסק במקום שהיה בו ראש ענין למעני – בפרק גלותו.

ביום הששי הביאה לי אחת הרוכלות כתנות. הכרת פניה ענתה בה שמכני-ברית היא. אף אמנם עבריה, אשת-חיל, היתה. שאלתיה אם יש פה בפעטרוואוואדסק עדה לישראל ואם רב לעדה ובית כנסת; היא הסבירה לי כי רב אין במקום והיהודים המעטים והעניים, מיוצאי הצבא, מסתפקים בשוחט בלבד. כמו כן אין בית כנסת ויש רק בית-מועד לתפלה. הכטח הבטיחה אותי כי תשלח אלי את השוחט, אך הוא לא בא. אין זאת כי הפחד מנעה, או אפשר שכחה האשה את דברת.

בעל בית דירתי קרא בשם איש יהודי עשיר אחד, הלא הוא הסוחר מינקין, וגם אמר לבקש ממנו כי יבקרני, אך האיש לא נמצא בעיר. כשבת באה אשה עבריה אחת ותאמר לבעל הבית כי יש את נפשה לראות פניו, אך אנחנו היינו יושבים באותה שעה. בעל הבית שאל אותה לשמה ואם היא מכירה אותי מכבר. היא השיבה, כי בנה או שאר כשרה היה משרת אותי בפטרבורג. היה בדעתה להכנס פעם שנית, אך לא באה. ביום השבת אמרתי ללכת לתפלה בצבור, אך שומר צעדי הכביד עלי ואמנע מזה. גם אמר אמרו לי כי אף לזה דרוש רשיון מאת שר הפלך ואשוב מחפצי.

סוף סוף הגיע היום השני המקוה. בער האשנב נשקפנו ונראה בעמוד האניה במבוא העיר (עד לחוף לא הגיעו האניות, כי העיר דרשה מחברת האניות להעלות את השכר; על כן עגנו האניות בסבוא הנהר והתקשרו עם העיר על ידי סירות). הלכתי יחד עם בעל הבית להקביל פני נאדי, אך לא מצאנו עוד סירה בחוף, כי כולן הפליגו לאניה. פה בחוף נמצא גם שר השוטרים. אך טרם ישכנו לנות ואראה בסירה המתקרבת אל החוף את נאדי והמשרתת עמה (היא נאסטיה המבשלת בבית מיננה). פני נאדי היו כמו שרועים וכחושבים; מתחת לעיניים התוו קוים עגולים, כחולים צהובים. לבי גקרע לגורים למראה הזה. אין זאת כי רבות הרעות אשר שבעה לה נפשה בימים האחרונים. ומיד שבתי ואהרהר במיננה: מה מראה פניה כעת? רושם המאורעות האחרונים ודאי נתן בה אותותיה אוחות, בעיקר משום שהגיעו לאזניה לפתע-פתאום כהלמות רעם ביום בהיר. אך הנה ירדה נאדי מן הסירה. מיד לאחר ברכת השלום ראשונה סקרה בלא מנוחה על סביבותיה ותקם ותשאל לשלום אמה, אשר נשארה בבית. הצגתי את נאדי לפני שר השוטרים והוא השמחחה לה בנמוס. אני נזכר שוב בהשערתי ששערתי כי נאדי תהיה צפויה לכל מיני

תלאות ופורעניות מצד הפוליצי. בעל ביתי הודיעני בהתגלות-הלב, כי לא יוכל להכניס את נאדי לבית-דירתנו בטרם יגיש את תעודת-המסע שלה לעיני הרשות ויקבל ממנו רשיון מיוחד לכך. אך בראותו את מנהגו של שר השוטרים עמנו, לא שב עוד לדבר בענין זה ואיש לא פגע בה לרעה אף כמלא נימא.

III

עם בואה של נאדי הווארה מעט פאת השמים אשר מאחורינו, אך לפנינו עוד סך עב הענן, אין אנו יודעים כמה תאריך גלותנו, אם גלות היא לפי שעה או לכל ימי חייו. אבל פתח נפתח לי להציץ בו אל מעשי-התעתועים הנעשים מאחורי הפרגור בלשכת החשאים אשר לפוליצי... במכתב הכתוב אלי באחד עשר במאי אני קורא: „אין ספק כי אתה, וגם אנחנו כולנו יחד אחר, נפלו קרבנות לשטנה נמבזה, שקבלה חוקף ע"י שוחד הגון. על חטאים אלה נמצאת חייב: א) כי תמכת בכסף בירי תלמידי האוניווערזיטאט הקושרים, ב) כי השתמשת בשמו של גינצבורג¹ ותקבץ כסף לפעולת ההטפה כנגד משטר הארץ. ג) כי בעד השתדלוותך להעתיק הנה את מושבו של הרב ממוהילוב² קבלת ממון רב ותתן את הכסף לצרכי אותה ההטפה. ד) כי באת במגע ומשא עם אנשי כת הסוציאליסטים שבחוץ-לארץ. וה) העידו כך כאלו אתה אחיו, עצמו ובשרו של מקס גורדון. כל הדברים האלה נודעו, כפי שהסבירה לי נאדי, מתוך התשובה בכתב שהשיב הגינראל-גוברנאטאר גורקא לגרף איגנטייב. לו גם פקפקתי במקור מוצאה של השטנה הזאת, הרי הסעיף השלישי מבאר את הדבר באר היטב. אמור מעתה, שכל אלה החפושים בדירתי כדי למצוא איזו אשה לבית קוירנסקי, קרבתי המדומה למקס גורדון, בית-עקד-הספרים המדומה שכונו ידי, כביכול, – כל אלה לא היו אלא תכסיסים מזויפים כדי לחפות על הפגיעה האמתית שפגעו בי בשוט לשונם אנשי כת החסידים – אנשי בריתו של הרב לנדוי. מכיר אני, כי בראש וראשונה היתה יד הנבל ר-ג בעלילה הזאת. אלמלא הוא לא ערבו את גפשמ מ, ושאר תומכי לנדוי, לתת ידם לשקר כזה, הן די היה לעיין רגע בספרי הלשכה של שר העיר גופא, כדי להוכח, אם אמנם השתדלתי לטובת לנדוי, די היה לסתוח את ספרי הקהלה, כדי לראות מי ומי השתדל לטובת לנדוי. די היה לשאול פי כל איש עברי, המהלך לתומו

1 הכרן גינצבורג יושב הראש בקהלת עדת ישראל בפטרבורג ובחברת מרבי השכלה בישראל
בשתי החברות האלו כהן יליג בכהונת מוכיר.

2 רב לצות ישראל בפטרבורג, אשר קודם לכן על כס הרבנות במוהילוב.

ברחובות פטרבורג, וביחוד את מ. פ. פרידלנד, את י. מ. מלכיאל ואת ד. פ. פיינברג. כדי להודיע שאני הייתי בין ראשוני המתנגדים ללנדוי, די היה לחקור בספרי הבקורת לעדת ישראל בוויילנא, כדי להוכיח בעליל אם אמנם יש לי אח בשם מאקס אם לאו. ולו עכרו בתם-לבב על כל אוסף האגרות שהחרס אצלי, המקיף תקופה בת חצי יובל שנים, חי אני אם היו מוצאים שם אף דבור אחד, המעיד בי, כי אמנם בא אני בסוד הסוציאליסטים, אשר תורתם זרה לרוחי ואת האנשים הדוגלים בשמה לא אכיר ולא אדע. ולבסוף, חקירה ודרישה קלה בספרי הדינים-והחשבונות של הועד (להבדיל מרבי השכלה בישראל) היתה מראה איך נהגו במתן התמיכה לתלמידים, למי מהם נתנה התמיכה ואם חלקתי את הכסף לסי ראות עיני אני או בפקודת הועד. אך הלא על כן נתן השחר, הנזכר במכתב שהביאה נאדי, כדי להניא מכל החקירות והדרישות האלו, על כן גם החזיקו בסוד גמור את האשמות שהאשימוני בהן והעלימון אף מדעת המנהל לעיני המשפטים בלשכת שר העיר ל. א. קודומובסקי; על כן גם גזרו על הראיון אתי עוד בימים הראשונים למאסרי. מובטחני, כי אף מחלקת-הסתרים של הפאליציי לא האמינה כי יש יסוד ממשי לאשם אשר הטיחו בי, שאם לא כן – היתה נוהגת כי בחומרא יתרה מזו, גזרת גלות לאדמת פלך, הסמוך לפטרבורג, הוא עונש קל יותר מדי כעד עבירות מסוג זה. מה ראתה איפוא להתנהג במדת הרחמים?

להתעללות מחוצפת כזו באמת היה מוכשר רק אדם תקיף ומופקר כר-ג. מתאר אני לעצמי איככה זה האיש... מתפאר ומתהלל במפלתו של גארדאן. גם מקסים, גם אברהם ידיעוני, כי האסון אשר מצאני חולל רעש גדול וגולל עלי רחמים רבים מכל צד. „הכל משתתפים בצערך – מוסיף מקס לכתוב במכתבו – והכל מתמרמרים מאד על אלה המשטינים הנבלים... נכבדות ידובר כך בכל חוגי החברה שבעיר“. בנוסף זה כותב גם אברהם. אמנם כל זה טוב ונעים לי, אפשר לאמור כתחבשת של פושרין לפצוע אנוש המתבוסס בדמו. השאלה היא רק אם ירפא לו.

אברהם אומר, כי רפא ירפא: „עתה יודעים אנו מה האשמה וכןגד מי עלינו לאסור המלחמה. מעתה אהיה מונה את הימים עד שובך אלינו במנין שבועות ולא ירחים“. כה יכתוב אברהם הנוח להתלהב. די היה כי יריץ הגרף איגנסייב אגרת לגורקא, להפיח אמונה בלבו, כי הנה קוראים לנו דרור, ובכל זאת באו הושאנדארמים ועשו את שלהם והגלונו עד הלום. אך הנה גם מקסים מדבר אלי בסגנון זה: „יש לקוות כי שעת גאולתך קרובה

לבוא". כה יתן האלהים, אך אמונתי רפה בקרבי, לא הרי בטול גורדין כהרי הגזרה גופה; וקשה שיבת גלויות — מאשר להוציא ממסגר אסיר.

מה שנוגע למצבי בחומר, יודיעוני שניהם כי חברי הקהלה והועד, בהיותם בטוחים כי ימי גלותי לא ימשכו, החליטו להניח את מקומי בשבילי, והם יוסיפו לשלם לי שכרי כבראשונה. מחרה בעיני תקותם זו לשיבתי המהירה והרי כל מעשה לקרב זמן חרותי אינם עושים. האם לא היתה זאת מהובת אנשי ההנהגה והועד לעמוד לימיני עוד בימים הראשונים למאסרי ולא לחת אותי להתענות ששה שבועות בבית הבורז והלא אף איש לא נקף באצבע לטובתי, אף את החותם מעל לשכת הועד לא ישתדלו להסיר. מכיר אני ויודע שרונטאל¹ וקופמן², שאברהם ומקס באו עמם בדבריהם, הוגים לי רק טוב וחסד. גם מנית אני ששאר החברים העומדים בראש, אשר אין אני רצוי בעיניהם (כמו מ. פ. פ., למשל וכמו כן י. מ. ג. וי. א. ק. בהנהגה וה—בי ואפשר גם ב—ק בהועד) יתביישו בזמן הראשון להתנגד לכך, אך השאלה היא אם ימים רבים יוסיף הדבר להיות כן? ידעתי גם ידעתי טיבם של מוסדות כגון אלה. יעבור חודש, יבוא שני, והנחומים הנכמרים יתקדדו ויחזר עמם יתקדד גם מקורם, אחרת לא תוכל היות, ומה אם שנים על שנים תאריך גלותי?

נאדי הביאה עמה מאה ר"כ, מאתים ושבעים ר"כ הפקדו בבאנק. כלי הבית נמכרו כמאתים ושמונים ושבע ר"כ. בשעתם עלו לי ביותר מאלף. עוד היטיבו הילדים לעשות שנחפזו למכור הכל, כי בעוד יום באו שוטרים ורצו לשמור על רכושי. רב תודות על הדאגות והמסירות הזאת! אם רכושם של הגראפים איוואן ואנדריי אוסטרמן, שהגלו בפקודת יקאטערינה השניה, נערך בסך עשרים וחמשה ר"כ ושמונים וארבע פרוטות (עיין במאסף קדמוניות רוסיה", יולי שנת 1897, עמ' 461) — רכושי במה נחשב הוא. לי נמכר מטעם הרשות? מקסים כותב: "אף-על-פי-כן מכרנו רהיטי ביתך, כי קשה היה לשמור עליהם. אם אמנם סדור הבית מתחדש יעלה במאות אחדות יוהרי הרי הכל ימלא לך במדה גדושה". מקסים הטוב אינו מבאר מי ומי ומאיוה מקורות ימלאו לי את ההפסד הזה.

החל מן השביעי במאי קני נהרס, מעוני נעזב, הפסנתר ושאר ההפציות הובאו לבית מקסים. אוסיפ לן בבית רימאן, סועד אצל מיגנה ומבקר את הגימנסיה אשר על יד גשר אלארסש. המסכן! ימים קשים הגיעו לו עתה!

1 רונטאל, מאילי הכסף והגדילים שבעיר, היה חבר לועד מפיצי ההכנסה.

2 א. קופמן, סוחר מפורסם ועסקן צבורי בפטרבורג.

עם כל ההבטחות המרגיעות שבאוני מאת אברהם ומקסים, לא קייתי לזכות בדין. אמנם כל סעיפי האשמה שהוטלה עלי יסודם בשקר גמור, אולם מי האיש אשר יקום ויוכיח את כזבם לפני הרשות, אשר לא תתן אל לכה לבקש באורים והוכחות ותתן אמון בדברי המשטינים בלברז וגם נערך כתב השטנה בערמה הראויה לתחבולותיו של מקיאווילי. הסעיף הראשון, למשל, נסמך לכאורה על דברים שבמציאות. אמנם כן תלמידים למאות קבלו מידי סער ותמיכה, אבל התלמידים האלה לא היו כלל בהקשרים והתמיכה נתנה מידי בפקודת הועד על סמך התקנה הקימח; כל זה היה כובא בספרים ובדינים וחשובונות מודפסות. אך מי יבוא ויסה ארון לדברי-באורים אלה? לא פהות מזה כוזבים גם שאר סעיפי האשמה. אך איך אפשר להוכיח את אשר איננו קיים במציאות, וביחוד כשאין אונן קשבת לך? ואם גם בוא יבוא היום, אשר יעלה בידינו להוציא לאור צדקתנו לפני הרשות, גם אז יהיו חיינו בעינינו כמקופחים לעד, יען כי עד העת ההיא לא יניתו לי עוד את המשרה, ומקוצר יד לא נוכל לתבן עתידה של נאדי ולכוון להכא את תנוכו של אוסיפ.

אברהם שלח על ידי נאדי מכתב אל רינדזיונסקי. היא הלכה למסור את המכתב לידי, ויקבל אותה בסבר פנים זעומות. אף יד לשלום לא הושים לה. "כבר כתבתי לדודן", אמר לה ויסיף לה לקח למעני, שלא אעשה בימי מגורי בפודאש קטנה או גרולה שלא על דעת הרשות.

לאחר ההתיעצות שהיתה ביני ובין אשתי באנו לכלל דעה, שלא טוב הדבר, כי נקח את נאדי איתנו. לאחר כל הקורות המוצאות אותנו. לאחר שאברהם ומקסים לא הצליחו לגאלנו עד לכתנו בגולה וכמו כן בגיל טעב המהומה והמבוכה השורר כפה במדינה — קשה לקיות כי יבוא במהרה איזה שנוי לסובה במהלך משפטנו וכי ישיבו שבותנו בקרוב; אם תהיה זו גלות שלמה לכל ימי ואם רק למשך שבוע אחדות, בין כה ובין כה הלא מעמדי בחיים גהרס, כהונתי לא לי תהיה וכעס הנומנים שקבצתי על יד נוציא לפיגור. אך אם אמנם נכרזי מארץ-החיים למה זה נקבור את נאדי חיים בדמי ימיה?

למהיום היום, הוא היום השלישי, בחמשה עשר לחודש, נוערה נסיעתנו לפודאש. היתה לפנינו דרך באניה אחורנית לוונזיסיניה (כמאתים פרסה) ומשם באניה עד ויטגרה (שכעים וחמש פרסאות) ומשם עד לפודאש דרך

מאה ושתיים פרסאות, ברכב". חליתי פני שר-השוטרים, לכל יאכפו עלינו נסיעה מהירה, אשר תכבד מאשתי, כי מצב בריאותה רופף עוד. הוא אמר כי ישלח אתנו שוטרים, אשר יצייתו לדרישותינו. — בצאתי לפודאש הגשתי בכל זאת כתב-בקשה לשר הפלך, כי ישתדל להשיג לי היתר ישיבה בפטרוזאוואדסק, למען אוכל לחנך את בני בגימנסיה שבעיר. על ידי שר השוטרים הושב לי הכתב בצירוף הוראה, כי אערוך את בקשתי על שם המיניסטר לעניני פנים ושר הפלך יגיש אותה בשמו. בקשתי מאת שר השוטרים כי ידבר בעדי אל שר הפלך, כי ימליץ עלי טובות. הוא השיבני: "כי אמנם כך היה במדובר". לפני הנסיעה הוטל עלינו עוד לעמוד לפני המצלם. תמונות תבניתנו שהביאה עמה נאדי מן הבית, לא הניתו משום-מה את דעת הרשות; שמונה טופסים לאיש דרשה, אגב נשתמר בידם ה"ניגאטיב" ויוכלו להכין טופסים בלי סוף. להמציאם כנראה לספרי התמונות שבכל לשכות הזשאנדארטים במדינה. אך הלא כבר צלמו אותנו בפטרבורג; על שום מה לא שלחו תמונותינו לפטרזאוואדסק והיו חוששים בזה ששה רוי"כ לקופת המדינה? כצהרים הוליכו אותנו אל הפוטוגראף. היה מזג אויר חם; אשתי היתה לבושה אדרת השער ואני — אדרת חמה; היה עלינו ללכת ברגל כבדת ארץ רחוקה. פוטוגראף זה הוא איש היודע יפה את אומנותו. התמונות נמצאו כשרות מיד, את שכרו קבל המצלם שלשה רוי"כ לגולגולת.

אחרי ארוחת הצהרים עשינו חשבוננו עם בעל הבית וקרוב לשש שעות נסענו אל האניה. שבוע ימים זה שעשינו בפטרזאוואדסק עלה לנו בחמישים רוי"כ. הפריסטאו בא לקחת אותנו. בחוף מצאנו את שר השוטרים. האניה לא תקרב ישר אל החוף. ישבנו בסירה, הקפנו את האניה ונסרת הרבה עד שעלינו במדרגה הצרה והרעועה מאד. עליה זו אינה נוחה כלל וסכנה כרוכה בה. במשך כל הזמן הזה תתשוטט סירת-הצלה סחור סחור לאניה על כל צרה שלא תתרחש. הסירה המקיפה את האניה, כדי לגשת עד המדרגה, נדה ונעה כקלפת האגוז.

יחד אתנו נשלחו לפודאש עוד שתי עלמות. על כן הוסיפו על שני השוטרים המלוים אותנו עוד שלשה זשאנדארמים. בשמונה שעות הפליגה האניה. הלילה ליל מוצאי חג השבועות. קנינו ישיבה במחלקה השנייה, אכן העבירו אותנו למחלקה הראשונה ושם ישבנו יחד עם נאדי גם בלינו עד השעה האחת עשרה בשיחה. אז עלו אשתי עם נאדי למסתן ואני ערכתי מכתב לזאב קפלן¹ וסופס כתב בקשה בשביל חברי הקאמיטעט. בשעה אחת

1 הזק"ף מחותנו של יל"ג (אבי חתנו). מסורר ופדגוג עברי (1826—1887), שילוב היה קשור אליו בעבודות אהבה וידידות במשך שנים רבות.

אחרי חצות שכבתי וארדם. בארבע שעות הגיעה האניה לוונזיסיניה. וכבר עמדה פה האניה ההולכת לויטגרה. האניה ההולכת פטרבורגה (המלכה) שהתה שלש שעות בוונזיסיניה. על ראש המלכה בלינו כשתי שעות כחברת נאדי. או נפרדנו מעמה ונעבור אל האניה האחרת. אהה, מה קשה היתה הפרידה על הנערה האומללה מעם הוריה ההולכים בגולה. אשר אחריתה מי ישורגה. אף לבנו לא היה קל עלינו. באניה האחרת, לאחר ששבעה לה נפשנו דמעות לרוב, שכבנו להנפש. אך מן השמים לא חפצו בשלותנו. אניחנו היתה צריכה לחכות עד בוא האניה ההולכת מפטרבורג. על כן עמדה להפליג לא קודם מחמש שעות אחר הצהריים; וימאנו הושאנדארמים לחכות ויבחרו לנסוע ברכב. לשוא הוכחתי להם, כי לא נרזית בזה מאומה. כי בסוסים לא נגיע לויטגרה לפני תשע שעות ואף האניה העושה דרכה בארבע שעות תגיע עד הזמן ההוא. לשוא בארתי להם את מצב בריאותה הרפה של אשתי— כל דברי היו ללא הועיל. בתשע שעות באו והודיעוני כי הסוסים מוכנים לדרך. בקרב הימים נודע לי מדוע כה הקשיחו הושאנדארמים את לבם. הטעם הוא כי מן הגסיעה ברכב הם מפיקים תועלת לעצמם. תשעה אנשים היינו יחד עם המלוים. לפי הדין עלינו לנסוע בארבע עגלות, הרתומות כל אחת לשלושה סוסים. אך אנחנו נסענו בארבעה זוגות; וכך סמנו בכיסם דמי נסיעה. שכן ארבעה סוסים בדרך של שבעים וחמש פרסאות, סך תשעה רובל באניה לא חשכו לנפשם מאומה. באנו לויטגרה קרוב לשמונה שעות בערב ובעוד אנו שותים כוס חמים ותעבור האניה. עד ויטגרה שבעים וחמש פרסאות. מויטגרה עוד מאה ושתיים פרסאות לפנינו. כשבעים פרסה מויטגרה. הדרך כמעט כולה יער. לא שדה ולא כפר. החוות הקטנות, אשר בהן תמצאנה תחנות הדואר, בנויות בתוך היער ומראיהן דל מאד. מן התחנה האחרונה ועד לפודאש. דרך שלשים ואחת פרסאות ורבע הפרסה. עתה יחצה היער. בצדי הדרך יגלו לעין שדות חרושים. בשנים מקומות נודמן לנו לעבור באגם והמים הגיעו עד לבטן הסוסים. ליד פודאש גופה עושים בעקיפין דרך שתי פרסאות עד למעברה ההולכת על פני נהר וואדלה.

ביום החמשי, בשבעה עשר במאי, בשבע שעות בערב, הגענו סוף סוף לפודאש. קרבנו לבית הפקידות. האימפראוויניק לא היה בעיר. הקביל פנינו סגנו. מיכ. ארציפ. ווטיקוב. גם פה באנו על החתום, שאם ננסה לברוח, דיגנו להגלות לחבל יאקוטסק. והסבר הסבירו לנו כי כל התרחקות מחוץ לתחומי-העיר, הרי היא כנסיון לבריחה. ולא עוד אלא שהגולים, אשר עין ההשגחה עליהם, נתונים לבקורת מיוחדת: בבוקר-בבוקר יביא השוטר לביתם

את הספר ורשמו בו הגולים את שמותיהם. ובערב-בערב שב השוטר לחזור על בתיהם. למען יראה אותם עין בעין. מיד לבואי אצתי לבשר במכתב קצר לילדי, כי הגענו בשלום. היום היה יום משלוח הדואר ויום המשלוח הבא חל ביום השני. אולם אחרי כן נודע לי כי לשוא נחפזתי, מכתבי מן השבעה עשר לחודש הגיע יחד עם זמכתב מן היום השני שבכ"א בו. כשתי שעות החזיקו אותנו בבית הפקידות וישלחנו לנפשנו. לפי שעה התאכסנתי בבית תחנת-הדואר. הגתונה בחכירה לידי אכר אמיד בעל-בית בשם מיכ. וואס. סירגייוב. למחרת היום יצאתי בלויית פקיד הרובע לבקש לי דירה. שר השוטרים בפעטרואוואדסק אמר לי, כי יתכן שבפודש נהיה אנוסים לגור בקסקטין. אף אמנם כמעט כנים היו דבריו. אמנם מצויות גם דירות פנויות בעיר. אך כולן בלתי מיושבות כמעט. חרבות ממש. עוד לילה בלינו בתחנה בדיוטה התחתונה שכבית סירגייוב. ולמחרת שכרנו לנו את עלית הבית בשכר שבעה רובל לחודש. הוא נטל על עצמו להספיק לנו ויהיטים וכלי מטה איוו שהם וכמו כן כלי-אוכל. בעשרים לחודש שכרה אשתי משרתת בשכר שנים וחצי רובל לחודש. מעתה נהרו הימים באורה חיים שומם ורל-ענין. במצב מדוכא זה. בהיותך אין אונים להושיע לעצמך. באין חברת רעים להתרועע עמם ולהשיח לפניהם. על כרחך אתה נופל לתוך עצב ושממון-רוח.

כארבעים איש היה מספר הגולים הנתונים להשגחת הרשות בפודאש. וביניהם מתי מעט על עוון פלילי. יש כאלה המבלים פה זה כשמונה-עשרה שנה. הכומר לאפינסקי, יליד שאדוב (עיר מחוץ למנין במחוז שאוולי. פלך קובנה) הגלה הנה עוד בראשית שנת 1861 עם החל הקשר הפולני בוורשה. איש אחד. ווילביצקי שמו. מי ששמש תלמיד בבית המרקחת של בירכהאלץ בפטרבורג (ליד גשר חרלאמוב) הגלה הנה בשנת 1864 בענין קאראקאזאוו. הוא נשא פה אשה ועתה הוא מכהן במשרת חובש בבית החולים. כומר אחר. ליודאוויק. בן וורשה. יושב פה זה כארבע שנים. מצאתי פה שני יהודים: האחד. שאול טקאטש. הגלה בעוון הברחת סחורות בלי תשלום מכס ונעשה פה בארץ פלא לסנדלר. השני. וואלף ראוענבלאט. מעיר ראוונא. נשפט בעוון זיוף. יש בזה עוד יהודי אחד. נפה. לא מן הגולים. בן איש-צבא. זאת היא. כמדומה, כל עדת ישראל כאן. בין הגולים שר מאה אחר מחיל הקאזאקים. חליבניקאוו שמו. שהעבירוהו מכבודו וקפחו כל זכויותיו בעוון בזבוז ממון מקופת הממשלה. הוא נרשם על תושבי העיר הזאת. ואהנו איש אחד בשם יושקביץ. בן של גינראל-מאיאר. בעל-בית בככר התיאטראות בפטרבורג. אשר הגלה הנה משנים רבות בפקודת הרשות ואשר ירד עד קצה גבול

העניות והפשע. בית המשפט הפלילי לסלך אולונצק שלל ממנו כל זכויות אזרח, על דבר גנבה, וכעת הוא מחזר על הפתחים ומראהו דל ועוזב עד מאד. אגב, עד תקופת התנועה האחרונה בין בני הנעורים, תלמיד בתי הספר היה מספר הגולים במקום הזה מצער, ומספרים שההמוגחה עליהם היתה קלה מאוד. אך הנה זה כשנתיים, שהחלו לבוא מחוגי התלמידים והתלמידות ומבין מורי בתי הספר לעם. בקיץ זה נוספו כעשרים איש, מן הגולים אשר מלפנים יש כאלה אשר נספחו אל אחת הכהונות כאן. איש אחד, פאליאקאו שמו, שכהן מלפנים בלשכת שר-פלך, היה נתון להשגחת הפאליציני בעיר פאביינץ במשך חמש שנים. כעת הוא מכהן פה בכהונת פקיד לעניני האכרים ובמעלת שופט שלום נכבד. הוא מקבל משכורת עצומה וחי ברוחה רבה. לבלרו של האיספראוויג, (ששכרו באורה פרטי), הוא איש צעיר בשם איוויצקי. הוא הגלה הנה בשנת 1874 מבית הספר שבגאריין על פסע מדיני. לדבריו, ולדברי אחרים על עוון פלילי קל. מורה הכפר קנייאויצווסקי, שהגלה הנה לפני שנתיים, מכהן בכהונת לבלר במועצת העיר. תלמיד האוני-ווערזיסעט, סאקאלאו היושב פה כשנה, עורך מחוזות שעשועים בבתים פרטיים. ליד המועצה לעניני הכפר מחוקן פה בית עקד ספרים צבורי, והבית הזה, לפי סכומי הכסף המוקדשים לו, מתפתח יפה למדי. לכלכלת בית-העקד, מחוץ לשכר דירה, מוציאה המועצה מאה רוי"כ לשנה; בית העקד מונה כיום עשרים וארבעה חברים המשלמים איש איש ארבעה רוי"כ לשנה. אנשים שאינם חברים משתמשים בספרים בשכר 40 קופיקות לחודש. כמאה רוי"כ מוציאים למכתבי עת. בשנה זו מחקבלים מכה"ע: וועסטניק ייוראפי, "סלאווא", "רוסק", "רעטש", "אטעצעסטוועני ואפיסקי", "דיעלר", "גאלאס", "רוסק. פראוודא", "אילוסטרציה", "אגאניאק", "בודילניק" ו"ראוולעסשעניא". יש גם ספרים אחדים טובים, כגון ספר דברי הימים לשלאססער ואחרים. בסדר הענין יש חסרון, כי לא נקבע מספר הספרים הנתנים לקורא אחד ולא הוגבל הזמן להחזיקם בבית, איך שהוא. לאנשים המבקשים מזון לרוחם שמורה ברכה רבה בבית העקד הזה אף אם קטן הוא.

החיים בפודאש עולים בזול, מוכן מאליה, כי כמה וכמה דברים, שהם בגדר צורך ראשון חסרים פה (כך אין להשיג לחם לבן, דיו, ירקות). בעיקר קשה להשיג דברים המובאים מן החוץ, אבל צרכי המזון המקומיים יש להשיג בשפע ובזול. על אלה יחשבו: דגים (שיבוטא במחיר שש קופ., ז'כים 8-6 ק., אלתיט 12-10 ק., הליסרא), מחיר חמאה חמש עשרה ק., חמאה מותכת 25 ק., חלב טהור שלש ק. הכר, עשרת ביצים מחירן 12-10 ק. החל מיום החג

של פטרוס נמצאים למכירה עופות בר, המצויים לרוב ביערות הסביבה ובבצותיה (עד לכ"ט ביוני, יום החג, גזרו על הציד). קנינו ששה ברווזים בעשרים וחמש ק. בסתו ניצודות ארנבות רבות ונמכרות במחיר ארבע-חמש ק. הארנבת. בשר נמכר בשמונה-חשע קופ. הליטרא, אבל הבשר איננו טוב, כולו גידים, בעיקר חסר פה לחם. אם משום שהאדמה אינה נותנת פה את יכולה, או משום רפיון-ידיי של העם העובד, לא אדע, אך הלחם מתבואת המקום מספיק רק עד חג הולדת הנוצרי: מכאן ואילך מתכלכלים בלחם-חוץ. בגלל מזג הארץ הלה אין המלפונים באים ליד גמר-בשולם. המועצה לעניני הכפר ממלאה בקיץ אסמיה קמה כאלף שקים במחיר ששה רוי"ב השק. ובמחיר זה גם תמכור אותו בחורף לדלת העם. כל בעל בית אושה לחמו לצרכיו. בכל בית ובית מצוי תנור רוסי ועצים להסקה הם בוזל רב, משמונים קופ. עד רוי"ב אחד האמה המשולשת. הלחם הנקנה בשוק במחיר שתי קופ. וחצי הליטרא איננו טוב, כי איננו נקי כל צרכו; אנחנו אפינו לחם בעצמנו. קנינו קמת בשני רוי"ב וחמש עשרה קופ. הפוד, והלחם היה טוב מן הקנוי וגם עלה בוזל יותר – רק בשתי קופ. הליטרא. להם לכן משיגים בקושי ואף הוא איננו טוב. שמרים טובים אין במציאות.

אקלימה של פודאש שונה במעט מאקלימה של פטרבורג. שתי הערים האלה מקומן בקו מקביל אחד שברוחב הצפוני, אך הקור והלחות מורגשים יותר בפודאש בגלל הבנינים שאינם מוצקים, מזג האוויר בקיץ בשנת 1879 היה סוער ורב-חליפות וגם בחדשי יוני ויולי היו לילות-קור, שמנע שנה מענינו והיינו מעלים אש בתנורים.

נמשכה שלשלת ימים שוממים, דומים זה לזה. קודם מבעור שבועים ימים לא נוכל לקבל מכתבים. אשר לעתונים ולמאספים היה ספק בידי אם ישלחם לי לפודאש, מכיון שבקשתי להעתיק מושבי לפטרוזאוואדסק. אין לפני אלא – לאכול, לישון ולטייל. חומר למקרא אין, לכתיבה – אין הלב פנוי. גמתי בנפשי להעלות על הנייר סרטים אחדים מקורות מאסרי וגלותי, אם כי אמרו לי שיש קצת סכנה בדבר, כי לפעמים יערכו חפושים בכתיב הגולים ויבדקו בכתיבהם. אך, כמדומני, שכל דבר האסור לא כתבתי.

על מהלך המשפט, על מצב רוחנו, על כל רשמי הנפש העצומים ועל המאורעות החשובים ביותר, שארעו בתקופת הזמן הזה, מסופר במכתבי לילדים ולאברהם וכמו כן במכתביהם אלינו, במדה שאפשר היה לספר בכתב הנתון

מלמפרע לעין הבקורת. יש לשער, שמכתבי לא הלכו לטמיון. פה אוסיף עוד רשימות אחדות אשר לא נכנסו לגוף המכתבים ההם.

ביום הראשון, בעשרים להודש, כתבתי מכתב לילדים וכמו כן רשימה בשביל קדמוניות רוסיה¹. ביום הרביעי, כ"ג בו, קבלנו צרור הפצים, שנשלחו על ידי נאדי לפי בקשת אשתי. משמע: הגיעה נאדינקה בשלום. המכתב לא יוכל להגיע לפני היום הראשון, בעשרים ושבעה לחודש.

כתבתי לילדים, בלילה נדרה שנתי, הקיצותי מדוכא כולי ברוח טרה וזועפת. ראשון בשבת, כ"ז לחודש. בקרתי בבית האיסטראוויק פלאטון פעטר-פעטראוו. הוא קבלני בנמוס ובסבר פנים יפות. הכל אומרים עליו, כי איש טוב-לב הנהו.

קבלתי מכתב מאת מקסים. מיום השבעה עשר לחודש, — הוא יום בואה של נאדי — בצירוף פריסות-שלום מאת מיננה ונאדי... מקסים מודה כי תקותו של אברהם שבעור שבועות אחדים תבוא גאולתנו, היא פרי התלהבותו, ובכל זאת אף הוא, טובר, שיש לנו הצדקה לקוות כי פרידתנו לא תמשך לאורך ימים². אך זהו סגנון-דיפלומטים! ומה מעט יש בזה כדי להרגיע את רותנו הנסערה!

בשם אברהם — דרישת שלום ותו לא מיד. הוא לא מצא לנחוץ לו לכתוב. אין זאת כי לא איש בשורה הנהו היום והרי הוא מתביש לכתוב. — אוסיף המסקן! מה סרופים הם חיינו כעת! את ארוחתו הוא אוכל בבית מיננה (ברחוב סרגייבסקה). לן הוא אצל רימאן (בפנה נדחת ליד גשר אבוכאוו) ולגימנאסיום הולך אל גשר אלארטש. — שלחתי אגרת למקסים ולאברהם. הערב הביאו גולה חדש, נתגלה, שלינאווסקי הוא זה (יהודי מומר). לפנים כתב במכ"ע לישראל. בפטרבורג התפרנס ממלאכת סופרים. חושדים בו, כי יש לו יד באדמה וחושש³.

רביעי בשבת, בשולשים לחודש. קבלתי מכתב מאת מקסים מן העשרים לחודש. לב זהב לאיש הזה. מרגיש ומכין הנהו מה יקר ערכם של מכתבים תכופים בשבילנו, והרי הוא כותב תכופות, אם כי חדשות לבקרים אין. אילמלא הוא, מה קשה היה לנו לשאת בסבלנו!

חמשי בשבת, כ"א לחודש. ערכתי מכתב ארוך למקסים. מלאתי את בקשתו ואוסיף גם מכתב לגנייראל קויפמן². ידיעות מתולדות ימי. — כתבתי לאברהם.

1 אין זאת כי נתחנן לרשימה "לבנון ולעונינאן" (בקשר עם רשימותיו של אלאבין), שנרפסה בחוברת התסיפית של "רוססקאיה סטארינא" שנת 1879.

2 הגנרל-אדויטנט ק. ס. פון קויפמן (1818—1882). בסנת 1865 היה גנייראל-גוברנסאר בוולגא. או התודע אליו יל"ג. גורדון היה בעת ההיא ממקח בית הספר היהודי משעם הסמולנסקי בסעלו שלך קובנה.

יום ראשון, בשלישי ליוני, כל מכתב לא הגיע. אין זאת, כי בגלל
אשר העתיקו מושבם לנאות הקיץ. כתבתי להם בענין זה.

ברביעי בשבת, בששי לחודש. הגיע מכתב מן היום העשרים וחמשה
לחודש מאי, מ"בית-העדר", הם מיהלים לבואם ^להזקן (ואב קפלן) עם בתו
מריגה. מה רבות אשמח לזה! טוב, כי יסור מעט רוח השממון מלב הילדים.
היום החלתי לקבל מכתבי-עת ("נוכחיה וורעמיה" ו"המליץ") הכתובת
מודפסת לטודאש. אין זאת, כי חקי מקסים ומצא, אשר בקטתי בדבר העתקת
מושבי לפטרוזאודסק לא תמלא. אבל מדוע זה כן?

ביום הששי, בשמיני לחודש, שלחתי ישר מפה צרור ובו שני זוגות
פוזמקאות. ססרגה אשתי ליעקב¹ לחג יום הולדת אותו, החל בט"ו לחודש. כתבתי.
ראשון בשבת, בעשירי לחודש. הגיע מכתב גדול מאת מיננה. אמנם
כן הוא. בקטתי בדבר העתקת מושבי לפטרוזאודסק הושבה ריקם. האלהים עמם.
(ברבות הימים נתבררו סבות המאון. בפטרוזאודסק גופה נתגלו נסיונות
של הספה ריוואלוציונית. מטעם זה נתנה פקודה לשלוח מן העיר אף את
האנשים, שהישיבה במקום היתה מותרת להם. השכל מחייב איפוא, שמן
הנמנע היה להתיר ישיבתו של אדם חדש. וגם זו לטובה: לו הורשה לנו
הדבר, היינו עוברים לפטרוזאודסק ואח"כ היינו אנוסים שוב לחזור משם).
האימפראוניק בא לבקרני. בקטתי וישלה לי את מערכת משחק השחמט
אשר לו. בשום מקום אחר אין להשיג. עתה יהיה זה לי ולאשתי לשעשועים.
אני אשלח לו את גליונות ה"נוכחיה וורעמיה". כאשר בקש.

בו ביום קבלתי מכתב מאת אברהם (מן ה'31 מאי). הוא מוכיחני על
פני בגלל רפיון רוחי, אתה אומר שוא לתקוותי, אבל טעב הדברים מראה
אחרת. — הוא כותב. ורצונו לומר, שאדם אחד, הקרוב לגינראל-גוברנאטור,
מביט בעין טובה על עניני ומיעץ להקדים ככל האפשר בעריכת כתב-בקשה
מפורט על שם השר. אכן, גם זו הוכחה: כיון שאתה מבטל את תקוותי, הרי
אני מוסיף לך תקוות על תקוות חדשות. נראה, מה יהיו פני המציאות!

(עין פרק הזכרונות כעבורו של יליד בשם "גורדון" עם ק. פ. קויפמן, שנדפסו בירחון "יברויסקיה
ביבליאטיקה" כרך א, עמ' 134—124). בסנת 1875, בהיות טון קויפמן בפטרבורג, בא אליו גורדון לבקרהו.
—כשעמדתי להמיר מעט — מספר גורדון בזכרונותיו ההם — ^{הוא} ק. פ. אולי יוכל לעשות דבר-מה
לטובתי. גם הציג לפני ^{הוא} עלי לפני שר ההסכלה ושר הטגים. הודיתי על הסרו ועניתי, כי בשעה
זו מרוצה אני בגורלי ואין אני חס מחסור כל דבר. בסנת הרעה, היא שנת 1879, זכרתי בהפך חסר זה.
בהיותי במקום נודמן לקרוא במכ"כ, כי ק. פ. הגיע לפטרבורג, ערכתי לו אגרת ואבקש ממנו
להעיר על כסרותי וישרי ^{הוא} הרשות. פון קויפמן הסה אונן קשבת לדבריו ותמך בבקשת גורדון.

באחד עשר לחודש. אשתי חלתה. לחיה הימנית צבתה. כל הלילה לא נחנה המסכנה תנומה לעפעפיה. מתענה. מתירא אני אם לא חורה חלילה מחלתה הישנה לקדמותה? היא בסרכת לקרוא לרופא. מניחה אספלניות של מייבונג ומלה ברטולטי.

בי"ג לחודש. מקסים במכתבו מן הראשון ליו"ב מבשרני, כי אוסיפ עמד במבחן ועבר למחלקה ה', את משמרתי בהנהגת הקהלה תפס לפי שעה י. לורי.

יחד עם זה הגיעני מכתב מאת אברהם מן הרביעי לחודש. בו ביום בקר אצל הגיניראל-גוברנאטאר ושה עמו כעשרים רגע. הגיניראל-גוברנאטאר הבטיח כי "הענין יחקר שנית והצדק יבוא על מקומו". קבלתי חפצים; צרור ומשקלו כ"ט ליטראות.

בשבועה עשר לחודש. הגיעו מכתבים מאת אברהם ומקסים מן השביעי לחודש. הראשון משעוי. כי סוף דבר יבוא בשבוע הבא. ומקס אימר - בעוד שבוע-שבועים. - הוא קבל חמשים רז"כ בהנהגת בהכ"נ שכר חודש אפריל. ההנהגה עדיין לא ערכה כתב-בקשה אל הגיניראל-גוברנאטאר. לדעת מקסים אין עתה עוד כל ערך להתערבותם. אף על פי כן, דומה לי נוח היה יותר אילו עשו זאת. בכ"ד בו. מיננה ומקס מודיעים. כי אברהם הביא את מכתבי לפני קויפמן והוא הבטיח להתראות פנים עם הגיניראל-גוברנאטאר ולהמליץ עליו טובות לפניו. בשנים עשר לחודש הגיע זאב קפלין אליהם.

בכ"ד לחודש. קבלנו חלק מן החפצים שאכזו לנו בדרך לפטרוזאואדסק, יחד עם צרור זה הגיע מכתב מן האחד עשר לחודש. שנתעכב בדרך. מאת מקסים. נארי ואוסיפ. כמו כן בא מכתב מן החמשה עשר לחודש מאת זאב קפלין. הוא מתאמץ להרגיע את רותי ואף יוכיחני על רפיון-רוחי. הוא מזכיר את שני האסונות שמצאוהו לפני שנתיים והנה לבו לא נפל עליו בכל זאת. האלהים הוא היודע אם כן הוא. את מכתביו מן הימים ההם לא קראתי. והוא קרא (לחנם) את כל מכתבי, שנכתבו, כמובן, מתוך רוח נכאה. אכן במכתבו הגיע למטרה הפוכה מזו ששאף לה. במקום לאמץ את רוחי, רק הרגיזני שבעתים. מכתב זה בסופו עובר למין גוסת ממשלה מלומד, המתכוון לצנוורה, ומלא חתפוכות. הוא בא לנחמני ואומר, כי בעוכרי היתה המחלה הכללית, אשר היא גם בעוכרי ארץ מולדתנו כולה. ר"ל - מפלגת המתקוממים במלכות. והוא מסית מלבו, כי אני לקיתי לא מיד הקושרים כי אם

1 בסוף אוגוסט שנת 1879, בשבוע י"ג לפטרוברג מגלותו, מצא, כי משרתי משרת מזכיר בקהלה עזת ישראל בפטרוברג (וגם בועד חברת מרבי השכלה בישראל) תפסה בירי אחר.

מיד הרשות, אשר הייתי לעיניה כאחד הקושרים האלה. וגם זאת: מה גזרה שיה בין מות אשתו ובנו לפני שנתיים ובין הגזרה אשר באה בחתף עליה אדם יולד למחלה ולמות אך למאסר ולגולה לא יולד. להנתן בבית הכור ולהשלח לארץ גזרה – הנה אומר – למות בטרם תגיע שעתך, למות בעוד אשר לא אבדו בינתך והכרת החיים. האסון אשר מצא אותו – עוד אנו צפויים גם לו וסבלותינו עתה – הם מחוץ לחשבון ומנין. מלבד זה, הלא במות אשתו, עוד הוא נותר לדואג להם ולמחנך, ומעל בני האומללים לוקחו יום אחד אביהם ואמם יחד. ומה העתיד הנשקף להם אם לא ישיבו שבותנו בקרוב! שלא לבא לידי פולמוס של קולמוס. גמרתי בנפשי להמנע ממענה כלל. לדברי קפלן אני גורם צער לידיים במכתבי. כאילו אין בני מכירים בעצמם את מצבם. בכלל נראה שהתרופה היחידה לנחם אותנו וגם את בנינו היא – „מה אפשר לעשות!“ היא רישא וסיפא של כל הפילוסופיה המקובלת בנוגע אלינו.

בראשון ליולי הגיע מכתב מאת נאדי ומקס מן העשרים ואחד ליוני. מהגיניראל-גוברנאטור אין עדיין תשובה. מקסים כותב: „רק האחרון ברואי-שחור ימנע מהודות, כי יסוד לנו לקוות לתוצאות טובות“. מה יודע הוא זה לדבר בלשון דיפלומטית!

ההנהגה לא ערכה כתב-בקשה. סאליאקאוו לא הסכים לדרך התערבות זו. מתן שכרי ססק.

ברביעי ליולי הגיע מכתב מאת אוסיפ ונאדי. מן העשרים וארבעה ליוני. דברים חשובים אין כפיהם.

בתמישי לחודש בקר בפודאש שר פלך אולונצק. בואו לא גרר כל שנויים במצבנו.

בשמיני ליולי נתקבל מכתב מאת מקסים מכ"ט ליוני. עדיין לא נחרץ משפטנו. „החקירה ודרישה בדבר נמשכת“. לא בידם להחיש את הענין. אין עצה אחרת אלא לחכות לתוצאות. „לנו הצדקה לקוות, כי התוצאות תהיינה לנו לטובה“. – דובר מקסים כדרכו, דרך הדיפלומאטים. – „ראשית, מהיותך חף מכל פשע ושנית – מפאת ההבטחה אשר נתנה“. כל זה טוב ויפה. אבל השאלה היא, אם השתמשו בכל החומר, אשר יוכל להוציא את האמת לאור? האם בארו באר היטב את הסדר הנהוג בחלוקת החמיכה לתלמידים? ומי הוא האיש אשר עלינו שומה לעיין במכתביו –

הזקן (ואב קפלן) מודיעני כי סמולנסקי שואל למוצאות אותי.

ביום הרביעי, ביום לילוי, לא הגיעה אלי כל אגרת. בשנים עשר בו, שוב תלתה אשתי במחלת הגרון והשנים ומכאוביה עצומים. בשלושה עשר לחודש, אחת הגולות (קאסאטש שמה) הובאה לבית-האסורים למשך שני ירחים; כדאי היה לחקור לסבת הדבר.

יום-השבת בארבעה עשר לחודש. זה שני ימים שנפתחו ארבות השמים וגשם שוטף נתן ארצה. ברחובות אגמי מים וטיט יון, אשר רגל אדם לא תעברנה. ומה יהא בסתיו? אך מזג האויר הרע לא ירע לנפשי. אמיץ אני ברוחי ודעתי נוחה. האין בזה אות לטובה?

יום ראשון, בט"ו לחודש, בשבע שעות בבוקר, לבי לאשתי המסכנה. הכאב במלתעות גורם לה יסורים רבים. שמא מחלת הצפידנא היא לה? שמא מתוך טחב האויר בא לה? כל הלילה לא נתנה שנה לעיניה. התענתה, נאנקה ותכן בקול. אף אני פרצתי בכני, מצב רע רע הוא זה, באין לאל ידך להושיע. בעשר ומחצה, הביאו מכתב מאת נאדי ומקסים מן הרביעי לחודש. תוצאות אינן עוד. מקסים מבטיחני, כי לכשיצא פסק-הדין, יבוא אחד מהם אלינו בתור מבשר. מכיון שהנסיעה מפטרבורג לפודאש תארך רק ארבעה ימים, הרי שארבעה ימים קודם לכן, בעשירי לילוי, עוד לא יצא פסק-הדין. מעתה אבד כל ערך לפאסט בעיני. כל יום ויום יכול המבשר מפטרבורג להופיע.

קאסאטש נתפסה לבית האסורים למשך שני חדשים על פי גזר דין של בית המשפט בקיעו. סבת הדבר לא נודעה לי עד היום. שני בשבת, בששה עשר לחודש, פני הרקיע הסתרו. בשבע שעות בערב באו המבשרות מיננה ונאדי לבשרנו כי יצא צדקי ושעת גאולתי באה. רק לפי שעה אל לנו לבוא אל עיר המלוכה. מה פשר הרברים, לפי שעה ומדוע הוטל עלינו העונש הזה. אם הוכח הדבר, כפי שהן מודיעות, אשר הפסק הראשון הוצא על סמך ידיעות כוזבות? הילדים הביאו אתן מכתב מאת ל. ראזינטאל.

יום השבת, בכ"א לחודש, מיננה ונאדי שבו פטרבורגה. בצאתן הבטיחו כי פסק-הדין ימסר לשר הפלך בטיליגרמה. ואחד ממידעיו של אברהם, ווינא-גראדאו שמו, אשר נקרה באניה זאת, והוא מכהן ככהונת שופט שלום בפעטרוזאודסק, הבטיח להשתדל לפני שר הפלך כי ישלח אגרת בידי רק אל האיספראווינק.

קוינו לצאת יחד, אך הרץ לא בא. אין עצה אלא לחכות. שעה רבה טכסנו עצה בדבר המקום אשר נבחר לשבת בו, כל עוד הישיבה בפטרבורג

אסורה עלינו. גמרנו להעתיק לזמן־מה את מושבנו לרינה. ואם מזג האויר יהא עוד כתקונו נכלה מספר ימים בדובלן. אך עוד עלינו לברר לנו איזה הדרך נגיע למסלת הברזל הוורשאית. שיעלה בידנו לפסוח על פטרבורג. מיננה הביאה לי מאה רוי"כ. שנתן ראזענטאל למקסים בהשבון משכרתי. על ידי מיננה שלחתי אגרות לל. מ. ראזענטאל, לזאב קפלן, למקסים, לאברהם ולבוריס.

כיה לחודש. גם ביום הראשון. בכ"ב להודש. גם היום הכתב לא הגיע. התחלתי הממושכה קשה עלי בכל זאת. בעיקר משום שעתה יתכן כי ימים רבים לא יגיעו מכתבים מאת הילדים.

יום ששי. בכ"ז לחודש. אחד האכרים המית דוב בקנה־רובהו. הרוב היה סורף בהמות במרחק שלש פרסאות מסביב לעיר. האכר, מכה־הדוב, הביא את צידו העירה וקבל מאת מועצת העיר את הפרס הקצוב, ששה רוי"כ. בעד פגר הדוב שאל המשה עשר רוי"כ. מדרך הדובים: לחנק את הבהמה ולהניח את הפגר עד הלילה ואז יבואו למלא בו כרשם (בטרפם פרות יטרפו ראשית כל את העטינים ויבלעו אותם מיד). בשעה זו יארבו להם האכרים ויהרגום. הרוב הזה לא פסק מלהשמיד בבהמה. כפעם האחרונה טרף סיח. נמלכו שני אכרים וישבו במארב על אחד מעצי האשוח הקרובים וקני רוביהם בידיהם עמולאיים. כה ארבו לו כל אותו הלילה. כשהנץ היום הלך האחד לביתו. כיון שעלה השחר הרגיש השני טול קפיצות. הדוב הוא אשר שב אל טרפו. ויכוון האכר את הרובה ויור בו. הדוב קפץ כתמש אמות משולשות אחורנית וינס למלט נפשו. אז שלח אליו האכר חץ שני להדביקהו. הכדורים שניהם לא תחטאו את המטרה. אך הדוב נעלם. והאכר ירד מעל העץ וילך הביתה ויסען קנה־רובהו וילך לבקש את הדוב. כמאה וחמשים אמה עבר עד אשר ראה את הדוב, והנה זה קם על כפותיו האחורניות ויאמר להשתער על האכר. אז ירה בו האכר ויקלע אל מתחת לכף המונפה מלפניו ויפגע הכדור בלב והדוב נפל חלל.

יום ראשון בכ"ט לחודש. הגיע מכתב מאת מקסים מן העשרים וארבעה לחודש. הכתב בושש לצאת מפטרבורג ואל נכון יצא בסוף השבוע. אמור מעתה, שעלינו עוד לצפות כשבוע או כשבוע ומחצה.

יום רביעי, ראשון לאוגוסט. היום לא בא הכתב. גם מכתב מאת מקסים אין. ובינתיים גברה מחלת אשתי. כחותיה הולכים ורפים מיום ליום. ביחוד קשה עליה כל תנועה. כמעט תעבור ברחוב מיד היא אנוסה לשכב. ולפנינו עוד דרך כל כך רחוקה.

יום ראשון בחמישי לחודש. שש שעות בוקר. ימי דברי מקס במכתבו מן העשרים וארבעה לחודש. צריך הכתב להגיע היום. עיני כלו מיחל ותדר שני עוד מארבע שעות לפנות בוקר.

בצהרים. לשוא היתה סעדת רוהי. גם הפעם רק בפח נפש. לא כתב ולא מכתב. נפלאה היא בעיני. אם מטעמים שונים לא יצא הכתב. מדוע לא הודיעני מקסים על כך. והלא דרכו לדקדק בכל דבר. הן בלי ספק היה חפץ לכתוב לנו אם מותר לנו לנסוע דרך פטרבורג אם לא. – נטלה מנוחה ואומר לשלוח טליוגרמה בידי רץ לויסגרה. אבל ענין זה היה עלולה לי בשבעה-עשר – שמונה-עשר ר"כ. ומה מועיל בדבר. אם בין כה ובין כה תבוא התשובה רק ביום השלישי ולא קודם לכן. גמרתי בנפשי להמחין עד היום הרביעי. האיספראוניק משער. שאם יצא הכתב בסוף השבוע העבר. כלומר בכ"ה לילול. הרי לפני יום הרביעי. הוא השמיני לאוגוסט. אי אפשר לו לבוא מפטרבורג ואודס. נהכה ונראה.

שלישי בשבת. בשביעי לחודש. מה ימים דברי הפקודות הנכתבות אצלנו ומה רעים פני הדברים למעשה. זה לא מכבר יצא כתב חוזר מלפני המיניסטר לעניני פנים אל שרי הפלך למקומותיהם. וזו לשונו: „פקידי הרשות. שהם באי כה הממשלה. כשהם באים למלאות אהרי פקודות הממשלה. הייבים הם לנהוג והירות יתרה ולא לצאת במעשיהם מהוך לתחומים שנגבלו להם מאת הממשלה. ועליהם לזכור כי כל קפדנות יתרה אין מן המועיל בה ורק עלולה לעוור רוגז ותרעומת בלב התושבים. במקרים שבהם פעולות הרשות נוגעות בעניניהם של אנשים פרטיים. על הפקידים לנהוג בעיון רב ובזהירות יתרה ולשאוף ככל האפשר להפיוז בלב העם רגש כבוד אל מוסדות הממשלה ואמונה בצדק הגמור אשר לפקודותיה ודרישותיה. על כל מעשה-עול בטובן זה מצד פקדי הרשות. יתבעו לדין אם גם לא באה תלונה מצד התושבים על מעשיהם“.

מה טוב ויפה כל הנאמר בזה. אך האם גם יעשה כן? ואפילו בעניני. למה זה יבוסשו למלא אתר פסק דין שהוציאו עוד מלפני חודש? ומדוע זה קיום הפסק הקטלני ארך כחמשה ימים ולשם בטולו נחזק למעלה מחודש. אין זאת כי כל זה בא באשמתו או בהתרשלותו של אחד מפקידי הלשכה. האם אין בזה משום קפוח עניני-הפרט?

רביעי בשבת. בשמיני לחודש. עוד לא מלאה הסאה. מי סלל למפח נפש כזה? מקסים במכתבו מן השני לאוגוסט מודיעני כי הכתב עדיין לא יצא מן המחלקה השלישית (של הפוליצי) ונעצר בגלל המשטטים הרבים שנצטברו.

אך הבטיחוהו כי הכל כשורה והענין יצא לפעולות בקרוב. עצתו להתאזר באורך רוח. מה ששר הדברים האלה? האם נתן הענין למחלקה השלישית לחקירה חדשה? אם לא כן, למה חשהות הרבה הזאת? האין ידו של פ-ב במעלז? יראתי כי גם באופן היותר טוב, ידחה הענין עד לסתיו, עת אשר ההפלגה ביאור כרוכה בסכנה.

זאב קפלן יצא בשני לאוגוסט מפטרבורג. כאשר הוגד לברון גינצבורג. כי קורא לי דרור, שמח לבשורה מאד. מן השמיני בחודש עד האחד עשר בו, קראתי ב"נשים" למשצ'רסקי. כתבתי ספור בשם "רהמי-אם".

יום ראשון, בשנים עשר לחודש. הכתב לא הגיע אף היום וגם מכתבים אין. ימים שלשה-ארבעה יושב אתה ומצפה בכליון עינים לפאסט, ולבסוף - מפח נפש. אשתי החולה באה לידי יאוש... מאחר שאין מכתב היום, הוה אומר שעד השביעי לחודש עוד לא חותה המחלקה השלישית את דעתה. שאם לא כן היה מקסים מקפיד לכתוב. האף אמנם זוממת הלשכה הזאת לעכב את הדבר? האמנם נכלי פ-ב הם? אין ספק כי העכוב הוא רק עדי מועד. הן אי אפשר לתאר, שהגינראל-גוברנאטאר והגרף איגנאסייב יתנו לסכל עצתם... בכל אופן ביום הרביעי מן ההכרח שיבוא איזה שנוי מכריע. הלא מן הדין שמקסים ישיב על מכתבי האחרון ואפילו בטיילגרמה. אל אלהי! מה רבים ענוי הנפש!

שני בשבת, ב"ג לחודש. היום בקר אותנו פידעראווסקי. מי שכלה חק ברפואה למודיו באוניווערזיטאט הקיובית. לפני שנתים הגלה לפטרוואוואדסק והעבר לפני זמן-מה לפודאש. בקשתו לבוא לרפא את אשתי. הוא ספר לי דבר נפלא מאד, שהוגד לו בשעתו בפעטרוואוואדסק. מה שסרבו להעתר לבקשתי ולהתיר לי ישיבה בפעטרוואוואדסק, הרי זה בא בגלל חות-דעתו של שר-הפלך, שלא היתה לטובתי. הוא כאר את מאונו בזה, שסופר ומשורר עברי כמוני יש בידו להשפיע לרעה על מהלך רותם של יהודי פעטרוואוואדסק. דעה זו המיוחדת במינה חוברה בידי פקיד הלשכה או בידי סגנו. ששמע כי מושך אני בשכט סופרים מפי ס-קי, סופר רוסי, הוא הגלה כפי שספרו לי, בגלל אשר חבר בקלוב האמנים אגרת-תודה לניקראסאוו. ס. זה ספר.

1 פורסוב, מנהל מחלקת-החשאים של הכולסת בפטרבורג. הוא קבל שוחר מירי המלשינים והוא הפקיד ראשון בכל ענייני המספס הזה. הוא אשר התעה בסוא את הגינראל-גוברנאטאר, ובכל מיני דרכים הפריע אחרי כן לכרור האמת. כך, למשל, בעטיו גורו על הראיון עם יליז והוא אשר גרם לגלות אשר באה לפתע פתאום. ברבות הימים גידון פורסוב, בקשר עם שנין המחחרת אשר חתיר ברחוב סדוכיה הקטנה (בסנת 1881), לסלילת כל זכויותיו ולגלות. ונפלא הדבר: פורסוב שולח לאותה פוראסי, אשר שמה הגלה באשמתו יליז.

כי זה לא מכבר הוצאתי לאור שיר-עלילה שיש בתכנו כרי להזיק, אין זאת כי גונב אליו שמך-דבר על שירי „קוצו של יוד“, אשר בו אני מוכיח את הרבנים על פניהם. הנה כן, בא שר פלך אולונצק לגונן על הרבנות העלובה. מלבד זה ספר לי פידעראווסקי כי שר גדוד הזשאנדארמים גזף ברופא אנדרוסקעוויץ על אשר העיד באשתי כי חולה היא ובלתי מוכשרת לנסיעה בשמיני למאי. פידעראווסקי הבקי בענינים אלה מבאר את סבת עכוּבו של הכתב בזה, שגם אחרי פסק-דינו של הגניראל-גוברנאטאר אין מברכין עדיין על המוגמר. יתכן שבמחלקה השלישית מביאים בחשבון את הידיעות המגיעות מדי חודש בחדשו ממקום הגלות, ואפשר שמטעם זה מעכבים. אין נחומים בדברים האלה. האלהים יודע מה היא חות-הדעת אשר יוציאו שוטרים וזשאנדארמים על בן-אדם, כלום יש מי שבודק אחריהם? הלא גרם שיר-עלילה שלי להוציא דבה רעה עלי.

רביעי בשבת בחמשה עשר לחודש. הבוקר הגיע מכתב מאת מקסים ובו ידיע כי המחלקה השלישית עדיין לא חותה דעתה. אבל אחרי כן, קרוב לשעת הצהרים, הגיעה ממנו טיליגרמה. וזו לשונה: (ספ"ב. י"ד לחודש, שבע שעות 45 רגע אחר הצהרים) „יצא הכתב מאת שר הזשאנדארמים. לשבת המיניסטרים הבטיחה מיד לקבלת הכתב להודיע בטיליגרמה לשר הפלך; כבר נתנה פקודה להריץ משם רץ. מותר לכם לעבור דרך פטרבורג; להתראות בקרוב.“ האיספראוויץ הביא את הטיליגרמה בעצם ידיו. כה רבה שמחתו. — עתה עוד ימים מעטים ונפדה מפודאש. השאלה היא אם כדאי לנו לנסוע דרך פטרבורג? לבוא ומיד לצאת — האין יש בזה משום עלבון ובושת-פנים? אכן, רב הכוסף להתראות עם הילדים. אך עוד חזון למועד.

בגליון „המליץ“ שקבלתי היום (מן השביעי לאוגוסט, נו' 33) מצאתי ידיעה האומרת כי אור לשלישי באוגוסט נערך חפוש בבית הרב לנדוי, אך לא נאמר אם גם נאסר האיש. צדרכוים¹ מתאונן על חלול הקודש שהדבר זה ועל הפרעת מנוחתו של אדם קדוש. הוא משתער על הנוכלים העושים כמעשי שטנה, כרי להעביר את לנדוי ממשמרתו ומתלהב לאין שעור על הנזק והכעור שבמעשים כגון אלה וכו'. אולם מדוע זה רק עתה נכמרו נחומיו של האר"ז הטוב הזה? מדוע החריש ולא פצה פיו בשעה שדברים כאלה וגם קשים מהם מצאוני? ומי הם איפוא האנשים, אשר פתחו בדברי מלשינות — מתנגדי לנדוי או אלה התומכים בו? בכל ששה שבועות ימי מאסרי, ושלשה חדשים ומחצה, ימי גלותי, לא מלס העורך המשכיל של

1 האר"ז, העורך „המליץ“ של „המליץ“.

"המליץ" הפרוגריסיבי כל הגה מפיו. ועתה הוא קורא חמס על פני רחוב היהודים כולו.

אף על פי כן כדאי לדעת פרטי הדבר. מי גרם לרדיפת לנדרוי? האם נמצא איש אשר רצה לנקום את עלבוניו? אפשר ישלח הלום ר' זלמן לנדרוי למלא מקומי כפודאש? והיינו נפגשים גם אנחנו על גבול פלך אולונצק ופלך פטרבורג. כבירון ומיניך בשעתם.

ככ"א לחודש. בעשר שעות בערב קבלתי דיפישה שניה מאת מקסים (מיום העשרים לחודש. בשבע שעות 35 רגעים אחר הצהריים). ואלה הדברים: "לשר הפלך עדיין לא הודיעו. הסכה לטובה. המיניסטר בא בדברים עם הגינרל-גוברנאטור על היתר ישיבה לכם בפטרבורג".

מה הביא את המיניסטר להפוך בשאלה זו? אברהם ומקסים לא הגישו מצדם כל השתדלות חדשה בענין זה. האם אמנם שם המיניסטר את לבו אל עלבוניו לו היה הדבר כן היה זה מניח קצת את הדעת.

אם ישיבו שבותי לפטרבורג (אין להעלות על הדעת, כי הגינרל-גוברנאטאר לא יאות לזה) אהיה פטור מגור ונוע על פני תבל. בין כה וכה והענין ימשך גם הפעם ופדותי מפודאש. אשר קייתי לה מיום ליום, תדחה שוב. וימי הסתיו כבר ממשמשים ובאים.

יום ראשון בכ"ו לאוגוסט. זה היום קוינו לו. זמן חרותנו. בני תורין אנחנו!

בבוקר בתשע שעות הגיע מכתב מאת מקסים. המבאר פשר דבר הטיליג-רמה מכ"א לחודש. הוא כותב כי שר הזשאנדארמים הוא אשר הציע להשיבנו פטרבורגה. יש בזה משום קורת רוח מעט. אם המחלקה השלישית בכבודה ובעצמה יצאה להגן על כבודי. משמע כי פרשה קשה זו אשר נקרתה לי איננה הרת תוצאות קשות בעתיד.

מקסים כותב, כי בכוא ההסכמה מאת השר המצביא יודיעני בטיליגרמה. קרוב לשתיים-עשרה שעות הביא האימפראוויק את הטיליגרמה מאת מקסים. השר המצביא נתן הסכמתו ועוד תמול הודיע המיניסטר ע"י טיליגרמה לשר הפלך. בארבע שעות הודיעני שר המחוז על ידי שליח, כי נתקבלה טיליגרמה מאת שר הפלך. היא נשלחה על שם שר מחוז ויטרגה. אשר המציא אותה על ידי שליח להולכה לפודאש.

יום מחר אנו יוצאים מפה. ביום הששי נראה את בנינו. יהי שם אלהים מברך!

פרקי זכרונות¹

1

עלילת שאווליאני ופגיעתה בו.

עלילת שאווליאני או, נכונה מזו, האשמה שהאשימו את יהודי שאווליאני ברצח ילדה בת-אכרים. כדי להשתמש בדמה, – אירעה, כידוע, בחורף שנת 1861. בסתיו שקדם לכן העליתי למשרת מורה בבית הספר העברי בשאווליאני². שאווליאני – עיירה במחוז שאווליאני, פלך קובנה – היושבת במרחק שלשים וחמש פרסאות, בערך, מעיר המחוז, היא אחוות נחלתו של בעל נכסים פולני אחד, שימיוט שמו. על אחווה זאת נחשבו גם שני כפרים, שהיו רחוקים זה מזה מרחק של פרסה ומחצה.

בינואר שנת 1861 נעלמה באחד הכפרים האלה ילדה קטנה בת-אכרים. כאשר הושם לב לדבר והחלו לחפש אותה, אמר אחד האכרים, שביום העלם הנערה שמע קול בכיתה בדרך בין הכפרים האלה, שעברו בה אותה שעה שני יהודים בעגלות-חורף עם מצלות. וכיום אין טבע הדברים מחייב, שהיהודים אלה הם שהטפו את הילדה והובילוה אתם לצרכי דתם! לשכת האחווה לא בוששה להודיע על המאורע, ברוח זו דוקא, לפקידות הפאליציא, אשר חשה להתחקות אחרי שני היהודים ההם ולשימם במאסר. אלה היו שני תגרים שותפים, שסחרו בפרי יבול האדמה שבמקום הזה, ואמנם כן נסעו ביום הנמחר ההוא לשאווליאני ולכפרים הסמוכים, למקנת פשתה. אחד מהם היה בן העיירה שידלאוו, מחוז ראסיני, והחזיק שם בית-אכסניא; את השני לא אוכור, הם עמדו לבוא בקשרי-משפחה – בן האחד ארש לו את בתו של השני ובשעת כלולות בניהם נתפסו ונאסרו. הביאום לשאווליאני, מקום שם נאסרו גם יהודים אחדים מחושבי המקום. מן השעה הראשונה נתנו פנים לענין לא של האשמה במעשה-רצח סתם, אלא של רצח לצרכי-דת, כלומר לשם שמוש בדם הנרצחת. בדקו בבית הכנסת בשאווליאני והוציאו

1 שלטת הפרקים האלו לקוחים מתוך המאסף הרוסי "יבריטקי ויסטניקי", שיצא בשנה זו (1928) בלנינגראד על ידי "חברת מרכזי השכלה בישראל".

2 מטעם הממשלה.

מתוך הארון את בקבוק היין. השמור שם ל"קדוש". חשדו כי דם הוא וצרפוהו לפרשת החקירה בתור "הוכחה ממשיה". אף בשידלאוו, בעת החפוש בפונדקו של הנאשם, קראו למכני דבר כי יבחינו בנתחי הבשר המלות, שנמצאו בדוד, אם אין בהם בשר גוף אדם¹.

על כל הדברים האלה גודע לי רק באורח מקרה. על דרכי מראסיני התעכבתי לשעה קלה בפונדק אחד ואשמע איש צבא משוחרר, יהודי בן שאווליאני, מספר את הדבר לבעל הפונדק. אני חקרתי מפיו לפרטי הענין ולמסבותיו ובשעמדתי על כל השיבות, פניתי אליו בשאלה: "האם יש רב יקלהל שאווליאני?" "ודאי יש – השיב הלה – הלא הוא הרכ ר' שמואלקה". "אם כן, – אמרתי אליו, – הואל נא ומסור לרבי שמואלקה שיכוא מיד לשאוולי, כדי להוריע לנכבדי העיר על פרטי העליזה, אשר, כפי הנראה, ממנה חוצאות קשות מאד". שליחות זו נתמלאה, ור' שמואלקה בא אמנם לשאוולי ונכבדי היהודים בשאוולי, העולים בהשכלתם על יהודי שאווליאני, נכנסו בעובי הקורה.

בעת ההיא היה יוצא באודיסה מכתב-עת ליהודים בשם "ראסוויט" (השחר), בעריכת א. א. רבינאוויטש, אני הודעתיו על אדות המאורע הזה. מכתבי מיום כ"ד בכיבדואר נדפס בגליון 44 של "ראסוויט". מכה"ע שבעיר המלוכה עטו עליו והענין עורר את הרוחות. היתה אז תקופת הרוח הנדיבה שנשבה בחוגי הצבור הרוסי, בראשית שנות הששים, ומעשי התגוללות כאלה, דברי תפלות ואיבה, אי-אפשר היה שלא יהדפו אחרו. כשהגיע המאורע המעציב מפי מכה"ע לאוני השרים הגבוהים, התערבו אלה בדבר במהירות נמרצת. ובסתרם כלה חוקר בית הדין לברר את הענין כתלכה, וכבר חש לבוא היום מקובנה מטעם שר הפלך העקיד הממונה לענינים מיוחדים מיכנאווי; ובסתרם ילמד זה לדעת את הענין על בוריו, והנה טסים ומגיעים מווילנא, בפקודת הגיניראל-גוברנאטאר, השליש טולסטוי ו"היהודי המלומד" ל. א. ליבנדה. בני משק-אחותו של שימיוט נכהלו מאד וראו צורך לעצמם לעבור ממלחמת-תגרה למלחמת-מגן, ראשית כל באה מצדם הערה במכה"ע, שיהודי שאווליאני נאשמים לא כמעשה רצה לצרכי דת, כי אם ברצח סתם ולחנם הקים איפוא המורה היהודי גארדאן את כל הרעש הזה. הם הדגישו את יהדותי ברצותם לבטל בזה את חשיבות הודעתו, אולם מכה"ע עמדו לימיני וב"דואר הצפוני" שבעיר המלוכה נדפסה תשובה ללשכת האחוזה, והובא שם דבר החפוש

1. פרטים על אודות שאווליאני, ראה "ראסוויט" שנת 1861 נ"ו 44; "ציון" שנת 1861 נ"ו 33; הוספה ספרותית ל"הכרזה" שנת 1861, נ"ו 43-42; ה"אינואליר הרוסי" שנת 1861, נ"ו 85.

בארון-הקודש ובדיקת הבשר בדוד. ראיות חותכות המוכיחות כי חפשו לא רוצחים סתם, אלא אנשים שהרגו נפש לצרכי דתם. גלוי הרעת של הדואר הצפוני¹ הובא גם בשאר מכת"ע שבעיר המלוכה.

ובינתיים קרה כדבר הזה. פעם אחת. בבוקר יום השטי (בשביעי במרץ. כמדומה) בא אלי יוסף לונץ² — שהיה בעת ההיא תלמיד המתלקה השביעית של הגמנסיום והיה שומע מפי לקח בתורת לשון צרפת — ויספר לי כי זה עתה בא רץ משאווליאני לבית הרב ר' מיכאל קיסאי ויבשרהו. כי גוף הילדה הנעלמת נמצא בו ביום בכפר דירואנישי. בתוך ערמת שלג מאחורי גדר בית הוריה. אין זאת כי טבעה אז בשלג. וכשהפשיר נגלתה גופתה. ידיעה זו היתה רבת-ערך כל כך. עד כי אי-אפשר היה להחמיצה ולא להודיע עליה מיד למכה"ע. לאחר שמסר היהודי השליח את הבשורה לרב קיסאי. נסע מיד חזרה. כדי שיגיע לשבת לשאווליאני. מטעם זה לא יכולתי לדבר אתו פנים אל פנים ולא היתה לי ברירה אחרת אלא להודיע את הדברים כפי שקבלתיים מפי לונץ. שעליו יכולתי לסמוך בהחלט. מכיון שהדואר משאוולי. מפאת העדר מסלת-ברזל. היה יוצא רק פעמים בשבוע. בששי ובשלישי בשבת. ואני לא רציתי לאחר מועד צאתו. הושבתי מיד את לונץ אל השולחן ואכתיבהו את הידיעה. לשלחה אל מכה"ע, ראזוטוויט³. ואף אמנם בדפסה שם מיד. בקרב הימים נמצא. שידיעה זו. אשר התאימה בכל פרטיה לתעודה האופיציאלית של החוקר. נכדלה ממנו כפרט רק אחד. והוא: בציון הזמן שבו חל עצם הדבר. לפי כתב-החקירה חלה העלאת הגוף לא ביום הששי הנקוב על ידי. כי אם כעבור שבוע בדיוק ביום הששי הבא. כיצד נפל הבדל זה אבאר להלן; אולם הפרט הזה. החשוד מאד לכאורה. נתן נשק חדש בידי מנהלי האחוזה להלחם במתנגדיהם.

מכיון שגם חוקר בית הדין. גם הפקידים המיוחדים. אשר נשלחו. לא מצאו כל עון ביהודים. ביחוד מאחר שגוף הילדה נמצא בתוך ערמת שלג פנתה הנהלת האחוזה ישר לשר-המשפטים בכתב תלונה על החקירה ודרישה הנעשית שלא כדין ובמשוא פנים. כביכול. בתלונה זו צינו שלשה אלה כראשי הפושעים: הרב לעדת שאווליאני ר' שמואלקה. בתור כהן הדת. אשר שהט את הקרבן. ואני כשותף למעשה היודע את הסוד. כראיה לדבר הובא ההבדל שנפל בין הודעתי ובין הכתוב בפרשת-החקירה בדבר יום העלאת הגוף; את החלוק הזה בארו המתאוננים בזה. שאני והרב לעדת-שאווליאני נדברנו להמציא את הגוף למקום המיועד שבוע קודם לכן. אלא שיחוררי

1 הוא י. לונץ הרופא והמסקן. היושב ביום בעיר מינסקי.

שאווליאני הספיקו לקיים את המוטל עליהם רק כעבור שבוע. לבסוף פוגעת התלונה גם בפקיד לעינים מיוחדים מיכנאו. מאחר שלשכת האחוזת הסבה תשומת לבו לפרט זה המכשילני – אי-התאמה בקביעת הזמן – ותבקש לתבוע אותי לחקירה, אך הוא לא שם לב לדבר כלל וכלל ויניחני בשלום. בזה ראו המתאוננים משוא פנים מצד מיכנאו והביעו חשדם, כי היהודים קנו את לבו בשוחד.

נפלה היה גורלו של כתב-תלונה זה. המיניסטר הריצחו כמו שהוא במקורו לקטיגור שבקונא יחד עם פקודת סתר להודיע ישר לפטרבורג על מצב הענין כהיותו בצירוף מסקנא שלו. הדבר נעשה בהעלם מדעת הגנייראל-גוברנאטאר, באשר ההתאוננות פגעה באחד הפקידים הנמצאים ברשותו. הקטיגור מצדו המציא בסוד את התלונה לאב בית-דין שבסאוולי ודרש להביא לפניו את הידיעות הנחוצות. ובימים ההם התלקח המרד הפולני בכל עוזו. במקום הפקידים הפולנים נתמנו בכל מקום אנשים רוסים מתוך הפלכים שבפנים המדינה, שמן הנמנע היה להקפיד בשעת בחירתם ונטלום מכל אשר באו ונקבצו ראשונה. וכך קרה, שימים מועטים לפני המסופר העבירו את אב-בית-הדין של סאוולי, שהיה פולני, ממשמרתו ונתנוה לאיש רוס, והוא היה שותה לשכרון, המבלה כל ימיו בבית המרוח ומניח את לשכתו לדאגת מזכירו הפולני, אשר כהן גם בימי זה שקדם לו. כשהגיע דבר-הסתר מאת הקטיגור אל אב-בית-הדין שהיה אותה שעה הלום יין, עיין המזכיר בתעודות, תפס מיד פשרו של דבר והביא את פרשת-הדברים ישר אלי. יצא, שענין הנעשה בהסתר מדעת הרשות הגבוהה שבמקום זה ניתן לידי הנאשם גופא. תשובת אב-בית-הדין היתה קשט דברי אמת ברוח הוגה טובות לנאשמים. הענין נמסר מחדש לחקירה נוספת לידי חוקר חדש, פאשין שמו. שנשלח הלום ומן-מה לפני כן מפטרבורג. הוא הראשון אשר גבה חקירה מפי בדבר ההבדל שבין הקוריספונדציה שלי ובין כתב-הרשות. אני עניתי, כי לא אוכור עוד, מאחר שעברו מן העת ההיא למעלה משנתיים. ואף אמנם לא זכרתי אם טעיתי אני בכתיבת היום או שהיתה זאת טעות הדפוס. הוא גם לא עמד יותר על שאלה זו, שנראתה בעיניו נעדרת חשיבות, והסתפק רק במה שרשם את דברי עדותי בכתב-החקירה.

רק באורח מקרה נתבאר פשר ההבדל. נתגלה הדבר שלא מצדי היה כאן משגה. אלא סלוף דבר אמת מצד האנשים העושים בדבר, ומעשה שהיה נתגלה כך: בקיץ שנת 1863, כמדומה, בא החובש הישיש משאווליאני לשאוולי אל ראש הכנסיה הקתולית וישיח לפניו כי הנה כבר בא בימים ועל כן יש

את נפשו להתודות לפניו ולגולל מעל לבו את כובד החטא הרובץ עליו. הוא הוא הראשון, אשר בהפשיר השלג, ראה בכרסם חזיר את גופת הילדה המבצבצת מתוך גלי השלג ויספר את הדבר בלשכת האחוזת. זו חששה פן ישמידו החזירים את הגופה ותפקיד להעלותו ולהביאו לתוך אחד הדירים. ואף אמנם קרה הדבר ביום הששי ההוא אשר הודעתי עליו. ביום המחרת נשלחה הודעה בענין זה אל הפריסטאו אשר בשאדאוו; זה מצדו הודיע על כך לחוקר בית-הדין שנעדר מביתו בגלל חקירה אחרת ולא יכול להגיע לפני יום השלישי. ביום הרביעי יצא יחד עם הפריסטאו לשאווליאני והגיעו לשם ביום החמישי לפנות ערב. כשהיגד להם כי החלל מוטל בידר, פקדו ראשית כל להשיב אותו לתל-השלג ולטמנהו שם למען יוכלו להעלותו באורח אופיציאלי מן המקום אשר בו נמצא, כמקובל לפי החוק. אותו חובש הוא גם שהשיב את החלל למקומו; העמידו משמר-לילה ולבוקר, כלומר שוב ביום הששי (השני), העלוהו באורה אופיציאלי ויערכו את הדברים בספר. הנה באופן כזה מתברר דיוק היום שרשמתי במכתבי. כי היהודי השליח הביא את הידיעה אלינו ביום הששי הראשון ובכתב החקירה נרשם היום שבו חלה העלאת הגוף בפעם השניה מטעם הרשות.

על כל הדברים האלה רצה החובש להתודות לפני הכומר, אך הלה מאן לקבל פניו ויגזר עליו שתיקה. נכנס החובש אל הרב קוטאי ויספר לו את פרטי הדבר ויוסף לאמור, כי מוכן הוא להודיע על כך אף לגניראל-גוברנאטאר, אבל אין לו נייר של גושפנקא ולא כסף לרמי-דואר ואף לא איש אשר יביע את דבריו בכתב. הרב שאל בעצתי, אני יעצתי לו שלא יתערב בעצמו בדבר, למען לא יבואו לפקוד עליו את העיון כי מסית הנהו. מוטב שישלח את החובש אל פרקליט (אל י. נחמיסון) אשר יוטל עליו לכתוב את כתב-ההודעה חנם אין כסף ואשר יתן גם את הסכום הדרוש להוצאות-הדואר, וכך הוה. הודעת החובש ודאי צורפה אל פרשת החקירה ומטעם זה לא נתנו עוד, גם החוקר גם השופטים, כל ערך לסתירה אשר נפלה. המשפט כולו נמסר, כידוע, ל"רצון האלהים", לפי הנוסח העתיק שהיה מקובל בלשון-המשפטים, לפני מתן ריפורמה.

II

פגישותי עם י. בראפמאן.

בשעה שכתבתי את מאמרי „קהלות ישראל“, שמצא מקום במכה¹ ע „דיען“, שנת 1869 (נו' 28—27) כדי לשים לאל את ספרו של בראפמאן כשם זה. עוד טרם הכרתי את בראפמאן פנים אל פנים. ראשונה נודמנתי אתו אחרי כן בוויילנא בבית יהושע שטיינברג² והרושם שהשאיר בי היה בלתי נעים. בבית שטיינברג נאסף בערב ההוא חבר רעים ועל פי בקשת בעלת הבית קראתי לפניהם את שירתי „פרידת אם“ („דער מוטטערס אבשיעד“), שנדפסה בפעם הראשונה במכה³ ע „קול מברש“ ונכנס לקובצי „שיחת הולין“. תוכן השירה הזאת היא, כידוע, פרידת אם מן הדור הישן מעל ילדה אשר נתן לעבודת הצבא; השירה תוכרה כמתכונת „שיר הערש“ ללירמענטאוו ונערכה לפי מנגינת השיר הזה. הדברים נגעו בלב השומעים ואתדים מהם גם הוילו דמעות. בין האורחים היה גם בראפמאן. הוא קרא: „אמנם יפה הדבר גם נעים, אבל אני לא הייתי מתיר שירה זאת ואת מחברה הייתי תובע לדון. שירים מעין זה רק מעוררים את רוח הקנאות בעם“. שטיינברג, שהיה אף הוא צינזור, נכנס עמו בוכה והוכיח שאין הצדק אתו לפי דיני חוקת הבקורת; אך בראפמאן לא ותר על דעתו. שעשתה רושם קשה על לב האורחים והשבתה הלך-רוחם העליו.

בהורף שנת 1871/2 יצא לאור בוויילנא ספרי „עולם כמנהגו“, שתכנו מאורע נתעב מחיי החסידים. באביב בשנה ההיא כתב אלי יהושע שטיינברג, שבראפמאן, אשר קבע בעת ההיא את מושבו בפטרבורג וכהן שם בתור צנזור בלשכה העליונה לעניני דפוס, הלשין עליו, על אשר התיר להוציא את ספורי, שבו אני כאלו נותן דופי בדת הנוצרית. בעת ההיא עמדתי אף אני להעתיק מוסיבי פטרבורגה ואכתוב לשטיינברג, כי במקרה אם אימת סכנה מרחפת עליו. הרי אני נוטל את האחריות כילה עלי. אך הוא השיבני, כי בינתיים הוא כבר ישב את הענין לאשורו ואיננו חושש עוד לכל תוצאות שהן. הגעתי פטרבורגה בחמשה עשר ביוני שנת 1872. כשבאתי בליל שמחת תורה לבית הבנסת לתפלת ערבית, אמרו לי שהפראפעסאר קאסאוויטש³ נמצא

1 י. בראפמאן — מומרי, מחבר „ספר הקהילה“ המפורסם ברבותיו ועלילותיו על היהודים.

2 הבלסן העברי יהושע שטיינברג; היה ממונה מטעם הממשלה לבקר ספרים עבריים. מת בשנת

1908 בוויילנא.

3 ק. א. קאסאביטש (1815—1883), פרופיסור באוניברסיטה הפטרבורגית (נוצרי), בלסן סנסקריטי

ועברי.

פה ורוצה להכיר אותי פנים. יצאתי אתו לחדר שני ויספר לי כי בגלל הפולמוס בין הצנזורים בדבר ספרי עולם כמנהגו, שלחה הלשכה העליונה דרך העפארטאמענט האסיאטי את הספר אליו לעיין בו ולחנות את דעתו. הוא העתיק את כל הספור לשון רוסיא והביע דעתו כי לא לנזיפה ראוי המחבר. כי אם להפך. לכל מיני שבחים וקלוסים. וכל כך התפעל למקרא הספור ההוא. עד כי בהודע לו שהמחבר יושב בפטרבורג, בקש הזדמנות להתודע אליו פנים אל פנים וחפצו זה הביאהו בערב ההוא לבית הכנסת. את פרטי הענין אשרו לי בקרב הימים הצנזור מרגאלין ואיש אחד בשם זעגעקראנץ. שכהן בלשכה העליונה. הם גם הוסיפו, כי בגלל המפלה הזאת, שנחל בראפמאן, העבירו אותו ממשמרתו בלשכה העליונה. שלא נתנה עוד אמון בו. בקשתי כי יראוני את כתבי־הענין ואת העתקת ספורי מעשה ידי קאסאוויטש. זעגעקראנץ הבטיח למלא את בקשתי. אך הכתבים לא נמצאו עוד בבית הגננים. מרגאלין וזעגעקראנץ חשדו בבראפמאן, שהעלים בגנבה את כל פרשת הענין ההוא.

בפטרבורג פגשתי ראשונה את בראפמאן בלשכת הבקורת. הוא אמר לעכב את הוצאת הספר „דברי ימי רוסיה“ בשפת עבר אשר חובר על ידי ש. מנדלקרן בהצעת חברת „מבני השכלה בישראל“ ונדפס בוורשא. בראפמאן מצא פסול כסע אחד הנוגע לתקופת מלכותה של המלכה אננה יאנובנה. מכיון שכתב־היד הוגה ונרצה מטעם הצינזורה בפטרבורג גופה. הלכתי להתאונן בלשכת הבקורת ואמצא שם את בראפמאן. הוא הצטדק בזה, שפרק זה הותר לא על ידו. כי אם על ידי המבקר וייברלינג. על זה העירותי. שלי אין כל נפקא מינה בדבר מי קרא את הפרק, אך מכיון שהרשיון כבר נתן בשעתו. יש להוציא את הספר לאור. יושב ראש הלשכה לבקורת, פעטראוו, הסביר לי שרשות לצינזאר לאסור בשעת צאת הספר מקום פלוני ואלמוני, אשר בראשונה התיר אותו. דבר אחד יכול הוא לעשות על פי תלונתי והוא. לחייב את הצינזאר לשלם בעד הדפסת הדף המוחרם. מאחר שהוצאות ההדפסה עלו רק לשקלים אחדים, נמנעתי מזה ואסכים להוציא לפועל את ההדפסה השניה על חשבון ועד החברה האמורה. בראפמאן נסע אתי משם אל לשכת הבקורת לספרי לשונות־חוץ, אשר שם היה עלי לקבל את הספרים. בדרך התחלתי

1 פ- מרגולין. יהודי מומרי, שכהן זמן מה בתור צינזור לספרים עבריים בפטרבורג, בשנת 1881 הדפיס „שלושה נוסעים עברים במאה הירא והיב“ (מקטע עברי ותרגום רוסי).

להוכיח אותו על פניו בגלל התואנות לאין שעור שהוא מתאנה. ולדאיה
הבאתי את מנהגו עמי ביהם לספרי „עולם כמנהגו“. על זה השיב:

— וכי אי אפשר לראות בדברך את הכוונה שראיתי אני בהם?

— שמעני, יעקב אלכסנדראוויטש, — אמרתי לו קצת בזעף. קצת
בבדיחות — התיינה. אם אתה בחבורך מפרש דברי סופר עתיק פלוני ופלוני,
כאשר יעלה ברצונך. הרי יודע אתה יפה, שהסופרים ההם לא יבואו עמך
בדין כי סלפת כוונת דבריהם. אך אם אתה אוהו במנהג זה ביהם למחבר
חי ועורך מתעקש בדעתך בפניו. — לכך דרוש — אם ניהא לך ואם לאו —
אומץ לב מיוחד!

בקרב היתה לי שעת ההזדמנות לבוא עמו במגע ומשא קרוב יותר.
בפברואר שנת 1874 עמדו יהודי פטרבורג לחנך בית-עלמין חדש. ליום
הפתיחה ערכתי תכנית שלמה גם חברתי תפלה מיוחדת בלשון הקודש
ובהעזקה רוסית ואמסור אותה לדפוס. הענין היה דחוף, ופתאום הודיעוני כי
הצנזאר מעכב את צאת החוברת. והצנזאר היה בראפמאן. בערב נסעתי
ואסור אליו לדבר עמו בענין זה. נמצא שרצת לעכב את החוברת בגלל
קטע אחד, שחכנו הוא תפלה לשלום נשמתם של הנפטרים מבין הנכרים.
הוא קרא לזה צביעות. וכי ברוח העם העברי הוא להתפלל על הנכרים?
— אלא מאי, — השיבותי, — וכי לא התפלל שלמה המלך, בחנכו את
בית המקדש, לשלום הנכרי שלא מעם ישראל?

— כן עשה שלמה המלך — ענה בראפמאן — אך אתה היודע שהיהודים
שלנו אין דעתם כך.

— אפשר היהודים שלכם. יהודי פינסק וסלוצק — החזרתי לו — לא
כן היהודים שלנו אשר בפטרבורג. ולו גם לא שדרה דעה כזו בין היהודים
הרי אנו רוצים ללמדם דעה זו. איך שהוא, — הוספתי בעוז, — לא נתן ענין
זה לצנזורה לענות בו ואין אתה רשאי לעכב בגללו את צאת החוברת.
יחכן, שטענה אחרונה זו היא שעמדה לי ובאמרו: „האלהים עמך“.

נסל את העט ויתתום על החוברת.

קמתי ואומר ללכת, אך הוא עצר בעדי ויאמר:

— מה הבהלה הזאת לך? האם רק לשם העסק באת, כאילו אין אנו
מכירים איש את רעהו משכבר הימים ואי אפשר לך להסב אתי בביתי
על כוס תה?

קשה היה לסרב. הלכתי אחריו לחדר האוכל. רק שנינו היינו. בשעת

משתה התה פתח בשיחה ארוכה ובה התאמץ לבאר לי פשר יחסו ליהודים וסבת איבתו אליהם. לפי דבריו הרעו לו פעם היהודים בסלוצק, כמדומה – „עד הנפש“. ילדו מת עליו ולא היה לו במה לשלם דמי קבורה ונשאר חייב; והנה, כעוד, הוא נוהג מנהג אבל, יושב על הקרקע ומבכה אבדתו, באו אליו כשם הגבאי של „חברא קדישא“ ונטלו ממנו בלי רחם איזה כלי בעבוס להבטחת החוב. אז נשבע שנקום ינקם על מעשה אכזרי זה. „ואולם – הוסיף לאמור – במה שגליתי מסתריהם ופגעתי בהם לא היתה כוונתי לעשות נקמה בהם ולהוציא דבה עליהם, אלא לתקן את המעוות ולעקור מן השורש את מדותיהם הרעות. „בספר הקהל“ שלי – זה עצם לשונו – רק הוכחתי את כל הרע שבמנהגי ישראל עכשו, אתם כולכם ראיתם. עד מה האמינו לדברי ומה הרשם שחולל ספרי. והנה כיום נוטת דרכי לעבר אחר, אם עד עתה הוכחתי את הרעה הבאה בעטים של היהודים, הרי בשעה זו אני מציב לי תעודה להוכיח באיזו דרכים אפשר להסיר מעלינו את הרעה הזאת. ובי הרבר תלוי. יישי בידי לאחוז בדרכי הראשונה ולהוכיח, כי העצה האחת להפטר מן היהודים היא לדכאם בלבד, ויכול אני, להפך, להורות, כי העצה הטובה ביותר היא – לפזר אותם בין עם הארץ ולהתיר להם לכוון מושבם במלא רוחב ארץ רוסיה כולה. אתם הראיתם לדעת, כי הממשלה מטה אוזן קשבת לעצותי; כדאי היה לכם שתשימו לבכם לדבר הזה. ויפה היו עושים יהודי פטרבורג לו בקשו לפייס אותי בעד כל התלאות והצער שגרמו לי בני-אמונתם.“

הרמו היה שקוף למדי, אך אני עשיתי עצמי כלא-מבין לרעו, שמעתי ספורי ואחריש.

– למה זה תחריש? – פנה אלי ישר.

– ומה אדבר? – השיבותי – שומע אני לשיה נפשך ומשתתף בצערך.

אך במה אוכל להושיעך?

– במה? הכיצד? הלא אתה מכהן בכהונת מזכיר לגינצבורג! וחובתך

המלאה היא למסור לו את דברי.

– א! – אמרתי – הרי זה ענין אחר. לא אכסה ממך כי אני בעצמי

מתנגד הנני לדרכים כאלה. לדידי, מוטב לנו ליהודים להתענות ולצפות עד אשר האמת מארץ תצמח וידונו בנו דין צדק חנם, מאשר נקנה הנחות וזכויות בכסף. ואולם אין אני רשאי להתנהל לפי השקפותי אני בענינים הנוגעים לכלל, אם באמנה אתה מסיל עלי את התפקיד הזה, ודאי שתובתי

1 בעת ההיא היה יל"ג מזכיר לחברת "מרכזי השכלה בישראל" ולעזר הקהלה העברית בפטרבורג.
בראש שני המוסדות האלה עמד הברון גינצבורג.

היא למסור את הדברים במקום הדרוש. האם תואיל לפרש ביתר בהירות שאלתך ובקשתך מה היא?

— כלה עשו בי היהודים — התאונן בראפמאן — כשחפת הכוני, אני רוקק דם ולא אאריך ימים עוד על האדמה. חפצי, כי יתן לי לבלות את שנות חיי האחרונות במנוחה. אגב אהיה פנוי אז להמשיך את עבודתי בספרות ולהשיב בספרי הבא על השאלה אשר ב"ספר הקהל" הנחתיה לפי שעה ללא פתרון. היינו: איך להפטר מן הרע הכרוך ביהודים? יכול אני כיום "להסב פני אחרנית" ולהוכיח כי הדרך היחידה היא לישוב את היהודים במלוא רוחב המדינה כולה ולהרחיב את זכויותיהם בתור אזרחים.

כראיה לדבר שהוא נכון לקום עתה כדורש משפט צדק לישראל, ספר בראפמאן מקרה זה אשר קרהו בזמן האחרון לרגל המלאכה שהוא עושה. כידוע, נתכנס בעת ההיא בפטרבורג סוד-מומחים שדנו בשאלת חובת הצבא. למועצות אלו נקראו בתור יודעי דבר שלשה אנשים הבקאים בעניני-היהודים. הבאראן ה. גינצבורג, זיברלינג ובראפמאן. ויהי היום — כך ספר לי בראפמאן — וכאחת הישיבות דנו בשאלה אם תנתן ליהודים הזכות לעלות במעלה בהשלימים עבודתם בצבא. רוב הנועצים נטו לקיים זכות זו בידיהם. אז קם גינראל זקן אחד ויקרא: "האם אנשים הנוקטים בזה בידיהם: פשוט עורו של המת והחי ובלבד שתקבל ממון, — המה יהיו לאופיצרים רוסים?" היהודים שהיו באותו מעמד לא ידעו או לא מצאו כפיהם — לדברי בראפמאן — להשיב על תנאותו של גינראל זקן זה: רק אני לבדי קמתי ואסביר לחברי הקאמיסיה את עצם תכנו של הפתגם התלמודי ("פשוט נבלה בשוק ואל תצטרך לבריות") המדריך את האדם לטוב ולא לרע — לבל יבזו לכל עמל אף אם הוא כנוי ביותר, ובלבד שיפרנס את נפשו ביושר ולא יצטרך לבריות. אני מלאתי את בקשתו של בראפמאן ואמסור את דבריו לה. גינצבורג, הוא השיבני, כי בקיץ כשהיה בפאריס יודיע על כך לאביו. לא אזכור עוד אם שב לדבר עמי בענין זה כבואו מפאריס; אך ידוע אדע כי כל תוצאות לא היו לדבר ולא זכה בראפמאן לתשובה.

יותר לא נפגשתי עוד עם בראפמאן. ובשנת 1876 עוררתי פולמוס חריף עליו על עמודי מכה"ע "גאלאס" ("הקול") בדבר הספר "השקפת העולם של חכמי התלמוד". אגב אעיר כי לחשובתי לבראפמאן ב"גאלאס", גליון 156, קראתי בשם "בדחנות ספרותית", אך מערכת ה"גאלאס" לא נאותה לשם זה ותקרא למאמר בשם "השקפת העולם בתלמוד". בין כתבי נמצא מכתבו של

מוזכר המערכת זאסאוו. המודיעני כי רק על תנאי זה Sine qua non יבוא המאמר בדפוס.

III

פקודת-סתר ופתרונה.

הדבר היה בשנת 1882. בעת ההיא הוריתי לקח לבניו הגדולים של הבאראן ה. גינצבורג. ויהי היום ואכקש לראות את פניו ואפקד להודיעהו כי באתי. והנה הוא יוצא לקראתי חור, נרגש ברוחו, כנראה, ומבלי אשר ישאל לסבת בואי, הוא פונה אלי ישר בשאלה: „מה תגיד אתה לזה?“ אני תמה ושואל לפשר דבריו. — „מה לדעתך יש לפעול בקשר עם הודעת המיניסטר?“ — „הודעה זו מה היא?“ — החזרתי לו אף אני בשאלה. — „הכיכר. האם לא קראת בהוספה המודפסת ל„ראסוויט“ את דברי השיחה בין איגנאטיעו ואורשאנסקי?“ — „לא קראתי וגם לא שמעתי מאומה“. — „הנה כרגע יביאו לך ואתה תקרא ותחזה לי דעתך מה יש לעשות. ואני אלך לפי שעה ואתליף את בגדי ואצא מיד אליך“.

הוא צוה ויביאו לי את העלה המודפס¹. וזה הדבר. שר הפנים, הגראף איגנאטיעו, קבל פני הדוקטור אורשאנסקי, חבר למערכת „ראסוויט“, ואגב שיחה בשאלת היהודים, הודיעהו בדברים מפורשים. שאין הממשלה מוקירה

(1) הרברים מוסבים על ההוספה המיוחדת ל„ראסוויט“ גיליון נ' 3, ששלחה המערכת לחותמיה בפטרבורג ב-18 לינואר שנת 1882. וזה תכנה:

„בשבת בט"ו לינואר קבל הארון המיניסטר לעניי-פנים הגראף איגנאטיעו את הדוקטור אורשאנסקי לסיחה בשאלת היהודים. הגרף פנה אל אורשאנסקי בדברים אלה: „עוד לפני חדשים אחדים, בשעה שהתוצבת לפני יחד עם יהודים אחרים, אמרתי לכם, כי הנבול המערבי תתחיל לפני היהודים. מן העת ההיא השתמשו היהודים במרה רחבה בזכות זו, וכל זמן שהיוצאים היו מספחות שלמות, שלא היו בתוכן אנשים צעירים שלא עמדו לצבא, לא נגרם כל קושי ליציאה. אסרו לצאת רק על אלה שהסאירו את בני המשפחה הוקנים לדאגת הצבור או על אלה שלא מלאו חובותיהם כלפי הממשלה. אסר לשאלה שעוררת בדבר העברת היהודים לפנים המדינה, ודאי שהממשלה תמנע מכל דבר העלול לסבך עוד יותר את היתוס שבין היהודים ובין התוסבים העיקריים. ועל כן, בהוסיפי לשמיר מכל פרצה על תחום מושב היהודים ברוסיה, הצעתי כבר לועד היהודי, כי יודיע על אותם המקומות שאוכלסיהם מעטים והם זקוקים ליסוב, אשר שם אפשר יהיה לקבוע מדור לאוכלסי-היהודים בהתאם להפצם ולטובתם וכלי נזק לחוסכים מעם הארץ.“

„הדיר אורשאנסקי הביע תקותו, כי הממשלה תראה כשאיפה זו של היהודים ליציאה רק תוצאה ממצבם חמר של אוכלוס היהודים, בלי כל טעם פוליטי; כי משכילי היהודים ברוסיה מוכנים להקדיש כל כחותיהם למעשה ההתקרבות בין היהודים ובין עמ-הארץ, ואולם כדי להגבר יפה על תנועת האיבה כלפי היהודים, תייבט הממשלה להתיר ליהודי רוסיה לבוא בעצמם לעזרת אוכלסי-היהודים הנמצאים במצוקה ולעמוד בראש ההגירה אל מחוץ לרוסיה ואף לפנים המדינה.“

„הגרף השיב: כדי ליסד ועד ליציאה, כמו לשם יסוד כל חברה שהיא, יש צורך למלא אחרי כל הכללים האמורים בחוק והשונים ליהודים ולשאר נתיני רוסיה הנאמנים. עם כל יציאה מרוסיה, חייבים היהודים לזכור, כי הרשות לשוב לרוסיה לא מנתן.“ —

את היהודים, כי הגבול המערבי פתוח לפניהם וכי עויבת המולדת לא תחשב לפשע למה הכלל, "רמו קל לענין חמור", כדאמרי אינשי. איגנאטיעו התיר לו לארשאנסקי לפרסם ברבים את ההודעה הזאת. ארשאנסקי אץ מקבלת-פנים זו ישר למערכת. בשר חדשה חשובה זו לחבריו והם, מבלי חשוב מחשבות הרבה, הדפיסו את הידיעה בצורת הוספה מיוחדת (לגליון 3), אשר שלחות מיד לפי שעה לחותמים בעיר. את המשלוח לחות-מחוץ דחו עד צאת הגליון הבא. פחות נמהרת זו אפשר לבאר לא רק ב"אש-הנעורים" הנוחה להתלהב, כי אם גם ברצון להתהדר על בניית-חרותם ("רוססקי יבריי" וה"וואסחאד") בידיעה החדשה והחשובה אשר נגלתה ממקור ראשון. מובן מאליו, כי בשעה שיהודי פטרבורג קבלו את ההוספה לגליון 3 לבשו חרדות. בבית הבארן גינצבורג נועדה אספה בענין זה. מה שהחלט שם נעלם ממני; כמדומה, שהטו את לב המערכת להמנע ממשלוח ההוספה לערי המדינה, שלא לעורר בהלה. אכן, נראה, שלא הגיעו לכל מסקנה. גינצבורג אבר עצה ולא ידע את אשר יפעל. עתה, כשראני סתאום, מצא ענין לשמוע חות דעתי.

במסך רגעים אחדים הספקתי לקרוא את ה"הוספה" ואז יצא אלי גינצבורג עוטה פראק. — הוא עמד לנסוע אל אחד השרים הגבוהים, — וישאלני: — ובכן, מה תאמר לזה?

— הלא תדע, — עניתי, — כי במובן זה הריני ראדיקאל ונוטה לפעולות נמרצות ביותר...

— מה רצונך לומר? — שאל בקוצר רוח. — זאת אומרת, — הוספתי לענות, — במשך כל הזמן שהיה לי הכבוד לצקת מים על ידך בעבודת-הצבור, היית חוזר ושונה כל הימים: "רוח נמוכה, רבותי", אכן גם לזאת יקרא שטה, ולו השגנו שמץ-מה בשטה זו לא היתה משפילה את כבודנו כלל. ואולם, כמדומה, שבבר לא מעט התרפסנו ונכרע ונשתהוה אפים ארצה, — ואף על פי כן, על צוארנו אנו נרדפים והנה גם מרמזים לנו אל אחורי הדלת והמזווה. התדע מה צפון לנו בחיק הדברים האלה? אם המיניסטר מתיר לפרסם הודעה מפורשת כזו בשמו, הרי לא יבצר ממנו כלל, כי יבוא בהצעה ויקבל תוקף השלטון — ועינינו תראינה גלות-ספרד חדשה כפולה וקשה מן הראשונה.

— מה איפוא, לדעתך, עלינו לעשות?
— לדעתי אין לנו עוד להתבייש עתה. יש לשלוח מיד מלאכים לארצות המערב, אשר ידאגו לפרסם ברבים את הודעת המיניסטר.
— ומה נשיג על ידי כך? —

— זאת נשיג. כידוע לך, מתקיימות בשעה זו בלאנדאן אספות מחאה ברוב-עם בדבר הלחץ אשר לוחצים אותנו. אך הגברת נאוויקאו' ושאר אנשי הממשלה מבטלים את צדקת תלונותיהם של היהודים וכופרים בכל עצם דבר הנגישות שנוגשים את היהודים ברוסיה. טוב איפוא שיקראו בחוץ-לארץ את הודעתו המפורשת של המיניסטר קבל עם ונוכחו לרעת כי השמועות על מצבנו הנורא אינן כדותא, אלא דבר אמת, אמת איומה. יתכן, שבהשפעת דעת הצבור במערב יסור מעלינו רוע הגזירה.

גינצבורג הרהר מעט ויאמר אלי בקול נסער:

— ובכן, איפוא, סע אל האיש ההוא... מה שמו? הוא גר ברחוב — איך יקרא הרחוב? — ולו תמסור את הדברים האלה. כזאת בדיוק היתה תשובתו של ה. גינצבורג, אשר תהיה בעיני הקורא כחידה סתומה כולה, ואולם זה בתרונה:

בשנת 1878, בימי הקאנגרעס הברליני, שבו התאמצו ממלכות המערב, אנגליה ביוחד, לצמצם את ההנחות שקבלה רוסיה על פי חוזה סן-סיפאן, נדפס במכה"ע הרוסים מכתב-מתאה מאת יהודי בערדיטשעוו, כתוב על שם ביקאנספילד, לאמור: להם, ליהודי בערדיטשעוו, נודע הדבר, כי הוא, ביקאנספילד, נוסר איבה לרוסיה בגלל אשר ספרו לו כי נוגשים את היהודים ברוסיה. על כן באים הם, יהודי בערדיטשעוו, ומודיעים לו לביקאנספילד, כי השמועות שהגיעו לאזניו על אדות יהודי רוסיה — יסודן בשקר. היהודים ברוסיה חיים כטוב וכל לחץ ונגישות לא ידעו; ובכן אין לו לביקאנספילד כל סעם למעשי איבה...

תעודה בדוחה זו נדפסה לא בדבר ליצנות ב"החרגול" או ב"הבדחן"², כי אם במכה"ע המכובדים, בתור הודעה חשובה של הפאטריאטים הבערדיטשעוויים. והקוראים התמהים לא ידעו אל מה יתמהו יותר אם לחוצפתם של בני-בערדיטשעוו או לאולתם. עברו שבועות אחדים והמאורע הלך וגשתכה, והנה אני מקבל מכתב מאת ה. פעסיס, הרב לעדת בערדיטשעוו ובו הוא מספר לי כדברים האלה: יום פלוני נקראו הוא וזקני עדת ישראל בבערדיטשעוו אל שר-צבא הושאנדארמים שבעיר, אשר קם ויבאר לפניהם את מצב הענינים הפוליטיים ברות האמורה לעיל, ולבסוף דרש בשם הממשלה, כי יחתמו על

1 נזינקובה, פובליציסטית קרובה לחוגים השלימים ברוסיה, שיסבה בלונדון ופרסמה ב"המסרים" של הקסרים האנגלי-רוסים בכתבי העת ובזורנלים של לונדון. היא חברה ספרים אחדים בלשון אנגלית שבהם נתכונה **ללוד** את החברה האנגלית לדעת את הפוליטיקה של רוסיה רעניניה הפנימיים.

2 עתונים הומוריסטיים ברוסיה בעת ההיא.

דבר יום ביומו¹

(שנת תרנ"ב)

יום ב' צו"ג.

גבאי בית הכנסת שבו ושלחו לי פייסין למעמדות בביהכ"נ לי ולאשתי לכל ימות השנה כמו שהם עושים בכל שנה ושנה. וחבל כי לא אוכל להנות מתסדם זה, כי מצות הרופאים עלי חזקה לעקור רגלי מכל מקום של כנופיא משום רוחות מצויות ומפני דוחקא דצבורא. ה' הטוב יכפר בעד זה, כי הלא בתורתו כתוב: וגשמרתם מאד לנפשותיכם.

יום ה' כ"ז תשרי.

בימי החגים לא הייתי בביהכ"נ משום דוחקא דצבורא. היום הלכתי שמה לתפלה בעד הנס אשר קרה להקיר"ה ביום זה לפני שנתים ימים במסל"ת הברזל. הבארון ג"ב² הסתכל בי וכפי הנראה לא הכירני, יען כי בימי חליי צמחה זקני ופני שנו מאד. בעמדי בפרוודור ולובש את בגדי נגש אלי ד"ר קאנטאר (לפנים מו"ל "היום" ועתה רב בליבובי, ובא הלום בעסקי קהלתו) ויושט לי את ידו וישאל לשלומי נגדה לכל הנאספים. כאלו לא היה מעולם שום טינא בינינו... ומי אשר ידע את אשר עשה לי קאנטאר בצרוף... עוזרו בשנת תרמ"ו, אשר כתבו עלי מורות במ"ע "היום", הוא בודאי ישתומם על התמורה הזאת, כי מאז עד היום לא קרבנו ולא דברנו איש אל אחיו. ידעתי כי המחלה המסכנת אשר עברה עלי היא הפכה את לבי אלי כמקדם, וכן שמעתי מפי חתני קאפל"אן כי בשעת קבורת באגק – ואני אז בביה"ה בברלין – נגש אליו הצ"ב הצבוע ואמר לו כי אע"פ שהיו דברים ביני ובינו בכל זאת מצטער הוא מאד על המחלה אשר עברה על נפשי. זה דרכם כסל למו לאחינו בני ציון היקרים, כשאדם בריא ושלם

1 בין כתבי היד של י. גורדון, השמורים בהארכיב של "העבר", נמצא קונסרס "דבר יום ביומו" דשנת תרנ"ב, המכיל את יומנו של המשורר מן יום צו"ג עד ר"ח אלול תרנ"ב. בו רשם יל"ג מרי יום ביומו את כל מה ששפך וזגה כמעט במשך כל השנה ההיא – שנת התגברות מחלתו (מחלת הסרטן), אשר מת בה ביום כ"ד אלול תרנ"ב. חרשבים אנו למותר לכאר את חסיבותו הגדולה של היוםמן בתור חמר לתולדות המשורר ולכרוך הלך נפשו, מושגיו ורעותיו. – באיזה טקוסות, הנוגעים בענינים פרסיים, מצאנו לנכון להשמים את שמות האנשים, שהכותב פוגע בהם.

2 נ"ה גינבורג.

והשעה משחקת לו הם מחקנאים בו. ימדרו את רוחו וירדו עמו לחייו, ובשעם כי מצאנו אסון, ואין עוד מקום לקנאה. הם באים לנוד לו ולנחמו, ובפרט כשימות ועבר ובסל מן העולם. אז הם נוהרים מאד לקיים בו מצות הלוית המת ולגמול לו חסד של אמת. רחמנים בני רחמים, שקילו טובתכם ושוו אחיורא!

יום ג' ס"ו חסון.

מ. מ. מארגאלין, המגיה הראשי בבית-המערבת אשר לנו¹ שב ממאסקווא והביא לי ברכת שלום מאת מוזה"ה.

יום ד'

לבקשת ש. א. ווענגעראוו, המוציא לאור ספר שמות כל הסופרים אשר כתבו אם הרבה ואם מעט בשפת רוסיה, חברתי בקצרה תולדות המנות משה ברלין לתתו בספרו. ווענגעראוו חתם את שמי על מאמרי, אף כי אנכי לא חפצתי בזה. באמת לא היה ברלין סופר בלשון רוסיא, והמאמרים המעטים והקצרים שבאו בשמו בדפוס (כמו, התלמוד מבוגולמינסק²) נכתבו על ידי אחרים; אבל ווענגעראוו אומר כי אין לו עסק בנסתרות כאלה והביא גם את ברלין בקהל סופרי רוסיא. — ווענגעראוו זה הוא בן לווענגעראוו אפאניסי (חנן) פקיד-הבאנק במינסק, שהיה לפניו מנהל מכסה-היין בפאניוועז, בהיותו יושב שם גם אני; ובנו זה שמעון, גמר למודיו פה באוניווערזיטעט ושרת עד כה בבית-הפקידות אשר על מסל-הברזל ליבוי-ראמען, וזה כמה שנים החל להוציא את ספרו הנזכר. עתה הוא משתתף בעריכת הענציקלאפעדיע. לפני שנים שלש המיר את דתו לפי שאהב אשה בת אל נכר והעמיד עמה ולדות. והוא נכבד ונשוא פנים בין סופרי רוסיא, ובימים הכאים יצא לו שם גדול. אחותי-נשאה ללודוויג סלאנימסקי, בנו של חו"ם בעל "הצפירה", אחד מראשי העוורים בבית-מערבת החדשי, וועסטניק יעוראפי, לודוויג זה מצד למודיו הוא יוריסט והיה לפניו עוזר לאחי אברהם, אפס כי לא היתה לו לא נטיה ולא כשרון להיות שתדלן בין עורכי הדינין, על כן שם אל הספרה פניו וממנה פריו נמצא. וגם הוא וגם בני ביתו אינם עוד לנו... ובכן גם האילנות הגדולים אשר לנו משילין פירותיהם... חוסה ה' על שארית עמך!

יום ה' י"ח חסון.

היום מלאו עשר שנים לחג היוכל אשר חגגו לי חובבי שפת עבר בשנת תרמ"ב לפי מלאת כ"ה שנה להדפסת ספרי הראשון אדו"ם. לחשבון הנוצרים היה אז יום 31 אקטאבער, והיום 7 נאוועמבער — הבדל שמונה ימים

1 בית מערכת האנציקלופדיה הרוסית של בראקוויז-עמרון, אשר בה עבד אז י"ח.

ביניהם, וכאז כן עתה יום החמישי בשבוע היה. כהמשים וששה איש מכל פנות העם ישבו אז מסבין אל השלחן בבית חרנס. בעל האושפיוז הכשרה (הלא הם באים על החתום על מכתב התהלה אשר מסרו לי ביום ההוא) לתת לשם ולתהלה סופר עברי ומשורר חורז מימין לשמאל, — אף מנות יקרות הגישו לי. עם זהב וגביע־כסף (ובני ריגא מלאו אחריהם זר של דפני עשוי מכסף טהור ומגלת תודה כתובה על קלף) — דבר אשר לא היה לעולמים למיום קום מושך בשבט סופרים בישראל. וכי תתמה על החפץ, אתה הקורא את דברי אלו בדורות הבאים, עוד תשוב תתפלל יותר בשמעך כי בין האורחים אשר נקבצו ובאו ביום ההוא לכבד את המשורר העברי היו אנשים רבים אשר לא ידעו קרוא עברית כהלכתה ולתרגם פסוק כצורתו, ואשר מעולם לא קראו דבר וחצי דבר מכל אשר כתב בעל־התג. אפס כי השעה היתה צריכה לכך להחיות רוח שפלים ולהחיות לב בני עמנו הנדכאים. כדאותם כי דל כבודנו בגוים ושעות רעות מתרגשות לבוא עלינו ולנו אין שיור רק השפה הזאת ופליטת סופרינו, על כן אמרו החרדים לכבוד עמם: חבה נבחרה לנו איש וגשים אותו על נס להראות לעיני העמים כי גם לנו סופרים ומשוררים אשר חקר כבודם כבוד גם לנו; ויעל הנורל עלי. ויש מחרתרי ריב ממנהלי הקהלה ואשר בגלל זה לא נקראו אל המשתה, אף כי זה דרכם להדחק וליכנס בכל מקום של כנופיא, — כמה שונים עברו במשך עשר השנים האלה על בני החבורה ההיא, אשר ישבו בנשף־חשק זה כשבת אחים יחדו חרנס ובית־מכלתו (כלו) בית־האוכלין שלו; מכלתו מן „מכלת” כמו מרכלתו מן מרכלת) נכחדו מעיר הבירה; הוא שולה בעד פשעו אל ארץ־נוד, אשתו מתה מעוצר רעה ויגון ובנו — נהפך אל הרודף. ומן האורחים הבאים אל הסעודה, כמה מהם עברו מן העולם (כמו הרצ״ה רבינאוויץ, הרב בלאך... זכרם לברכה), מי יעני (כמו ר״ד מאליס, אשר לא השיגה ידו אחרי שנתים ימים לשלם את נדבתו אשר נדב לצורך הדפסת הספרים) ומי יעשר (כמו ר״א אפרון, אשר בא אז אלי במרכבה ויהי לי לשושבין לקחת אותי לבית־הסעודה, וגם חכה לי על פתח בית־הספר עד אשר עשיתי את זקני, ועתה עליה כמעלות ונעשה בעל־הבירה ואני עושה עמו במלאכתו). כמה ממכבדי בעת ההיא נהפכו לי לאויבים ולא השיכו ידם מנאץ את שמי כרבים (כמו הצ״ב ופראזער וקאנטאר). אמנם כן: Tempora mutantur et nos mu-

tamur in illis, לאמר: סוכב, סובב הולך רוח הזמן ועל סביבותיו שב גם רוח בני אדם

בו ביום.

היום קראתי ב"הצפירה" כי בן-יהודה בירושלים נתאלמן. אשתו היחה בתו של שנה"ה יאָנאָס במאסקו. מדרכי בן הלל הכהן המודיע זאת מהלל אותה כאשר כשרה מאד, וביחוד יוקיר את דרכה על כי למדה לילדיה לדבר בלה"ק מקטנותם ושפת-עבר היתה המדוברת בביתה.

יום ר' י"ט תסנן.

ר"מ לעווין שלח לי היום את החלק השני מס' "תולדות מרבי השכלה" אשר עד כה לא ראיתי. קראתי בו אחת הנה ואחת הנה, ומצאתי דברים מתמיהים הרבה. ביחוד בדברים הידועים לי היטב, בהיותם נוגעים אל עצמי ואל בשרי. בין בשכתי בערי-השדה וכותב מכתכים אל הועד, ובין אחר כך כשנעשיתי למזכיר ולצופה הליכותיו.

חיי ר"ט¹ הרצופים אל הספר כתובים כפי הנראה על ידי קאנטאר; בסגנון לשונו אכירנו וברברי החנופה והפרכוס לפאר שם ר"ס יותר מן הראוי. בעמוד XIII אומר הכותב: "המעכבנו מאד על הדברים האלה" – מבטא זר לקוח מלשונות העמים; בלה"ק יאמר: "הארכנו מעט בדברים האלה" וכדומה. המכתבים הבאים בחלק הזה, שהוא רק כעין גב של חומר לגבי החלק הראשון, לוקטו לאחד אחד, בלי ברור ומצוי את הראוי לפרסם ממה שאינו ראוי. למשל. מודיע הוא שתבעתי בפה שכר מאמרי שנתקבל בדפוס בהמאסף שלהם (עמוד 187) או כמו שהמעתיק כבד-הפה כותב: "גמול בעד עמלי". שהוא דבר שבצנעא, שאין לקהל הקוראים צורך לדעת אותו, ובפרט אחרי שלא שלמו לי את השכר ההוא. וממין זה הוא גם מה שהוא מפרסם על ש"י אבראמאווין ועל יהושע לעווין-זאהן. שבשעה שנחפשתי למלכות בשנת 1879 מהרו הם לבקש למנותם על מקומי (עמ' 208). – דבר שאיננו גותן כבוד ל... אלה הממהרים לבקש טובה לנפשם מצדת חברם, בטרם ידעו איך יפול דבר. וזולת זה חמה אנכי, איכה מצאו שניהם את לבם לבקש להם עבודה זאת, והם לא ידעו לכתוב ולדבר בלשון רוסיא.

האיש המעתיק את המכתבים, שרובם נכתבו מעיקרם בלשון אחרת, איננו טופר מהיר וכחו בלה"ק איננו רב, העתקתו מראה כמלאכת אחד הצעירים המתחנכים בעבודת הספרות. ר"ס בעצמו מודה על זאת בהקדמתו לחלק א' ואומר: "איוה מקומות (11) נכתבים בשפה בלתי צחה וברורה", ומבאר כי הסבה לזה היא, כי לא הצליחה בידו (צ"ל צלחה) למצא בפה (צ"ל פה) איש היודע על בוריה שפת רוסיא ולהעתיק ממנה על טהרת לה"ק –

1 לעאן ראָזנשטאַל, חבר הועד.

ואולם לאחר זמן מצא איש כזה. אבל ההעתקה כבר נעשתה ומקצתה גם נדפסה ואי אפשר היה לתקן המעות. בעת הרפסת חלק ב' שלח ר"ט אלי על ידי גדליה דודו את הקונטרס השני אשר בו (עמוד 24) נדפסה העתקת מכתבי אל הועד ובקש מאתי להגיה את ההעתקה ולתקן את שגיאות המעתיק. אנכי תקנתי אפס מקצתה והסירותי השבוישים הגדולים ביותר, וכלה לא יכולתי לתקן והעירותי און ר"ט על פחיתות ההעתקה בכלל ובקשתי מאתו להעיר כי המכתב כתוב מאתי בלשון רוסיא ונעתק ללח"ק על ידי אחר (את מכתבי אל ר"ט השיב לי ר"א הורוויץ. גיסו של ר"ט אשר מצאו בין כתביו. הנהו נמצא בצרורות-כתבי). והוא עשה את בקשתי בזה שהציב ציונים בדמות כוכבים בראש כל מכתב שנכתב בעצם בלח"ק.

עוד הרבה יש להעיר על הספר הנה שאיננו אלא כעין פרגוד על פני האמת לבלי תראה בעצם חבניתה; אפס כי לא פה המקום לבקרת כוונת אחשך אותה למקום אחר.

יום ו' כ"ו חסון, 15 גאנעמבר.

כל ימי השבוע הנה שכבתי על מטתי, כי הוכחתי במחלת האינפלוענציא. בצאתי בליל מוצ"ש העבר מבית חתני הרופא, אשר ביום ההוא (9 גאנעמבר) היה יום הולדתו. ואחר אצלו עד ראש האשמורת התיכונה. אחזתני צנה ואתחל. הרגשתי עקת החזה והגרונ וקאב ראש כבד מאד ואמר בלבי, אין זה כי התחדשה המחלה הנושנת ופשתה הספחת ועלתה ודבקה בחלקי הגוף העליונים. אכן הרופא הרגיעני ואמר כי האינפלוענציא היא. היא המחלה החדשה המתהלכת עתה בארץ והרופאים לא ידעו מה היא ויקראו לה אינפלוענציא. כן ארחות הרופאים בכל מחלה ממארת המתחדשת בין הבריות, כטרם אשר יעמדו על תכונתה על פי סימניה ותוצאותיה במשך שנים הרבה. אזכור כי בשנת תר"ח בהיות החלירע בוויילנא פעם שניה (בראשונה היתה בשנת תקצ"א) חלה בה וגם מת בה יעקב יאג(יכעס). והוא גר או כבית הרחיים אשר לו במגרש פאפלאווי. ושני גדולי הרופאים אביכט וגראז באים אליו יום יום לרפאותו. הרופאים האלו שניהם היו פולנים. הראשון זקן בא כימים ונשוא סנים, מראשי המורים בבית חכמת הרפואה שהיה לפנים בוויילנא. והיה מחזיק ברפואה בשיטות הישנות ומלעיב ברופאים הצעירים המשתדלים להמציא שיטות חדשות, והשני, גראז, היה רופא צעיר לימים מתגדר בידעתי בהמצאות החדשות ובכללן גם בתחלה חדשה ברפואת החלירע, שהיה מתפאר כי עמד על יסוד המחלה ושרשה. ויהי היום ושני הרופאים הולכים לבקר את יאג(יכעס) כפעם בפעם וגראז מספר באוזני אביכט את תוצאות מחקריו

בסבת המחלה ותכונתה ואת הרפואות החדשות אשר המציא כנגדה; ואביבם שומע ושותק. ויהי הם באים עד שער העיר. והנה פרה פסקה להם הדרך והיא הולכת הלך וגעה; ויאמר אביבט לגראז: הידעת, חברי, את אשר נעשה? נקת גם את הפרה אתנו אל מטת החולה, כי כמונו כמוה יודעים מה היא מחלת החלירע ובמה תרפא. — מעין זה אומרים עתה הרופאים ע"ד האינפלוענציה. היום קמתי ממשכני, אכן מצות הרופאים עלי חזקה לבל אצא החוצה עוד ימים אחדים.

במשך ימי חליי קבלתי מכתב מקיעו מווייסבערג וממז"ח. זה האחרון יבקש מאתי לשלוח לו מפרייטע ל"גן פרחים" הרביעי. והראשון ימליץ בעדי. שלחתי לו שני שירי אל מקאמאת: „הכל תלוי במזל" ו„דבור מפוצץ" ועוד שיר אחד אני כותב כעין שיר פטורין לאחד ממכרי אשר עלה לאמריקא. לעת ערב בא אלי פתאם סירקין (יה"ט) ממינסק, וישב לפני כשעה זעירא. הוא מהר לצאת לראות את אמו ואחותו, כי רק היום בא, והבטית לשוב ולסור אלי מחר או ביום הראשון.

מז"ח, ג'.

יה"ס בא תיכף אחר חצות וישב אתי עד פנות היום ויספר לי את כל המוצאות אותו בפאריז, אשר נקרא שמה מאת הבארון רוטשילד החפץ למלא ידו להיות הוא סוכנו האחד לקנות קרקעות באה"ק ולמכרן לישראל. ספר לי את כל התואנות והעקיפין אשר בקשו רבני ישראל וגדוליו בשמעם כי את יה"ס הפלה הנדיב כאיש אמונים לו, כי האנשים ההם הם רק רודפים אחר הכבוד ומתקנאים בירך חברים; וכל מה שהם עושים אינם עושים לשם שמים אלא כדי לקחת גדולה לעצמם. ככה בשמעם כי יה"ס הולך התעוררו הרב רש"מ וזה"ר הילדסהיימר ללכת גם הם מעצמם, והם בלתי קרואים. וכמה כרכורים כרכרו עד אשר נקראו לבוא אל האספה בפאריז בישיבת חברת כ"ח. כמה נאמנו דבריהם ז"ל: „כל הגדול מחברו יצרו גדול הימנו".

מאליצקי קבלתי ספורו „מבית ומחוץ", וכתובים עליו החרוזים האלה:

קבל מנתתי.	לה שרת שירתך
איש דגול מרבבה.	אריד אהימה
בה תראה דמעתי.	וקנים אעורר
מרב יגון ודאבה.	ואוסיף עוד דמעה —
על שבר אמתך	על מחלתך, משורר!

דברי עצב שוכרי לב ומחליאי נפש יספר לנו המחבר, מעשי אכזריות אשר יעשון רק בגוב אריות, בהררי נמרים. אין ספק כי מברשו חזה כל אלה ועליו עברה רעתם. קובע הוא להם מקום בבוקארעסט ומניח לנו לדרוש סמוכין. קורא הוא לפנינו בשם רומינים ומכון לאנשים משאר מינים. צדקה עשה הקב"ה שסורן לבין האומות. וצדקה הוא עושה להם שהוא מעמיד עליהם שונאים ונוגשים בכמה ארצות בבת אחת. שאלמלא כן לא היה ביכולתנו לכנות באריות ולספר מעשי אכזריותם לדור בשנוי השם ובשנוי מקום.

יום א' כ"ח חסון.

כליתי לקרוא ספרו של דאליצקי וכתבתי לו באגרת-פתוחה את הטורים הללו (בשנוי מעט מן הכתוב כאן):

שכני בחצרות אלהים, חברי בהיכל שירתנו הנחמדה,
קבלתי ספרך בחודה וקראתיו במגנט-לב וברעדה.
אלו עברה עליך אחת מני שבע מן הדברים שבנו,
הרי אתה בעיני כשדרך, כמישך או כעבד-נגו.
כי בשמעי ספוריך סמר מפהד בשרי.
ראיתי גם הדמעה אשר בכית על צוארי
בשמעך את קרני, כי תקפתני מתלתי,
ואהא כי עוד אוסיף דמעתי ארייך.
באמור **לך** כי גם היום לא באה רפואתי.
כי עודני עומד בין חיים ומות בתוך.

יום ב' כ"ט חסון.

היום קמתי ולבשתי בגדי ונסעתי לבית-ההירדאקציה אשר אני עושה שם במלאכתם אף-על-פי שהרופא העיר בי לבלי אצא עוד מפתח ביתי, יען כי יום המעונן הוא וערפל כסה פני העיר. בנסעי בעגלה נדמה לי באמת כאלו רוכב אני על עב קל, כי באמת היה ענן לבושם וערפל חתולתם ולא יכול הרואה לראות כפסיעה גסה לפניו. מרגיש אני כי צאתי לחוץ לא הזיקה לי.

הפרופיסור בראנדט, אחד מעורכי הלסקסון אשר לנו, מת מיתה חסופה. ביום השלישי העבר עוד בא לבית המערכת, ועוד ביום החמשי ראוהו ברחוב. ואתמול ביום הראשון עבר ובטל מן העולם. מה בין האדם בחיר היצורים ובין זבוב מות? אין ביניהם ולא כלום!

יום ד' 20 באוועמבר, א' כסלו

היום קרואים אנחנו לאכול בצהרים לבית בתי הצעירה החוגגת היום את יום הולדתה. היא אמנם נולדה ביום כ"ב כסלו, ואם כך לפי חשבון הלוח העברי יהיה יום הולדתה בעוד שלשה שבועות, ואולם בעת שנשאה לאישה לפני עשר שנים הל' כ"ב כסלו ביום 20 באוועמבר ואישה הרופא המקפיד מאד, ככל בני דורנו הצעירים, ללכת בחקות הגוים, החליט וקבע את חגיגת יום הולדתה ביום 20 באוועמבר. והנה אשה ברשות בעלה היא וגם אבותיה המולידים אותה בכלל, והוא בעל הבית ואשר יחפוץ יעשה, אף-על-פי שעל ידי זה אשתו מקדמת בכדי שלשה שבועות קודם זמנה.

יום ה' ב' כסלו

היום אבל אצלי פת שחרית יה"ס ושהה אחר כך כשתי שעות. נדברנו על ענין ארץ ישראל שהוא נכנס בו בראשו ורובו. אמרתי לו כי אם יקבל הצעת הנדיב הידוע להיות המוציא והמביא בדבר הזה, אז אהיה אני בעוזריו ובתומכי נפשו בכל אשר אוכל. לפי שעה החלטנו להוציא „מאסף" אשר כסף פדיונו יבא אל אוצר הישוב. אנכי קבלתי עלי סדור המאמרים והגהתם, ולו יעצתי לבא בתחילה בכתובים עם שאר ראשי חובבי ציון לשמע מה כפיהם, אם לפי דעתם אחרית לדבר ושוה לעמול עליו. נראה מה יהיה חלומנו זה. הראיתי ליה"ס את מכתב מזא"ה והוא ספר **י** פרטים אחדים על אדות האיש, אשר גינצבערג" הנזכר שם. כי איש משכיל הוא. יודע הרבה לשונות אירופא ויה"ק על גביהם, והמעלה היותר גדולה וחשובה שבו היא — כי בן עשירים הוא. וזה הדבר אשר ספר **י** יה"ס על אדותיו — דבר יקר, כלו אומר כבוד לו וראוי לכתבו זכרון בספר לדור יבא: אביו היה חוכר נכסיו של איגנאטיוו (שר הפנים לפנינו) וכשהוציא איגנאטיוו את החוקים הנודעים בשם „חוקי מא"י", האוסרים על ישראל חכירת מקרקעי וכל מטלטלי דלא ניידי, אמר להתקשר עם חוכר נכסיו זה, שהביא לו הנאה מרובה ורוחו היתה נוחה הימנו. בשטר אמנה על חכירת הנכסים לזמן ארוך כדי שלא ישלסו בו חוקי מא"י. ה' ג"ב האב, בעצת בנו הנזכר, לא קבל את ההנחה אשר אמר איגנאטיוו לעשות לו כיוצא מן הכלל ולא חתם על שטר ההתקשרות. האין זה מעין מעשה הרדי"א בשעת גירוש ספרד? ישמח האב בבן מבין והבן באב מקשיב כזה! אשרי הדור שהגדולים נשמעים לקטנים! לקחתי דברים עם יה"ס גם על אדות יעב"ץ המתחיל להרביץ תורה בקולוניות שבארץ ישראל. עוד בהיותי בברלין קראתי את חוברות „הארץ" אשר הוציא וייטיבו בעיני מאד. הסופר הזה שפתנו אתו כשפת הסופרים

הגדולים, ומאד שמחתי לראות כי בקרב הכפרים והמושבות הנוסדות באה"ק ואכרים ויוגבים מב"י נמצא איש כזה מרביץ חכמת ישראל ומדחייב שפתנו לבלי תשכח מפיהם ומפי זרעם. והי הסופר יעב"ץ בעיני כשמואל הרמתי כזמנו אשר יסד ברמה בית אולפנא לבני הנביאים. אפס כי שיטתו בסדר הלמוד ובחנוך הילדים אשר הוא שם לפני המורים והמלמדים שם לא ישרה בעיני, כי אומר הוא ללמד את הקטנים גם תלמוד ואגדה ולפרוש להם ספרי הקדש ע"ד הדרוש, ולדעתי דבר זה בגרסא דינקותא מויק מאד, כי נות הוא לעקם את השכל הישר אצל החינוקות שמוחם רופף. מנייה וגמורה בסוד חכמי אמת, כי אחת מראשי הסבות להתגברות ההזיה והאמונות התפלות בקרב בני ישראל ומה לעניותם ולשפלות מצבם – היא התפשטות חלומות האגדה והקבלה בתוכם. כמעט כל חיי האומה, השקפותיה על תבל ומלואה, כל מעשיה ומנהגיה, בקשותיה ומנהגיה בבית האלהים, הכל כאשר לכל מיוסד על משלי האגדה והדרש ועל רמזי הקבלה ונטוע בנפשם ככח הדמיון וההויה, ולא בשקול הדעת וההויה. ראשית חטאת היא לנו כי בילדותנו, בשעה שדעתו של האדם עוד לא נתבשלה להבחין בין אמת למדומה, יערבבו בו את הפשט עם הדרוש ויתלו לילדים הרכים קלא-אילן לשם תכלת, ולכן כאשר נגדל ונבא כאנשים הננו כפראים בתוך הישוב, עינינו עצומות מלראות דברים כהויתם ומקבלים אנחנו את דברי מגידינו ומקובלינו כמשמעם וחושבים את משליהם ורמזיהם לדברים במשיים ולמעשים מן המציאות. לתקון המעות הזה מן הראוי לעשות בזה"ז עם האגדה כמו שעשו רבני צרפת בימי הרשב"א עם הפילוסופיה, היינו: לאסור את האגדה והדרוש על בני הנעורים עד הגיעם לשנות שקול הדעת, לערוך עד י"ח שנה, כדי שידעו להבחין בין מדומה לאמת ובין מה שנאמר בדרך משל לדבר הקיים ונמצא במוחש. על כן מוצא אני שיטת יעב"ץ מצד זה למקולקלת ומפסדת. בתחילה היה עם לבבי לכתוב אליו להשתתף במלאכתו בחוברותיו אשר הוא מוציא במחלקות הטובות והישרות בעיני ולהתנגד לו במקצו זה שאמרתי; אכן אחרי כן שבתי וראיתי גם משאר מקומות בספריו כי האיש הזה קאנסערוואסאר גמור הוא, והעינים אצלו לאחור ולא לפני. אז שכתי מדעתי ואמרתי בלבי: לא ידון רוחי באדם הזה עד אשמע על אדותיו דעת אחרים היודעים אותו אם בעל-נמוס הוא ותלמיד-חכם אמתי המסוגל לשמוע גם דעות הפתנגדות לדעתו. היום הצעתי כל הדברים האלו לפני יה"ס... שכתי כהחלט מדעתי לבא עם האיש הזה בדברים, ותשכתי את דברי לזמן אחר כשאמצא לפני מקום נאמן להניח אליו משם ולערוך עליו מלחמת סופרים שלא ברשותו. ואולי אעשה זאת בהמאסף אשר אנחנו אומרים להוציא אם יקום ויהיה הדבר.

בו ביום.

לעת ערב קבלתי מכתב מיששכר בער הלוי הורוויץ — הוא האיש המטפס ועולה על ידי ועל רגליו בהר שפת קדשנו וחפץ להיות בעל כרחו משורר בישראל — בו ידיעני כי ערך מכתב ארוך נגדי על מכתבי עם התקונים שנדפס ב"גן-פרחים" השלישי ושם ידבר עמי תוכחות על סימני גסות הרוח הנראים לי במכתבי ההוא. עניתי כי המכתב ההוא נכתב ונשלח לא לשם פרסום. כי אם לאיש פרטי, והאיש ההוא מסר אותו לדפוס שלא מדעתי, ואם יש בו עון, הקולר תלוי באיש ההוא אשר שלח את ידו בפקדון.

יום ה' כסלו.

שלחתי מכתב לקיוב ובו שיר "תשליך" ומאמר "ישן נושן", כולל תשובותי על השגות קאפלאן (ז"ל) על ספרי "משלי יהודה" משנת תר"ך. בסוף המכתב הוספתי שיר קטן "שני השם" (מעניני דיומא). גם הודעתי למו"ח כי י"ב הורוויץ עתיד לבא בתוכחות עמי ע"ד מכתבי הנדפס בג"פ ג'.

יום ג' ו' כסלו.

היה אצלי יה"ס ונפרד מעלי, כי ביום מחר השלישי הוא יוצא לשוב לביתו. רשמתי לפניו ראשי התנאים על דבר המאסף, שאנחנו אומרים להוציא לטובת יא"י. מסרתי לו אחוז אחד מספרי "כל שירי" להובילו שי לר' מיכאל ערלאנגער בפאריז כקרבן תודה בעד טרחו ועמלו לטובת אחינו.

שלשום ביום א' ערכתי מכתב להבאראן ג"ב, בו העירותי על העוובה הרבה בקרב קהלתנו, שהבריה הולכין ומתמעטין ואין משתדל להרבות צבאם, העוסקים בצרכי הצבור עושים מלאכתם בשפלות ידים, בביה"כ בנו חרבות למו וקירותיה הגבוהים והשוממים קורעים לב שמים וצועקים עלינו אל האלהים ובחברת גחש"א בעלי האגרופין פושטין את עור העם; הכל כמנהג הישן בשאר קהלות ישראל. כיחוד העירותי על רוע מזלם של הצעירים מבני עמנו אשר גמרו למודם בכתי המדעים ומפני רוע גור הדין המתוח עלינו בעת רעה ועצבון זאת אינם יכולים לפרנס עצמם מפרי תכונתם אשר רכשו להם ומפני הדחק רב ביניהם העוברים את עמם, ויעצתי להושיב ועד אנשים מפקחים אשר אליהם יוכלו הצעירים לפנות בצר להם והם יעזרום למצוא חית ידם בהמליצם טוב בעדם לפני בעלי העסקים המבקשים להם פועלים עוסקים במלאכתם, ויבואו לעשות איש במקצוע שלו.

ידעתי כי שחתי את דברי על און לא שומעת, כי ה' ג"ב מהתענג ומסרך לב, סן יאמרו חטאת "הקהל" דבקה בו, לא ישמע לי ולא יעשה דבר לטובת צאן אוכדות ההן, ואכן אנכי עשיתי את שלי והוא — אם ישמע ואם יחדל.

יום ר"ח ח' כסליו.

זה שני ימים לא הייתי בבית המערכת לעשות מלאכה, כי מחלתי החדשה. השאת בבית-השחי למעלה מן הארכובה הימנית פשתה ונתפשטה והכאב גדל מאד. עד כי לא אוכל לעמוד על רגלי הכן. נראו כי צדקו דברי הרופאים האומרים כי המחלה היא מחלת הסרטן. אם כן הקרבן אשר הקרבתי על מזבחיו של בערגמאן¹ היה מנחה-שוא.

יום ה' ט' כסליו.

בא אלי מכתב מעיר וויניצא אשר בפאדאליען מאיש הנקרא בן-ציון מאיראוויץ האומר כי בן י"ט שנה הוא ומלאכתו מלאכת שויב. במכתב גליונות אחדים מלאים שירים כתובים דק אל דק באותיות ועירות צפופות וטרופות. והוא מבקש רחמים להגיד לו אם יש לו כשרון ודעת להיות משורר. קראתי שנים שלש דלחות וראיתי תכף כי שיריו הם ממין השירה של עוברין שבמעיי אמש; מלים וחרוזים ורוח אין. אפס כי מאשר ממכתבו נראה כי שפתנו אתו ואם יעשה בה יצליח. לכן יעצתי להגות בספרי הסופרים והמשוררים הטובים (אשר רשמתי לפניו) ואמרתי כי יש תקוה לאחריתו.

יום א' י"ב כסליו.

קבלתי מכתב מו"ב וממז"ח. רואה אני כי האנשים האלה בני עמא פזיז ומקדמין פומיהון לאודניהון; עונים הם בטרם ישמעו ויבינו את אשר ידברו אליהם. על שאלותי לא מצאתי במכתבם מענה. כי אם הרבו דברים בענינים שאינני נזקק להם כלל. על הודעתי למז"ח כי י"ב הורוויץ עתיד לתבוע אותי לדין. מז"ח מבקש מאתי להיות פשרן בינו ובין הורוויץ זה. המתעבר בו מסבה אשר לא ידעתי ולא יכלתי להבינה מתוך מכתבו. וכי בעל דין בעשה דיין?

נבהלתי לקרוא היום ב"הוואסחאד". כי יונה גרשטיין שחל"ח. כתבתי מכתב לפרידלאנדער ושפכתי שיחי לפניו על מות מכירי מנער זה. רעי וגבר עמיתי. מי שהיה אתי פעמים רבות בעבודת הספרות וצרכי הרבים. גרשטיין ידע דקדוק לה"ק על בוריו וטעם השפה עמר בו בעצם תמו. אפס כי היה עצל כמלאכת הסופרים ולא אהב לכתוב הרבה. בהדפיסי את ספרי "משלי יהודה" היה הוא מגיה את הגליונות ומלבד אשר הסיר את שבושי הדפוס. תקן גם כמה שגיאות בלשון אשר שניחי אני בעצמי. בשנת תרל"ד העתקנו יחד חח"ת - היא ההעתקה הנדפסת בהוצאת החברה להרבנות ההשכלה. כהיות גרשטיין בשנה ההיא בפ"ב התאכסן אצלי בביתי, ובהיותי אני אחרי כן

1 הפרופיסור הידוע בברלין. ששנה נתח לדין.

בווילנא סרתי לביתו. אמת כי בשנת תרל"ט כאשר פסקה עבודתי כצרכי הצבור נתקן הקשורים אשר חברו אותנו ונתרחקנו איש מעל אחיו, בכל זאת לא חדלתי מלכתבו על טרחו ועמלו לטובת בני עמנו יושבי עיר מולדתי. אח כל זאת הגדתי במכתבי אל פרידלאנדער, אשר גם היה מודעו מנוער (כמדומה לי גם חברו בכי"מ הרבנים) וגרשטיין היה מבאי ביתו ומידידיו הנאמנים עד יומו האחרון. גרשטיין היה זקן ממני ארבע שנים. כתבתי לו"ב בקיוב מענין הכתוב למעלה.

יום ב'

מסרתי למ. ד. גינצורג, ההולך בשבוע זה למינסק, אחוז אחד מספרי כל שירי" מהדורא טובה בכריכה יפה לתתו ליה"ס אשר הבטיח לי לקחתו אתו לפאריז ולמסרו להבארן רוטשילד כמנחת חודה על כל תגמוליו לבני עמנו. להבארן כתבתי מכתב קטן (בכתב רש"י) ושמתיו בראש הספר. — במכתבי ליה"ס בקשתי מאתו בהיותו בפאריז לבוא אל הר"ר שניאור זק"ש לפקדוהו בשמי בשלום ולשאול אותו באיזו שונה ובאיזה גליון ממ"ע "המגיד" נדפס מכתבי הגלוי אליו על דבר שירי כן גבירול. בן-אחותי רפאל כ"ץ שגמר למודי הרפואה בתארקוב כותב כי יבא אלינו בעוד שני שבועות.

יום ג' י"ד כסלו.

שלחתי מכתב ללנדוי להדפיסו ב"וואַסחאָד" להכחיש מה שנאמר בו בגליון הקודם כי חז"ת העתיק גרשטיין עם לעאוונדא, והודעתי כי אני הייתי שותף לגרשטיין במעשה ההעתקה. נקראתי למחר לסעודת גחש"א בחדר הקהל אשר אצל ביהכ"נ. עד כה היו קובעים הסעודה בבית הגכא"י... ובשכיל כך נמנעו רבים לבא אל הסעודה. כי אמרו מה לנו בבית איש אשר איננו ממכירינו. עתה כפי הנראה השכילו זאת, כי סעודת הצבור צריכה שתהיה קבועה בבית הצבור. לו הייתי בריא כודאי הייתי הולך שמה כדי לדבר באוזני ראשי החברה דברי כבושין על דבר העושק והמרוצה הנעשה בחברתם בהעלותם את מחיר הקברים למעלה ראש; אכן חולה אני, ומצטער פטור מן הסעודה...

יום ו' י"ח כסלו 6 דעצעמבר.

היום בא אלי הר"א קויפמאן. ראיתי כי פניו נפלו והוא סר וזעף ואשאל פשר הדבר, ויאמר כי בשבוע העבר היה חולה שלשה ימים. הוא ספר לי כי המיניסטר דורנאבאָג הניא הצעת אואייט מלאך הירש לפטור את בני ישראל היוצאים (לכלי שוב עור) מעבודת הצבא. הפצים אתם — אמר

המיניסטר אליו — לקחת לכם את הבחורים אשר יצלו למלאכה ולענוב לנו את הגמושות, סבי דאולי אתיגרא; קחו לכם אתם את הזקנים והניחו לנו את הצעירים אשר עוד כה בהם לצאת לצבא לעבוד עבודת המלכות. — והלא הבטת הבטחת לי כי תסכים הממשלה לזאת! — השיב או"יט. — ומה אם הבטחת? ענה השר: אתמול הבטחתי והיום היתה אתי רוח אחרת. ולו גם היה הדבר נגמר ונקבע לחוק, לאחר זמן היינו מפירים את החוק, לו ראינו כי הוא גורם היוק להממלכה. — הרא"ק הבטיח לו כי הדברים האלה הם קשט אמרי אמת ודברים כהויתם. אי לה להודאה גלויה כזאת שאין בה בושה וכלימה מפי שר וגדול אשר על פיהו ישק כל עם הארץ. מודה הוא בפה מלא ולא בוש כי אין עיניהם ולבם בלתי אם אל הבצע. עול מלכות הם גותנים עלינו, משפט וצוקה לשבת בארץ ולאכול יגיע כפינו אינם גותנים לנו; ועוד המה אומרים לנו כי מנצלים אנהנו את עם הארץ.

שכחתי לרשום במקומו כי יה"ס בהיותו פה הגיר לי גם הוא על דבר עצה אחת אשר הציע או"יט לפני הממשלה ולא נתקבלה. הוא בקש לתת להבאראן הירש רשות ליסד על הוצאותיו בארץ רוסיא קולוניות לחנך בהן ילדי ישראל וללמדם מקטנותם עבודת האדמה, ולא נענתה לו הממשלה. יה"ס שם לפני או"יט למסור את דבר יסוד הקולוניות לירי היהודים בעצמם והירש יתמוך בידם בכספו. או"יט הבטיח לשום הצעת יה"ס באוני הבאראן ולהמליץ טוב בעדה. והנה אחרי אשר אין הממשלה פוטרת את היוצאים מירי חובת העבודה בצבא אין עוד חסץ ותועלת ביסוד קולוניות כאלה, כי לחניכי הקולוניות לא יתנו לצאת מן הארץ ואם יצאו בהתבא הלא ימנו אותם במספר הבורחים מעבודת הצבא ואחרים מבעלי הזכויות יצאו תחתם וקרוביהם ישלמו כסף ענושים.

הוא אשר המקונן עמד וצווח: השיגוה בין המצרים! גור מזה וגדר מזה ואין פתח תקוה לצאת מעמק עכור זה.

מתרתי והודעתי את ההדשה הזאת ליה"ס, למען דעת.

לכ"ץ כתבתי לנסוע לוואראנעז, כי שם מקור נפתח לפרנסתו.

יום א' כסלו.

היום גרסם בה"ואסחאד" מכתבי אל המו"ל.

יום

קבלתי מכתב מפרידלאנדער ומאת המו"ס פונק. הוא דורש את ספרי על ניר פשוט, ואני כבר הודעתי לו כי אינם עוד. מחיר הטובים קבעתי 2.60 בלי כריכה והמשלוח על תשובני.

יום ג' כ"א כסלו

יום ה'לדתי היום, בו ימלאו לי ששים ואחת שנה. לעת ערב באו אלי ילדי כלם ורבים ממכירי. בתי הבכירה הביאה אתה את ילדיה, בנה ובתה; ועל זאת גדלה שמחתי כי זאת הפעם הראשונה אשר הילדים הרכים האלה באים אלי בערב. בראותי ילדי אלה וילדיהם המגדלים בדרך השכל ובהתבונני אל מעמדם ואל כל אדותם משמחי לב אודה ה' בכל לבי על כי זכני לכן לעת זקנתי לראות בטוב יוצאי חלצי ולשמה בהצלחתם. גם בכל המוצאות אותי בימי חיי הפלה אלי חסדו עמו ולא כגמול עלי השיב. נפשי יודעת מאד כי כמה פעמים חטאתי וישר העויתי, אם מגטיה רעה או מפני הדחק, ויצאתי נקי ולא נתפשתי בעוני והגעתי לימי זקנה בשם טוב ואקוה בשם כזה גם להפטר מן העולם. למען לא יבושו בני בי ולא יכלמו מעונותי.

כלום אב מעיד על בניו ואני לא אמנע מלחות דעתי על יוצאי חלצי, כי לא לאדם דברי כי אם לאלהים והוא כוהן לבבות ויודע אם באמת ובתמים אני חורץ משפטי.

בו ביום.

כה"ע מודיעים כי מת הדר"ר פינסקער באודיסא. אדם גדול נפל בישראל. אשר עוד גדול ערכו בצוק העתים האלה. בימים שאין אנשים עומדים על עמם. הוא היה ראש המעירים והמעוררים את עמנו להושיע ידם להם. והוא יושב ראש בחברת חובבי ציון, ועתה מי יבא תמורתו. ומי יודע איזה בן אדם בלתי הגון יקפוץ כראש למלא מקומו? לדעתי ראוי היה ר' מנשה מרגלית לבא תחתיו.

יום ד' כ"ב כסלו.

באחד ממכתבי הודעתי כדרך אגב ל... כי "כפי הנראה מלאכתי אצל ר"א אפרון תכלה לראשית השנה הבאה ואז אהיה נכון לביתי לעסוק הרבה בדברי תורה", ולא ידעתי כי השיחה התמה הזאת... תהיה לו למכשול עון לעשות דבר אשר לא יעשה. הוא החליט (?) ממני ידיעה זאת וכתב לאפרון מכתב בו יבקשהו להביא את בנו תחתי לעשות עמו במלאכתו. היום בשובי ממלאכתי הביתה מצאתי את בנו יושב בביתי והוא הודיע לי את מעשה אביו וגם נועץ בי איך ומתי לבוא לפני אפרון למלאכת דברי אביו גם הוא. השתוממתי על דבריו ואמרתי לו כי אביו טעה בדבריו, כי מעולם לא נפטרת מפקודתי זאת ומקומי לא נשאר פנוי, אפס כי המלאכה אשר היתה בתחלה

תחת ידי מרובה הלכה ונחמעה, לפי שלרגלי הסדרים החדשים שנקבעו בבית המערכת אחרי מות אנדרעווסקי נתפרדה העבודה ההיא ובאה בידי אנשים שונים הנמצאים ועומדים בבית המערכת; ואני בראותי כי מלאכתי מתמעטת דמיתי כי עד אחרית השנה תכלה מאליה כלה ולא יהיה לי עוד שום ענין לענות בו. זהו הוא באור דברי במכתבי אל אביו, אבל מעולם לא נפטרתי ולא אפטר ממלאכה המפרנסת אותי, יען יודע אני את הכלל הגדול: „פשוט גבלתא וכו'“, וגם אפרון לא ירחיקני כל זמן שתהיה לי עבודה כל שהיא אצלי, יען כי רוחו נוחה במלאכתי ואין לו שום סבה להביא אחר תחתיו ואם כן ממ"נ אין מקום להשתדלות... כי או שלא תהיה מלאכה ואין צורך בפועל כלל, או שתהיה מעט או הרבה ואז הפועל הקודם נכון להשאר על משמרתו. — ...הצעיר הסכים לי ומדבריו שמעתי כי מכין הוא כי אביו עשה מעשה שלא כהוגן להפוך בחררה עם האיש היושב בטח אתו והתנצל לפני בעד אביו ובקש שלא ירע הדבר בעיני, והנה לא אכחד כי רע עלי המעשה, אף-על-פי שאקוה כי תקלה לא תצא לי מזה, אפס כי צר לי כי אדם כשר וישר לב כ... נתפש בעון קפוח פרנסת חברו. הה"ד: אל תאמינו ברע!...

יום ה' כ"ג בכרך.

ברגע הזה קבלתי מכתב מ... ובו אין שום רמז רמיזא על מכתבי לאפרון; וזוה נראה כי חפץ הוא להסתיר הדבר ממני, ובזה עוד יגדל עונו נגדי, מהרתי וכתבתי אליו תיכף לזכר ולצרף הדבר, לבלי תהי טינא בלבנו איש אל אחיו.

בו ביום, בערב.

מכתב מווייסברג, השירים והמאמרים אשר שלחתי לשימם ב„גן פרחים“ מונחים תחת ידו, יען כי הדבר עודנו מוטל בספק אם ידפיס מו"ח את הגן הרביעי, אם לא. כפי הנראה אין כסף לאדון הזה.

יום ו' ערב תנוכה בכרך.

מכתב לווייסברג, תוכו רצוף השיר „ארץ חדשה“ ובית חדש אל השיר „הכל תלוי במזל“, באור השם „שר הנרגל בבית המשתאות“ אשר ור"ב טעה וקרא „שיר הנרגל“.

בו ביום, בערב.

מכתב מאת ר"א הורוויץ מארקאשאן בנגב צרפת. — באו אורחים ונשתעשע יחד, והם אחי אברהם, כ"ץ, פעריל, בתי הצעירה ואישה הרופא, ר"מ זקש ואשתו ועמם באה נערה אחת מבנות יהודי אשכנז ושם משפחתה

שערשעווסקי; אביה הוא אחד מגבאי הצדקה באיידיקוהנען ומפקח על עניני הגולים מארצנו דרך העיר ההיא. ר"מ זקש הנזכר הוא בנו של אברהם אחי ר' שניאור זקש. והוא עורך דין וסניגור יושב פה בעיה"מ. — למחר קרוא אנכי לבית ר' אהרן קויפמאן לנשף חשק. בלבי היה לבלתי לכת בדרך רחוקה כזו. ומה גם כי שם יאחרו לשבת ודבר זה מזיק לבריאותי; וכן כתבתי אליהם כי ספק בידי אם אבא או אחדל. ואולם עתה עלי להראות לרא"ק את מכתבו של ר"א הורוויץ, כי שם ידבר גם על אדותיו. ואם כן אין טוב לי כי אם הלך אלך שמה לשעה זעירא.

מ"ס.

ב"הצפירה" (נומ' 275) נדפס היום הפך מן הדברים אשר הגיד לי קויפמאן. והוא כי הצעת אואייט נתקבלה בכל פרטיה ובכללם גם בנתינת רשות לשלוח מן הארץ גם לצעירי היהודים החייבים עוד לעבוד בצבא. הדבר צריך בירור. — לבית רא"ק לא אלך. כי אשתי חלתה.

יום א'.

מכתב מרפאל כ"ץ ותשובה אליו תכף ומיד. — לר"א קויפמאן עם מכתב הורוויץ וה ידיעה מן "הצפירה".

המלה "מתרפקת" (שה"ש ח' ה') אין לה רעיה בכה"ק. מן המפרשים על פי אומדנא בלבד זה בכה וזה בכה. רש"י והראב"ע מבארים אותה מל' ערבי בהוראת חבור ודבוק. ועמם יסכימו גזניוס ופירסט. וזה האחרון מושך אבירים ככתו כדרכו, ומחבר הפ' רפק עם דבק. אבק. חבק. התרגום אומר "מתסנקין". ספורנו קרא כפי הנראה מתרפקת בד' ולפי זה הוא מבאר: מכה את עצמה. הבאור אומר גם כן מתחברת ומשענת (צ"ל נשענת) על דודה. בלי נתינת טעם. ולכלם (זולת הר"ע ספורנו) קשה. והלא המשורר הוא בעצמו הדוד, ואיך הוא רואה אותה עולה מן המדבר נשענת על דודה? על כן עלה בלבי אולי יס' לפעל זה, הבודד בכה"ק, קרבת כשר עם הפעל הארמי פרקד ושה"ת פרקדן בהפוך האותיות. ויהיה פירושו ממש בהיפך שהיא עולה מן המדבר לבדה ומתרחקת והופכת את פניה מאת דודה ומראת לו את ערפה. לפי שיש בלבה איזה סינא עליו. כדרך הרעיות שהן רגזניות וקפדניות. וכעין אסמכתא לדבר אני מוצא בב"ר פ' מ"ה: כדי שיהיו מתרפקות על בעליהן. שבנוסחאות אחרות גורסין מתרפקות (עי' ערוך). וצ"ע. (אחרי העיון חוזר אני מואת ההשערה. ומוצא אותה רחוקה וורה. בפעל "התרפק" מוצאים אנחנו האותיות השרשיות של השם מרפק. שהוא הזרוע. אצילי הידו ואם כן התרפק הוראתו השען על הזרוע).

יום ג' כ"ח כסלו

קבלתי מכתב מ... הוא מתנצל על אשר כתב לאפרון ואת פי לא שאל. — ב"הצפירה" נומר 276 מודיעים מירושלים כי המורים במושבות החדשות נאספו לפקח על סדר הלמוד בבתי הספר. יש את לבי לכתוב להם ולהזהירם משיטתו של יעב"ץ.

יום ד' כ"ט כסלו

ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישרים אתו. לרבות — פרעושין ויתושין. מה"ע „נאות וורעמא" שהוא מנקר כיתוש במחם של קוראיו בהרופיו את מערכות ישראל. מספיד היום את הד"ר פיינסקר ומזכיר תולדותיו שהם מעשיו הטובים. את פעולותיו בחכמת הרפואה ואת הסדיו הטובים אשר גמל ליושבי אדעססא העניים והחולים. מאליו מובן שהנבל הזה נזהר בנפשו מלהזכיר גם ברמיוה קלה כי פיינסקער יהודי הוא. וגם מעשיו בקרב אחיו ופעולתו בדבר יא"י אין להם זכרון.

כתבתי שני מכתבים גלויים: לסירקין ולאי שפירא.

יום ה' ר"ח טבת

הייתי היום בבית המערכת ושהיתי שם שתיים שלש שעות ולא עשיתי דבר. כי אין מלאכה מוצאת לי. כפי הנראה אתה מוכרח לעזוב לגמרי את אפרון ואת מלאכתו אצלו. כי רואה אנכי את פניו כי זה הוא חפצו. זמן פנוי הרבה לי עתה. ולצאת ולבא הרבה לא תתנני מחלתי; ולמלאות שעותי הפנויות נתתי אל לבי לעסוק בדברי תורה. כל' לחזור על התלמוד והמדרשים וספרי הרבנים האחרונים. לא כדי לתלמוד מתוכם דברי הלכה ודין שאין אני נזקק להם. כי אם לדלות את הפנינים המרובות הנמצאות בים גדול ורחב ידים זה. משכילינו הקצונים המבזים את התלמוד ואומרים לא-הוא ואין לנו כל חפץ בו. טועים מאד. חמר רב ויקר ערך נמצא בו לתולדות עמנו ולהרחבת שפתנו. וכל אשר לא עסק בתלמוד וכשאר ספרות הרבנות לא יוכל להיות סופר מושלם וחכם אמתי בישראל.

יום ו'

אמש עשה עמי כל הערב דוד פיינבערג והודיע לי פרטי כל השתדלות אואייט לפני שרי הממשלה ונסיעותיו אשר נסע עמו במושבות בני ישראל. וגם דבר בוא אל ארץ רוס'א מלאכי הממשלה מוואשינגטאן אשר שלהתם לתור ולדרוש אם באמת מוכרחים הם בני ישראל העניים להמלט משם מפני היד השלוחה והזרוע הנטויה עליהם, אשר אז פתח תפתח את ארצה להם והענק תעניק להם מקופת הצדקה אשר לה. עד אשר יעמדו על רגליהם ותיו. או

אם בורחים הם מהמענג ומרוך, יען כי נרפים הם ואינם חפצים לעבוד, ואז תסגור את שעריה לפניהם ולא תתנם לבוא ולהרכות בקרבה עניים מרודים האוכלים ואינם עושים. בדבר השתדלות אואייט אמר ה' פ"ב כי כל חפצו נעשה וכל אשר בקש נתן לו. גם שר הפנים גם שר המלחמה. גם שר האוצרות וגם ראש המפקחים על האמונות והדעות פאכעדאנאסצאוו הסכימו לתת לב"י רשות לצאת ביד רמה אל אשר יוליכם הבאראן הירש. ועדים קבועים יהיו יושבים בעיר המלוכה ובשאר ערי המרכז אשר בני ישראל יושבים שם צפופים לפקח על היוצאים ולסדר את יציאתם. בין היוצאים יהיו גם הצעירים. ויציאתם תפקיע אותם מידי חובת העבודה בצבא, ולא יבאו אחרים תחתם ולא ישלמו קרוביהם בעדם כסף ענושים; אפס כי ע"י אנשי הועד להודיע בתחלת חדש מארץ למרימי אנשי הצבא אשר בכל עיר ועיר את שמות בני ישראל הצעירים העתידים לעלות בשנה ההיא מן הארץ. תחת יד ה' פ"ב נמצאו העתקות תשובות שרי המלחמה והאוצרות על שאלת שר הפנים. — ובקרב הימים יציע שר הפנים את הדבר הזה כסוד כל שרי המלוכה הנותרים, אשר אין ספק עוד כי תצא הסכמתם, ומשם תעלה ותבוא ההצעה לפני הקיר"ה ותהי לחק לישראל בארצנו. (ובזה דברי הרא"ק אשר הודיע לי ביום ח"י כסלו בטלים ומבוטלין לא שרירין ולא קימין). — עם מלאכי אמריקה הלכו מזה בתור מורה דרך העורך דין פאול לעווענזאהן ועוזר-עורכי הדיון סיאזובערג. ה' פ"ב אומר כי מלאכי אמריקא ראו את עני עמנו בשבט עברתו כי מורא הוא ופעל עליהם פעלה עזה ונמרצה; והמה עוסקים כעת לסדר את כל אשר ראו ולכתוב בספר ובקרב ישימו אז תוצאות נסיעתם זאת לפני הקונגרס בוואשינגטאן. והם אומרים כי בבוא דברם ליד פרסום תצלנה אזני כל הארץ לכל המוראים הגדולים אשר יודיעו ויספרו כעדי ראייה.

אתמול בא אלי מכתב בלה"ק מנערה בתולה אחת מצאריצין אשר במתוו סאראטאוו... — היא מודיעה לי מעט מתולדותיה. כי אחרי גמרה למודיה בנמנוים זה כשנתיים נתנה את לבא ללמוד שפת עבר, ושירי וספרי אשר קראה מצאו מסלות ללבבה, ובשמעה אחרי כן כי חולה אני דואגת היא לי ומבקשת מעמי להודיע לה מה שלומי. היום עניתי לה. מכתבה ערוך בטוב טעם ודעת ובלי שגיאות בלשון. נעים מאד לראות כי שפתנו הולכת ומתפשטת בקרב בנות עמנו.

יום א' ב' טבת.

גם לכתוב את המוצאות אותנו דבר יום ביומו, לא דבר רק הוא ולא מלאכה קלה היא, כי מכיון שעשה לו אדם דבר זה קבע הרי הוא בעול על צוארו וכמשא כבד יכבד ממנו. יש אשר מעצלות ושפלות ידים לא ישים לבו גם לקורות כקורות בית הכד אשר בין עיניו ויש אשר מענוי הבטלה וחסר עבודה יתבונן גם לקסמין דקים ויקושש קש וגבבא, או כי ירעה רוח וירדוף קדים ולך לעסוק בדברים מופשטים ועיונים אשר אין להם שרש וענף בדברי יומו ביומו.

יש מקשין: „אם כל התינוקות חכמים מאין באו הספשינ לעולם?” — שאלה זו תשובתה בצדה: הספשינ הם תינוקות חכמים, כלו' אנשים שגדלו בגופם ולא גדלו בשכלם וכשבאו בימים נשארו ביחס השכל במעמד תינוקות. כל התינוקות חכמים וטובים בעיני אבותיהם המולידים אותם, ואשמים בדבר הפדגוגים והאומנים אשר לא השכילו לפתח כחות הנפש של אותו התינוק החכם בד בבד עם כחות גופו שנתפתחו. הטבע חלק לו מנה יפה בכשרונות, והתנוק הרע היה בעוכריו.

רבים מקשין: הנה הכתוב אומר: „ושמעו כל העמים ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה”, ועתה אנחנו שומעים שם ישראל מנואץ בפי כל העמים אשר סביבותם האומרים להם כי בנים סכלים הם — ואיה אפוא הבטחת משה רבנו? גם בזה אשמים הפדגוגים שעמדו לאותו תינוק. תורת משה — שהוא החמר הקדמון והתכונה הטבעית בדיוקן אומתנו — נתנה לו באמת חקים ומשפטים אשר „הם חכמתו וכינתו לעיני העמים”. אבל חכמה ובינה זאת היתה מספקת כל זמן שהיתה האומה במעמד תינוק בין שאר העמים שהיו גם הם תינוקות. ולא היה להם לא כשרונות שכליים טובים ולא נטיות מוסריות טובות כמו לאותו תינוק. אבל אותן התינוקות גדלו והיו לאנשים ובה במדה שהתפתחו כחות גופם התפתחו והשתלמו גם כחות נפשם וחסרון הכשרונות שהיה בהם מתחילת בריאתם נתמלא על ידי שקידה והתמדה בלמודים שלמדו מקצתם מאותו תינוק ומקצתם מעצמם, ואותו תינוק נשאר תינוק גם בגדלו, כי מוריו ופדגוגיו לא השתדלו להתאים את כחות נפשו עם כחות גופו שהתפתחו ולעשותו מוכשר לקבל את השנוים שנעשו במעמדו, כי אם שמחו ועלו בכל לב על כשרונותיו הטבעיים ועסקו בו בקטנות ובמעשי נערות, על כן אומרים כל הגוים עד היום כי „נער” ישראל. ומה כל החרדה הגדולה והמורא הגדול אשר הפדגוגים ההם יראים וחרדים מפני כל תקון בדת? העיקר הגדול „לא יחליף האל ולא ימיר דתו”

וכן, שזאת התורה לא תהא מחלפת ולא תהא תורה אחרת" לא יתבטל על ידי איזה תקונים ושנויים לטוב כפי צורך ותנאי החיים שנתחדשו. לפי שתקון איננו חלוף ותמורה. הפעלים החליף והמיר הוראתם חליפין דבר בדבר, אבל לא הסבת אותו הדבר בעצמו. הכתוב אומר בבהמת קדשים, "לא יחליפנו ולא ימיר אותו טוב ברע או רע בטוב". היעלה על הדעת שאסור להלעיס ולהרביק אותה כדי שתבריא ותשתנה לטוב? וגם חז"ל פרשו לא יחליפנו בשל אחרים ולא ימיר בשלם, אבל לעולם בבהמה אחרת, ולא לתקן אותה בחמה עצמה ולשנותה לטוב. כחמישית התורה חזרת לחידושה ומתחדשת לישראל (שהש"ר פ' התאנה), וכן בילקוט ישעי' רמז רצ"ו: "הקב"ה יושב ודורש תורה חדשה שעתיד ליתן על ידי המשיח", שהוא מתנגד בעצם להעקר שקבעו בתפלה: "שלא תהא תורה חדשה מאת הבית"ש"?

והנה החרדים אשר בקרבנו הבורחים מפני תקן כל שהוא בדת כמפני הארי אינם תרדים על דברי התורה בעצמה כי אם על דברי התלמוד ותומרותיו. וזה לפי שהתלמוד בעצמו גדר בעדו ואמר, "שהתמירו חכמים בדבריהם יותר משל תורה". שהרי הרבה מדיני התורה נשתנו וגם נתבטלו לגמרי על ידי חכמי התלמוד, ודבר אחד מדיני התלמוד, ואפילו מה שתלמיד בלתי ותיק חדש מעצמו, איננו מתבטל על ידי רבנינו ופוסקינו החושבים עצמם ביחס אל הראשונים כחמורים בפני בני אדם. וסומכין על המשנה שאין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חברו אלא אם כן גדול ממנו בחכמה ובמנין – שגם אינם מבינים אותה על בוריה ומגליין בה פנים שלא כהלכה, כמו שהראו בעליל חכמי דורנו. די לנו במקום הזה בראיה אחת לקוחה מן המאורעות היותר קרובים אלינו בזמן. כמה כרכורים כרכרו הרבנים לפני שנים אחדות קודם שהתירו את אכרינו וכורמינו החדשים באה"ק לעבוד אדמתם בשנת השמיטה, ואין ספק כי לאחר איזה שנים תתחדש המחלוקת בדבר ומי יודע אם לא ינצחו אז האוסרין את המתירין, אף-על-פי שגוף אסור שמיטה בזה"ז הוא ספק דרבנן, כמו שהעידו על זה הרבנים המקילים, וכן יודעים אנחנו כי כבר עלה על דעת החרדים לחדש מצות ערלה וכלאי הכרם ושאר המצות התלויות בארץ, ובדואי גם הפרשת תרומות ומעשרות בכללם, אף על פי שעוד לא נתנה לנו הארץ לנחלה, ובזמן הבית מצאנו: "יוחנן כהן גדול (הוא יוחנן בן שמעון חשמונאי) העביר הובאת המעשר" (מעשר עני פ"ה), אף על פי שהוא מצוה המפורשת כתורה, וטעם הבטול הוא לפי שעדיין לא היתה הארץ נחלקת לשבטים ולבני לוי היו גם כן שדות ובשכיל כך לא היו מפרישין מעשר ראשון והמביא מעשר שני לירושלים לא יכול לאמר

וגם נתתיו ללוי" (ד"ר ח"א, 125). האין זה מופת חותך וראיה מנקרת את העינים עד כמה רבנינו נזהרים יותר בדיני התלמוד מאשר היו חכמי התלמוד נזהרים בדיני התורה?!

ומה הוא בגופא דעובדא התלמוד שאנחנו נזהרים בדבריו יותר מבדברי משה רבנו ושנחנו מוסרים את נפשנו עליו וסובלין כל מיני עוונות וגזרות קשות במשך הרבה דורות. וכל הנוגע בו כנוגע בבבת עינו? לרעת העם ההולכים בתשך (אלו בעלי תלמוד – מדרש תנחומא) התלמוד הוא למעלה מן החיים. עץ חיים הוא למחויקים בו וכל איש אשר יקח מפריו ואכל ותי לעולם, והחיים הם עץ יבש אשר פריו לא יתן ועלהו יבול וכל אשר יעשה לא יצליח. ולדעת רואי השמש גלויי העינים התלמוד הוא המלח אשר בו המלחה כנסת ישראל כדי שתתקיים. כמו שמו לחין וכובשין כשר שסן לקיימו לימות התורף: וכשהגיע זמן הסעודה מי פתי יעלה את הבשר המלוח כמו שהוא בלתי אם מרק ושטף במים תחלה והעבירו את המלח מעליו והשאירו בו רק כדי נתינת טעם לשבת. התלמוד הוא החתולים ווני המרקחים אשר כס חנטו את ישראל בשעת גסיסתו להעמידו לדורות; אבל כשיגיע זמן תחית המתים (שרשומה נכר מעט בזמננו) איכה יקום המת ויחיה בלתי אם הסירכם מעליו את חתוליו ומוסרותיו ותמרקו את מעיו מכל מעשה מרקחת והבאתם בו רוח ויחיה?

האף אמנם יכולים אנחנו להתנהג על נהרות אירופא ושאר ארצות הישוב על פי המנהגים שנקבעו על נהרות בבל, ואם כאמת תוצאות החכמות והלמודים בימי עולם ובשנים קדמוניות ההן מספיקות לזמן שאנחנו עומדים בו ומתאימות עם מעמד החכמות עתה? יקר לנו התלמוד כספר עתיק יומין. כאוצר נחמד לקורות ימינו ולהרחבת שפתנו (מובן מאליו, אחרי הברור והנפוץ ב"ג נפות). נכבד ומאד נעלה הוא לנו כאספלנית שהיתה מונחת על גבי המכה והועילה הרבה לשמור את בריאות החולה – אבל אם שום נשים לנו את התלמוד וכל דקדוקי העניות אשר בו וכל מה שהוסיפו וגבכו עליו הפוסקים האחרונים ממעוט ידיעה או מרובי אמונה – למורה דרך לאומתנו מכל פנות שהיא פונה לבלי סור מפנה ימין ושמאל, כי אז נהיה כהולכים אחרי עמוד הענן לילה ונהיה נבוכים בארץ. המדבר יסגור בעדנו כריחיו לעולם ואין לנו תקוה לשוב לעולם עלי אדמות, להיים של חלון עצמות.

הידעתם מי המה המתנגדים היותר גדולים לעשות תקונים בדת? הם האנשים אשר התירו לעצמם הרצעה שלא ברצון חכמים ופרקי מעליהם לגמרי עול תורה ועול מצות. חבר היה לי בבית עבודתי שהיה יושב עמי

בחדר אחד וכשהיה אוכל פת שחרית וסועד את לבו במאכלות אסורים היה ממלא פיו תהלות הבורא דעה ומתוכת עמי ואומר: אין אנחנו צריכים למתקנים ולתקונים הנח להם לישראל והם יחשטו מעצמם. — שיטת האנשים האלה ונמוקם היא מעין השיטה הידועה: שבקיה לרואי דממילא נפלי. לא אכחד כי יש גם מן הרבנים החרדים הנוטים לסברא זאת. בראותם כי הדור פרוץ ואיש הישר בעיניו יעשה, אינם נותנים את לבם לתקן תקנות מעילות להקל מן העול כדי שלא תהא הדת כאבן מעמסה. כי אם אומרים: הכל הולך אחרי המנהג. לשנות דבר ולבטל איזה דין אין הרב רשאי, אבל כשהצבור בעצמו עובר עליו ומבטלו אז נעשה מנהג. ומנהג ישראל תורה הוא, ואז יוכלו הרבנים לסמוך ידיהם על ראש המנהג ההוא. לדעתם בדרך זו נעשו כל השנויים והתקונים בדת גם בימים הקדמונים. היצדקו הדוברים כזאת? או לו ליושב בית שנפתחה המעויבה והארדיכל איננו נותן אל לבו להכין אותה ולסעדה ואומר: תפול מאליה ולא תהיה בה סכנה. או לו לאב שבתו בגרה והגיעה לפרקה והוא איננו משחרר עבדו ונותן לה והיא מבקשת תפקידה ומשיאה את עצמה...

בכל זמן ובכל מקום קמו בתוכנו מערערים על חומרות הרבנים ועל האזיקים אשר הם שמים בצוארי האומה: אפס בצוק העתים והרדיפות התמידיות הם גרמו להנרדפים להתרחק מן החיים ולהסגר במחשכים במצולות בתי הסהר אשר בנו לו בוניו אלו רבניו. על כן נשאר המערערין תמיד במעוס: ולא השגיתו במ כל עיקר. נודע בימי התנאים אלישע בן אבויה אשר דחוהו בשתי ידיהם וירחיקוהו מעל גבול ישראל. בימי רבא מצאנו דבי בנימין אסיא הוי אמרי מאי אהני לן רבנן (סנה' ק"ט). כנראה היה גם ר' ירמיה ממתנגדי הפלפול על הכל ודקדוקי העניות. אפס כי הוא היה ערום ועשה בדעת. לא התנגד בפירוש כי אם התלוצץ והלעיב במ (ע' זבחים כ"ו) עד שהרגישו בו והוציאוהו מבית המדרש (ב"ב, כ"ג). ובתקופת הרבנים: ר' יהודה בן כלעם שכתב שיר תלונה על הרבנים, ר' חיים גליפפה מפמפלונה (אשר על אדותיו אדבר במקום אחר), ר' יהודה אריה די מדינא, ר' אהרן חורין רב באראד (ביחוד בספרו "ילד זקונים").

יום כ"ד טבת.

קבלתי מכתב מרבניצקי ובו השיר "סוד העבור" להגיה. הוא מבקש עוד שירו, וכן מודיע כי נכון הוא להדפיס ח"ש מספרי "כל כתבי" — בו ביום קבלתי מכתב גם מוויסבערג. בו יודיעני כי קבל מכתבי האחרון עם השירים.

יוס ד' (הג הלילה של אותו האיש).

קבלתי ספר „מירושלים“ ליעבץ שלוח אלי מאת ה' שפירא מווארשוי. עברתי על טוב מאמריו וייטבו בעיני מאד. רואה אני כי הוא הוא ספר „הארץ“, ובלים נשתנה שמו מאיזה טעם התלוי בחוקי ממשלת תוגרמה. שכן שנה בן־יהודה את „הצבי“ ל„האור“ בשביל כך; ומה שנדפס „מירושלים“ בווארשוי ולא בירושלים כחבורות „הארץ“ הוא בל"ס מאיזה טעם התלוי בחקי ממשלת רוסיא. כדי להקל על הבאת הספרים לארצנו אחרי שנדפס ברשיון הצינזור. והנה ספרותנו העלובה עומדת בשתי רשויות ונותנים על הסופר חומרי מקום שהלך לשם וחומרי מקום שיצא משם.

יועט"ק, ח' טבת.

שלחתי שני מכתבים, אחד לרבניצקי עם השיר „הבת השוככה“ והשני ל„הצפירה“ עם המאמר „מרפא לשון“. בתחלה חשבתי לשלוח מאמרי זה ליעב"ץ לתתו באחת ממחברותיו ואחרי כן שבתי ממחשבתי זאת. — הביאו לי שני גליונות „המליץ“ שבהם נדפסות תולדות מיכל גארדאן מאת ווייסבערג. ווייסבערג עורך דבריו במועצות ודעת ובלשון למורים ממשכת את הלב. מיכל כלה ימיו בעוני ובמסכנות בבית החולים בקיעב! בקיעב יגור אברהם קופערניק ולו שם בית ועסקים גדולים והוא נמנה בין העשירים ובעלי הצורה שבעיר. לפני שנים אחדות כתבתי אליו להיות למיכל זה למגן ולעמוד לו בשעת דחקו. וענני כי צוה אל אחד מעושי דברו בעיר השדה אשר היה מיכל יושב בו להלוות (או לתת במתנה, לא אזכור) לו סך כסף ידוע. ויותר לא יוכל לעשות לטובתו; וגם עתה בבואו אל קצו ויכלו בבשת ימיו בעיר אשר קופערניק יושב שם ובביה"ה אשר הוא עומד בראשו ובכל זאת לא עשה ק. דבר לרווחתו. (אחרי כתבי את דברי אלה הובא לי ביום ד' י"ג טבת, 1 יאנואר 92, „המליץ“ נומ' 293 וראיתי להיפך כי ה' ווי"ב מספר בשבח ר' אברהם קופערניק כי עמל וטרה הרבה לטובת ידידו מנוער זה; והרי אני מבטל את תנאותי זאת והיתה בלא היתה). וגם קבורה בכבוד לא היתה לו. זכרתי ימים מקדם בעודני נער בוויילנא; ראיתי את קופערניק ראשונה בבית דצ"ה קאצענעלענבאגען אשר גם מיכל היה יוצא ובא שמה. מיכל היה נצר מגזע משפחה מיוחסת. בן בנו של אחי ר' ישראל (קרוינעס) גארדאן הרב דוילנא מטעם הממשלה, ואברהם בן אהרן חרש נחשת. על כן קראו שמו קופערניק. בתחלה היה שמו קופפער (נחשת) ואחרי כן בהחלו לעלות במעלות שחד את אחד הנצבים על ספרי הפקודים ויוסיפו לו „גיק“ על שמו ויצא לו שם כשם התוכן הגדול קופערניק. ומי מלל לנו אז כי הגלגל יהפך

תהפוכה רבה כזאת. וימי מיכל יכלו כבשות על פני אברהם קופערניק! —
אמת כי האנשים אשר עיניהם בראשם ראו גם אז אחרית טובה לאברהם
קופערניק. כי היה איש חרוץ. כביר כח לב וגודע בין משכילי ווילנא גם
אז כיודע לכתוב כן בשפת רוסיא. דבר יקר מאד בימים ההם (כמדומה לי
שקופערניק היה או חפץ להיות שתדלן ועורך הדיינים). ומיכל בשאר פרטי
המשכילים אז בלה ימיו בכתיבת חרוזים ומליצות. בסוילים ושה"י פה"י; ועל
כן אין עוד לתמוה על החפץ ועל התמורה ההיא. קופערניק יצא מוילנא
בתחלת ימי חכירת מכס היין והי לראש המוכסים בקיוב. וידיעתו שעת
רוסיא היא שעמדה לו. ושם עשה חיל ועשר וישתקע בעיר גם בכלות חכירת
המכס. ועשרו הוא שעמד לו להיות לראש ולנגיד. — אמנם גלגל חוזר
הוא בעולם!

החיים יסבו על אופנים שונים וידות כל האופנים וחשקיהם — כסף.

בו ביום.

באתי לראות את ה' שמילג. גם הוא נחשב למשפחת הסופרים. אף כי
יכר פרוי רק לעתים רחוקות. עוסק הוא במקצוע הפילוסופיא הדתית. לפרנסתו
הוא מלמד הדת לילדי בני ישראל המתלמדים בבתי הספר אשר לקהלת
האשכנזים בזה. גם נכדי יעקב. הלומד בביה"ס „אנגענשולע". נמנה בין תלמידיו.
ה' שמילג אמר לי כי הנער הזה, שהוא בעל כשרונות נפלאים, נראה בימים
האחרונים כמתרשל בלמודיו ומתרפה במלאכתו. החלטנו כי סבת הדבר שהוא
קורא בביתו ספרים הרבה שאינם נכנסים לחוג למודיו והוגה בידיעות מופלאות
ונשגבות מילדים אשר בגילו. ובאמת הוא קורא ספרים בידיעות הטבע והתכונה
וכדומה. ה' שמילג אמר לי כי כבר קרה מעשה בבית הספר שלהם כי
תלמיד אחר, גיכ בעל כשרונות גדולים (וגם הוא יהודי בנו של ...) והיה
ראש וראשון בין חבריו. התל להגות בספרי פילוסופיא ועל ידי זה נתשל
בלמודיו ופגר ללכת אחרי מוריו בביה"ס. ופקיד בית הספר הוכרח להוציאו
מבית הספר. — מהרתי והודעתי דבר זה לחתני והזהרתיו להיות לאט לו
לנער ולמנוע אותו מן ההגיון במופלא ממנו. ולפי שהנער מתמיד גדול וקשה
יהיה עליו כעת להמנע מן הקריאה. על כן צריך להזהר להרגילו מעט מעט
בשביתת המלאכה לבלי תביא הבטלה אותו לידי עצבות.

מ"ש.

קראתי היום בספר „פאליטישע געשיכטע דער געגענווארט" להפרופיסור
ווילהלם מילצער משנת 1890 ומצאתי בו דברים אחדים הנוגעים בקורות בני
עמנו בארצנו. בעמוד 258 הוא מספר את דבר האספה אשר הקהיל הלורד-

מאיאר החדש Savory בלונדון לטובת יהודי רוסיא הנרדפים ברוסיא והעמידו דבוי לבא במכתב בקשה לפני הקיסר אלכסנדר השלישי. בתחלה חשבו לשלוח את הבקשה על ידי מלאכות מיוחדת, ואחרי כן נמלך **לבם** עליהם וישלחו אותה בדרך הקבוע (לא נאמר אם על ידי פאסט או על ידי צירי אנלייא ורוסיא) ואולם הקיסר מאן לקבל את מכתב הבקשה וישיבנה בדרך אשר באה אל הלורד מאיאר אשר בלונדון. — ובקמוד 263 הוא אומר: „על היהודים (ברוסיא) נגזרו גזרות קשות ויצרו להם בבחירת מקום שבתם ומשלח ידם וגם סגרו את כחי הספר הגבוהים לפניהם. מכרכים רבים וביחוד מערי המבצר גרשום כלה. ויש גם אשר גורשו מגבול כל ארץ הפראואסלאווית. ולפי שבין הניהיליסטים נמצאו אחדים מן היהודים או מי שהיו יהודים, מצאו צוררי היהודים להם תואנה לחיב את כל היהודים כמורדים במלכות או כמסיעים ידי המורדים, והטו את לבב שרי הממשלה לחשוב תועה, כי אם ישרשו את היהודים תשורש גם רעת הניהיליסמוס מן הארץ.“

יום א' עשרה בטבת.

מכתב מרפאל כ"ץ מווילנא: בו יודיע כי הולך הוא ומחר יבא הלום. — לעת ערב בבית עמנואל לעווין אשר מלאו לו היום ע"א שנה. — שמעתי שם כי העורך דין ליאקוב מת אתמול מיתה חטופה.

יום ב' ט"ז טבת.

ב„החלוץ“ (ב' 41) נאמר: „כשורת הריב"ש מובאת הצעת חכם א' פנפלוני שמהראוי לעשות איזה שנוים כפי צורך העת, ואף שהריב"ש דוחה אותו בקש, מי יודע אולי אם לא נטרפה השעה ע"י הגירוש, היה משים לבו לזה.“ — ההכם הזה הוא ר' חיים גליפפא Gallipapa מפמפלוונה בעל „עמק רפאים“, חי בזמן הריב"ש (ר' יצחק בן ששת). שמזכירו בתשובותיו (שנ"ד) בזמן ממנו וקורא לו גברא דכלא ביה, גבר חסיד, קופת הרוכלין, בור שאינו מאכד טפה, ומשיג עליו שהוא מקיל בהוראה. והרר"י אברכנאל מזכירו בהקדמה לס' „משמיע ישועה“, ביחד עם בן בלעס ור' משה הכהן, וקורא את כלם „מורדי אור ורועי כסילים“, יען אשר אמרו כי מקצת הנבואות לס' תהלים נאמרו בכית שני, וגם את הראב"ע הוא כולל עמם. בשם אביו של ר"ח יש חלוק דעות: פירסט ב„ביבליותיקה יוראיקא“ כותב בן ראובן, ובן יעקב ב„אוצר הספרים“ כותב בן אברהם; והרר"י יחיאל מיכל זקש („אריענסט“ 1840 גומ' 21) בהערה כותב ג"כ בר"ר (בן ראובן?).

היום בחצות היום בא כ"ץ.

יום ג' י"ב סבת, ערב שנת 92.

לעת ערב היינו בבית מאקסי¹ וכחצות הלילה ברכנו את השנו החדשה על כוס יין. גם בתי הצעירה ואישה היו אתנו שמה וגם הילדים הקטנים אחרו בנשף וישבו אתנו. כ"ץ מתפעל והוא מלא שמחה ונחת רוח בראותו את ילדי אלה ואת דרך חייהם ושלוהם ביתם...

יום ד'

היום כתבתי חרוזים אחדים בל' אשכנז לשוררם ביום א' הבע"ל בנשף חשק בתי, הוא יום מלאת עשר שנים להתנותה. כ"ץ נכון להכין נגון לחרוזים ההם (כי יודע נגן הוא מעט) וגם אשת הד"ר בל"ך אשר בביתם הוא מבקר תעזרהו בזה. כי היא יודעת נגן היטב ומחברת נגונים (היא בת הד"ר טראכטענבערג מוילנא).

יום ה'

מכתב מיה"ס ותשובה אליו. מכתב שני מהעלמה... מצאריצין, המודיעה לי פרטי תולדותיה ומבטחת לשלוח את לוח דמות תכניתה. ר"א אפרון (האב) בא אלי לעת ערב ובהרי שותא ספר לי מה ששמע מפיו אחד ששמו... שהיה גר לפנים בצאריצין, כ"י... אבי הנערה הוא איש עשיר באמת ואחד מפני העיר שם. אפס כי הוא רע-עין (להיפך ממה שכתו אומרת עליו) והנערה באמת משכלת ויודעת שפת עבר, אבל בביתם יש מלמד והוא המתקן או המגיה את אגרותיה בלח"ק. עכ"ל... לא אכחד כי גם לי נראה במכתבי הנערה... כי יד ישראל באמצע" לפי שהיא משתמשת בלשון חכמים, אשר הנערות שאינן לומדות תלמוד לא חוכל לדעתה.

יום ו' י"ד סבת.

היום יום מות אבי ז"ל בשנת תרט"ו. והרי עברו לי שנים, ואני אמרתי אז, בא אבא אליך, חיש יומי יפוח" — ועודני חי. — היום בא אלי הענקל (הערמאן) אשר שלח אלי לאנדוי² לעזרהו במאמרו אשר הוא כותב בבקרת ספרו של דימינסקי³. נתתי לו כלבבו ובארתי לו את כל אשר שאל. הוא איש נוצרי, בעל האמונה הלותרנית, וגמר למודיו באוניווערזיטעט במחלקה לתכמת בני קדם; יודע הוא לקרוא עברית ובקי מעט גם בספרות התלמודית. — מכתב גלוי מאת מוא"ה בתשובה על חרוזי אליו; וגם הוא כותב בחרוזים.

1 מ. קאמלאן, חתן יל"ג.

2 עורך ה"חאסחאד".

3 סופר רוסי אנטיסמיטי.

— מדוע לא יוכל היהודי להיות גם אדם ככל האדם וחובב ציון אף

חובב עמים?

מ"ס.

מכתב מווייסבערג. הוא שב ומודיע לי כי רבניצקי דורש מאתו את שירי וכי שירי אשר בידו נקראים שמה בכ"ו קראם קאראטיק, ר"א שולמאן, יהל"ל, בענדערסקי ועוד ועוד. קצתי בחיי מפני משא ומתן זה. וכל זאת באתני בעטיו של ווייסבערג זה, אשר הוא אמנם כונתו לטובה, ולרגלי זה האיש מזה, אשר מימי לא הפצתי בו לשית ידי עמו, ווירב פתני ואפת, חזקני ויוכל.

היום שם ווענגערלאו לפני לחבר להם מאמר להעניצקלאפעדיא ע"ד הגאון ר' אליהו מוילנא, והקצה לזה עשרים שורות. נערתי חצני ממנו ולא קבלתי את הצעתו. כי אין נזק הזמן וטרדות המלאכה שיה בשכר המועט אשר אקבל בעד זה; וגם על זה חרה לי כי בתולדות גדולי ישראל ובמאמרים הנוגעים לחכמת ישראל הם מתרשלים בבקשת העוזרים, ממעטים בשכרם ואינם מקפידים על טיב הענין. זה כמה אמר לי ווענגערלאו זה, כי יש הצורך לכתוב תולדות ר' בנימין מטולטולא (Beniamin Tudel'skij), עד כה לא ידעתי אם ערוך להם מאמר זה ומי כתבו ומה טיבו, וככה הוא עושה גם עתה בתולדות הגר"א, מזכיר הוא על אדותיו אגב אורחא וכדרך העברה, ולבו כל עמו. ידך לו לבקש מחבר גם למאמר הזה באשר יבקש ואני אין נפשי אליהם.

יום ב' י"ח טבת.

אמש היה נשף-חשק ומשתה גדול בבית בתי הצעירה, יום מלאת עשר שנים לחתונתה. כחמשים איש ואשה באו אל המשתה, מלבד ילדים וילדות בני מכירה אשר עשו שם כל הערב ער האסף הגדולים. הגדולים שהו שם כל הלילה עד השעה השביעית בבקר. על ארבעה שלחנות שחקו בשחוק הקלסים והנשואים בלו שעתם במומטין ורקודין. בשעה השניה ישבו לאכול. בשעת הסעודה נשא הדיר... כוס של ברכה לחיי בעלי הבית ואגב דרש דרשה ארוכה בשבחי כמשורר בלה"ק, אשר הוא לא הבין דרכה ולא קרא אף שורה אחת בשירי, כי לא ידע אפילו אות אחת בא"ב. אנכי בנשאי את כוסי וברתי את החרוזים האלה בלש' אשכנז מעורבים במלות עבריות:

Im schon geschmückten Saale
Beim voll gespeelten Mahle
Sind wir Freunde alle, —
Es lebe hoch die Kalle!

Ist der Wein geflossen,
Haben wir ihn genossen,
Sind wir gute G'nossen,
Es lebe hoch der Chossen.
Doch bleibt Freunde feste
Auch später, nach dem Feste
In aller Tage Reste
Es leben hoch die Gäste!

כל השומעים תקעו כף הריעו, הידרו בקול רנה.
בקומם מעל השלחן אחרי אכלם ואחרי שתה התחפשו רבים מן הקרואים
אנשים ונשים בבגדי צבעונין עשויים מגיר וזהרורית של גונין הרבה. אשר
הכינה אשתי לדבר ועשתה אותם במשך שבועות רבים. ויצאו לחול במחולות.
וקודם כל בא רפאל, לבש בגדים כספרדי, וישר לפניהם את השיר האשכנזי
אשר שרתי לכבוד היום וינגן ביד על השביעית (כנור בעל שבע[ה] מיתרים.
כשמינית בעל שמונה). אנכי ואשתי יצאנו לשוב לביתנו בחצי השעה
התמישית. והנשארים עשו שם עד השעה השביעית.

רבניצקי שלח שנית את השיר „סוד העבור“ להגהה ותיכף השיבותיו
לו. הוא שמח שמחה גדולה על השיר „הבת השובבה“ וייטב בעיניו מאד.
והוא לא ידע כי דבר סתר לאט בשיר ההוא. וכי רומז הוא על מעשה
שהיה; ובודאי לא יעמדו גם הקוראים על הדבר. הוא שב ומציע לפני את
דבר הדפסת „כל כתבי“ ה"ב ושואל לתנאי. ואולם עוד חזון למועד.

בבקר הייתי בבית אפרון ולא מצאתיו. בקשתי מאתו. במכתב אשר
הנחתיו על שלחנו. להודיעני ביום מחר: כאילו ימים בשבוע חפץ הוא שאבוא
לבית המערכת. מה תהי מלאכתי שמה. זולת עריכת המכתבים ללייפציג.
שהיא איננה מרובה. וכמה בלבו לגרוע משכרי אשר הייתי מקבל עד כה.
היום בא מכתב פתוח מווייסברג. בו מודיע כי מסר את השירים
להציגזור ואחר ישלחם לרבניצקי.

יום ד' 8 ינואר.

אפרון השיב לי היום במכתב. כי מלאכתי בבית המערכת חוכל להיות
רק עריכת המכתבים לחול ולא יותר. וקוצב שכרי רק שש מאות רויכ
לשנה — חמשים רויכ לחדש.

יום ו' 10 ינואר.

שמי יתקדרו עבים. מחלתי מתחדשת; השאת בבית השחי פשה חפשה,
וגם הכאב גדל. ובפרט בצאתי ברחוב. ובעת רעה ועצבון זאת גם פרנסתי

נפסקת. לקחת את השכר המועט. אשר עפרון אומר לתת לך לא יתנני לבי, כי כמוהו כאין לעומת צרכי. ולמה אתבזה לקחת מאתו מאומה? טוב לך להתפטר לגמרי מעבודתי. הפצתי לקחת דברים עם ה. פ. ולא מצאתי, כי יצא לך עבודתו לוילנא ומשם לאדיסא.

בכה"ע פרצה בימים האלה מחלוקת וריבות שפה במחנה הרבנים בעצמם. רבני ארצנו והג"ג ר"א ורש"ם בראשם העמידו קול זנועות וכתבו מחאות וגדופים ושמחות נגד אחב"י יראי חסא מיוצאי רוסיא אשר אוו למושב להם עיר לונדון. ולפי שומצאו שם כי הוראת הרב דשם הד"ר אדלער איננה מספקת ליראת חטאם והבשר הנשחט על ירי שוחטים שקבלו סמיכות מאת המד"א בלונדון איננה בחזקת הכלית הכשרות בעיניהם. העמידו להם שוחטים חדשים בסמיכות הרב אשר העמידו עליהם מקרב עדתם למרות רוח הרב בלונדון ושלא כדתי המדינה דשם. ומוזה יצאה מחלוקת שם והתושב דוחק רגלי בעל הבית, וקהלת ישראל בלונדון נעשתה לשתי קהלות, ויש לחוש פן ירחב הפרץ ורבתה השנאה על גולי רוסיא שבכל מקום שהם באים הם מכיאים את הקלוקלה אתם. אף על פי שעל פי דינא דגמרא לכאורה הדין עם המחמירין, שהרי ההולך ממקום למקום נותנין עליו חומרי המקום שיצא משם גם כן, בכל זאת רבני מדינתנו צועקים איי, אבוי ואללי על החרדים ההם, המחמירים יותר מדי בדברים של מה בכך, ומכנים אותם בשם של גנאי „מוזיקי הדת“ (במ' מחזיקי הדת). הה"ד זורע עמל יקצר און! האנשים מחרחרי הריב בלונדון הם המה בעלי הכת. מחזיקי הדת אשר בגאליציען ומצדיקי הרבים אשר בקאוונע וסביבותיה, אשר יצאו לריב עם המשכילים לפני עשרים ושלשים שנה ויוציאו את עליהם הנדפים מלאות[ים] חרפות וגדופים על המשכילים בכללם ועל ר"א מאפו ולי ועלי הצעיר בפרט. ואשר כנגדם כתבתי אז את קונטרסי „בינה לתועי רוח“. האנשים ההם מבית מדרשו של ר"א וחבריו ומבית מדרש הפרושים אשר בקאוונא יצאו כענן לכסות את עין הארץ. ועתה מוריהם ומחזיקיהם בעתים ההמה נצבים לריב עמם ומשתדלים להשקיע את אש קנאתם אשר הם נפחו כם. האמר יאמר לך הצדיקים ההם להם כי — פרי מעלליהם יאכלו וכי במה שחטאו בו הם גווינין?

בין כך וכך באו ונחזיק טובה להקנאים החשכים ההם, כי אולי תתנלגל לנו על ידיהם הזכות, כי תפקחנה עיני רבנינו לראות מה רע ומר אחרית האמונה הטפלה אשר הם זורעים על שדמות עמנו וכי מתחייבים הם בנפשם ובנפש אומתנו בשומם לפירי אש בזנבות שועלים מחבלים הפושטים בכל גבול ישראל ושולחים אש בקמה ומבערים מגדיש ועד כרם זית. — חברתי על זה משל ספורי בשם „אתו לנו שועלים“.

יום ב' כ"ה סכת, 13 ינואר.

בלילה העבר מת הנסיך הגדול קונסטנטין ניקולאיוויטש. הוא היה בין שרי המלוכה בעל דעות חפשויות, רודף השכלה ואוהב כל אדם; בימי אחיו אלכסנדר השני היה הוא יושב בראש סוד הממלכה, מצביא צבאות הים ומנהל עסקים רבים וגדולים מעסקי הממשלה, וכשבת כן אחיו על כסא המלוכה ונשתנה[תה] השיטה, ירד גם הוא מגדולתו ונתרחק מעיר המלוכה וישב רוב ימיו בהיכלו בקרים, ורק לפני שנתיים ימים, כחלותו, הובא הלום לאחותו בפאולאווסק, אשר שם מת. כבר אמרתי כי על הנסיך המנוח היה חביב כל הנברא בצלם ולא הפלה בין עם לעם ובין דת לדת, הזכויות המעטות אשר נתנו לנו בראשית ממלכת אלכסנדר השני בעטיו נתנו לנו, אני הכותב הייתי עד-ראיה איכה ידע האדם הגדול הזה להתנהג עם כל אדם בעניויות ובנימוס. באחותו פאולאווסק, בגינת הביתן יוגנו בקיץ בכל ערב וערב מקהלות משוררים ומזמרים בפה ובכלי, והמון רב מיושבי עיר המלוכה באים שמה לשמוע ולשוח. גם הנסיך בימי בריאותו היה בא לעתים בלחי רחוקות לשמוע בנגונים ומקום מיוחד היה לו לשבתו על ספסל תחת אלה עכתה בקרבת האצטבא שהמנגנים עומדים עליה. פעם אחת באה אשה יהודית, פשוטה מבנות ההמון, אשר לא ידעה את מנהג הנסיך, וחשב על הספסל במקום המיועד לו, ויבא הנסיך ושלישו אשר הוא נשען על ידו, וויצע-אדמיראל... עמה ויהי כראות הנסיך אשה יושבת על מקומו, לא הכלימה ולא דבר דבר אף כי אין ספק כי הכירה אשר היא יהודית, כי אם הלך הוא ושלישו סביב מנגד הקף את המעגלה כמה פעמים, ועינו צופית אם לא התעוררה האשה מעצמה להנחת מקומה, ובראותו כי יושבת היא וממקומה לא תזוע, נגש השליש וישב גם הוא על הספסל בצד האשה והנסיך עבר על פניו; והשליש לקח דברים עם האשה בלאס מבלי השמע קולו אל העומדים מסביב, ודבר עמה דברים שונים וכמו אגב אורחא גלה את אזנה כי המקום אשר היא יושבת עליו הוא מקום מוקצה להנסיך הגדול, אז הכינה האשה מאליה את אשר לפניו ותקם ממושבה ותלך לה, ובשוב הנסיך על תקופתו מצא את המקום פנוי וישב במקומו כפעם בפעם.

שלתתי מכתב לאפרון ובו רמזתי לו כי השכר אשר הוא קובע לי איננו מניח את דעתי, לפי שאיננו מספיק הרבה לפרנסתי וגם איננו לפי כבודי.

יום ו' כ"ה סכת.

אחמול נסע מזה כ"ץ; הוא שב לחארקאו ע"מ לחזור ולקבוע ישיבתו בפ"ב. אנכי שלחתי בדרך עד בית הנתיבות, שמה פגשתי אחדים ממכרי

ובכללם את נאטאנואן, חתנו של מאיר פרידלאנד. הוא מאיר פרידלאנד אשר היה אחד מגדולי הגבירים בזה, ובהיותו (...) ירא שמים אדוק וזהיר במצות יצא לנגדי בשנת 1879 והקים עלי את ראשי הקהלה. ועתה נהפך גם עליו הגלגל ומלבד שירד ממעמדו ויצא מבית־הדרו עוד הוא נתבע לדין מאת שר המלחמה ועתיד לשבת על ספסל הנויונים. נאטאנואן זה הוא אחד מכני ביתו אשר נמלט מתוך המהפכה. — ספרו לי אתמול מקרה אשר קרה בביתו זו משפחתו, וארשמהו פה לזכרון כמופת לרבים להיותם זהירים: לנאטאנואן בת כבת שמונה עשרה והיא יושבת עם אמה כברלין. בימים האלה קרה לה כי הרגישה באצבע אחת בידה כאב עצום, וחרא כי האצבע החלה לצבות, וכל התחבולות אשר נסו בביתה ובכית המרקחת לא עמד לה להקל כאבה. ותוך אל הרופא; וישאל הרופא לסבת המחלה, אם לא נתחב לה קוץ או מחט באצבעה ותאמר כי לא ידעה; ויתן לה הרופא סמים וחטולים ויצו אותה לבא אליו שנית ביום מחר, ותבא אליו ביום השני והנה שתי אצבעות ידה צבות; אז גזר הרופא לעשות לה נתוח בראשי אצבעותיה, ולא זוהי משם עד אשר ישנה בעזרת חלאראפארם ויכרות את שתי צפרני האצבעות החולות ויכתר גם אותן בחוץ, ואז נודעה לו סבת המחלה הפתאומית הזאת: העלמה ההיא קנתה לה מגרדת קטנה לגרד ולנקות בה את הצפרנים, והמגרדת היתה עשויה משער חזיר חולה, ובלי משים דקרה את בשרה בשער הטמא ההוא ותדעל כמעט את דמה; ולולא מהרה אל הרופא כי אז היה הארס שותת בכל גופה ומביא אותה בסכנה גדולה. כארבעה ימים שכבה כן אחרי הנתוח בבית החולים אשר להרופא ורפא לה.

— אפרון עד היום לא השיב על מכתבי ולא קראני לבוא אליו לעשות במלאכתו כאשר כתב אלי בראשונה. זה לי עשרה ימים בבית המערכת לא הייתי. האמנם הגיע הדבר לקצו ומלאכתי עמו פסקה ולא תתחדש עוד? ועוד בהודש הזה עשיתי במלאכתי שני ימים וגם מפתח השלחן אשר לי בבית המערכת נשאר בידי ובשלחן מכתבים וחשבונות נחוצים לו. הכי ככה ישתקע הדבר בינינו ולא נבא עוד לידי משא ומתן?

— באה הצפירה גם היום (נומ' 12) ומאמרי „מרפא לשון“ איננה גם על מכתבי הגלוי לא מצאתי מענה. בלי ספק טרודים הם מאוד. — ערכתי מכתב ליה"ס במינסק ולוויב בקיוב.

מוריס כ"ט סבת.

מכתב גלוי מחז"ם. בו יודיעני כי סאקאלאוו חולה ומוטל על ערשו זה כמה שבועות, ועל כן בקשו את מאמרי ולא מצאו. יבקש מאתי לשלוח לו

את מאמרי שנית. – העתקתי את המאמר „מרפא לשון“ ושלחתיו לו שנית. – מכתב בטוח לפונק עם הקוויטינג מ„נארדענדא“.

יום ד' ה' סבט.

ר"י פרידלאנדער במכתבו לפני ימים אחדים מבקש מאתי להיות לעוזר לאיש אחד... שם משפחתו. אשר כלה חק למודו בביה"ס לצירים בוויילנא ובא לפ"ב להשתלם בחרשת הציור. עד כה לא בא האיש ההוא אלי. את זאת הודעתי היום לר"פ והוספתי כי אני קצרה ידי מעשות הרבה לטובת בחירו; אבל התרש המפורסם אנטאקאלסקי הוא כעת בפ"ב. ישתדל אצלו להמליץ טוב בעדו ואז יושע תשועת עולמים.

ואנטאקאלסקי זה – היה בילדותו תלמיד בביה"ס הנמוך (ממדרגה ראשונה) בוויילנא. במקום אשר ר' מרדכי פלונגיאן היה מורה; ולפי שקלל שם את הספסלים והשלחנות שהקציע אותם במקצוע וכרתן[ם] כאומל אפקוהו מבי מרשא כתלמיד שאינו הנון (כך ספר לי הר"מ פלונגיאן. אע"פ שאנטאקאלסקי בעצמו בספור תולדותיו שהרפ"ס ב„וועסטניק יעווראפי“, כמדומה לי. לא הזכיר דבר זה) – ומי מלל אז כי הנער המשלה הזה יהיה יוצר פסל חרש חכם. נקוב השם בכל העולם בחד בדרא. כי מלכים ורוזנים ישכימו לפתח ביתו לראות במלאכתו אשר הוא עושה על האבנים. כי הוא ייצר את פסל איוואן גראזני ואת פסל ישוע הנוצרי. אשר קיסר רוסיא יקנם בכסף מלא ויעמידם בבית שכיות החמדה אשר לזו איזה דרך עברה רוח חכמה וכשרון המעשה הזה על גער עברי אשר בחדר תורתו ובבית תפלתו בת קול מהר חורב יוצאת ומכרות לו חמיד „לא תעשה לך פסל“. בו בקול גדול ומפגיע שהיא קוראה „לא תרצת“ ו„לא תגנב“? כשהראה הקב"ה לאדה"ר דור וסופריו דור דור וחכמיו והראה לו את ר' עקיבא דורש כתרי אותיות ובשכר זה בני עם לועז סורקים בשרו במסדקות פיפיות. האם הראה לו אז בדורנו זה את אנטאקאלסקי יושב ופוסל אנדרטיא של ישוע ועמים לועזים קושרים לו בשביל זה כתרים ומפאדים שמו עד קצוי תבל? ואם הראהו לו. למה כתב בתורתו „לא תעשה לך פסל“? מי עמד בסוד ה' ויגלה לו רזי עולם אלה?

מה"ע „נאוויצע וורעמיא“ בבשרו את ביאת אנטאקאלסקי אומר כדרכו: „אנטאקאלסקי שלנו“. כלו' הרוסי, ונוהר כלשונו להזכיר אשר הוא יהודי. כדרך כל האנטיסימיטים אשר את הטוב המרובה שבנו יקבלו להם ואת הרע המועט לא יקבלו. וזו היא הקללה האמורה בפרשת תוכחות: „בניך ובנותיך נתונים לעם אחר“.

את האנטיסימיטים, ילידי דורנו, נובל לקרוא בלה"ק קצרה בשם

„אשמים“, לפי שאות „א“ בנוספת בשמות ופעלים הלכותיים מל' יונית מורים על שלילת הפעולה והפך הדבר. ורבותינו ז"ל השתמשו הרבה במלות כאלה, כמו „אסתנים“ שפירושו בלתי בריא וכיוצא בזה. ויהיה „אשם“ מלה מורכבת מן „א“ ומן „שם“, כלומר „מתנגד לבני שם“, ואז יש להדגיש הש' ולנקד „אשם. אשמים“, כדי להבדיל בין שם חדש זה ובין שה"ע אשם ושה"ת אשם. היום נקראתי מאת ה' אפרון לבא לבית המערכת בשעה השלישית. נראה מה יהיו חלומותינו, מה ידבר בי ומה ישיב על תוכתי?

יום ה' ו' שבט.

השכמתי ונפל פסוק „לא תעשה לך פסל“ לתוך פי ונצנצה בי כעין נבואה קטנה שבודאי הראה הקב"ה לאדה"ר את דורנו זה ואת חכמי החרשים יוצרי הפסל אשר בקרבנו, ובשביל כך הוסיף בלאו דלא תעשה פסל המלה הקטנה „לך“, שלכאורה היא מיותרת אלמלי עשית פסלים בכלל היתה אסורה; אלא ילפינן לך דפסל מלך דחמץ. **שילך** אי אתה עושה אבל אתה עושה **ש** אחרים; וילפינן סמוכין לא תעשה לך פסל ולא תשתחוה להם ולא תעבדם. לאמר לך על מנת להשתחוות להם ולעבדם אי אתה עושה אבל אתה עושה על מנת לעשות בהם פרקמטיא. והנה בדורות הראשונים שהיו הבריות בעלי אמונה בכלל, מאמינים במציאות בורא ושוקדים לעבור ולהשתחוות לו היה מקום לחוש שמא יעשה פסל לשם עבודה זרה; עכשיו שהדור פרוץ ומחוסר אמונה לגמרי, את ה' אינם יראים ואת אלהי הארץ אינם עובדים, טקע האסור הזה לגמרי ואיתוהו ליצה"ר דע"ז ושחטהו, והותרה הרצועה, וכשביל כך אפילו שלומי אמוני ישראל מן העשירים הפרושים או המתראים כפרושים משכינים בביתם אנדרטיות וטלמסאות אע"פ שמזוות בפתחיהם אינם קובעים, ואת הגוי כלו הם קובעים.

והנה כל אלה אינם אלא דברי נביאות, כל' דברי חלומות שאינם מעלין ולא מורידין. ואולם לנגד זה ארשום בכתב אמת דבר תמוה שעשה בימים האלה אחד ממכירי, המראה בהיפך ממה שאמרתי כי עוד לא אבדה האמונה מלבבות בני דורנו, ואפילו הפושעים שבהם עוד לבם רד עם אלהי אבותם ועם קדשיהם נאמן.

ביום שבת העבר (ר"ח שבט, 18 ינואר) מלאו לעורך־דין טראכטענברג (הערמאן איסאקאקאויטש) כ"ה שנה מיום חתונתו (אם הוא גם יום שמחת לבו, לא ידעתי) ויעש משתה והלולים. אבל הירעתם באיזה אופן הגג את חגו זה? כאחד משלומי אמוני ישראל! כתב ס"ת והקדיש אותו לביהכ"נ (בויטאמיר, עיר מולדתו) ובנשף בערב יום במו"ש העבר באו לביתו הרב

דראבקיין והחזון ומשורריו ויחגו את חג חנכת ספר התורה ככל משפטו וחקותיו. בנגינות ובמוזמטין. בהקפות ורקודין. אע"פ שאח"כ, כמובן מאליו, קמו לאכול מאכלות אסורות וישבו לצחק בצחוק הקלפים. וכי תאמרו מדוע אתמה על החפץ הזה? שמעו והתמהו גם אתם. יודע אני את האיש הזה ואת הליכות ביתו זה עשרים שנה. בבואי לס"ב בשנת תרל"ב היה ט"ב אחד מראשי המוכרים (אכער-סעקרעטאר) בסינאט וגם אחד מפרנסי הקהלה וגבאי בביהכ"נ. ביום הכפורים תרל"ג בהיותי עומד בתפלה בביהכ"נ ראיתי הנה ט"ב עומד מאחורי, קולו לא ישמע וגם שפתיו אינן נעות ואמר בלבי איננו יודע להתפלל על פה, ואשים לפניו את המחזור אשר לי, ולא קבלו ויענני: אינני יודע לקרוא עברית! ובראותו את תמיהתי הוסיף ואמר: „עליך לדעת כי אני נשארתי יהודי ע"פ מקרה, כי בעיר הקטנה ההיא אשר בה נולדתי לא נמצא בעת הולדי כהן נוצרי להטבילני." (אביו היה רופא ובחפצו היה להוציא לכתחלה את בנו הנולד לו מתחת סבלות עבודת אלהי ישראל. ולא מסתיעא לו מלתא). וגם אחרי כן ראיתי את דרכיו והליכותיו בביתו ובגדול בניו ולא נמצא בהם אפילו משהו ממנהגי ישראל. ובניו לא למדו קרוא עברית ולא ידעו לא תולדות עםם ולא עיקרי אמונתו. חגיו, חדשיו ושבתיו; ואיש כזה מביא סופרים ועדים ומעיד על עצמו: פלוני מאמין באלהי ישראל! האם לא דבר תמוה הוא בימינו אלה? זה הוא שהכוננו אומר: „נורא אלהים ממקדשיך אל ישראל הוא נותן עז ותעצומות לעם". הן הן גבורותיו. הן הן נפלאותיו. וגדולה מזה ראיתי באחי אברהם. בנערותו היה טוב לב ורך המזג מאד; אח אהוב ובן מקשיב וגם יהודי דבק בעמו, ושוקד ללמוד לה"ק וחכמת ישראל. עוד בהיותו במחלקות האחרונות בבי"ס הרבנים ואני משתרל אז להיות נמנה משגיח בית-ספר ומורה לשון רוסיא. הציע הוא להיות אני כותב אליו רוסית והוא יכתוב אלי עברית, ושמשו זה יהיה לתועלת לשנינו. כי הוא יתקן את סגנוני בלשון רוסיא ואנכי אעמידהו על שגיאותיו בלה"ק, וגם בשנה הראשונה בפ"ב עוד לא רחק מעל גבול ישראל ויהיו צרכי עמו קרובים אל לבו ולא הסיח דעתו מהם. בשנת 1862 כתב מאמר גדול על דבר התקנות הנחוצות בבתי הספר לביי והגישו לשר ההשכלה. המאמר ההוא מצא חן בעיני השר ונדפס במה"ע החדשי להשכלת העם (בשנה ההיא). ולא עוד אלא כשבאו הרבנים אשר נכנסו בשנה ההיא לישיבה בפ"ב לפני השר ובקשו מלפניו לסגור את בתי הספר לא שמע להם השר והשיב להם כי אין דבריהם מסכימים לדכרי בעל המאמר הנ"ל. וכשנאחזתי בשנה ההיא במחלוקת של סופרים בכה"ע בדבר עלילת הדם בשאולאן¹ לא עמד אחי זה מרחוק כי אם

כתב מכתבים ומאמרים בכה"ע כנגד המחזיקים בודי העלילה. ואולם הישיבה הארוכה בעיר המלוכה בקרב בני עמים אחרים הפכה אותו משרש, ובבואי בשנת תרל"ב לעיה"מ מצאתיו נהפך לאיש אתר; בצרכי הקהלה לא התערב ולטובת האומה לא שם לבו, ולא עוד אלא כשהחל סובארין לחתות גחלים על ראשנו היו נאצות „נאוו. וורד" שגורות על פיו, ולא פעם ופעמים רבתי עמו בחזקה בשביל זה. ומי יאמין כי גם האיש הזה קדש שם שמים ברבים והקריב קרבן גדול על מזבח אלהי ישראל. לפני שנים אחדות נפקד בסינאט מקום סגן הקטגור בלשכת דיני ממונות. וקני הסינאט ופקידיו נתנו עיניהם באחי למלאת ידו בפקודה הזאת, וגם השתדלו בעדו בכל יכלתם באמרם כי רק הוא ראוי לאותה איצטלא ואין טוב ממנו. אפס כי השר פאביעדאנסצ'עוו. אשר גם הוא ידע את אחי כמלומד גדול בדיני ממונות (כי השר ההוא היה מורה דיני ממונות באוניוורזיטט במאסקוי בהיות אחי שומע שם בלמודים, וגם אחרי כן בהדפיס אחי את ספריו והקריבם להשר ההוא קבל מאתו תודה בכתב) אמר: „ידע אני את ה' א. ג. כי מומחה הוא לאותו דבר, אבל טוב היה לו נודע יום אחד – אשר איננו יהודי". וצריך אני עוד להוסיף כי בזמן ההוא היתה השעה דחוקה לאחי, בכל זאת לא לבו הלך לשמוע בקול המדיח ההוא, אע"פ שאלו שמע לו היה יוצא בין רגע מן המיצר ועולה למדרגה גבוהה. הרי ד' שישאל אע"פ שחטא ישראל הוא ות"ח שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום, – הרבה אנשים ראיתי אחרי כן בשנות הרדיפות שלא עמדו בנסיון, והאלהים נסה את אברהם אחי וימצא את לבבו נאמן לפניו.

בו ביום.

מכתב מרפאל כ"ץ מחארקאוו. ביום א' הבא עתיד הוא לצאת משם ולבא אלינו להשתקע בפ"ב.

יוע"ק, י' שבט.

גם היום השכמתי ונפל לחוך פי דבר חדש זה: הויה נגזר מן הוים שוכבים (ישעיה נ"ו, י') כמו הויה מן הוה (נחמ' י', ו'). ופירוש הויה דברי חלומות, ממש ההיפך מן הויה. ומעולם לא היו שני שכנים צהובין זה לזה כאלו.

אחרי כתבי זאת עינתי בספר הערכין. אצל קאהוט ולעווי לא נמצא ערך זה כלל. רש"י בישע' כותב שאין לו דמיון. גיוניונים ופירסס מוציאים אותו מן הערבי; וכפי הנראה גיוניונים מכון ג"כ למה שהוא אומר וכן בלי התלמוד. וצ"ע עוד.

מוסיק, ח' שנט.

ב"הצפירה" מיום אתמול נרפס מאמרי "מרפא לשון" (בנומ' 19) והיום בנומ' 20 בא סופו. את מאמרו האחרון כנגד הרבנים לא ידפוס סלאנימסקי. אשר על אדותיו כתב אלי במכתבו הגלוי. כפי הנראה נפל לבו ויירא מפניהם. אמרו לי כי החסידים גזרו על מכתב עתו חרם, וכמאתים עקומפארים הושבו לו. — היום יום מות הבאראן יוזיל גינצבורג. מחר תהיה אזכרה בביהכ"נ.

אתמול בערב קראתי את שירי החדש "נהרא נהרא ופשטיה" באזני ר"מ לעווין וייטב בעיניו ויצחק הרבה מאד, ואגב העירני כי מעין זה קרה להרב בעל "שאגת אריה" שהיה רב בוואלאזין והתיר שם בוקא דאטמא (דשף מדוכחיה. שבו נחלקו רב מתנה ורבא בגמ' חולין). ועד היום נוהגין שם היתר בזה, ומשם יצא והיה לרב במינסק. וגרשוהו בבנין ויצא מסם על עגלה שמוציאין בה זבל (!) ואח"כ היה לרב במין. יש בלכי לכתוב על אדותיו שיר ספורי. וצריך לאסוף ידיעות פרטיות על חייו ועל כל המוצאות אותו. שמו היה כשמי: י"ב בן אשר (הוא נקרא אריה. ואני קורא לעצמי יהודה, אכן שמנו העצמי אחד הוא). — כתבתי על אדות זאת ליה"ס במינסק.

יום י"א שנט.

ביום א' הייתי בביהכ"נ לאזכרת ר' יוזיל גינצבורג. הרב אלשוואנגער גלה דעתו כי לא בשביל בוקא דאטמא נבאש בעל "שאגת אריה" בבני קהלתו. כי אם כשביל סירבא הסמוכה לדופן שהכשיר. — ר"א קויפמאן שב וכפה עלי הגהת העתקתו את התהלים. והביא לי ייח מזמורים הראשונים. אל אלהים ה', עד מה נבער האיש הזה מדעת. והוא מדמה תמיד כי מחדש חדשים הוא, ובאמת ממשש הוא כאשר ימשש העור באפלה ולא ידע בין ימינו לשמאלו. עד חמש פעמים תקנתי את העתקתו והגהתי את שגיאותיו והוא ישוב יחדש את שגיאותיו הראשונות או יבדה לו חרשות. ובכלם אין ממש. הנחש הקדמוני השיא את האיש הזה להסתפח אל משפחת הסופרים ולשלוח ידו לעשות במלאכה. אשר אין לו בה ידיעת בית רבו. אכן רוח עושים הוא כאיש הנהו היום כתבתי את השיר: "אחוז לנו שועלים". ערוך הוא על מריבת רבני ארצנו עם חבריהם הרבנים המקדיחים תכשילם עתה בלונדון וחפצים להנהיג במקום שבאו לשם את חומרי המקום שיצאו משם. עד שגם רבנים מורדי אור כרי"א וכמאהליווער ולפירותזאן מכריזין כנגדם וקורין להם "מויקי הדת". מן הראוי היה לפרסם את השיר-המשל הזה עתה. אבל איפה אויסיסנו? הצפירה בודאי לא תעריב את לבו לאספו. אחרי אשר גם מבלעדי זאת נתכה חמת רבני החסידים על חז"ם בגלל אשר כפר בנס חנוכה ומשתדל לקרבו אל הטבע.

לעת ערב

היום באה ב"הצפירה" הידיעה כי ישיבת וואלאוין נסגרה מטעם הממשלה יען כי ראש הישיבה לא נאות לקבוע בישיבה למודי חול. איה אפוא געטץ הבא על מקום רש"י פין, אשר כצאתו מזה התפאר כי הוא יצייל את הישיבה ואיככה לא עלתה בידו להטות את לב ראשי הישיבה למלאות את חפץ הממשלה הטוב והישר ללמד לבני הישיבה שפת המדינה ויסודי הידיעות הכלליות... כפי הנראה עשתה הממשלה את הישיבה המורדת באף ובתמה. כי גזרה על התלמידים לצאת מן העיר במשך שני ימים, ואם לא – ישולחו משם כאסירים בסך אנשי צבא; והימים ימי קור גדול ואין ספק כי רבים מן התלמידים לא יספיקו להצטייד בזמן קצר כזה ויצאו בעירום ובחוסר כל.

יום ו' י"ג שבט.

אתמול אכלתי לחם בצהרים בבית ר"א קויפמאן ונשארתי שם כל הערב עד חצות. שם נודע לי הד"ר בלאך מווילנא. – היום בבקר שב רפאל ב"ץ מחארקאוו.

יום ו' י"ד שבט.

יה"ס מודיע לי כי "דורשי ציון" שמו עליו ללכת בקיץ הבא לא"י לפקוד את נחלתם אשר קנו שם ולשים בה סדרים. הוא קבל על עצמו את הדבר, אבל טרם צאתו הבטיח להיות בזה ולהתראות עמי.

יום ב' י"ז.

השם "טל אורות" עולה בגמטריא תרנ"ב, אם נוציא את המאסף בשנה זו – הרי לנו לפ"ק מוכן ומוזמן.

– הייתי היום בבית הדיסקאנטא-באנק ושם נקרה לפני אפרון וישאלני מדוע לא אתראה. וכי דמה כי בוא אבוא ביום השבת. האיש הזה ערס יערים. בתחלה גמר בעצמו לבלי אבוא עד אשר יקראני, ועתה הוא שואל מדוע לא באתי. הפכפך וזר דרך האיש הזה, מחר אבוא אליו ואעתדל לברר הדבר, כי עד מתי אהיה בעיניו כמתעתע?

יום ד' י"ט שבט.

אפרון שב ונתן לי עבודה ועל דבר משכרתי לא דבר בתחלה דבר, כי אם נתן לי כרוך בתכריך סך ג' רויכ בעד יאנואר. אנכי שבתי ואמרתי לו כי אין רוחי נוחה מזה ובשכר כזה לא אעשה עמו במלאכתו והצעתי לפני לקחת מאתי את הפנקסים והאגרות אשר תחת ידי; אכן הוא אמר כי ימלך בכליותיו להמציא לי עוד עבודה למען יוכל להוסיף על שכרי. גמרתי לבלי לחכות עד סוף פעברואר.

היום בא מכתב מו"ב מקיוב ע"ר שירי ומאמרי אשר תחת ידו. יודיע כי חלק אותם לתצאין. את החצי נהן או יתן למו"ח והחצי שלה לרבניצקי; הצינזור מחק שורות אחדות בשירי.

יום ה' כ' שבט.

כתבתי לו"ב: הוספת בית חדש לשיר „הכל תלוי במזל“; פירוש „לא אליבס“; שיר ההתולי „גם זו לטובה“ — לרבניצקי; תקונים בשיר „תשליך“ במקום השורות אשר פגל המבקר ומחקם[ן].

— מכתב מר"א קופרניק. הוא ינוד לחליי ובדרך אגב יאמר כי יש עם לבבו להשלים ביני ובין „המליץ“. דבר זה יפלא בעיני מאד. מה חפץ האיש הנכבד הזה בהצעתו זאת? האמר יאמר לרפאני על ידי זה מחליי ע"פ הרעצפט של הגמרא: „מי שנשכו כלב שוטה מאכילין אותו מחצר כבד שלו“? או אם יאמר להשיבני על ידי זה אל הספרות העברית אשר חדלתי מתת לה את תנוכחי זה כמה? גם זו טעות היא בידו, כי אפילו אם יתן צ"ב מלא ביתו כסף וזהב לא אוסיף תת לו אפילו אות אחת. ותמה אני איכה עלה דבר זה על לב קופרניק. אין זה כי אם וו"ב, שהוא סוכן „המליץ“ כעת, הסיתו בי. ירח מנחה ומעריב!

יום י'

קבלתי מאת ... מצאריצין את לוח תמונתה כאשר הבטיחתני. הודיתי לה במכתב היום ובו אמרתי כי על פניה נודעו עקבות צניעות ותמת לב ומעיניה יציצו דעה וטוב לב. מי יודע אם עמדה לי חכמתי ברשמי הפרצוף ואם קלעתי אל המטרה.

לר"א קופרניק עניתי רוסית ואמרתי לו כי על שאלתו אשיבנו אחרי הודיעו אותי לאיזה תכלית הוא משתדל לשום שלום ביני ובין צ"ב ואיזה תועלת יקוה מזה.

קבלתי שש חוברות הוצאת בן-אביגדור הנמכרת במחיר חמש פרוטות כל אחת. הוא מחקה מעשי הסופרים באשכנז בעלי ה„פפעינג-מאגאזין“. בין שש החוברות — שלש הן מעשי המו"ל בעצמו: א' ובי' אהבה וחובה, ג' „לאה מוכרת הרגים“. המחבר הוא ציר טוב וחרש חכם. יודע היטב לחקות את המציאות ולרקום על היריעה תמונות חיות. ספוריו פועלים על הלב וחבל שלשונו וסגנונו בלתי מנפה היטב, וכיון שספריו נכתבים ונדפסים בעד ההמון יש לחוש לשבשתא כיון דעל על. — הספור „יזכור“ לדוד פרישמאן סגנונו טוב ויפה, אין בו נפתל ועקש, כי פרישמאן זה הוא סופר מהיר ובעל דמיון חזק; אפס כי... שירתו בת שובבה, מתחמקת ומדברת ברמיזות ובדברים מקוטעים

כדי להרבות געגועים עליה. היא מאותן בנות החן שבעל החוברות קורא להן „עגבניות“ (ז). – החוברת החמשית „כנור ישורון“ – שירים מאת שמואל ליב גארדאן מקאוונא. השירים אינם מן המובחרים ומעידים על בעליהם כי לא צלחה עליו רוח השיר האמתית. מלאים הם מבטאים נאים ומלות מצלצלות, אבל רעיונות טובים מעט במ. וביחוד יש במ חוסר ההויה האמתית (היסטא-רישע ווארהייט). ועם כל זאת איננו מן הגרועים שבמשוררים המציצים כעשב בימים אלה. ואיננו נופל גם מיצחק רבינוביץ ומליטעווסקי ואפילו מצוריהו הלוי. היום בבקר בא פתאום אלי יה"ס. הוא בא מריגא ויסר הלום לימים אחרים. לפי שעה לא שמעתי מפיו חדשות נכבדות, כי שני אנשים אחרים באו וישבו לפני וישיאוני לדבר אחר ולא הספיקה לנו השעה להרבות שיחה. הוא הגיד לי כי המאמרים הבאים בכה"ע על דבר פעולות „דורשי ציון“ וחקוק עליהם „פאריז“ – כלם ממינסק הם באים. ופאריז אינה אלא כסות עינים להם. לפי שההברת במינסק איננה מקוימת מאת הממשלה וכל מעשיה בסתר.

יום א' ב"ב סבט.

המאמר „בנימין מטולייטלא“ להעניציקלאפעדיא כתב הארקאווי. אתמול בא אלי מיורעי ל. פערל ועמו איש אחד מווילנא, זירמונסקי שמו, ויבקשו מאתי להשתדל לפני החרש אנטאקאלסקי שיקבל את בת הגענעראל ווערעוויקין החפצה להתיצב לפניו להכירו פנים בפנים, כי גם היא פוסלת פסלים ולמדה את החכמה הזאת אצל הפרופיסור רעפנין. אנכי לא נרציתי להם להמליץ בעדה לפני אנטאקאלסקי אחרי אשר לא ענני על מכתבי אשר כתבתי אליו בשנה העברה לפאריז בבקשי מאתו פרטי ימי חייו ורשימת מעשי ידיו לשום בהעניציקלאפעדיא, ועל כן שלחתי אליו את תאנוק. היום בא תאנוק ואמר כי אנטאקאלסקי שאל מי היא האשה החפצה לבא לפניו והוא, תאנוק, לא ידע לקרוא אותה בשם, ועל כן לא נתרצה א. לקבלה, ואגב אורחא התנצל לפניו על אשר לא ענני על מכתבי בשנה העברה, באמרו כי מכתבי הגיע אליו בהיותו בדרך ולא מצא לו ידים לענות לי, ובשובו הביתה אבד לו מכתבי ולא יכל עוד לענות. הבלתי מאמין להתנצלות זאת לא יחוש, אכן די לו כי ראה את עצמו מחויב להתנצל, ואני גם לא מלאתי את יד תאנוק להוכירני אל אנט. והוא עשה זאת מדעת עצמו. – היום שבו וכאו אלי פערל וזירמונסקי, וגם תאנוק היה אצלי, והחלטנו כי ילך שנית אל אנט. ורשמתי לו שם האשה החפצה להתראות עמו פנים: מאריא וולאדימיראוונא ווערעוויקין, והוא שר המצודה פערסאטאוולאווסקי פה.

יום ב' כ"ב אדר.

כתבתי לכן-אביגדור, בקורת פרטית, אשר אותה הוא מבקש מאתי, לא כתבתי לו, אבל יעצתיו להוציא לפעמים גם מן הספרים הישנים ממין זה שכלו מן השוק. - רבניצקי שלח לי השיר: „הבת השובבה“ להגהה, ובמכתבו מודיע כי לא יוכל להדפיס את השיר „תשליך“ מפני שאני מספר בשבח ארץ החדשה, ולא בשבח א"י, וגם המאמר „ישן נושן“ לא ידפיס, שכבר עבר הסוער.

יום ג' כ"ב שבט.

השיבותי לרבניצקי את השיר „הבת השובבה“ ובמכתבי בטלתי את טענותיו נגדי ונסלתי מאתו הרשות להדפיס השיר, ובו ביום שלחתי את השירים „תשליך“ ו„שנוי השם“ ל„הצפירה“. את מכתבו של רבניצקי שלחתי לז"ר למען יראה כי הכשילני... ית"ס בא והתפטר מעמי, כי נכון הוא לשוב לדרכו בקרב הימים. - הוא הודיעני כי בשבוע הבא ישוב הלום אוצייט לדפוק את שרי הממשלה לגמור ענין יציאת היהודים מזה. - לרבניצקי כתבתי כי כפי הנראה אוירא דאדעסא מטמטס; כי כשם של"ב בימיו בבקרו את „כל שירי“ הרבה תשעה קבין של דברי הבאי וכשם שהוא, רבניצקי, וחבריו לא הבינו את העוקץ הסמון בשיר „סוד העבור“, כך לא עמד הוא עתה על עקרו של שירי „תשליך“, כי אני אינני בא להבחין בין א"י ואמיריקא ולהכריע אם טובה אמיריקא לפליטת ישראל, כי אם אומר אני שמעשה גלוי הארץ החדשה באותו זמן עצמו כשגרשו את ישראל מספרד הוא אצבע אלהים וכעין רפואה למכה, להיות למגורשים מקום מקלט מוכן לנוס שמה.

יום ד'

העלמה ווערעווקין לא באה לפניי אנטאקאלסקי ושלחה איש עתי היום בבקר להגיד לו אשר לא תבא. אנטאקאלסקי אמר לחאנוק, אשר ישב אז לפניו: „למה איפוא השתדלת?“ לדעת חאנוק חשב אנטאקאלסקי דבר זה לו לעלבון ולפגם כבוד, אחרי אשר השכים בבקר ולבש את בגדיו כדי לקבלה בסבר פנים יפות והיא לא באה, ולדעתי יפה עשתה העלמה ההיא, כי מעשה אנטאקאלסקי לא יתכן, בדחותו את קבלת פנים לעלמה כבודה בת אחת השרים הגדולים - לשלשה ימים ובקבעו לה את השעה בבקר בשעה העשירית, אשר אז אין עוד דרך בנות האצילים לצאת, כפי הנראה, לא נתנו הורי העלמה לבתם ללכת אליו ביום ובשעה הקבועים, כי ראו בדרך הנהגתו כעין יוהרא וגסות רוח, ומי יודע, אם לא אמרו בקרב ביתם: יהודי אע"פ שהגיע לגדולה יהודי הוא!

יום ה' ו"ך סכט.

מכתב מו"ב; בו יודיע כי הד"ר בנדרסקי כעת בפ"ב ויבא לראותי. — בערב מכתב שני (גלוי) מאתו. בו יתאונן על הבקרת הזעומה (ב"וואסחאד"ר לה"י ינואר) על ספרו „די פרויענפראגע“.

יום ו'

מכתב לו"ב. בבטול בקורתו של דובנאוו ובכאור שמוש המלה „העתקה“. חפצתי לשלוח לו השיר „אשה מלומדת“, ויבא ר"א קויפמאן ויטרדיני ושלחתי המכתב בלתי נשלם. — לעת ערב בא מכתב מיששכר בער הורוויץ. בו ישוב ויודיעני כי מדפיס הוא (ב„גן פרהים“) מכתב בתוכחות והשגות עלי. המכתב כתוב בלהג הרבה ובערבוב דברים. חוששני לו שנתמזמז מוחו או שהזקין ודעתו נטרפה מעט, כי דבריו שלא כדבריו בעלי הדעת השלמה.

יום ג' ב' אדר.

שלשום בא מכתב מאת איזידור לוריא (אחי אהרן לוריא מפינסק) מלבו, בו יבקש להציע לפני ה'... שדוך עם בת... מלבו. דרשתי מאת הכותב להודיע לי פרטי השדוך: כמה ימי שני המדוברת, כמה לה מוהר וסתן, ואם אפשר גם לשלוח לי את דוח תבניתה. כי ה'... אע"פ שנותן עיני גם במשפחה הוא מקפיד גם על שאר המדות שמנו חכמים בכלה נאה ותסודה. אתמול שלח לי לנדוי בעל ה„וואסחאד"ר להגיה מאמר מסודר ברפוס בלשון רוסיא מאת המנוח אליהו שערשעווסקי (בנו של ר' אידל בעל „כור לזהב“). היום קראתי את המאמר ונבהלתי לראות בו דברים, שאם יתפרסמו יוכלו להביא רעה גדולה ושטנה רבה על ישראל. המאמר עוסק בהצעת דיני ישראל ביחס לאו"ה (ע"פ התלמוד והרמב"ם) ומראה כי דינים אלה קשים וחמורים בעבירות שבין ישראל לישראל, אבל בעבירות לאומות העולם הם נוחים וקלים ואינם עונשים את העובר, עד כי ישראל שהרג את העכ"ם ואפילו את הגר חושב במזיד אינו נהרג ובשוגג אינו גולה, וכיוצא בזה עוד בדיני נפשות ובדיני ממנות הראוים להביא קצף גדול על ישראל ועל תורתם, אלו יגיעו לידי פרסום בלשון המדינה. העירות על זה און לנדוי יעצתיו לזון את המאמר בגניזה, כי מארה בו. אם ישמע ואם יחדל? היום קבלתי מכתב מאת וו"ב מקיוב בהחזרת מכתב רבניצקי והוא, וו"ב, מתנצל על כי פצר בי לשלוח דברים הרבה לרבניצקי ומבטיח להשיב להמציא לי את כתבי היד אשר נשלחו לאדיסא. — וו"ב מודיע כי ר"א קופרניק חולה עד כי לא נתנו לו לבא לפניו.

העצם י' אר"י

ראיתי היום בכה"ע מתוכחים ע"ד מקור המלה הארמית „כרן“ (תרגום של „עצם“ היום). לעווי באוצה"ש שלו מסכים לדעת הרמב"ן ושר"ל שהוא כמו קרן. בחלוף ק' ככ', וכן אומר גם בעל „נתינה לגר“; ומי יתן וידעתי למה נצרך החלוף הזה. אחרי אשר המלה „קרן“ נמצאה גם בארמית, ולמה נקדוה בדרך זו „כרן יומא“ ולא „כרנא דיומא“, כמו קרנא דמשחא, ומדוע לא תרגם במלה זאת את הפסוק „קרן עור פניו“ (שמות) ששם ודאי היתה המלה הזאת במקום הראוי לה? על לבי עלה לאמור כי המלה „כרן“ היא המלה היוונית *chronos* שפירושה „זמן“, ומבטא זה מיוחד לסגולות לשון ארם לאמור „בזמן היום“ במקום אשר יאמר העברי „בעצם היום“, והשבעים מעתיקים בעצם היום הזה (בראשית י"ז) *en to Kairo* שהוא גרדף עם *chronos* בהוראת זמן. ואם תשאלני איזה הדרך באה מלה יוונית ללשון ארם? אף אתה אמור לי איזה הדרך בא השם היווני *Sylphe*, שבו נקראו הרוחות המספרות, אל לבן הארמי אשר קרא לאחת משפחותיו זלפה? ואיזה הדרך באה המלה היוונית *Pelex*, שהוראתה פלגש, לל"ה"ק? ואם המצא לאמור כי פלגש היא מלה עברית ומן העברים באה אל היוונים באמצעות הכנענים, כדעת פירסס, אף אני אומר לך כי פירסט תלי תניא בדלא תניא, אין ספק כי הפלגש היא מולדת היונים ולא העברים: (א) מחמת שבא"ב היוני יש אות „קסי“ ובעברית אין אות כזה ותחתיו יבאו שני אותיות ג' וש', והשם המרובע הוא זר בלשון עברית וחשוד שבא מן החוץ, והב' מהמת שאף על פי שלאבותינו הראשונים היו זולת נשיהם גם פלגשים, שהתורה לא אסרתם, עם כל זה לא היה הדבר הזה פרוץ אצלם כמו אצל היונים, אשר שם כידוע היה כחא דהחירא עריף, והנשים הזונות והפלגשים היו מתערבות בצרכי הצבור ועושות מעשיהן כפרהסיא ולא התבוששו; וא"כ עיקר מולדת הפלגש בהכרח בין היונים ולא בין העברים. עוד יש לי השערה אחרת שהמלה „כרן“ היא המלה הרומית *cras*, הבאה להורות זמן קבוע, כמו *cras erimus* (אוירידוס), *futurum cras* (אצל האראציטוס); השערה זאת צריכה עוד חקירה ודרישה.

רפאל כ"ץ בן אהותי יצא מכיתי ושכר לו מעון בפני עצמו, שני חדרים ברחוב הקטניות בבית 32; והוא נתקבל לעוזר הרופאים בבית החולים של אגאוולי.

יום א' ד' אדר.

אמש בא מכתב מחז"ס. בו יודיע כי הצינזור פסל את שני סירי ולא יוכלו לבא ב"הצפירה". הוא מבקש ממני לשלוח לו שיר ליום מלאת לו פ"ב שנים ביום כ"ד אדר. איזידור לוריא שב וכתב על אודות השדוך ל... אגב יודיע כי אחיו אהרן עתיד לבא לכאן לחג חתונת-הזהב של זוקאווסקי. — קשה לסופר עברי ישיבת כרכים כפ"ב. כי אכתוב איזה דבר בלה"ק, אם שיר חדש או חדוש-תורה, ורוצה אני להראותו לזולתי לשמוע דעתו. אין בכל מכירי וסוכבי (וגם הקרובים אלי בכלל) איש אשר יבין לרעי ואוכל להמלך בו. או כי עמי הארץ גמורים הם, או כי רוחם זרה לשפת עבר ולא יחפצו לדעתה. בשעות כאלה אנכי יודע היטב טעם הכתוב: „מוזר הייתי לאחי וגברי לבני עמי“.

יום ב' ה' אדר.

ה'... רוצה להתחתן עם ה... מליבוי. היום הודעתי זאת במכתב ללוריא. — אתמול נקראתי לחתונת-הזהב של ה' זוקאווסקי, אבל לא הלכתי שמה. — אמש בא וישב לפני ה... ואשחז. האמללים האלה עודם שרויים בצער וממאנים להנחם על אבדן בנם יחידם אשר אהבו כנפשם ואשר טבע כנהר בקיץ העבר בשבתו בכפר בבית דודתו אחות אמו. הם ספרו לי כי כל תנחומותם לעת כזאת היא שעוסקים בספרי הספריטויזמוס ומקהילים קהלות בביתם בכל יום ב' בשבוע ומעלים להם את הרוחות ודורשים אל המתים. מספרים הם נפלאות מחזיונות הרוחות הבאות לישיבותיהם ומספרות עמהם בלתי נראות על ידי נדנודי השלחנות ודפיקותיהם. דכאי רוח אלה מאמינים בחזונות אלה אמונה שלמה ומוצאים בהם מעט צרי למכתם האנושה. ספרו לי כי הרוח הבא אליהם תמיד לשוחח בהם, על שאלתם מי הוא, קרא את עצמו: „אפיק“ ואמר כי בהיותו בהיים היה פילוסוף יוני קדמון, ופעם אחת הודיע להם כי בישיבה העתירה לבא לא יוכל הוא להתגלות אליהם, כי אם ישלח תחתיו את אחיו, ובאמת באחת הישיבות הבאות בא רוח לספר עמם ואמר כי הוא „טוביה אחי אפיק“. הם שאלו אותי אם לא אדע מי הוא „אפיק“ ואם היה איש כזה בין חכמי יון. אנכי לא חפצתי לבטל את חלומותיהם, שבהם הם משעשעים את נפשם, ולא שחקתי על דבריהם, כי אם חפשתי בזכרוני אחרי איש כזה ואמרתי כי „אפיק“ לא אדע אבל היה אצל היונים איש משורר וחכם ששמו „אביקוס“, שמת גם הוא מיתה משונה ונהרג ע"י רוצחים ביער. הסכימו כי הוא הוא ונשמתו היא המתגלה להם. עוד ספרו לי כי פעם אחת נתגלה להם בישיבתם רוח כגם האובד. על שאלתם מי

הוא ומה שמו בחיים. ענה ואמר להם על ידי דפיקות השלחן, ועל השאלה איכה מת ועבר מן העולם היתה התשובה: טבע במים. על השאלה היוכי הם לראותו בעולם הבא. ענה ואמר: „אנחנו נצחיים“; עוד שאלו: במה יוכל לנחם את הוריו המתאבלים עליו? ויען ויאמר: „לי טוב!“ – את אופן שיתחם עם הרוחות ספרו לי כזה: על שלחן אחד מונח לוח ועליו כתובים כל אות הא"ב (הרוסי) ותחת כל אות ואות מספר (ציפפער) סדורי ידוע. הינו תחת אות א' מספר 1, תחת ב' – 2, וכן עד גמירא; ובכוא הרוח להשיב על שאלתם או השלחן השני, שעליו הם מסבין, מתנועע ועושה דפיקות ברגליו. כל הדפיקות התכופות רומזות אל אות ידוע. דפיקה אחת היא אות א, חמש דפיקות – אות ב וכן כלם; פיסקא בין הדפיקות רומזת להפסק בין האותיות. והיושב אל השלחן האחד רושם את מספר הדפיקות ואחרי כן הם מצרפים את האותיות למלות ומוציאין מהן תשובת הרוח. – הם קראו גם אותי לבא פעם אחת לישיבתם ואז כעיני אראה ובאוני אשמע ולבבי יכין את מפעלות הרוחות המספרות. כי לא דבר בטל הוא.

כבר אמרתי כי לא מלאני לבי לסתור את דבריהם ועשיתי את עצמי כמאמין לכל דבריהם. גם הבטחתי לבא אליהם בישיבתם ביום מן הימים; ולפי שעה דברתי להם דברים נחומים, דברי כנושין; שמתי לפניהם דברי דוד המלך במות בנו: „אני הולך אליו והוא לא ישוב אלי“, ודברי חז"ל: כל המתמרמר על המת יותר מדאי וכו', ובארתי להם ענין צדוק הדין ופסוק „הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט“, וכמה כמהו שמעו לדברי בשום שכל, כי גם לו היו כל הדברים ההם חדשים אשר לא ידעם, כי לאו בר אורין הוא. ולבסוף יעצתים לקחת לביתם יתום לגדלו, ובזה ימצאו נחם לנפשם כאשר יגדל הילד ויהי להם לבן.

בו ביום.

הייתי בבית זוקאוסקי (חיים דוב שמו) לברכו בברכת מז"ט לחתונת הזהב אשר לו. – קבלתי קארעקטור משירי „הכל תלוי במזל“ מביה"ד של שעפסעל מברדיטשוב; תקנתיו והשיבותיו תיכף.

יום ב', טו"ט טורים.

ביום ג' העבר לעת ערב בא אלי הד"ר בענדערסקי לראותני; גם הא' לעווין ואשתו ישבו לפני. ה' בענדערסקי בא הלם לשום לפני חכמי הרופאים את מאמרו (דיסערטאציאן) אשר ערך בחכמת הרפואה ולהתפלפל עמם במעמד של פומבי כרי שיתקרי חכים (דאקטאר). את המאמר הזה כבר ערך לפני חכמי האקאדעמיע גם בשנה שעברה ורבו עליו ובטלוהו. לפי שבו

הפך בזכות דעה אחת של חכמי ישראל ונתן לה את היתרון על דעת חכמי או"ה במקצוע אחד, וגם בפעם הזאת אמר לעמוד על דעתו זאת. ואנכי אמרתי שלא מחכמה יעשה בזאת ויעצתיו שלא יתעקש ולא יהגרה בחכמי האקאדעמיע בלבי ישוב לצאת מן המערכה וידיו על ראשו, והוא שמע בקולי והבטיח למחות במקום ההוא את שם "ישראל" מן המאמר שלו, ולהזכיר את דעת החכמים ההם סתם. שמתי לפניו את מחשבתי בדבר הדפסת כל כתבי אשר חפץ אני לשתף את ה' וי"ב במלאכה. שיהיה הוא הבורר את המאמרים מה לקרב ומה לרחק, ומסדרם ומגיה אותם בדפוס ומכריז עליהם ונושא ונותן עם המדפיס ועם כל הקוראים. ויהיה נוטל שכר כער טרחו ועבודתו. ה' בענ"ד ערסקי הסכים לי בדבר הזה והבטיח לבא עור הפעם אלי ואז נשתדל לבא בענין הזה לידי גמר.

ביום הרביעי לערב נקראנו לבית באגוסלאווסקי. וביום ההמשי לבית הד"ר פינקעלשטיין. ביום ו', 28 פערואר, היה יום הולדתה של אשת ר"א קופמאן ונקראתי לבא שמה בערב ולא הלכתי, כי לא הייתי בקו הבריאות. ובא אלי אפרון (אברהם). גם בתי הבכורה ורפאל כ"ץ היו אצלנו. בליל מו"ש באתי אני ורפאל לבית הכנסת לשמוע המגילה. הצגתיו לפני רבים ממכרי שם. — הד"ר הרקווי הסביר פניו אלי והבטיח לתת לי אחוז אחד מספר האגרון לרס"ג אשר הוציא לאור זה מקרוב. ואגב הודיע לי כי בשגגה מיחסים לרס"ג את ההלצה, הקראים אינם מתאחים", כי לא מפי הקדמון הנה יצאה כי אם מפי איזה רב אחרון שהיה בועד ד' ארצות. ע"פ דבריו עשיתי הערה לשירי "דבור מופזץ" מקום שנאמר שם, "לפני שנים אלף" — כי כשגגה הוא. שם הודיעוני גם כן כי ראשי הקהלה גמנו וגמרו לשוב ולבנות בקיץ הבא את ביהכ"נ העומד בלתי גשלים בבנינו ולחנכו לימים הנוראים הבאים. הארדיכלים העוסקים בבנין מנו וכלכלו את ההוצאות הנחוצות לגמור הבנין (בלי הדור חצוני ובלי צפות את הגג והמגדלים וזהב) עד כדי ארבעים ושבעה אלף ר"כ. המפקחים על מעשה הבנין אספו מבני הקהלה סך חמשה עשר אלף, והבאראן גינזבורג הבטיח לתת להם בהקפה שלשים וחמשה אלף (יש אומרים כי פאליאקאו משתתף עמו בהלוואה זאת) — מי יתן ויהיה הדבר. — מבית הכנסת הלכנו לבית בתי הצעירה ועשינו שם כל הערב.

ביום הפורים בבקר הלכתי לראות את ה' דוד פיינבערג באכסניא, גראנד האטעל". מצאתיו בחדרו ואיש אחד, קאנטאראוויץ שמו מיעקאטערינאסלאוו, יושב לפניו, גם אחד הקולוניסטים ממסבי העיר בא לפניו. בלבי היה לשמוע מפיו אם פתח יפתחו בקרוב הועדים לכלכל את דבר הגלות והיציאה לארגנטינא

כי מקוה אני למצוא שירות ומלאכה בועד המרכזי, תחת עבודתי בבית מערכת הענציקלופדיע אשר פסקה לי. ה' ד"פ אמר לי כי מצד ממשלתנו לא תהיה שום מניעה ליסוד הועדים, אפס כי הבאראן הירש איננו אץ לעשות הדבר, לפי שבארגנטינא עוד לא נעשו כל ההכנות הנצרכות לקבל אורחים, באשמת הדיר לעווענטהאל, אשר עסק בדבר בשפלות ידים. עתה כאשר יבא שמה מנהל אחר, ה' גאלדסמיט, יתקן המעות; אכן לזה נצרך זמן מארבעה עד ששה חדשים, ולכן מן הצורך לדחות לזמן כזה גם את פתיחת הועדים, לבלי השלות על שקר את נפשות העם המתאווים לצאת במוצאי גולה. כי ירבו לבא לפני בעלי הועד בעוד אשר לא תהיה לאל ידם להסיעם ולהביאם אל המנוחה ואל הנחלה אשר הם מבקשים. ה' ד"פ הראני מכתב כתוב אליו בדבר הזה מאת ה' זאנענפעלד, הוא מנהל עסקיו של הבאראן הירש. — לפיכך נמנעתי לגמרי לדבר עס ה' פ. בדבר הנוגע אלי, והוא אמר כי אחרי אשר יפנה מעט מטרדותי יבא אלי לראות אותי בביתי, כפי הנראה תקותי לועד הגולה מוטלת בספק ספיקא.

לעת ערב באנו לבית בתי הבכירה ואכלנו שם לחם ועשינו כל הערב, כי היום חגגה את חג הולדתה. — ביום הפורים בא אלי ה' לעאן ראבינאוויץ, העורך וכותב מאמרים ב"המליץ", מה הניע אותו לבא אלי ולהתודע עמי אחרי אשר זה כשנתיים הוא יושב כאן, בשכנותי, ולא בא לפני? פשר דבר לא ידעתי, ראשית דברו היה גלוי דעת כנגד ה' חז"ס, הרב ומתוכח כעת עם הרבנים המחמירים בדבר נס של חנוכה ומצה אפויה במלח; וה' רבינאוויץ אשר שכח את מאמר הכתוב "האחד בא לגור וישפוט שפוט" חרץ משפטו כי לא צדק החז"ס בריבו וכי לא עתה העת לעסוק בתקוני הדת, אחרי שהאומה שרויה בצער ונתונה בצרה גדולה, ראיתי כי דעת צ"ב מדברת מתוך גרונו, אשר זה דרכו תמיד להתחפש במסוה הזהירות במצות לא באמת ולא לשם שמים, כי אם למען תפוש את בני עמנו בלכס. אנכי השתדלתי להבין להדובר בי ההבדל בין התקונים בעקרי הדת ובין הטפול בדברים קלים שהחז"ס נוגע בהם בדרך הלכו; וכן הראיתי לו את שגיאתו כי התקונים ברת אינם מועילים לתקנת מעמדה החמרי של האומה, וגליתי לו בדברים קצרים כי שפלותנו ומעמדנו הרע בקרב עמים רבים והבזיון אשר יבזו לנו והשנאה הכבושה לנו בכל הארצות, שמה יסתעף בעצמו גורלנו הרע וענינו המורה מאד, — כי כל זה באתנו מטפשותם של מורי השקר והמאשרים המתעים אשר שמו תפל לעקר והושיכונו במחשכים כמתי עולם, ולכסוף רמותי לה' ר. בדברים רכים כי לא לו הצדקה לחרוץ משפט גמור

לשונות הארץ הוא מעיר: "פה נמצא הפעם הראשונה שמוש מלת העתקה בהוראות תרגום מלשון אל לשון. ומר' סעדיה למדו כל הבאים אחריו לציין את התרגום במלת העתקה. כי להעתיקו (משלי כ"ה א') עכ"פ הוראה אחרת". להוסיף דבריו אלה על דברי בענין זה במכתבי לו"ב מיום ו' כ"ה שבט.

יום ו' י"ט אדר.

י"ט בא אלי היום. מאליו מובן כי עיקר שיחתנו הארוכה היה על דבר מפלת בית גינצבורג. אשר דמינו חסנו לעולם. — כעין לעג לרש בא אלי היום מכתב מאת רייכערסאהן אשר בו יודיע כי שלח אחוז אחד מספרו "תקון משלים" לג"ב ומבקש מאתי להשתדל שם שישלחו לו את מחירו. העלוב הזה לא ידע כי לא כימים הראשונים הימים האלה. מהרתי והודעתי את זאת לרייכערסאהן והעירותיו לשלוח ספרו לרא"ק ולר"ל פרידלאנד. — גם מו"ב מקיוב קבלתי מכתב גלוי ועניתיו היום במכתב סגור. — לנדוי שלח לי היום להגיה את מאמרו של הענקעל בבקרת ספרו של דימונסקי — פועל בטל אני לו העושה מעשהו שלא על מנת לקבל פרס. הענקעל ארכן הוא בלשונו ואף על פי שמאמרו מסודר היטב ובטוב טעם. אכן הוכחה אמיתית אין בראיותיו לסי שחסרה לו ידיעה עקרית בספרי התלמוד והפוסקים אשר על אדותם הוא בא לדון.

מוס"ק, פ' פרה.

אמש היו אצלי אורחים כפעם בפעם. עתה בכל בית ובית מישראל. כששנים נכנסים לישיבה עיקר שיחתם היא במפלת בית ג"ב. ר"א זלקינד אומר כי הוא הפסיד אלף ומאתים רוב"כ על ידי ירידת שטרות ידועים, וא"כ מפלת בית ג"ב איננה אלא גרמא בנוקין שלו. ואולם כל מה שהניח את מעותיו בבית האוצר הזה לפקדון איננו מתנזק ואיננו מפסיד אפילו פרוטה. לפי שכל הפקדונות מונחים ועומדים וכל הבא לקחתם נותנים לו מיד. כה"ע מודיעים כי ביום הראשון אחרי פרסום המהפכה, הוא יום ד' העבר, הושבו פקדונות מן הבית ההוא על סך ששה מיליאן. טעק, חותנו של ר"י ז"ק. בא גם הוא בתוך הבאים ביום ההוא והוציא את פקדונו וגרובע — שותפו של ג"ב — אמר לו: "עניים נשאר, אבל כנים אנחנו וכהן זרים לא נגע". אמרו עליו על גרובע שהפסיד במהפכה זאת שני מיליאן וחצי. אשת לעווין (עמנואל מנחם) ספרה לאשתי כי ביום השלישי אחרי אשר צוה הבארן להודיע כי בית אוצרו נחרב ונסגר, בא וראה את אישה יושב בהדרו. ויפול על צואריו ויחבקו ויודיע לו את הגלגל החוזר אשר נהפך על ביתו. ולעווין מסגנת לב

לא עצר כח ויתעלה. לעווין זה, שהוא עתה כבן ע"ב שנה, הוא מוקני משרתי בית ג"ב ובא על עבודתו אצלם עוד בהיותם בקאמענעץ. — יה"ס אמר לי (ודאי מפי אחיו ישראל, שהוא הסופר בבית ג"ב) כי מעמד ג"ב התמוטט לא השתא ולא בפתע פתאום היה הדבר. כי זה כמה שנים היו העסקים רעים קרובים להפסד ורחוקים משכר, ורק בשנה הזאת, כשהפסיד ביתם בפאריז חמשה מיליאן בענין רע, נבעה הפרץ. בבית האוצר אשר להם היו ארבעה שותפים: האראץ גינצבורג ואחיו שלמה (כפאריז), אדאלף גרובע ואשה אחת אשר לא נקראה בשם (היא אשת אורי גינצבורג שפרשה מבעלה ותיה בדרעזדען ולה 7½% בעסק בית השטרות). לג"ב הרבה עסקים גדולים ונכסים ולא נידי, שממון רב שקוצ בהם והם מספיקים לשלם את כל חובותיו במלואן. אפס כי לעת בואת הממון המזומן חסר, ועל כן נרתק חבל הכסף ונרץ הגלגל אל הבור.

יום א' כ"א אדר.

אתמול קבלתי להגהה את שירי „ארץ חדשה" הנדפס בברדיטשוב, והיום השיבותיו להם. — כתבתי מכתב גלוי לוויב כי בשירי „דבור מפוצץ" יש להעיר הערה נחוצה. — תו"ס שב ובקש לכתוב לו שיר ליום הולדתו (בלי ספק כתב את מכתבו השני לפני קבלו את מכתבי מיום ב' העבר). אבל מה אעשה והשכינה איננה שורה עלי כעת ונפשי איננה מתעוררת לאמר שירה. ביום הולדתו יש בלבי לשלוח לו סלגרמא.

ביום לעת ערב.

הייתי היום בבית ר' ישראל ז"ק והוספתי לשמוע דברי עצב מדיבי נפש מאד על שבר בית ג"ב... תסמר שערת בשר כל השומע.

יום ב' כ"ב אדר.

אמש קבלתי להגהה גם שני השירים „דבור מפוצץ" ו„תשל"ך". היום בבקר הגהתי. אל השיר הראשון ספחתי בשורה „גדע ממני שבט לפני שנים אלף" הערה זאת: „זהו על דעת המיחסים את ההלצה הנזכרת לרס"ג; ואולם לא אכחד כי יש מחליטים שהדעה הזאת מוסעת היא וההלצה מאוחרת בזמן ויצאה מפי אחד הרבנים בוער ארבע ארצות". גם את המקומות אשר פסל הצינזור בשירי „תשל"ך" תקנתי. ובעוד אני כותב ומגיה בא לי גם מכתב גלוי מאת מו"ח. בו יודיע כי גם את המכתב „שנוי השם" והתאמר „ישן נושן" ידפיס. ואחרי הדפסת הספר הנוכחי אשר הוא קורא לו „פרחים ושושנים" יקרב להדפיס גם את „גן פרחים" הרביעי (מי יאמין לו בזה?). וויב העיר עליו כי כיסו ריק ומאין יקח לו תועפות כסף הנדרש להדפסת

שני ספרים זא"ז. היעשה לו אלהים ארובות בשמים ויניף עליו גשם נדבות? או העת עתה לעמנו לפור שארית כספו ופרוטותיו האחרונות למקנה ספרי מליצה, ועליהם מתחולל הסער מארבע רוחות השמים ולכל אורא מהם אשר יש לו אסתרא בלגינא, עליו לשמרה כבכת עיניו לעת רעה ועצבון כשתפול עליו פתאם. כי מי ידע מה ילד יום, ולנו אין יום שאין קללתו מרבה משל חברו? מלבד הצרות הראשונות אשר השיגונו בין המצרים ומביאים אותנו להמלט איש על נפשו ולנוס איש אל עבר פניו, עוד שעות רעות מתרגשות לבא עלינו וגזרות קשות מתחדשות לבקרים. ערי המקלט, אשר הבארזן הירש פותח לנו בירכתי ארץ, עוד אינן מוכנות לקבלנו ויציאתנו מפה נדחית לחדשים רבים. ביום שהוכסל בו כי טוב העבר השיגתנו רעה כפולה ומכופלת כנפול בית גינצבורג וברדת מגדולתו נדיב ועושה חסד זה, אשר כצלו חיינו ועליו השלכנו את כל ירבנו. עוד ביום השני לפני פרסום שבר ביתו מלט בחמכתו את היהודים (בני ערים אחרות) היושבים בריגא ואת הרב ר' משה שפירא בראשם, אשר אמר הגוברנטור זינאוויטש לנשלם מנחלותיהם ולשלחם מן העיר, ויצילם ה' גיב ברחמיו וכרב חסדיו. בבאו לבקש בעדם לפני שרי המלוכה הגבוהים מעל הגבוה ההוא, ועתה בבוא על בני ישראל שואה אל מי ינוסו לעזרה ומי יעמוד להם בעת צרה? הן שבר גדול נשברה בת עמי בשבר בית גיב, מכה נחלה מאד, נחלה בלי מצרים! — אתמול אמר לי רבי זק כי בקרוב עמידה לצאת פקודה רעה חדשה להריח את כל הפקידים מבני ישראל העומדים לשרת בעבודת הממשלה, וכי לאחד מהם, הוא מארק (מרדכי) שאפיר, העומד על משמרתו בסינאס. כבר הורו ברמיוה (קשה ככורמיוא) להתפטר בעצמו מפקודתו. — הן, תכפו עלינו צרות, רעות עברו ראשינו!

יום 2

ע"ד שבר בית גינצבורג וההפסד המרובה המגיע מזה לכלל בני ישראל לא דבר לנוי בגליון ה"וואסחאד" האחרון דבר ולא נגע בו אפילו באתא קלילא. רבים יתפלאו על זה.

יום 3

קבלתי מכתב מאת איזידור לוריא, בצרוף מכתב... על שמו, בו יודיעני כי... נותן לבתו נדוניה חמשת אלפים רז"כ ומחכה לביאת... לראות את בתו. לוריא מבקש מאתי להודיע לו עיי הסלגרף את יום צאת... למען יקדם פניו בבית הנתיבה, ואגב ירמוז כי משני הצדדים תהיה משכרתי רק תודה לברה. שאלתי היום אם לא אהיה מחויב גם לכתוב להם המומור לתודה, כשם

שהוא דורש שאוציא מכיסי על דעפּעשען ושאר הוצאות? ואם באמת. כמו שנראה מדבריה, משני הצדדים אין לחכות למשכרת אחרת זולתי תודה וכל טרחם ועמלם של המשתדלים וההוצאות על שליחת מכתבים ודעפּעשען – הכל כאשר לכל רק לשם יחוד קוב"ה ושכינתיה?

כתבתי מכתב ל... לשלוח חמשים ר"כ לתמיכת אחוחו... האומרת לצאת למדינת הים ואנחנו גמרנו לאסוף עבורה ממאות וחמשים עד שלש מאות ר"כ... זו מילדת היא והתפרנסה עד כה בצמצום מעמל ידיה, בבואה לילד גם בבתי גכרים, ואולם עתה כגבור השנאה והקסרוג על ישראל חדלו היולדות הנכריות לקרוא אותה אליהן ונתקפחה פרנסתה. בלי ספק נודע לשכנינו הרוסים המשנה (ע"ז כ"ו) בת ישראל לא תילד את העכו"ם. מפני שמילדת בן לע"ז – ונזהרים לקיימה. על כנון דא הכתוב אומר: גולל אבן אליו תשוב. – גם ליה"ס כתבתי בדבר הזה.

יום ה'

מברלין מודיע לי ד"ר גרינהוט כי פוכס מו"ל המגיד חולה זה שלשה שבועות וכי המכתם (שני השם) נדפס בגליון לשובע העבר ואת השיר ("חשדך") ירפסו בהוספה לגליון הבא. אפס כי מפחדים הם מפני הצינוור ומבקשים לחקן הבית שנת מזרה ל"שאל" וכי. הרגעתיים במכתב גלוי כי השיר היה לעיני הצינוור בקיוב והבית ההוא לא נפסל וכי בוברים הבאים נדפסים מחו"ל נוהגים הצינוורין להקל. – עוד יכתוב כי שלחו לי את כל גליונות המגיד לשנה הזאת, ואולם אני עוד לא קבלתיים ובל"ס מונחים הם תחת יד הצינוור. (קבלתי מכתב גלוי מרייכערסאן) כסוף המכתב ה' פוכס מוסיף שורות קצרות אחדות בעצם ידו, וזהו סימן טוב כי מחלתו לא קשתה.

בו ביום.

החילותי לקבל נרבות בער... חתני קאפלאן נתן כ"ה ר"כ. סרתי אל בית ר"א ז"ק. אשתו קבלתני בסבר פנים יפות בהיכלה אשר כלו אומר כבוד ושוחחה עמי כשעה שלמה בעסקי הצבור בכלל ובמאורע היום (הוא שבר בית גינצבורג) בפרט. נדבה נתנה לי רק עשרה ר"כ. ואני קויתי לקבל מאה. עודני פוסח על שתי הסעיפים אם להניח את נדבתה תחת ידי או להשיבה לה. אמת כי בחתה לי אמרה כי לא כימים הראשונים הימים האלה. שלחתי הערה קטנה להצפירה כי ספר כתאב אלכפיה להר"א בן הרמב"ם נדפס בכ"ח השני (ויוען תקצ"ו) כלו או מקצתו.

מוס"ק, ב"ז אורי.

הגיעוני גליונות "המגיד" מראשית השנה. בנומ' 11 נדפס מכתמי שני השם". הצינזור בקיוב מחק ממנו ב' שורות. וכיון שנדפס בחוץ לארץ נכנס בשלום בלי פגע. בנו' 10, במאמר הנקרא "שערי תשובה" (עמוד 75), מצאתי דבר תמוה זה הנוגע אלי: שם נאמר:

"להמשורר הלזון בב-ט: לפי דבריך היית אתה מורה למשוררנו יל"ג נ"י; אך ראה זה סלא: רבי לא שנה חייא מנין ליה... שירים כשיריך הם לצבי תפארת הסל אשר תחת שלחננו. ואם תתפאר בכבוד יל"ג, עצתנו אמונה כי תלמד להבין את שיריו היקרים ואז תבין בעצמך ערך שיריך".

אינני יודע בשום אופן לכון מי הוא הרמז במלות "הלזון בב-ט", בכל אופן אין איש (לכחפ"ח בין החיים) אשר יאמר כי הורני דרך השיר או לכתוב עברית בכלל. אם אין האיש ההוא שקרן מוחלט, אשער כי כונתו אולי לאמור כי היה מורה ליד"ג כלומר בבית יל"ג, ואולי הוא המלמד אשר החל ללמד את בני תורה בטעלז ואשר נסה אח"כ לכתוב מאמר מליצה ב"המליץ" ולא קבלתי לדפוס (את שמו שכחתי).

יום ה' ג' ניסן.

אתמול שב ובא לפני הד"ר בענדערסקי והצעתי לפניו את דעתי על דבר הוצאת "כל כתבי" אם ע"י מו"ס או ע"י אגודת חובבי הספרות, אבל בתנאי שר' יצחק יעקב ווייסבערג יעסוק בדבר בתור מצרף ובורר. ויטול שכר. — בפעם הזאת לא העתיר עוד בענדערסקי על דבריו בדבר המחשבה הזרה אשר בני קיוב ברו מלבם לשוב ולקרבני אל הצ"כ למען אשר אשוב ואכתוב ב"המליץ". לא ידעתי איזה רוח שטות עבר עליהם לשום לפני כדבר הזה אשר לא יקום ולא יהיה.

היום נדפסה ב"הצפירה" נומ' 64 הערתי הקטנה לאלכסנדראוו כי הספר כתאב אלכפאיה לר"א בן הרמב"ם נדפס בכ"ח השני. — מברדיטשוב קבלתי הקארערקס ממאמרי "ישן נושן" ואולם הכ"י לא הגיע לידי, ובלעדי אי אפשר לי להגיה את המסודר בדפוס שנזדקרו בו שגיאות רבות.

יום ב' ער"פ.

כעשרה ימים שכבתי במטה ולא אחזתי עטי בידי. ביום ה' ג' ניסן הרגשתי כי פשתה השאת בבית השחי התחתון השמאלי וגדל הכאב מאד. הלכתי ביום ו' אל הרופא הפרופיסור פאוולאוו ויבדקני וימצא בי דלקת השרירים ויצוני לנח על משכבי שני ימים ולהניח על מקום השאת מטליות מחממות. אנכי אמר לי כי אין צורך לעשות נתוח בפעם שניה. ואולם שני

הימים נמשכו ויהיו לשמונה, כי רק אחמול החלפתי כח לקום ממטתי ועוד לא מלאני לבי לצאת החוצה; ואף כי רפה הכאב בבית השחי, אולם מרגיש אנכי כי עוד הנגע עומד בעיני ולרגלי כל סבה קטנה תוכל המחלה להתחדש. בטרם נפלתי למשכב הייתי אצל אפרון אשר לא נקראתי לבא לעשות עמו במלאכה זה יותר משלשים יום. כלבי היה להתפטר כלה מעבודתי המצערה ולעזוב את בית-מלאכתו ללבי שוב אליו עוד, אבל הוא לא נחנני ללכת ואמר: מאי איכפת לך אם תרויח כמה מאות ר"ב בשנה? רבות עמלת בראשית המלאכה ועתה כי מעטה העבודה, די לי אם תכתוב לי איזה מכתב פעם או פעמים בחדש ותסול שכר. — בימי מחלתי בקרוני רבים וגם קבלתי מכתבים שונים. — ביום השבת ה' ניסן בלה בענדערסקי את מלאכתו באקדמיה וקבל כתר דאקטאר, וביום א' בא אלי להפרד ממני, ואני שוכב על ערש דוי, הוא לא דבר עמי על אשר נדברנו עד כה וגם אני לא הזכרתיו ויהי כמחריש. אחכה לראות אם זוכר הוא את אשר שמתי לפניו ביום ה' ג' ניסן על דבר וו"ב והדפסת כל כתבי, ואם ידבר בזה בקרוב.

מיס"ק, חוהמ"פ.

קבלתי מאת קאמינסקי מחברתו בל"א „הגאונים" ומאת אברהם סלוצקי „שיבת ציון" והשבתי לשניהם. קאמינסקי בדברו על רס"ג איננו מזכיר לגמרי ס' האגרון והגלוי, בל"ס לא ראה עדיין את מחברת הרקאווי, אבל גם בא"ה ס' האגרון היה נודע. — ספרו של סלוצקי לדעתי אחר לבוא, אחרי אשר כבר נסתיימה שאלת יא"י ואין עוד מערער עליה.

יום ה' כ"ד ניסן.

ביום שביעי של פסח הגיעה לידי המחברת „פרחים ושושנים" למז"ח. השתוממתי לראות שם מכתבי אשר כתבתי לו"ב ביום כ"ו חשון העבר, והוא לא שאל את פי וימסרנה לדפוס. ובמכתב יש דברים אחדים שהרשיתי לעצמי לאמרם רק במכתב פרטי אבל לא לפרסמם בדפוס. כמו מה שאני אומר שם „הנהו כריוני דהוו בשבכותיה את רבן דקרו". והנה לא אמרתי זאת על עצמי, אלא אדעתיה דווייסברג שקרא לי במכתבו אלי „רב", אבל קהל הקוראים אשר לא ידעו את זאת הלא באמת ובצדקה יוכיחוני על תואר הכבוד הזה שאני לוקח לעצמי ומחעטף באצטלא דרבנות. בכלל אין למחברתו זאת של מז"ח ערך רב בספרותנו, כי מלאה היא דברים של מה בכך, דברי שטות, ובפרט מאמריו שלו בעצמו הם הכלבבלים, אכן גם הוא לא יגע להעשיר את ספרתנו בספר חדש טוב, כי אם רק להיות לו בית אחיוה ופתחון פה לשוב ולחזור על פתחי הנדיבים לקבל נדבתם, כי זה כל האדם

הזה! ה' ירחם על ספרותנו העלובה. כי רבו כמו רבו בקרבה לעת כזאת סופרי אליל טופלי שקר כאלה המעוללים בעפר קרן שפתנו ומכפישים אותה באפר.

בעד... אספנו מאתים וארבעים רו"כ. היום קניתי לה כעד מאה וחמשים רו"כ (פחות 70 קאפ). חמשה עשר ליטרא שטערלינג. עתידה היא לצאת לדרכה ללונדון ביום א' הבע ל'.

בו ביום.

עלובה היא כנסת ישראל פה בעיר המלוכה וכפי הנראה קרוב לבוא עתה וימיה לא ימשכו. גם עד כה בנס היתה עומדת. ועתה בנפול בית גינצבורג נפל וישבר עמודה הימני, תומכה ומחזיקה בעתים הרעות. דראבקין בדרשתו ביום א' דפסח הזהיר את העם על זה ועורר אותם להתאחד ולהרבות צבא החברים המשלמים. אבל מדוע התעורר לדבר דברי כבושין אלה עתה ולא קודם לזה? הכי רק יען כי בעמוד ג"ב לשלם את נדבתו לצרכי הקהלה מדי חדש בחודש פסק המעין אשר ממנו קבלו את שכרם משמשי הקהלה המקבלים פרס? וכי בדברים בעלמא חוסד קהלה? ומדוע התרישו ולא דברו וטמנו יד בצלחת ולא עשו מעשה גם דראבקין וגם מזכיר הקהלה ווינער במשך השנים הרבות אשר הם עומרים בראש ההנהגה? מדוע לא השתדלו אז להרבות מספר החברים המשלמים לקופת הקהלה. אשר יש ויש בעיה"מ כמה מאות משפחות ובעלי-בתים אשר היו מרימים את נדבתם בחפץ לכב לו קראו אותם להשתתף בצרכי העדה? ובמי הקולר תלוי אם לא בצוארי האנשים אשר עשו מלאכתם בשפלות ידים ואולי גם ברמיה. וידאגו רק לטובת עצמם ולהחזקת הקהלה לא דאגו ולא שמו את לבם ותלו עצמם תמיד באילנות הגדולים. בג"ב ובפאליאקאוו ובווארשאוסקי ודומיהם. אבל האילנות ההם מעט מעט נפלו ונגדעו ועתה בנפול גם המשען האחרון (הוא בית ג"ב). בראותם כי הרעה נוגעת אליהם. אל עצמם ואל בשרם. עתה הם מרימים קול וזועות ומתנבאים על חרבן הקהלה. אומרים עליו על ווינער שהיה מוציא על ביתו בכל שנה ושנה כעשרת אלפים עד שנים עשר אלף רו"כ. ואע"פ שאינני מאמין לזה ומוצא בזה גזמא רבה. אבל בעיני ראיתי את מעמד ביתו ולחם שלחנו כי כאחד הגבירים מתנהג; ואלו גם רק התצי הוא מוציא ממה שאומרים — רשאי כל אדם לשאול מאין יקה לו את ההוצאה המרובה הזאת? ולכאורה אין תשובה אחרת בלתי אם כי שלח ידו בקפת הקהלה; יש אומרים כי נהנה מפסולת בנין בית הכנסת (והוא שותף בזה עם הארדיכל...); יש אומרים כי בכפיו דבק מאוס מקופת גחש"א. אשר הגכאים בימים האחרונים

פושטים עור העם מעליהם ולוקחים סכומים גדולים בעד קבורת המתים ואומרים כי בזה יד הגבאי... עמו במעל. אשר כאמת קנה לו בית, שההמון קורא לו „בית הקברות“. שמעתי כי המגיד דאנציג בספרו מוכיח לגבאי גחשא על פניהם כי לא באמונה הם עושים, וכי הגבאים ענוהו ב„המליך“ וסתרו את דבריו. אנכי לא ראיתי לא את תוכחתו ולא את תשובתם; אבל ממה שהבאנו וממאי דעמא דבר נראה כי יש ממש בדבר, כי – קול המון כקול שדי.

יום ה' א' אייר.

אתמול נסעה יצאה מזה... ובו ביום הודעתי זאת לאחיה. – אתמול קברו את ר' מרדכי האלבערשטאם מאודיסא; הוא האיש אשר לפני שנה מתה עליו אשתו ואנכי כתבתי לו את נוסח מצבת קבורתה. עוד ביום ה' העבר שגשתי ברחוב נעווסקי והוא רענן וטוב. והיום נודע לפתע פתאום כי יובל לקברות מביה"ח מארינסקי. הייתי לוחץ ושם באו כל באי הבערזע היהודים וגם אחדים מראשי השלחנים. גם ר' אברהם ז"ק בכבודו ובעצמו היה בין הבאים; גם אשתו באה אל הלוייה. הוא במרכבה לבדו והיא במרכבה לבדה. כי זה ימים רבים אין שלום ביניהם, כי הוא לעת זקנתו אשה בת אל נכר הסתה את לבבו והוא עשה לה בית בפני עצמה ויש לו ממנה בנים. על כן גם שמעתי אומרים כי גם הוא ימוך ומטה ידו, כי ההוצאות לשני בתיו מרובות. אשתו היהודית לבד מקבלת להספקת ביתו שלשת אלפים רז"כ מדי חדש בחדשו – ומי יודע כמה מקבלת האשה האחרת למען תחיה בריות ולא בצמצום היא ובניה? בשעת הלוייה אמרו כי המנות מת לפתע פתאום ביום הראשון העבר בלבתו ברחוב העיר, ואספוחו כמת מצוה לבית הפקידות ומשם אל בית החולים הנזכר, עד אשר נודע מי הוא.

יום ה' ב' אייר.

אתמול מתה האשה אלכסנדרא בת ר' אברהם פרץ, כבת שמונים שנה. הוא אברהם פרץ הידוע, חתנו של ר' יהושע צייטלין, אשר בא משקלאוו לפ"ב עוד במאה העברה בסוף ממלכת יעקאטערינא, והיה מכיר ומודע להמינסטר ספעראנסקי בימי אלכסנדר הראשון (עיין מאמרי הרוסי על ביאת היהודים ראשונה לפ"ב ב„וואסחאד“ שנה ראשונה). וקבל הוא וכל בני ביתו את אמונת הנוצרים על פי שיטת לוטהער.

יום ב' ו' אייר.

היום באתי לבית המערכת, ואני לא נקראתי לבא שמה זה שלשים יום, והודעתי לבראקהויו את צאת החלק העשתי עשר. ההוצאות עלו עד שלש מאות ושמונה עשר אלף וההכנסה מאתים וששים אלף רויכז, פחות

ההכנסה מן ההוצאה חמשים וחמשה אלף. — שם שמעתי שמועה רעה כי ווענגעראוו (אפאָנאַסי, חנן שמו בישראל), דירעקטור הבאנק במינסק, מת פתאום. המנוח הוא מחתנו של הר"ר חז"ס בעל „הצפירה“, כי לודוויג בנו (אחד מראשי העוורים ככה"ע „וועסטניק יעווראפֿי“) לקח את בת ווענגעראוו. גם בת ווענגעראוו ואישה וילדיה, גם בנו של ווענגעראוו, סעמיאָן, כולם עזבו את אלהי ישראל. סעמיאָן זה, בנו יחידו של המנוח, נסע אתמול למינסק לקבור את אביו. היתנו לו להתעסק בקבורתו, היתפלל קדיש על קברו, והוא משתחוה ומתפלל (אם מתפלל הוא בכלל) לאל אחר!

יום ר' ת' אייר.

כה"ע מודיעים כי אתמול שקלו וטרו בסוד שרי המלוכה ע"ד יציאת ב"י מרוסיה לארגנטינא. גמר הדבר לפי שעה עוד לא נודע. מוויילנא מודיעים כי אתמול נגמר הדין על הנשים אשר עסקו במיתת הילדים וכלן נדונו לעבודת פרך מעשרים עד שש שנה. — הבאים אחרינו יתפלאו על מעשה בית-דין זה. הממשלה בעצמה משתדלת להמעיט את מספר היהודים היושבים בארצה, בין ע"י חקים קשים ורדיפות שונות ובין ע"י יסוד ועדים להגלותם גלות שלמה למדינות הים — השופטים השופטני האלה באים ועונשים קשה נשים מבנות ישראל שעסקו גם כן בהמעטת מספר בני ישראל. האין זה מעשה לסתור? פרעה שהיה בימי משה בודאי לא היה מחייב בדין את הנשים האלה, כי אם להיפך היה גותן להן שכר על מעשיהן. האף אין זאת בני ישראל?

היום יום מות ר"ש פאליאקאוו הייתי בביהכ"נ לאזכרת נשמתו. הצור תמים פעלו כל דרכיו משפט! לאנשי חיל רבי פעלים כפאליאקאוו וכר"י גינצבורג אנהנו עושים אזכרת נשמות, ואנשים מעורבים בדעת כר... ואנשי דמים ומרמה כצ"ב חיים וקיימים ובאים לביהכ"נ להתפלל בעד נשמתם, הכי נפלה ולא תוסיף קום קהלת ישראל בפ"ב!

ב„הצפירה“ גו' 85 שהגיע היום, סיפרו יעקב גאָלדמאן מירושלים, ברברו על אדות חגיגת יובל ארבע מאות שנה לכניסת ישראל לתוגרמא (אחרי גרוש ספרד). מצטער על כי לא מסרו לי לכתוב שיר נאה לכבוד החג הלאמי הזה. יען כי השיר שהכר לצרך זה הרב דקונסטנטינופול לא ישר בעיניו. תמה אני על האיש התם הזה, כאלו כל הפיוטים שאחב"י (ביחוד עפ"י מנהג אשכנז) מתפללים ומזמרים בבתי כנסיותיהם אינם ממין זה — חסרי טעם וריח להזיק וטעונין שמן ולבונה!

יום ה' ט"ו אייר.

כל השבוע לא לקחתי קונטרסי זה ביד, כי החליתי ונפלתי למשכב. ברב כח ערכתי מכתב לסלוצקי ושלהתי לו ח"א כ"כ. בשבוע זה קבלתי גם "הפרדס". המו"ל שלחו אלי מכורך, וזאת גם היתה סבת התאחרותו לכא, ואני לא התבוננתי על זה בתחלה והייתי כמתרגן. ב"פרדס" נמצאו דברים אחדים טובים ונכחים למבין. שיר "צדוק הדין" ליהל"ל טוב ויפה בסגנונו. אפס כי ארוך הוא יותר מדי וזו היא קלקלחו; מוכחר ממנו השיר השני "שמחה וששון ליהודים". מצא חן בעיני גם הספור הרמיזוני של לעווינסקי "מסע לארץ ישראל בשנת ת"ת לאלף הששי". דבריו ערוכים בטוב טעם ודעת וכל ערי ישראל וכל מנהגי האומה בעת הרחוקה הזאת הכל על מקומו יבא בשלום; ורק ירושלים, כפי הנראה, לו לאבן מעמסה. כי לא ערב את לבו לקחתה בחזקה מידי שאר האומות אשר גם להם קדושה היא, וגם לא מלאו לבו לעשותה למיצר של רבים ולהפקיעה מקדושתה; והנה הוא אחוז את החבל בשני ראשיו. הוא איננו מרגיש כי החבל הזה הוא החבל אשר בו תחנק שאלת א"י לישראל אפילו אם ככל שאר הפרטים תפתר חלומה הוא. — שאר המאמרים שבאו ב"פרדס" רבים דברים של מה בכך.

בחוב' ה"וואסחאד" שנתקבלה בשבוע הזה יש מאת פרוג שיר "ארזי הלבנון" המקדש לשמי. הוא בשירו זה מקונן על אבדן כל ארזי הלבנון — כל המודותינו שהיו לנו בימי קדם, ולא נשאר לנו בלתי אם ארז אחד — הוא השפה וגם הוא קרוב לכא קצו, לפי שביי אינם לומדים את שפתם וסוף סוף עתידה שתשתכח מ ישראל. היא הקינה אשר נשאתי אני בשירי "למי אני עמל" לפני עשרים שנה ועוד. — באותה חוברת, "וואסחאד" בעצמה נמצא גם מאמרו של הענקעל בתשובה לדימינסקי, והוא רב בו גם את ריבי, אכן עצומותיו וטענותיו בזכותי לא היו שגורות על פיו בכתבו, ויותר ממה שהוא טוען נגדו היה יכול לסעון לו ידע שרש דבר כראוי. אכן הוא אמר כי חלק המאמר, שבו הוא מדבר על אדות, עוד יבא לפני כטרם שידפס והבטחתיו למלאת החסר, ואולם המשך המאמר לא בא אלי ולא ראיתי קודם שנדפס ועל כן לקה בחסר מעט.

מכתב גלוי מווייסבערג. הוא אומר כי שירי הנדפסים ב"פרחים ושושנים" ייטבו בעיני הקוראים יותר מן השירים אשר ב"פרדס".

יום ו' ט"ו אייר.

מכתב שני גלוי מו"ב. תשובה אליו ובו משפטי על ה"פרדס".
אתמול מת פקיד העיר גרעסער. — במכה"ע "איסטאריצ. וועסטניק"

בחוב' מיום א' מאי אשר יצאה היום במאמר הסופר שובינסקי יספר כי הפקיד הראשון אשר נתמנה בפ"ב אחרי הכנותה בימי פטר הראשון, אנטאן דעוויער, היה מזרע היהודים, מגולי פרטוגליא שנתישבו בהולנדיא והתנצרה ופטר הראשון ראה אותו ראשונה על אחת האניות בנסיעתו לאמשטרדם, ודעוויער נער משרת באניה ההיא. ויראהו פטר כי נער חרוץ ומהיר במלאכתו הוא וישר בעיניו ויקחהו אתו ויקרבהו אליו ויגרלהו וינשאהו, וכאשר יסד את העיר פ"ב על מכוניה מנה אותו לפקיד העיר (ביום 27 מאי 1718) וימסור את עתותי העיר הבנויה מחדש בידו לשכללה ולפארה ולשמרה ולשום סדרים בה; ודעוויער מלא רצון מלכו ועשה תפקידו באמונה ותהי יראתו על פני יושבי העיר למקטן ועד גדול; ותצל העיר תחת ידו כפורחת.

יום א' ל"ב בעומר.

במה'ע, נאוו"ג נדפס היום ניקרולוג הרופא היהודי בארץ אוסיפאווין קאטעלאנסקי, אשר מת ביעקאטערינבורג בשבוע העבר. הכותב ממלא פיו תהלתו ואומר כי יקר כמהו איש רופא מומחה, מלמד, שקיד על מלאכתו ועל למודיו, עוזר דלים ורופא אותם חנם בכל עת וככל שעה. — כשאנחנו לעצמנו ידענו כי אנשי חסד כאלה אינם יקרים כל כך בקרבנו, אכן יקר הוא החזון לראות כה'ע מספרים בשבחם בחייהם ובמותם.

רבים קוראים את שירי „הבת השוכנה" ואינם מרגישים כי נשואו הוא מעשה שהיה (שקרה לי בשנת תרל"ט) עם בת ישראל (. . .) אשר כרעה נפלה בהיק עמק-השושנים (המנוח רוזנטהאל) ובגלל כן נהפך הוא לִבן לילה מאוהב לאויב ובשובי מגלותי לא נתנני לשוב על בני ועל משמתי והעליל אח"כ לפני גינצבורג ופאליאקאוו כי אינני נצרך לעבודת הצבור הזאת, כי כנסתי לִי שֵׁשׁ מאות אלף כסף וכדומה, ובהשתדלותו בא על מקומי לזמן קצר... זה בעצמו; ואולם התועבה הזאת נגלתה בשער בת רבים ועלתה על שפת לשון ודבת עם והגיעה גם לאוני הבאראן גינצבורג, אשר אמר בפה מלא לקראסנאסעלסקי (וזה האחרון מסר לי) כי יודע הוא את הנבלה הזאת אשר עשה ר"ט וכי יד אשה באמצע, ולזאת כונתי באמרי „בוססה שושניו וצעפיה קרעה" — גם מעמק שושנים פנה הדרו וכו', ואולם הקוראים הולכים לתמם כאלו אין בשיר בלתי אם רעיון משמש לקוח מחכונת עמנו בימים ראשונים. — אחרי כל אלה בעל כרחך תאמין שיש בדברי תורה וולת הפשט גם רמז וסוד, אשר לא רבים יתכמו להכניסו.

יום ב' י"ט אייר.

היום בשעה השלישית אחרי הצהרים גועה בשנת פ"ה לימי חייה האשה ראזא סירקין, אמם של ז"ק (אברהם וישראל) ויהושע העשיל סירקין.

הענין: כי איך.

בלבי עלה להוציא בשותפות עם פרוג קינות לחשעה באב כהעתיקה ללשון רוסיא בשירים; אפס כי המדפיס (בעהרמאנן) אומר כי לא יספיק להוציא את הספרים לאור עד ת"ב הבע"ל. כי הזמן קצר. לפי שעה הדלנו ממתשבתנו זאת, פרוג אמר לי כי גלה את מחשבחנו זאת למשכילים אחדים בבית מערכת ה"וואסחאד" וכלם שמחו על זה והחליטו כי ירבו קופצין על הספר הזה אפילו זולת ת"ב.

ראיתי היום ב"המליץ" הודעה מאת הירש פיליפאווסקי מוורבאלאצין המבקש לקנות ספורי מעשיות בזארגאן ולה"ק ולשלחם לאמריקא; כתבתי אליו את המכתב הזה:

קראתי את הודעתו בכה"ע לבי והנני להודיעו כי נמצאו תחת ידי כמה עשרות עקו. מן הספרים: 1) כל כתבי יל"ג ח"א (כולל י"א ספורים) 224 עמודים, מחירו ברוטא על נייר פשוט 75 קאפ. ועל רענעל 1 רוי"כ; 2) "עולם כמנהגו", ספר ראשון, 48 עמודים, 25 קאפ.; 3) "שיחת חולין" ליעדער אין דער פאלקסשפראכע, 104 עמודים, 40 קאפ. אם לא פחות מחמשים עקו. מכל אחד אנכה לו 33%, בתנאי שישלם במזומן או שישלח דמי קדימה והשאר כנאכנאהמע. המשלוח יהיה על חשבוני. יש אתי גם מספרי כל שירי בד' חלקים על נייר מהודר (הפשוטים כבר כלו מן השוק) עוד כמה מאות עקו, אבל כנראה אין לו חפץ בספרים כאלה.

יום א' כ"ה אייר.

בא לידי ס' משלי, מתורגם (לי רוסיא) ומבואר מחדש ע"י פומפיאנסקי. אם תבקש לך, הקורא, בספר הזה גדולות — אל תבקש. חדות מני קדם לא פתר לנו המחבר. הפסוקים הקשים כמו שהיו כן נשארו סתומים והסתומים ולעומת זאת יש דברים הרבה, גם בתרגום גם בכאור, ודאי מוסעים, כמו למשל בפרשה כ"ו בבאורו על הפסוקים ד' וה' והוא משתדל לתרץ הסתירה בין שניהם. והנה מלבד שבעיקר הדבר אין כאן שום סתירה, שהמשורר גותן דבריו לשעורין, כלו' יש שמוטב לבלי ענות ויש שצריך לענות, — עוד ה' פומפיאנסקי טועה בזה שאינו מבחין בין אל ובין לא, שהמלה אל היא לצווי או קשה, ולפי באורו היה צ"ל "לא תען". וכן באורו בפ' ח' צולע על ירכו, שאין המשל דומה לנמשל, שבמשל צורר האבן בטל במעוסו, ובנמשל להיפך. — יש שגיאות גם בתרגום והסאים כנגד לשון רוסיא, כמו ו, כי — загребать огонь пазухою הוא מלחא בלי טעמא וצ"ל пазуха, ח' — не удалю меня бѣдностью או צ"ל не удалю мнѣ бѣдности.

не надѣлалъ меня бѣдностью
הקורא המבין על המבאר עד כמה העלים עין מתורתם של המבקרים החדשים
עד שהוא מחזיק בתומתו ומיחס את הספר קהלת לשלמה כדבר ודאי (בבאורו
על הפ' הלא כתבתי כך שלישים).

זה ישראל ז"ק, שהיה בעל החשבונות אצל גינצבורג, פקדה הפאליצי
לצאת מס"ב במשך שבועה ימים, כשל עוזר ונפל עוזר! עתה למשרתי ג"ב
אין עוד רשות לשבת בעיר הבירה! אומרים כי ז"ק זה יתמנה לדיריקטור
הבאנק במינסק במקום ווענגעראוו.

יום ב'

הייתי אצל ז"ק. הפאליצי לא עליו לבדו גורה לעזוב את העיר, כי
אם על עוד שלשה אשר גרו פה בחור משרתי ג"ב, ובתוכם האשה בערטענסאן.
ז"ק בקש ארכא לארבעה חדשים.

יום ג', כ"ה אייר.

אחמול אכל אתנו לחם בצהרים חתני מאקסים ובנו יעקב. — בעת
האוכל בא גם פרוג ואחרי כן גם דאליצקי הבא ממאסקוי, פרוג לקח את
ספר משלי לפומפיאנסקי לבקרו בה, וואסחאד" ומסרתי לו גם את הערותי
עליו. וכן נתתי לו לבקר גם את הספר "Aus dem Orient", להאשה מייזעלעס-
שליט ומסרתי לו את הערותי גם על הספר הזה. — דאליצקי האנוס לצאת
ממאסקוי, אשר גר שם תשע שנים והתפרנס הוא ובני ביתו, הולך לרדת
לאמריקא. את בני ביתו (אשה ושבעה ילדים) הושיב בווארשוי עוד לפני
ארבעה חדשים, ועתה הוא הולך לראותם בטרם יצא למדינת הים. — הוא
נתן לי את ספרו "ניב שפתים", קראתי בו זעיר שם וזעיר שם ומצאתי
סגנונו טוב ויפה ולשונו עט סופר מהיר, ותמהתי לראות אותו כותב: "דברים
בוטים", והוא טעות אשר דבקה בו מאת צ"ב בעל "המליץ" שמשחמש תמיד
במבטא זה, לפי שנאמר במשלי יש בוטה כמדקרות חרב, והוא מדמה שמלת
בוטה הוראתה דוקר, ובאמת בוטה הוא בנין קל מן לבטא בשפתים (כמו
דובר מן מדבר), וא"כ איזה טעם יש בריר תלמות זה: "דברים בוטים"?!
לא ידעתי מי שמפרש המלה הזאת באופן זה ומאין באה לו לצ"ב השגיאה
הזאת?

יום ב', י"א סיון.

חולת הייתי, ובימי חג השבועות גם לבית אלהים לא עליתי. — קויסמאן
אכף עלי עוד הפעם להגיה ולחקן את תרגומו. זאת היא הפעם השביעית
אשר אנכי צורר מים בשמלה, כי הוא ממשש כעור באפלה וכותב כחולם

חלום ומאתי יבקש פתרונים לחלומותיו אשר רובם דברים בסלים, ולו אין ידיעה של בית רבו בדקדוק, לא בלה"ק ולא בל"א, ולפעמים יעלו על לבו מחשבות של צמצום ורעיונות עמוקים והוא משתדל לפרש את הפסוקים על פיהם; ואם אמר לו כי דבר זה אי אפשר לאמרו, ירב בי ויפלפל עמי ויתאמץ לשום את העקוב למישור. ככה נפתלתי אחר נפתולי אלהים במשך שלש שנים; אני מתקן את התרגום והבאור והוא מקלקל; עד כי קצה נפשי במלאכה הזאת ואומר למשוך ידי ממנה; ואולם הוא פצר בי עד מאד להגיה ולתקן אך הפעם, וגם נקב את שכרי מחדש מאתים רוי"כ. נתרציתי לו כתנאי שלא יתערב עוד בדבר ולא ישוב להגיה את הכ"י אחרי תקוני, כי אם אנכי אכין הכל ואכסר לדפוס; מכל מחשבותיו ובאורים הזרים אבאר דבר המתקבל על הרעת שאפשר להצדיק אותו על פי חקי הדקדוק וההגיון, וכל דבר שאי אפשר לאמרו אורה הלאה. — הוא נתרצה לי גם בדבר הזה ואנכי שבתי להתבונן בתרגומו ובבאוריו בינה יתרה לתקנם ולשכללם כמשפט, כתבתי את התרגום בעצם ידי ובדרך הלוכי כתבתי גם את ההערות בלה"ק. ככה באתי עד היום עד סוף מזמור י"ח, והרבה דברים טובים ונחוצים עלתה בידי להביא אל התרגום ואל ההערות. ועתה עמדתי מכתוב, כי שלחו לי מאתו רק קונטרס אחד המגיע עד סוף מזמור י"ח, והוא הלך לאחותו לראות במעשי הפועלים שמה ואמר כי שוב ישוב לחג השבועות. ממחרת החג כתבתי לו מכתב והודעתי לו את דרך עבודתי במלאכתו ובקשתי מאהו לשלוח לי את יתר הקונטרסים וספרים אחרים הגוגעים בדבר; וקראתיו לבוא אלי למען אשים לפניו את דרך עבודתי וכל מה שחדשתי, אף היה כלבי ליעץ לו למסור תיכף את הכ"י לדפוס חוליות חוליות — והנה עברו ימים אחדים והוא לא בא וגם מענה ממנו לא מצאתי. אתמול נודע לי כי בדרך אחותו צנה ושב לביתו חולה, והוא שוכב כעת בבית-החולים וחליו כבד, ולדאבון לבי לא תתנני מחלתי לבא אליו לבקרו. והאיש זקן (כבן פ"ו שנה) וכבד מאד. ומי יודע סוף דבר? — מפחד אני פן יבא יומו כשרם יצא ספרו בדפוס. והדבר הזה הוא משא נפשו ואדיר חפצו בחיים!

אתמול הגיעני מניו-יארק גליון מ"ע נקוב בשם "העכרי". המשלח הסכיל לשלחו במעטפה סגורה בתמונת מכתב ולא הדביק עליו מארקין כל צרכם ותבעו ממני ושלמתי נוספות 20 קאפ. היום כתבתי אל המו"ל (כתריאל שהרואן) מכתב גלוי והודעתי לבל"י יוסיף לשלוח בדרך זה, כי לא אקבלו גם העירות על הסגנון הגרוע אשר במכתבו העתי. לששל הוא אומר; נחשוב לנחוץ, לשלוח לפניו דברים אחדים — והוא העתקה מן הגרמני "פארויס"

שיקען". ובלה"ק יאמר, להקדים: וכן הוא אומר: לערוך מ"ע למען אחינו.
במ' בעד וכדומה.

יום ה' י"ד סיון.

שלשם בקרתי בבית רא"ק, לדעת שרש דבר מחלתו ומה מעמדו עתה.
המחלה הוא רפיון כחות הנפש (מאראזמען) ושגוש הדעת, כמו שהיא נמצאת
בזקנים. היא המחלה אשר מפניה ירא האיש אשר ערך התפלה: "אל תשליכני
לעת זקנה וקנה ככלות כחי אל תעזבני ורוח קדשך אל תקח ממני". גם שכיב
מרע דגן עסק הרבה בתפלה זו ולא עלתה לו. בלכתו בערב תג השבועות
העבר מאחוזתו, קלארד לשוב לביתו ליריט אחוזתו עוית בבית הנתיבה, ליוכאן
וישנה טעמו ויתהלל לעיני כל הנצבים שמה; ויבהילו אליו רופא ויראה כי
כרע הוא ויודיע לבני ביתו היום, והמה מהרו אליו וישאוהו במטה ויציאוהו
מבית הנתיבות ויביאוהו אל אחת העגלות אשר יובילו בהן כל משא ויביאוהו
העירה וישימוהו בבית החולים אשר לקהלת האשכנזים אשר על האי, וואסיליי
ושם הוא מוטל על ערשו ואשתו שוקדת עליו כל היום וגם בלילה שנה
בעיניה אינה רואה. ספרו לי כי בתחלה היתה דעתו טרופה לגמרי ולא הכיר
איש מן הבאים לסניו, ועתה הונח לו מעט ודעתו שבה אליו קמעא קמעא.
והנה הוא מתחיל להכיר את מיודעיו ולהשיב דבר על אפניו לשואליו. אשתו
ספרה לי כי הרופאים חפצו לנסותו עד כמה רוח בינתו שבה אליו וישימו
לפניו לקרוא בספרים ובכתבי העתים, ואמר: לא ידעתי ספר, או כי יקרא
שחים שלש מלים ויגעה רוחו. מה עשתה היא? לקחה אחת מן החוברות
אשר תרגמו על תהלים כתוב עליהן והראתה לו ושאלה: הידעת מה זאת?
מיד אורו עיניו וענה ואמר: ידעתי! אכן הידעת את למי צריך לשלוח
את הקונטרסים האלה? — לגארדאן? ענתה היא. — כן, לגארדאן
שנה הוא את דבריה פעמים אחדות; וכשנתנו לו לקרוא בכ"י, קרא בו כאלו
היה כתוב רוסית, ובאמת הוא כתוב גרמנית. — מזה נראה עד כמה הכה
רעיון העתקת התהלים שורש בלבו!

הנסיעה הקטנה לבית קויפמאן, על האי, הזיקה לי, כי אחוזני צנים
ואתחל יומים.

אתמול כתבתי אל אשת קויפמאן ושאלתי את פיה, אם לתדול לגמרי
או לפי שעה ממלאכתי בתקון העתקת התהלים או לכלות המלאכה ולמסור
הספר לדפוס בלעדיו, כי כך התניתי עמו לבלי יתערב בדבר, עוד בהיותו
בריא, והוא נתרצה לזה אם כי בעל כרחו. אם תסכים אל ההצעה האחרונה
או עליה לפתוח לי מקור על סך שש מאות רוי"כ, כי כן אני משער שהוצאות

הדפוס תעלינה עד כרי ארבע מאות רו"כ ומאתים הבטיח לי. וכעת אני מחכה לתשובתה ואצפה לראות דבר מה תענני.

יום א' ח' סיון.

אפרים דיינארד מניו-יארק הודיע לי כי עתיד הוא להוציא מ"ע בשם "ציון" וקרא אותי להיות בעוזריו וגם חולק לי כבוד בהבטיחו לחכות בהוצאת החוברת הראשונה. העתידה לצאת בחדש מאי, עד אשר יבאו דברי אליו אם אשלחם תיכף ומיד אחרי קבלי מכתבו. ואני עדיין מפקפק ופוסח על שתי הסעיפים אם אשלח לו דבר מה אם אחר. יש עם לבי לשלוח לו דברים אחדים משירי "שערי גנוזים" אשר לא יוכלו להיות נדפסים רק בארץ ההיא החפשה מן הצינזור; אכן – אין נפשי אל האיש הזה וירא אני מגשת אליו... שרא לי מארזו

יום ב'

פרגו הביא לי את הס', דאס הייליגע לאנד' בלשון המדוברת מאת פ'עקסער. שם ראיתי העתקת שירי "במצולות ים" מאת זאמאשטשין, והוא אומר בהערה כי נתתי לו רשות להעתיק וגם מביא ארבע שורות שהעתקתי בעצמי. כל זה חדש הוא בעיני, כי אינני זוכר דבר וחצי דבר מזה; לא אוכור מתי כחב אליו זאמאשטשין, אשר גם לא ידעתי מי הוא. וגם לא אכיר את השורות אשר הוא מיתס אלי. אם באמת כתבתי אותם ומתי, ואיה כתבתים. אין אני ע"ב את לבי להכחיש את האיש הזה העומד ומעיד על דבר זה בפומבי, אבל מעיד אני עלי שמים וארץ כי אינני זוכר דבר מכל אשר הוא מספר. וגם בקראי את העתקתו אינני זוכר אם היתה לנגד עיני בומן מן הזמנים ואם קראתי בה אפילו אות אחת. והוא דבר תמוה מאד; האם כה גברה עלי השכחה?

יום ג' ב' סיון, 2 יוני.

כתבתי היום לדינארד כי גכון אנכי לעשות עמו במלאכתו בתנאי: א) שישלם לי בעד כל שורה שירים 10 ופראזה 5 קאפ' ב) שתהיינה הוצאת השלוח על חשבוננו; ג) שמכל שיר ישלח לי שתי העתקות על נייר דק במכתב סגור. – בפעם הזאת שלחתי לו להדפיס שני השירים, אפרים מתנודד ורוה"ק מרעים ומחירו וקפתי עליו במלוה; ועוד שלחתי לו השיר "דור תהפוכות" למבחן מן השירים "שערי גנוזים" לר' יהודה הלוי. ועוד התניתי עמו שכל ישנה בלי רשותי אפילו אות אחד, אפילו נקודה אחת.

1 אכן שכחתי היתה לפני ילדי התרגום הזה של "במצולות ים" נמסר בשעתו על ידי המחברם זאמאשטשין ד"ר רבניצקי והוא ששלח לי ליד לחות דעתו. ויליג החזיר את התרגום בתקנים ותגהות, ובצורף ורגמא של תרגום מתוקן לשתי השורות הראשונות. ועי' "הנרות ילג" ת" (המערבת).

יום ה'

ככתב גלוי לווי"ב ע"ד משאי ומתני עם דיינאָרד. — אתמול מכתב גלוי לשעפּטעל בקיוב המבקש מספרי למכירה. הודעתי כי הפשוטים אולו ואין לי רק מתי מספר מן המהודרים, והודעתי לו את מחירם.

יום א' ב"ד סיון.

אתמול היתה כזה אשמו של החולה רא"ק והודיעה כי לקחוהו מבית החולים והנהו כעת בביתו. חליו בעיקרו איננו חלי הגוף כי אם חלי הנפש; זכרוננו עזובה כמעט לגמרי. עד כי גם שכה תמונות האותיות ולא ידע קרוא ספר. דבר אחר הוא זוכר ולא ימוש מזכרונו ומפיו. והוא — העתקת התהילים; ובשוב רוחו אליו מעט שאול ישאל עד היכן הגיעה מלאכתי בחקון העתקתו ובהגהתה. אנכי יעצתי לאשתו לגשת אל ההדפסה, אחרי אשר מלאכתי תגמר בקרוב ומידי תצא ערוכה בכל ומוכנה לדפוס. כי סוף סוף ראוי הספר לראות אור כי נמצאו בו דברי חפץ אחרים; ולהחליף תהיה מזה נחת רוח גדולה בראותו כי סוף סוף חפצו נשלם. ואולם היא עודנה פוסחת על שני הסעיפים אם לתת את הכסף הנדרש להוצאת הדפוס או לחכות עד הרפא אישה רפואה שלמה. הבטיחה להודיע לי תשובה ברורה אחרי אשר תמלך בבניו.

היום בא לידי „המגיד" נו' 20 וראיתי שם מכתב איש אחד רי"ל הערצער (שכבר הלך לעולמו) לאיש אחר מרדכי עהרענפרייז, תלמיד פילז' סופיא בברלין (את שניהם לא ידעתי ולא שמעתי את שמם בלתי היום) ובו נמצאו כדברים האלה: „גם אני נהניתי משירי גורדון עשר פעמים¹ יותר משירי ויזל, אבל אפונה אם גורדון היה לגורדון לולי (צ"ל לולא) ויזל קדמהו וכו', גם בשירי אד"ם הכהן אין עוד טעם בם ולא אתענג עוד עליהם כמו בעת קראתים כפעם הראשונה. טרם לקחו שירי גורדון כל לבי, האם בעבור זה חדל אד"ם הכהן להיות משורר נשגב?" — בעל המכתב שופט במישרים, והיה יכול להוסיף על ויזל גם את האד"ם ולאמר מי יודע אם היה גורדון למשורר לולא קדמהו ויזל ואד"ם הכהן. וכן צדק משפטו על הרגה'ו באמרו: „בכבוד הרגה'ו אל תגע ואל תביט עליו בגאווה ובזו; רוח משורר נשגב נספה בו וגם „שירי התפארת" אשר קדושתם אולי לא תטעם (צ"ל תנעם) עתה לחכך בזמנו ובעתו גם משוררי עמים אחרים היו ספורי

1 המלות „זה שירי התפארת" הכלולות, כי הפריז הכותב על המדה וירימני מעל הרגה'ו ו"ל ואני שפר תחת כפות רגלי וכו' קרה לי כדבר הזה לפני שנים רבות בצאת לאור „כל שירי" ובקרב קאנטאָר במה"ע „רוסקי יעוריו" אשר הוציא אז, ויבכרם על פני שירי ר' יהודה הלוי ז"ל; וירא הבארן הירץ גינצבורג וירש בעיניו על הדבר הזה; הה"ד „מנחם" רעהו בקול גדול קללה תחבב לו.

קדש רוח התייה באופניהם, עכ"ל. שפתים ישק בעל המכתב על דבריו אלה. עד הרנהיו היו שירי לה"ק רק שירות היכל. קדשים שנאכלים רק לפנים מן הקלעים; מעט שירי החול אשר נשארו לנו לפליטה מאת המשוררים הקדמונים. כמו ר"י הלוי. עמנואל די רומי. ושאריתם. היו גנוזים בכ"י ולא ראו אור הדפוס ובני ישראל הסתפקו בפיוטים וקרוכות וזמירות שהיו נקראים בבתי הכנסיות; ורנהיו היה הראשון אשר פתח את דלתות ההיכל ולבש שירי קדש בגדי חול. "שירי תפארתו" הם המעברה מן הקדש אל החול; בשיריו אלה עודנו עומד ברגלו האחת על אדמת קדש; אבל הוא הקל לבאים אחריו להשיב את עטרת שירת ישראל ליושנה. לשאת חוון ולנאום נאום על כל הנעשה בארצות החיים מעבר לשערי ההיכל ושערי המחזורים והאלה.

והנה נעים לאיש לשמוע בעורו בחיים דברים טובים כאלו על אדותיו; אבל הדברים הנעימים האלה המתוקים לנפש אינם מרמא לעצם. כי לא יגהו ממני מזור; לא הקלו את הל"י ולא העלו ארוכה למחלתי. כאז כן עתה ארגיש כאב בחלחולת ושירי בטני צבים; הופרה האביונה וסוגרו דלתים בשוק. כפי הנראה מחלתי זאת גם תבצעני.

יום ב' כ"ה סיון.

היום בחפשי בצרור כתבי נפל לירי מכתב הר"ש בערענפעלד מבעלי-גראדע מיום 5.17 פברואר 1890. בו יודיעני כי מעתיק הוא **לה** אשכנז אחדים מספורי, ואלה הם: א) "העצמות היבשות" (בשם צוואנגס-טויפען); ב) "רחמי אם" (מוטטערליבע); ג) "שניהם כאחד טובים" (צוויי עהרענמאנ-נער); ד) "בעבור נעלים" (געשטארטע פריידע). (ניכט צוטערעפפענד); ה) "מעלות ומורדות" (האהען אונד טיעפען). ולכלם יחד בשם יקרא "גהעסטא-בילדער אויס רוסלאנד". עד כה לא נודע לי דבר על אדות מלאכתו זאת. אם העתיק את הספורים או לא; כפי הנראה חזר ממחשבתו. והנה ידידי זה חש לקרוא שם לבנו בטרם נוצר בבטן. והילד בלתי גולד ולא נודע בלתי אם שמו. ואם עד כה שמענו כי יש בעולם רק בני-בלי-שם (איוב **ל** ח'). עתה ידענו כי יש גם שמות-בלי-בן.

יום ג' כ"ו סיון.

יש אשר שכלו של אדם וזכרונו יתחבט למצוא משר איזה דבר ולא יוכל למצוא, ובא המקרה והושיטו לו כקנה. היום בהוסיפי לפשפש בצורות המכתבים מצאתי מכתב אלי מאת יצחק ליב הערצער מלעמבערג כחוב ביום 22 אוגוסט 1887. בו יודיעני כי העתיק לשפה המדוברת (וארגאן) את שירי "קוצו של יוד". ונפקחו עיני לראות מי הוא האיש **ר"ל** הערצער אשר

דבריו מובאים ב"המגיד" נ"ו 20 (כרשום אצלי ביום שלשום). ומאד אצטער, כי כבר הלך לעולמו. כנראה מן המאמר ב"המגיד". ואנכי נתבאר לי גם כן מדוע לא נדפסה העתקתו הנזכרת. אחרי אשר בקש ומצא מאתי רשות על זה; וגם דלתות אחדות כתבתי על ראש העתקתו, כאשר בקש ממני. – עוד מכתב שני מאתו אלי מצאתי כתוב באקטאבער שנה ה'נ"ל. וכל זה נשכח מלבי! רואה אני כי קבל פורה את תפילתי אליו וימלא בקשתי יותר מאשר יהלתי לו.

יום ה'

אתמול בא אלי איש נר, פנים חדשות אשר לא ראיתי מעודי. שמו... מוגערן, בעל בית מלאכה לעשות סתלים ממשי. הוא בא לכאן לרגלי מסתרו, אבל מהיותו בר אורין ומוקיר רבנן שם אל לבו לבקר אנכי אורחא גם את סופרי ישראל היושבים בזה. ראיתי בידו כתב מליצה מאת סאקאלאו לחדר הרכבי אשר גם לפניו הוא אומר לבא. האיש... עודנו צעיר לימים. לפי ראות עיני פחות מבן שלשים. והשתוממתי לשמוע כי הוא בעל אשה ולו שבעה ילדים. הנה קרא הרבה ספרי מליצה ונסה גם למשוך בשבט סופרים; לפני הראה את בקיאותו הגדולה כי ידע כמעט על פה כל אשר יצא מתחת עטו. לא לבד שירי הנאספים בספרי כי גם את מאמרי ב"המליץ" ידע וזכר עד אתא קלילא. שיחתו נאה וערבה ודבריו בנחת ובהשכל. הוא הבטיח לבא אלי עוד הפעם באחד הימים לעת ערב לשוחח ברחבה בדברי סופרים. לפי דבריו כתב הוא אלי לפני שנים אחדות ואנכי עניתיו ואמצתי את לבו למשוך בשבט סופרים כי יש ממנו תקוה. אנכי לא אזכור את משאי ומתני עמו, ואין לתמוה על זה. כי בעת ההיא – בהיותי עורך "המליץ" – ברבים היו עמרי.

היום השכמתי ונפלתי לתוך פי חרוזים אלה כעין מליצה חדות (אפאריזמען) על דרך המאקאמען:

- (א) טובה חכמה עם נחלה
אך לא עם מכה נחלה.
(ב) טובה חכמה בכיס מחכמה בטחות.
לכסיל תתן כבוד ולרך-לב בטחות.

יום י"ב 12 יוני

היום מלאו עשרים שנה תמימות למיום בווי לפ"ב ביום 12 יוני 1872. – היום מלאו גם חמש עשרה שנה לחונות בתי הבכירה. בכל שנה ושנה היינו הולכים אליהם לחוג עם את החג הזה וגם את יום החמשה עשר

ליוני, שהוא יום הולדת נכדי יעקב, ובשנה הזאת לא נסענו אליהם, כי יושבים הם בכפר טריאקי דרך שתי שעות במסלת הברזל ועוד כברת ארץ גדולה בעגלת בני הכפר בדרך לא סלולה. ולא עצרתי כח לנסוע אליהם היום ובגללי לא נסעה גם אשתי. שלחתי להם ברכתי ע"י בתי הצעירה בחרוזה בל"א.

בו ביום.

באני מכתב מפינס בעל "שירי ההגיון", על הערתי כי "דכי" איננו ברבים הוא מראה בצדק כי גם אני כתבתי "דכי" וזה נז"ל (בשיר חרבן ירושלים). נמצאתי וגם נתפשתי ויש לתקן בשירי "רצי זהב". והתימה כי לא עמדתי על זה מעצמי אחרי אשר כלל זה קבוע אצלי מכבר, ובנוסף מצבת ר"מ פלונגיאן נזהרתי וכתבתי: מרגשתי דכי (ביחיד). אתיא כמאן דאמר "ומתלמידי יותר מכלם".

מו"ט.

קבלתי היום תשובה מאת דוד פיינבערג אשר בקשתי מאתו לשום לב אל רא"י שפירא למנותו בועד הגולים העתיד להפתח בווארשוי, כפי אשר בקש מאתי האיש הנ"ל. ה' פ"ב מתנצל כי לא ענני עד כה יען כי בכל יום ויום היה נכון לבא אלי לבקרני, אפס כי לא יכול למצוא שעה פנויה כי טרוד הוא, ואולם בטרם צאתו מזה יבטיח לבוא לראות פני ע"ד שפירא הוא אומר כי בווארשוי לא עוד בקרוב יפתח הועד, ואולם בהגיע התור לזה יהיה האיש נגד עיניו. מהרתי והודעתי זאת להא"ש. — גם לפינעס כתבתי היום והודיתי לו כי נמצאתי וגם נתפשתי מאתו במלת "דכי" וכי פסלתי אותו במומי. בדבר שאלתו אנה יפנה אנה ילך להשתלם במדעים. יעצתי ללכת לוויען אשר שם יפתח ב"ס רבנים חדש, ושעת פתיחה בנחה שבועולם היא שעת רחמים ועת רצון ואין מרדקין כ"כ עם התלמידים, ובפרט כשהתלמיד בא לבאן ותלמודו בידו, מורי למודי עברית נושאים לו פנים ומקילין לו עול הבחינה בתכמות חיצוניות. יעצתי לבקש לו מאחד מחכמי ווארשוי מכתב מליצה להררא"ה ווייס (בעל "דור דור ודורשיו").

הגיעני מכתב שני מאת שרהזאן בניו-יארק, ועמו מכתב מליצה מאת זעליקאוויץ, לעשות עמו במלאכתו במה"ע. ואולם כבר השיבותי פניו במכתבי הגלוי ואמרתי כי אין נפשי להתחבר לסופרים אשר לא ידעו כתוב עברית. בל"ס מכתבי ההוא עתה בידם, וכתב אשר נכתב ונשלח — אין להשיב.

יום א'

ב"הצפירה" היום נו' 129 נדפסה התחלת תשובת יעב"ץ אלי על מאמרי על אדות ספרו "מירושלים" בנו' 20.

יום ג' ב' תמוז

זה ימים וירחים, מעת אשר תקפה עלי מחלתי וכברו ידי מזקן, לא
אשיר עוד בכל עת ובכל שעה שירה חדשה כאשר הסכנתי בימי נעורי
בהיותי בריא וסוד אלוה עלי, כי אם מפשפש אני במעשי הקודמים וממשמש
בצורות מכתבי ומתפרנס מן הישן; ויש דבר אשר דנתיו בגניזה מהיותו
קטן בעיני, עתה חביב הוא אלי כדבר יקר עתיק יומין ואני מוציא אותו
מקרן האפלה ומעמידהו בקרן אורה. וזה אמנם לאות כי דללו וחרבו מעיני
בי, שחו בנות השיר ופסקה הגבואה; ורק לעתים רחוקות תפעמני רוח כהה
מחוללת חרוזים דקים ושרופי קדים, או כי יפול ססוק לתוך פי כעין נבואה
קסנה. כדבר הזה קרני גם היום. בלי ספק עלתה המחשבה האמורה בזה
על לבי בהיותי על משכבי, והיום השכמתי ונסלו לתוך פי החרוזים האלה:
כשאדם נער – כל מעיניו כחוללים בו שרים,

והוא הורה והוגה מלב דברים יקרים;

הזקין – ביום ההוא אברו עשתונותיו,

והוא ממשש בכתביו ומוצא רוח מאוצרותיו.

בין השירים העתיקים אשר כתבתי בימי נעורי נמצא שיר גדול בשם
„מלחמת דוד בפלשתים“, אשר כתבתיו לפני ארבעים שנה ועוד. בימים
ההם קראתי את השירים הגדולים של טאסטא ושל אריאסטא וחפצתי לעשות
כמוהם בלח"ק, וכתבתי את שלשת הפרקים הראשונים וחדלתי. ועתה רואה
אנכי כי מעשה נערות הוא אשר עליו אבד כלל, וראוי לשרפו או להוליכו
לים המלח.

יום ה' י"ט תמוז

כלי יקר אבד לי היום; וי לי לחסרון כים! בהעתקתי את ס' קהלת
לשפת רוסיא העתקתי את המקרא גם את העולם נתן בלבם (ג' י"א)
и помяте о вѣчности вложилъ Онъ въ сердце иако
הפירוש הנאה הזה, ולפני שבועות אחדים קראתי את ההעתקה ההיא באוני
הרימ לעיון וגם הוא הלל אלי את הפירוש הזה כדבר נפלא. והיום מצאתי
כי הקדימני בפירוש זה דעליטש בספרו „ביבלישער קאממענטאר“, 4-טער
באנד: האהעס ליעד אונד קהלת (לייפציג 1875, עמוד 264). שעמד על זה
אחרי כרכורים רבים, אע"פ שיש הבדל דק בין פירושו לפירושי, שאנכי
אומר שהקביה הטביע בלב האדם את מושג הנצחיות בבריאה ובטבע אבל
באופן שעם כל זה לא יוכל האדם להשיג לא את הראשית ולא את התכלית
בזמן ובמקום ובכל מעשה האלהים; וא"כ סוף הפסוק מבואר היטב. ודעליטש

אומר שהקב"ה נתן בלב בני האדם החפץ לעשות מעשיהם לדורות הבאים אחריהם, desiderium aeternitatis, והוא מתקשה בבאור סוף הפסוק שאינו עולה יפה עם ראשיתו.

בו ביום.

אתמול היה אצלי ר' אהרן קויפמאן אחרי חיתו מחלייו, הוא ואשתו באו. אכן ע"ד העתקתו את ס' תהלים לא דברתי עמו. והיא אמרה לי כי בנו הבכור מיעץ להדפיס הספר בוויילנא, והוא טעות. בוויילנא אין דפוסים בל' אשכנז. בין כך וכך הדפסת הספר עודנה מוטלת בספק, ואני עמל בו וכבר באתי בתקוני עד חצי הספר (שיר ע"ג).

בשבוע העבר בא לפני מכירי מאו, אחד הסוחרים או הסרסרים, שלעזינגער שמו, העורך דירתו מס"ב והולך להשתקע במאסקוי, ובתוך שאר דברים ספר לי כי שר העיר (פאליצי-מייסטער) במאסקוי, שלח לקרוא אליו את הרב מינאר והודיע לו כי הממשלה לא תתן רשות לפתוח את ביהכ"נ החדש אשר בנו במאסקוי. מינאר טען כי הבנין נעשה ברשות וא"כ אין להם זכות וצדקה לאסור את פתיחת ביהכ"נ, ולא הועילה לו טענתו, כי השר ההוא הראה לו שהפקודה ההיא באה מאת הג"ג (שהוא אחי הקיסר) בהסכם עם שר הפנים. וכאשר בקש מינאר שיתן לו העתקת משנה (קאפיט) הפקודה ההיא, לא נתן לו, וגם לקרוא אותה שנית לא נתן לו באמרו: די לך כמה שקראתי באונין; ודרש מאתו לחתום את שמו על הגליון לעדה כי קרא את תוכנה. אם אמת הדבר הזה ככל פרסיו לא אדע, אבל כך ספר לי שלעזינגער כדבר ברי.

קבלתי מכתב מפרידלאנדער מוויילנא. כפי הנראה הם מסלקים ידיהם מה'. . . ולא יוסיפו לשלוח לו עוד תמיכה מדי חדש בחדשו כאשר עד כה. היש להם צדקה לעשות כזאת, והם בעצמם שלחוהו הלום והטילו אותו עלינו לסמכו ולסעדו?

יום א', כ"ב תמוז.

בליל שבת העבר באו לבקרני ה' דוד פיינבערג והד"ר קאצענעלסאָהן ודברנו הרבה על אדות יציאת ב"י לארגנטינא ויסוד הועדים העתידים להפתח. שמתי לפני פיינבערג את הצעתי שאנשי הועד בשלחם את הגולים לעבוד את האדמה, ביסדם מושבות וקולוניות לתת להם לרעבים. ושמרו גם כן את רוח עם ישראל אשר נשאהו עד כה על כנפיו בכל העתים והמצוקות אשר עברו עליו ולא נתן לו לנפול עד הרוטא התחתונה כמו האכרים עובדי האדמה ודלת העם משאר הגוים והקים לנו מתוכו אנשי שם רבים העוטרם

את ישראל בתפארה עד היום. על ראשי הועד לפקוח עיניהם לא רק על פרנסת הגולים ומאכל קיבתם כי גם על מוסרם ומזון נפשם. לשום סדרים בחנוך הילדים הקטנים עם הגדולים, שהיו הקטנים מחונכים בבתי ספר מתוקנים בדרך השכל ויראת שמים כאחד. רחוק גם מן הכפירה ומן ההזיה. ושהיו הגדולים אחרי עבודתם הכבדה בחריש ובקציר ובכל עבודה בשדה מוצאים להם מנוחה להשיב את נפשם בקרב ביתם ומשפחתם או בבית אלהים לשמוע דברי חכמה מפי מורים ומגידים משכילים. לבלי יעשו כמעשה האכרים בני עמים אחרים לבא אחרי עבודתם בבתי מרוח למשון ביין את בשרם ולעשות כל תועבה. — העירותי את אוזן פיינבערג כי מכל האנשים הבאים לשבת בסוד הועד הראשי אין אחד אשר ישם לבו לזה לשמור את רוח עם ישראל ומדותיו וכשרונותיו הטובים. ואררבא כי יש מהם אשר גם יתנגדו לזה ויכחישו במציאות כשרונות טובים ומדות טובות מיוחדות לעם ישראל וכל ישעם וכל חפצם רק בהצלחת הגוף והבשר ולנפש ולרוח לא ידאגו מאומה. אשר על כן אין לסמוך עליהם. ויש לחוש כי העם אשר יבראו לנו המה יהיה באמת „עם הארץ“ ודבקו בו כל המדות המגונות אשר עד כה הצילנו ה' מהן. — דברי אלה נכנסו (כפי הנראה) בלב השומעים. הד"ר קאצענעלסאהן הקע כפו לי ואמץ את ידי. ופ"ב בקש מאתי לשום את דברי אלה בכתב למען אשר יציע אותם לעת מצוא לפני הכאראן. —

בו ביום, לעת ערב.

נרוק חוטרא לאוירא

אעיקריה קאי —

גם זה הא"ש שפירא

תגרן הוא כדבעי!

בתחלה עמד עמי על המקח בעד שארית ספרי „כל שירי“ שהוא אומר כי איש אחר קונה אותם מאתי (עד היום לא קרא את שמו). לאחריו אשר פרע ומצץ דמי המילה (במחילה מכבוד הקורא) עד נטף דם האחרון והביאני לידי כך שנרציתי לנכות להקונה מחצית המחיר במקום ארבעים למאה אשר אמרתי לחת לו. ועשה זה גם ע"י מעשה שלא כהוגן. כי הראה להקונה האלמוני את מכתבי שבו כתבתי כי נכון אני לנכות לו, לשפירא בעצמו. מחצית המחיר אם יהיה קונה הכל — עתה הוא מסיר את המסוה מעל פניו ובא לפני באגרת פתוחה. בה הוא דורש דמים גם בעד ספרותו (הוא חסך ליהנות מפירות שעוד לא באו לעולם. כי עוד לא נגמר המקנה עם פלוני האלמוני) ומזכיר כי בקרוב יגיע זמן הפרעון שלו בעד השט"ח האחרון.

ומחליק לשונו ואומר לי דברי חנופה כי „חכם אני כמלאך אלהים“, וכונתו כי אותר לו את פרעון השטר האחרון (העולה לארבעים וחמשה רי"ב) בשכר סרסרותו (בענין שעדיין לא נגמל, כמו שאמרתי). על זה חרה אפי בו ועניתי לו קשה היום במכתב גלוי, כתוב בו כדברים האלה (בקירוב):

„אם חכם אני לפי דבריך כמלאך אלהים, למה שכחת כי מלאכי השרת אינם נוקקין ללשון ארמית ואתה בחרת לך לשון ערומים ותעשה עמי כמעשה דודנו אשר בקש לעקור את הכלל בתחלה לא דברת דבר כי מבקש שכר סרסרות אתה כי אם מצית את חלבי ודמי בכל יכלתך לטובת איש אשר לא ידעתי, עד כי גם גלית לו את הסוד אשר לאסתי עמך במכתב כי נכון אני לתת נכיון עד החצי ולשום ריות בין זמני הפרעון, מה שעשיתי רק לטובתך ולהנאתך; ואתה אחרי אשר כפית עלי את מכתבי ההוא והוצאת מיץ דמי לטובת האיש האחר, תשוב למעך את שדי (בדמותך כי יוסף מוקיר שבתא אנא ויש לי דדים במקום בינה) להוציא מיץ חלב גם לך לבדך, ואני אמרתי כי סרסור נקי כפים כביסמרק אתה בדבר; כי לו ידעתי אז כי סרסור בא בשכרו אתה ותורוש שכר טרתך, כי אז לא הייתי מתרצה בשום אופן לתת להקונה נכיון גדול כזה; וגם עתה לא אוסיף לנכות מן המחיר אשר קבעתי אחרונה אפילו שוה פרוטה; על כן הבטית להקונה ארבעים למאה, כאשר קבעתי מראש, ועשרה למאה הנותרים יהיו לך בשכרך, ואלה חמה דברי האחרונים בעסק הזה אם יקנה הקונה ואם יחדל“.

הוא הדבר אשר אמרתי, ורק חוטא לאוירא אעקריה קאי! לא כהוגן ולא ביושר עשה שפירא עמי בדבר הזה, כי אלו הודיע לי מראש כי מבקש הוא ריות גם לו לעצמו, באמת לא הייתי נרצה לתת להקונה עשרה למאה הנותרים והייתי מותר אותם לו לשפירא; ועתה גרם לי היזק משנה ובודאי לא יבוא העסק לידי גמר כלל בשביל זה ולשפירא לא היה לעשות עמי רמיה כזאת, ביהוד עתה אחרי אשר עשיתי עמו חסד והטיתי אליו את לב פייגבערג כבקשתו, אשר אמנם לא הוכרתי במכתבי אליו אפילו באתא קלילא, כדי שלא לבישו, אבל מצדו הלא היא כפית טובה.

יום ב' כ"ב תמוז.

מכתב מה' שאלים מקארלסבאד, בו ידיעני כי התודע שם אל הד"ר קאהוט בעל „ערון השלם“ והוא התאונן באוניו כי ספרו איננו מוצא לו מהלכים ברוסיא. השיבותי לו באותו יום ובארתי לו סבת הדבר, ויעצתי למנות לו סוכן מיוחד למכירת ספריו ברוסיא, וקראתי לפניו בשם האי"ש בווארשוי למנותו סוכן.

יום ג', כ"ד.

איש אחד הנקרא בשמו „בן-דוד“ (אומרים לי כי שמו האמתי הוא קיבריק מאדעססא). שכפי הנראה הוא בן תורה ולשונו בלהק לשון סופר מהיר, מבקר כעת במהע, הצפירה את ה„פרדס“ של רבניצקי ובהגיעו בנ' 148 לשירי הנדפסים שם הוא אומר על שירי „הבת השובבה“ – כי „אין בו מתום“ (כונתו כי איננו כולל דבר שלם ומופנה מכל צדדיו) וכפי השערותו אינו אלא חלק קטן או „פרולוג לאיזה פועמא אלליגורית“, ועל השיר „סוד העבור“, על החרוץ „שני אדר כמונים מביאים אדרכמונים“ הוא אומר שאינו אלא קאלאמבור יפה ותו לא מיד. והנה אף כי בלעגי שפה ובלשון אחרת ידבר האיש הזה את משפטו, עם כל זה יש טעם לדבריו. ואע"ג דאיהו לא חזי מזליה חזי. השיר „הבת השובבה“, אף על פי שאינו „פרולוג לפועמא אלליגורית“, יש בו באמת רמז למעשה שהיה פה בפ"ב בשנה 1879 „בבת ישראל“ (....) אשר כרעה נפלה בחיק „עמק השושנים“ (הוא כעת שוכן עפר ושירי לי מאריו) וקרעה את צניף הצניעות והאפיל הוא תחתיו בטליתו עליה ובשכר זה נמנה אביה למזכיר הקהלה במקומי (כידוע לרבים מבאי שער עירי ובכללם גם להבארן גינצבורג); ובשיר „סוד העבור“ אין העוקץ נעוץ בלשון נופל על לשון „אדרכמונים“ כי אם במאמר „ישראל מונה ללבנה“. ועיקר שחרבונה הדובר טוב על היהודים מכחיש לגמרי מציאות העשירות אצל רוב ישראל, שויותא, זה שונא-ישראל הקטן בנו של שונא-ישראל הגדול, מאמין בה באמונה שלמה. ולפי שויותא עומד על דעתו ומביא ראיה מזה שראה בעיניו על שלחנו של ישראל הרוכל בשעה שהיה מונה ללבנה טורים טורים של אדרכמונים. לא ראה חרבונה דרך אחרת לפניו לענות כאולתו להמן הקטן הזה בלתי אם במלתא דבדיחותא. שעל ידית הוא נראה כמקיים דעתו ובאמת הוא מבטל אותה. באמרו כי לפי שישראל מונה ללבנה לכן יצא לו בסוד העבור אדרכמונים משני חדשי אדר שמנה, וא"כ לכאורה הוא מודה שיש לישראל אדרכמונים. כדי לפייס דעתו של ויותא, אבל אוי להם לאדרכמונים כאלה שאינם רק לשון „הבאי ומלתא דבדיחותא בעלמא“ ואין בהם ממש ולא ביד יקחו להוציא אותם לשוק. והנה „ישראל הרוכל“ את ודגם הוא בפי חרבונה לישראל סבא. שגם הוא רוכל בעמים וגם הוא מונה ללבנה וגם עשרו הוא דבר הבדוי אשר לא בכף יתפש, ואיננו כסף עובר לסוחר אף על פי שבשכילו יקנאו בו רבים. וכאמת האם לא השחוק הוא לכל בר דעת: ישראל סבא, הרוכל הגדול בעל רבוא רבבות ראשים, המחזר בעירות זה אלפים שנה, שהוא מסתפק בעשירות מדומה

הבאה לו מצרופים ורמזים „מפסולת הלוחות וסוד העבור“. מה יעשה הזקן-
הנער הזה למשל באליהו מלאך הברית אשר באה על אדותיו ההכסחה כי
בוא יבוא אלינו לפני בוא יום הגדול להשיב לב אבות על בנים ולב בנים
על אבותם, ואשר אליו יקוה כי בוא יבוא אלינו עם משיח בן דוד ויבשר לנו
בשורות טובות ישועות ונחמות? מה עשינו לו להביאנו אלינו מסתר עליון מצל שדי
אשר שם יתלונן עם שאר האנשים אשר עלו חיים לכן עדן? האם בחבלי אדם
משכנוהו, האם בתחבולות עשינו להביא עלינו את הישועות והנחמות אשר
אנחנו מיחלים להם? על ידו לא מניה ולא מקצתיהו בק"ק צרופים של שמו
שאנחנו מהגים ומצפצפים בכל מו"ש אנחנו מדמים להביאו אל ביתנו, באגדות
ובספורים בדויים נגנוב את לבות ילדינו בהבטיחנו אותם כי בוא יבוא אל
ביתנו רואה ולא נראה בכל ערבי פסחים ובכל יום הכניסה לבריתו של
אברהם אבינו! האם אין גם זה אחיות עינים בעלמא, כמו שאמר חרבונה
לעשות לויותא? ומה אמונתנו ומה תקותנו בביאת המשיח בעצמו ובתשועת
עולמים לעמנו האומלל, האם התעוררנו עד כה לעשות איוה דבר בפועל ולבקש
איוה תחבולה ממשית להצלת האומה? רבנינו וגדולינו, בעלי הנגלה והנסתר,
הסתפקו בהמצאת צרופי שמות ופרטים ורמזים שבן-דוד יבוא בשנה פלונית
לפי שפרט זה ולפי"ק זה עולה כך וכך (דרשו מעל ספרי הזהר ונכואת
הילד והמקובלים השונים ומצאו לפ"קים וג'מטריאות „טורים טורים המוניס“) ¹
המורים על שנת ביאת בן-דוד לדעת רבנינו המורים, ועתה יאמר נא מבקרנו
בן-דוד, האין גם זה רק „קאלאמבור יפה ותו לא מיריז“ וא"כ אפוא האין
האמת כדעת חרבונה מליצנו שכל עשרם של ישראל אינו אלא קאלאמבור
ותו לא מיריז? אמנם כן, כל עשרנו וכל תקותנו אינם אלא קאלאמבור, ולדאבון
לבנו קאלאמבור גם בלתי יפה, כי אם קאלאמבור של קלות דעת ושל הוללות
וסכלות, שבכמותם מישנים את הפרחים ותו לא מירי.

יום ד'

„כל איש אוהב הרע

אך לא איש אוהב הרע“

היום השכמתי ונפל פסוק זה לתוך פי, ופרושו: כל איש אוהב את
רעהו, אבל לא האיש האוהב להרע.

יום ה'

קוני שארית ספרי המת שני בני ווילנא, ושפירא מוארשוי הוא איש
הבינים, היום בא מכתב מכלם ועדיין הם טוענים לפתות להם חמשים רז"כ.
ופוסקין דמים בעד מאתים בלתי מכורכים וחמשים מכורכים בס"ה תמש מאות

רו"כ. שני רו"כ בעד כאר"א. שפירא מדבר על לבי להתרצות להם באמרו כי השעות רעות וממכר הספרים מתנהל בכבודות. אמרתי גם אני בלבי: לא אשחית בעבור החמשים. ונרציתי להם.

איש אחד **כבש** (Kesch) שמו מוויילנא. האומר כי המנות גרשטיין היה דודו. מבקש מאתי לכתוב נוסח מצבה על קבר המנות. כתבתי אל פרידלאנדער היום, ואגב בקשתי מאתו לענות לכבש כי קשה עלי הדבר מפני מחלתי ולהשתדל לפטרני ממלאכה זאת.

מורס-

אתמול בערב שב ובא אלי הר"ר קאצענעלענסאהן והתפלפל עמי בדבר הצעתי לשמור את רוח עמנו בין הקולוניות העתידות להוסיף בארגנטינא. כרשום אצלי ביום א' העבר. הר"ר קאצענעלענסאהן אדם כשר הוא ובעל כשרונות וידיעות רבות ולבו נאמן עם עמו, ובכל זאת חוששני לו שלא יספיק להעמיד הדבר הזה ולהביאו בלב חברי הועד. משום שני דברים לבי מהסס: הא' הוא חסר. כפי הנראה, בדברים כאלה חכמת בעל הנסיון ואיננו יודע **לכלכל** במשפט בהצעתו לפני הועד דבר כזה שהוא קשה ומסכן משני צדדיו. מצד א' שלא יראו בני העם העומדים לצאת לארגנטינא כי מיסדי הקולוניות אומרים לנגוע לרעה בדברי תורה ולהעביר את האכרים והיוגבים על דתם, ומצד שני, שלא יחשוד אותם הבאראן הירש שחפצים הם לשקוד ולשמור את כל הבלי השוא והדעות הקדומות שנשתרשו בעמנו בדורות הקודמים, לחת אותנו לשמצה. והב' שקאצענעלענסאהן איננו חפשי מן הרדיפה אחרי הכבוד וכפי הנראה חפץ הוא להיות דן יחידי בדבר זה שיהיה נקרא על שמו. לפי שבטענותיו עמי ענה ואמר כמה פעמים כי ספק בידו אם יתרצה הבאראן הירש להצעתו זאת, ואני הזכרתי כי פיינבערג, שהוא הפועל היותר גדול בענין זה, ירד לסוף דעתי והבין הדבר על בוריו. ולא ערבב מנהגים קלים פורחים באויר עם עקרי הדת, ובשביל כך הסכים עמי כי בלי תקון גדול כזה אי אפשר, ועליהם להטות לב אנשי הועד שיחד עם האכרים עובדי האדמה והארדיכלים והמודדים ושאר בעלי בינה אשר ילכו לארגנטינה ימנו שם איש משכיל פדגוג אמן ומורה צדק אשר יפקח על חנוך הילדים ועל השכלת הגדולים ועל יסוד בתי ספר וסדור בתי העבודה בבתי כנסיות, הכל בדרך הממוצע שהוא דרך ה', מבלי לנטות אל אחד משני הקצוות, ואם יגמר הועד בעד דבר זה ויקבלו, אז אין ספק כי יסכים לזה גם הבאראן הירש, כי אי אפשר שיהיה בלבו להכחיד את שם ישראל מן העמים המשכילים ולהפך את כשרונותיו ומדותיו הטובות שבם הוא מצוין עד כה נגד שאר

גויי הארץ, או גם להשכיחם את תורתם ואת שפתם ואמונתם. כל זה כלל הוא, כלל גדול שהועד מחויב לשמור עליו בכל תקפו, ואידך פירושא הוא. כמו סדור שיטת הלמוד בבתי הספר ועבודת האלהים בבתי התפלה; הפרטים האלה יעשו אח"כ, אחרי אשר יקבל הכאראן את הכל ויעמידהו בקולוניותיו לחק; ובקביעת הפרטים יעסקו גם אנשי הועד בזה, וגם ימנו שם בין העומדים בראש הקולוניות איש חכם אשר יסרו את הנהגת הסדרים האלה על פי ראשי התנאים אשר יקבע הועד.

כל זה השתדלתי לבאר לקאצענעלענסאהן והתפלפלתי עמו עד כי נחר גרוני והרגשתי כאב בין צלעות לבי. כמדומה לי שהמשא ומתן בענין זה יוכל לגרום היוק לבריאותי, וטוב טוב לי אם אמשון ירי מהם ואחדל מלהתפתל בם ומלהתעבר על דבר אשר לא יוכלו או לא יחפצו להבינו על בוריו.

יום ג', א' דר"ח אב.

כתב אלי יה"ס ממינסק כי זה שני שבועות שב ממסעו והיה בערי הממלכות ווינא, פאריז, לונדון וברלין, והתעכב ביחוד בפאריז, והיה ארבע פעמים בבית הנדיב הידוע והנדיב הגיד לו את כל לבו. יה"ס מבטיח להודיע לי את פרטי הדברים פנים אל פנים במהרה בקרוב. יה"ס מסר להנדיב את "כל שירי" ומכתבי, והנדיב מלא ידו לחת לי בשמו תשואת חן. — כתב אלי גם סלוצקי מנאוואגראדסעווערסק.

יום ג', ב' דר"ח אב.

כתבתי ליה"ס תשובה על מכתבו. שמחתי גם על זה כי קבל הנדיב את מנחתי ולא שפך קיתונו על פני. — הודעתי לו את הדברים אשר היו לי עם חברי הועד לארגנטינא, העירותי את לבו על סלוצקי, כי אם ימסור הנדיב לידו, ליה"ס, את הנהגת ישוב א"י, יהיה סלוצקי לו לעזר טוב ולתועלת רבה. — הודעתי היום את הדברים האלה גם לסלוצקי, ומי יתן וכא הדבר וקם, להיות עסקי ההנהגה הראשית מסורים בידי אנשים כשרים וישרים, זריזים וחרוצים כיה"ס וסלוצקי!

אמת כי לא בקשתי שכר מאת רוטהשילד ולא על מנת לקבל פרס שלחתי לו את ספרי, ואולם גסות הרוח הוא מצדו כי לא כבדני אפילו באות אחת אם בעצמו או ע"י שליח והסתפק בזה כי מלא את ידי יה"ס על פה להודות לי. במכתבי ליה"ס אמרתי כי גם מונטיפיורי ז"ל לא הרבה לי מתן על ספרי זה, אכן הוא הודה לי בכתב והודיעני כי מסר את ספרי לבית"מ שלו בראמסגאט, ששם רבנים יושבים ולומדים תורה, ולפי זה יש לי תקווה

כי באחרית הימים, בשובי גם אני להיות קדמון, יתעורר איזה רב, חופש תורה בראמסגאט, ויפסוק אינה הלכה כמוני; אולם מה אחיל ואצפה מספרי אשר שלחתי לרוטהשילד? אם לא רק זאת, כי בבוא האגארכיסטים לבזו בו בהיכלי העשירים ולקחת חלקם בנכסי בעלי ההון, והיה בבזום את היכלו של רוטהשילד ויגיעו אל ספרי ימשכו ידם מהם באמנם: C'est de l'hebreu pour nous וככה יהיו ספרי לרוטהשילד לשלל.

יום ה' ד' אבי

אתמול היה אצלי ר"מ לעווין, וספר לי לתומו כי אחד ממשמשי הקהלה, כ"ץ שמו, אסף עד כה אלף ומאתים ר"כ גשל אחרים ומשל גבוה וברה לאמריקא. — את השמש הזה ידעתי מקדמת דנא בעוד הייתי מנהל עסקי הקהלה. אז הוגד לי כי כ"ץ זה איננו נקי כפים ואיננו מקפיד על שלי ושלך, וכי בביהכ"נ לאנשי הצבא סעמיאנאווסקי שבר את קופות הצדקה וגנב את כל אשר היה בתוכן. השמש ההוא שרת בבית דראבקין ושכר נטל מידי מקופת ח"ק, כי כן היה הדבר נהוג עוד מימי ניימאן, וכשמעי את הנבלה אשר עשה אמרתי לדראבקין לשלחו מעל פניו, כי כפיו גגואלו בכסף הקדשים, ולא שמע אלי דראבקין והחזיקו אצלו (כפי שהוגד לי, לפי שהיה שאר בשרו), על אפי ועל חמתי, וזה פרוו! והנה אין להתפלא על אדם פשוט אם שלח ידו בגזל צבור, אבל על דראבקין, שהוא רב, יש להתאונן כי נשא פנים לקרובו אעפ"י שנוזהר על ידי כי מועל בקדשים הוא! ואין אפוא להתפלא אם ע"י סדרים כאלו נחרבה הקהלה כלה והיתה למעי מפלה. — הנה גם המזכיר הבא על מקומי, וויענער, עזב את העיר הוא וביתו ויצא לחו"ל, לפי דברי וויינשטיין, לבלי שוב עוד! וכאשר שאלתי כמה יתפרנס בחו"ל הוא ואשתו וששת ילדיו, אמר וויינשטיין כי הוציא אתו סך גדול, ובדרך רמז אמר לי כי בסכום הכספים לבנין ביהכ"נ חסרים חשבונות על סך מאה אלף ר"כ, ור"א קויפמאן אמר, כי חושש הוא שמא שלח הבורה ידו בכסף החברה גחש"א. — כמה עלובה הנהגת הקהלה וכמה עלובים הפרנסים העומדים בראשה שדברים כאלו יוכלו להעשות בה ואין רואה ואין יודע ואין מקיץ עד אשר ימך המקרה והשתות יהרסון, ונפל הבית כלו, כמו שקרה באמת. אמרו לי כי הבארן הארצן גינזבורג בעברו על פני דמות תכנית אביו התלויה על הקיר בחדר משכיתו אמר אל ההולכים אתו כי חרפה תשבר לבו בעברו על פני אביו, בזכרו כי הוא בזבו מה שאביו צבר, מי יגיד לנו אם יגפנו לבו גם בעברו על פני חומת ביהכ"נ אשר בנו להם ב"י בפ"ב חרבות, ואם מוסר כליותיו אכזרי הוא בזכרו את הריסות העדה כלה אשר

הוא ברסיון ידיו ובמשוא פניו לאנשי עולה שורדי יום ולכל עושה מלאכת הצבור רמיה הביא אותה עד הלום? שרי ליה מאריה, אדם טוב וישר הוא וסר מרע. אבל להיות ראש הגולה ומדברנותא דעמיה איננו כדאי והגון. כי איננו יודע לא למצוא לו תחבולות להנהגת הצבור וגם לא לבחור לו אנשים הגונים ומוכשרים להיות בעוזריו. הוא רק בעשיו נסמך. ובוסח בעשרו הוא יפול.

תשעה באב.

אתמול בערב נאספו בביתי אחדים ממכירי באי ביתי, ואנכי קראתי באזניהם את המגילה איכה בהעתקתי ללשון רוסיא. והשומעים נשאו ונתנו בטיב ההעתקה והעירו מה שהעירו במקומות אחדים, ואח"כ קרא פרוג לפניהם שיר ומאמר ג"כ בל' רוסיא מענין היום.

אתמול ביום ערב ת"כ גרש ג... בעל האפותיקי את אשתו, ונתן לה את כתובתה עשרת אלפים כסף. אחי אברהם השתדל בדבר ועמד מצד המגורשת.

יום ו', ע"ס נחמו.

היום מלאו שלשים ותשע שנים ליום חתונתי.

יום א', ב"ה אב.

זה יותר משבוע ימים שכבתי על ערש דוי. המחלה התפשטה למטה מן הארכובה, וקשה עלי לעמוד על רגלי ולשבת. גם ראשי כבד עלי מאד ולפעמים לא יתן לי לישון בלילה.

המו"ס... מוילנא רמני. בשעה שכתב כי לא יסדה הספרים עד אשר אתן לו הסבה, כבר היו הספרים פדויים ולקוחים ורק בערמוניות בא עלי. ע"כ עניתיו היום כי כשם שבמכתבו יש אבק רמאות כך יש בתביעותיו אבק גזל וחלילה לי מהביאו לידי מכשול ועון כזה.

— ה' פרידלאנדער מודיע כי ר' אייזיק מאיר ז"ק, שהוא כעת בן שמונים ושבע שנה, חלש וכואב עד כי לא יכיר עוד את הנדברים אתו. וגם אין לו במה להתפרנס. ה' פרידלאנדער משים לפני להשתדל לפני הועד דחברת ההשכלה לעזור לו. — והוא לא ידע כי הועד בעצמו צריך לתמיכה ועזר אחרי אשר גלקה ראשו מעליו. אמש כתב אליו (וגם ליה"ס) רפאל כ"ץ בשמי והודיע להם כי אני חולה ולא אוכל לכתוב בעצמי.

יום ד', ר"ח אלול.

ב"המליץ" מיום א' וב' העבר נדפסה מודעה על דבר מיתתו של הד"ר מאליס, ושם נאמר: „בבקר יוציאו שאריתו ללוותו“ וכו'. כפי הנראה לישון עלגים זאת באה מאת הח' ה'... שהיה לו לכתוב: יוציאו עצמותיו (כמו

ויקח משה את עצמות יוסף) או פשוט: ילווהו לבית עולמו. והוא התחכם בלי ספק להעתיק במלה זאת את המלה הרוסית Останки. והנה כי צ"ב לא הרגיש בסבלות זאת לא יפלא בעיני. כי הוא בעצמו **עלול** לשגיאות של עמי הארץ כאלה; אבל תמיהני על פראוער כי לא עמד על זה בשעת ההגהה. הכי נתקלקל גם בו טעם לה"ק באופן כזה? ומי יתן ויודיעו המכתבים ההם איפה מצאו המלה "שארית" בשמוש נר כזה. ואיכה יבארו והיה שארית יעקב בקרב עמים רבים – האם גם כן בהוראה זאת?

לול (ה) חלק	• • • • •	•	211
לול (ה) חלק ()	• • • • •	•	101
לול (ה) חלק (לול)	• • • • •	•	89
לול (ה) חלק	• • • • •	•	8
			2011

לול (ה) חלק

